

03 09 03 1569

Prof. Aizsilnieka 1942.-43.māc.gadā nolasīto
"TAUTSAIMNIECĪBAS TEORIJAS" lekciju piezīmes.

1.lekc.20.X.42.

Literatūra:

- 1) Walter Eucken "Die Grundlagen der Nationalökonomie"
- 2) Adolf Weber "Allgemeine Volkswirtschaftslehre"
- 3) " " "Kurzgefasste Volkswirtschaftslehre"
- 4) Albert Hesse "Grundrisse der politischen Ökonomie"
- 5) E.Borone "Grundzüge der theoretischen Nationalökonomie"
- 6) Alfred Marschall "Principles of Economics".

2.lekc.24.X.42.

(pēc iepriekš.datu lekcijas)

Katra zinātne meklē patiesību - teoretisko patiesību - sprieduma saskaņā ar īstenību, ar sprieduma priekšmetu. Tautsaimniecības teorija, meklējot teoretisko patiesību, cenšas noskaidrot, konstatēt, kas ir, bet nevis jābūtību un vēlamību.

Zinātņi rada nemie a gars, kas mājō cilvēkā, kas cenšas uzminēt, atklāt esamības mīklas. bez tam vēl dziņā, patika darboties. Katras cilvēka darbības pamatā ir kāds mērķis. Lai to varētu sasniegt, jāzin kā to sasniegt, jāzin līdzekļi, kas noder mērķa sasniegšanai. Ārkārtīgi svarīgi zināt, kuri līdzekļi ir noderīgāki. Zinātne, kā zināšanu kopība, palīdz atrast labākos līdzekļus mērķa sasniegšanai. Zinātņi iedala praktiskās un teoretiskās zinātnēs. Praktiskā zinātne balstās uz korespondejošām, atbilstošām tīrām jeb teoretiskām zinātnēm.

Tautsaimniecības teorija cenšas noskaidrot, atklāt sakarības, likumības, kas pastāv starp saimnieciskām parādībām. Praktiskā tautsaimniecība apskata līdzekļus, kas noder zināmu mērķu realizēšanai.

Teoretiskā un racionālā domāšana.

Teoretiskā domāšana ir tāda domāšana, kura balstas tikai uz faktiem un loģiskiem slēdzieniem. Ikdienas domāšanas veids, ļoti reti pamatojas uz teoretisku domāšanu. Cilvēks parasti uzmeklē uzskatus, kas viņam patīk un cenšas tos pierādīt ar prāta slēdzieniem (tā tas iziet no jūtām, simpātijām, antipātijām). Šo domāšanas veidu sauc par racionalizāciju. Šai racionalizācijas procesā cilvēks ieliek daudz pūļu un laika, lai tikai attiecībā pret citiem aizstāvētu sevi iepemtu, kaut arī nepareizu uzskatu. Ja cilvēks ieradis vadīties izejot no savām subjektīvam jūtām, tad domāšana viņam ir kā palīglīdzeklis. Seviš-

ki daudz simpatiju un antipatiju ir tautsaimniecībā. Tāpēc arī teoretiskā domāšana tautsaimniecībā pārkaļķ visus loģiskas likumus, generalizācija.

Dzīvē valda attīstība, viss mainas, pārveidojas. Rodas jauni uzskati un atziņas. Dabīgi, ka tad vecie uzskati ir novecojušies, tie ir nederīgi un jāatmet. Īsts zinātnieks savas kļūdas atzīstas, veco uzskatu atmet, pieņem jaunus.

Faktu konstatēšana.

Bieži vien cilvēks redz un dzird to ne kas ir, bet to ko grib redzēt un dzirdēt. Piedzīvojumi rāda, ka faktu uztvēršana ir viena no grūtākām problēmām. Zinātniekiem šinī laukā pat jābūt ļoti pedantiskiem, sīkumainiem.

Informāciju mēs iegūstam 1) tieši paši konstatējam faktus, 2) lietojam citu konstatētus faktus.

Acis un ausis ir slikti liecinieki, mūsu jūteklī nav pilnīgi. Cilvēks bieži redz to, ko viņš vēlas redzēt. ļoti maz var palauties uz novērojumiem, ko apliecina masas, jo tā viegli sugestējama. Tāpēc mūsu faktu atstāstījums vienmēr jāuzņem ar stingrāko kritiku un tikai pēc stingras pārbaudes tos var pieņemt. Arī atsevišķu personu novērojumi maz ticami, bet vismazāk var palauties uz novērojumiem, ko apliecina liels skaits novērotāju. Viena, otra fakta atstāstīšana atkarājas no stāstītāja nolūkiem. Zinātniekam pašam konstatēt faktus ir reti kad iespējams. Mums jāreķinās ar katiem, ko konstatējuši citi. Mums pašiem nav iespējams pārbaudīt arī citu zinātnu konstatējumus. Tie ir jāpieņem labā ticībā, mums ir jāpaļaujas uz autoritātēm. Tāpēc jāizvēlas labas autoritātes.

Ir liela tendence kritizēt tad, kad neesam kādu jautājumu izpratuši. Bieži vien jo mazāk kādu jautājumu pārzin, jo skaidrāks un vienkāršāks tas liekas.

Tādā kārtā mums jāmece kritizēt tie fakti, ko citi mums sniedz. Labākais līdzeklis ir jautāt, no kādiem avotiem šie fakti nāk un vai tie atbilst patiesībai. Sevišķi jāpētī, vai faktu publicētājiem nav bijusi tendence vai simpatijas pret kādu lietu. Tāpēc vienmēr, kur jāstopas ar tautsaimnieciskiem faktiem, jāmeklē pirmavoti. Jāmēģina keltīt uzmanību faktiem, kas ir pretinā ar mūsu uzskatiem.

3. lekc. 37. X. 42.

Visas ziņas, kas mums pienāk ir noteikti jāpārbauda, vislabāk uzmeklējot ziņu avotu, jo ejot caur vairākam atstāstītāju pakāpēm, ziņas noteikti sagrozās. Jāņem vērā, ka īstenību ir iespējams sagrozīt netikvien pieliekot kādam ziņojumam kautko klāt, bet arī kautko noklusējot. Arī konstatējot faktus mēs varam tos tā konstatēt, ka rodas sagrozījums un aplams uzskats (anekdote par kapteini un sturmani). Grāmatu autori, dažreiz citējot kādu citu autoru mēdz noklusēt tās vietas, pat teikuma daļu, kas runā viņam pretim - un tādā veidā jau var pierādīt daudz ko. Īsiem tiem, kas darbojas tautsaimniecisko zinātnu laukē jācenšs pārbaudīt faktus meklējot pirmavotus, bet jāņem vērā, ka kļūdas var būt arī pirmavotos, vienkārši aiz tā iemesla, ka kļūdas cilvēka maņas orgāni. Jāpatur vērā arī mērķis kādēļ autors kautko raksta vai atstāsta, piem., mednieku un makšķernieku stāsti.

Vēl grūtāka kā vispārējo faktu konstatēšana ir tautsaimniecisko faktu konstatēšana, tāpēc šo faktu konstatēšanai ir radīta īpaša zinātne - s t a t i s t i k a .

Ja nezina un neprot izsargāties no kļūdu avotiem, tad netikvien ka spriežam nepareizi, bet bieži pat nonākam pie grūteskiem slēdzieniem

(Waggenmann, Narrenspiegel der Statistik), tāpēc ikvienam labi jāparzin statistikas metodes. Praktiska darba tautsaimnieks, kas nepazīst statistikas metodes neka nevar panākt. Objektīva faktu konstatēšana ir viens no grūtākajiem uzdevumiem tautsaimnieciskajā zinātnē.

Pieskatoties tieši tautsaimniecības teorijai pirmā problēma būs tautsaimniecības teorijas pētīšanas uzdevums.

Tautsaimniecības teorijas pētīšanas priekšmets ir sakari starp tautsaimnieciskiem faktiem.

Tautsaimniecības fakti meklējami saimniecībā - sabiedrībā, bet saimne košanas jēdziens ir tas, kas jānoskaidro kā viens no pirmajiem.

Katrai zinātnī, lai tā varētu ne tikai attīstīties, bet arī pastāvēt, ir nepieciešama sava terminoloģija, kura katram terminam atbilstu noteikts, bet sava satura stingri norobežots jēdziens. Bez terminoloģijas nav iespējams pat viens loģisks slēdziens. Terminus rada dažādi: piem., botāniķi tos rada atvasinot no latīņu saknēm, fizikā terminus ņem no indijas piešķirot tiem nepārprotamu, vienreizēju, satura nemainīgu nozīmi (telpa, ūtrums, masa, u.c.). Jāsargas terminus sajaukt, lietot nepareizi - piešķirot katru reizi citu nozīmi, jāsaņem lietot ekvivokus (ekvivoks ir ar vairākām nozīmēm) terminus.

Saimniekošana.

Vārdu "saimniekošana" mēdz bieži aizstāt ar svešvārdu "ekonomija". Šis nāk no 2 grieķu vārdiem: oikos - māja, nomos - likums. Tā burtiski ekonomija nozīmē likumus pēc kuriem jārikojas pārvaldot māju. "Unāvojot ikdienas velodā mēs saimniekošanu saprotam kā cilvēku apdomātu rīcību ar lietām, lai sasniegtu zināmus nolūkus. Saimniekošana saistās ar cilvēku cenšanos gūt sev ienākumus, lai apmierinātu vajadzības. Lai to izprastu, lai noskaidrotu saimniekošanas būtību, vispirms noskaidrosim vajadzību būtību.

Vajadzības.

Vajadzības (Bedürfnisse - wants) tautsaimniecības teorijā saprot kā tīri psiholoģisku faktu, ka tīri iekšēju sajūtu, ka vēlēšanos kaut ko iegūt. Vajadzību mēdz definēt kā nepatīkamu trūkuma sajūtu, ko cilvēks apzinas un cenšs novērst ar dažādiem līdzekļiem. Dažreiz tautsaimniecības diskusijās vajadzību saprot kā priekšmetu daudzumu, kas nepieciešams zināmas vajadzības apmierināšanai. Jāuzsver, ka tautsaimniecības teorijā terminu "vajadzība" lieto tikai tīri psiholoģiskā nozīmē (Bedürfnisse un nevis Bedarf).

Vajadzības būtības pētīšana un izskaidrošana tautsaimniecības teorijā atstāj psiholoģiem un viņi pieņem tikai šo nepieciešamības faktu.

Vajadzības ir atkarīgas no 3 faktiem:

- 1) iedzimtiem instinktiem,
- 2) ierāšan, un
- 3) prāta slēdzieniem (racionāliem apsvērumiem).

Instinkts ir iedzimta, neapzinīga tieksme zināma veidā darboties, zināma veidā reaģēt.

Modernā psiholoģija pierādījusi, ka instinktiem liela nozīme cilvēku dzīvē un tie dod izskaidrojumus dažām vajadzībām (piem., uztura vajadzība balstās uz instinkta). Viņi nav nemaldīgi spēki, bet tikai zināmi impulsi. Atsevišķam individam šie impulsi ir visai

plastiski, t.i. veidojami. Viņi nodar pa pamatu ierašu veidošanai. Ierašu veidošanā milzīga loma piekrīt cilvēka apkārtnei, ka fiziskai, tā sabiedrībai. Instinkti esot cilvēka primārā, bet ierašas - sekundārā daba, mēdz teikt. Ēstgriba vispirms pamatojas uz iedzimtu instinktu, kas cilvēku spiež meklēt uzturu, bet veids kāds cilvēks uzturu atrod ir jau uzspiests no sabiedrības.

Ievērojama loma cilvēka vajadzību veidošanas procesā ir arī prāta slēdzieniem, jo cilvēks taču mēdz apsvērt arī sekas, kas rodas vajadzību apmierināšanas meklēšanā vienā vai otrā virzienā.

Vajadzībām piemīt vismaz šādas īpašības:

- 1) Cilvēka vajadzībām skaita ziņā nav robežu - līdz viena vajadzība apmierināta, tās vietā uzpeld desmitām jaunu (labā ilustrācija Puškina pasaka par zvejnieku un zivtiņu) un vispārīgi, līdz ar civilizācijas attīstību pieaug vajadzību skaits.
- 2) Daudzas vajadzības, kad tās ir apmierinātas, pēc zināma laika uzpeld no jauna (piem., ēstgriba)
- 3) Starp daudzām vajadzībām pastāv komplementāras attiecības, t.i. vajadzības viena papildina otru tāda veidā, ka nav iespējams vienu apmierināt kamēr nav apmierināta arī otra (nav iespējams rakstīt, ja ir tikai papīrs, jāiegūst arī zīmulis).
- 4) Dažas vajadzības, kaut gan tās ir pilnīgi patstāvīgas un patstāvīgi arī apmierināmas, izsauc ka sekas arī citu vajadzību (piem., vajadzību pēc sāls, izsauc vajadzību pēc ūdens, jo rodas slāpes; ir vajadzība pēc dzīvokļa, bet kad tā ir apmierināta, vajadzība pēc mēbeļiem un dažādām ērtībām atkal rodas).

Vajadzību veidi, iedalījums:

sabiedrība, kurā cilvēks dzīvo un sabiedrībā valdošās ierašas ir galvenie pamati sociālo vajadzību veidošanā. **S o c i ā l ā s** vajadzības saprot divējādi:

- 1) par sociālām vajadzībām mēdz saukt tās vajadzības, kuras mums uzpeld tā šķira pie kuras mēs piederam (apģērbs, dzīvoklis u.t.t.).
Personas, kas šīs vajadzības nepieņem cieš tānī ziņā, ka sabiedrība, resp. sabiedriskā doma viņas nosoda (Kā gan var preses ballē ierasties bez frakas? ! ?)
- 2) par sociālām mēdz saukt arī tās vajadzības, kas neiziet no atsevišķu individu dabas, bet rodas individiem dzīvojot sabiedrībā, piem.: vajadzība pēc goda, augstiem amatiem, ordeniem, bagātības u.c.

Tālāk vajadzības var iedalīt individuālās un kolektīvās vajadzības.
I. ir tās, kuru apmierināšanai atsevišķas mājturības vai to locekļi iegūst saimnieciskos labumus pirkšanas ceļā.

II. ir tās, ko cenšas apmierināt valsts vai pašvaldības saviem iedzīvotājiem kolektīvi, neprasot par to tiesu samaksu. Šādu kolektīvu vajadzību apmierināšanai valsts ierīko piem., bezmaksas skolas, pašvaldības, rūpējas par ielu apgaismošanu naktīs u.t.t. Ierīkojot dzīvokļos gāzi, ūdens piegādi - pašvaldības jau rūpējas par individuālām vajadzībām. Vispārīgi - nav iespējams novilkt stingru robežu starp individuālām un kolektīvām vajadzībām, analogiski tam, ka nav arī iespējams novilkt robežu starp zooloģiju un botaniku (kas ir sīkbutnes - augi vai dzīvnieki?).

Kolektīvās vajadzības dod arī išķaidrojumu, kāpēc cilvēki ir piespiedu kārtā apvienoti sabiedrībās. Ja tādu piespiedu vajadzību nebūtu, tad arī varbūt nebūtu sabiedrības (aizsargāšanās no

ārējiem ienaidniekiem u.t.t.)

4. lekc. 31. X. 42.

Vajadzības tādā kā mēdz iedalīt tagadnes un nākotnes vajadzībās. Pie šī iedalījuma vispirms jāpiezīmē, ka pret šādu iedalījumu formu celti iebildumi, jo stingri ņemot, katrā vajadzība teču ir tīri psiholoģiska parādība, tā tad tagad sajūta - tagadnes vajadzība. Nākotnes vajadzību sajūtu mēs nevaram, bet tikai ar prātu paredzēt. Ja ņemot vērā šo iebildumu mēs formulētu tās par s a j ū t ā m un p a r e d z ē t ā m vajadzībām, tad tas nozīmē, ka tās iedalījums pastāvēt var un īstenībā tas ir ļoti svarīgs dažāda labas tautsaimniecības teorijas atziņās. Pie šī iedalījuma arī tuvāk apstāsimies. Zīmējoties uz nākotnes vajadzībām, jāsaka, ka ļoti daudz cilvēku mēdz ļoti mazā mērā domāt par nākotnes vajadzībām. Viņi domā un redz tikai tagad. To redzam arī literatūrā, piem., Ed. Veidenbaura dzejās. Spēja rēķināties ar nākotnes (paredzētām) vajadzībām ir lielā mērā kultūras tātū pazīme. Jo tuvāk dabai stāv kāds cilvēks, jo mazāk viņš rēķinājas ar nākotnes vajadzībām, jo viņi var tikai sajūst, bet ne paredzēt vajadzības. Daudz par šādām tautām var atbrast ceļojuma aprakstos, piem., Ugunszemes iedzīvotāju mītnēm esot vienmēr cauri jūnti - jo kad spīd saule, tad teču tos labot nevarēja, bet kad līst, tad teču tos nevar labot. Angļu tautsaimnieks John Stuart stāsta interesantas lietas par Jezuītu mūku mēģinājumiem civilizēt Paragvajes tautas. Mūki nodomājuši iemācīt šiem indiāņiem lauksaimniecību, bet sevišķas grūtības sagādājis tas, ka indiāņi nespējuši izprast sēšanas būtību: kāpēc gan graudi jāmet zemē un jātur trīs mēneši tur, ja tos šodien vai rītū var apēt. Pārējiem lauksaimniecības darbi gājuši lieliski, bet piemēram pie ēršanas katrā vagas galā bijis jāsež pa mūkam, jo, ja tas tur nesēdētu, tad indiāņi ēstgribai uznākot, vērsi vienkārši nokautu, jo to aptvērt, ka vērsis vajadzīgs lauku apāršanai, la tur pēc laika izaugtu labība, viņš nespēj, motāvējot savu rīcību ar to, ka mūki teču arī kāj lopus, ja tiem gribas ēst. Tomēr, meklējot šādus paraugus, nev nemaz jābrauc uz Paragvajū, bet pietiek, ja padomāsim, cik ilgi mēs katrs iztiekam ar savu mēnešagu.

Vēl vajadzības mēdz iedalīt: pirmās nepieciešamības vajadzībās, kur ietilpst vajadzības pēc uztura, dzīvokļa; apģērba un tālākās nepieciešamības vajadzībās, kuras mēdz saukt arī par kultūras un greznuma vajadzībām. Pirmās jācenšas apmierināt, lai cilvēks saglabātu savu dzīvību, pretēji pārējām, kas izveidojušās saskaroties ar kultūru. Pie šiem diviem vajadzības veidiem tuvāk pakavēsimies vēlākā nodaļā par patērišanu un arī citādi.

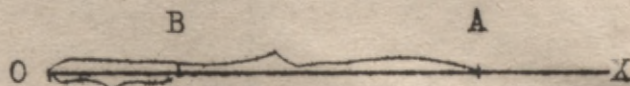
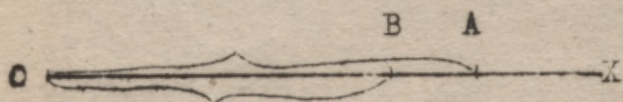
Beidzot, vēl viens visai svarīgs vajadzību iedalījums: elastīgās un neelastīgās vajadzības. Elastīgās vajadzības ir tādas, kuru apmierināšanai nepieciešamais labumu daudzums ir gandrīz nemainīgs, neraugoties uz šo labumu cenu, cilvēku ienākumu augstumu un citiem apstākļiem. Tā piemēram neelastīga vajadzība ir vajadzība pēc maizes, jo tas labības daudzums, kas vajadzīgs, lai apgādātu ar mīzi Rīgas iedzīvotājus, ir bijis gandrīz vienmēr nemainīgs. Elastīgās vajadzības ir tādas, kuru apmierināšanai nepieciešamais labumu daudzums var ļoti samazināties atkarībā no cenas un citiem apstākļiem. Tāda vajadzība var būt kino apmeklēšana, protams lielā mērā tā krit svarā atsevišķi individuāli.

Šo domu par elastīgām un neelastīgām vajadzībām ir iespējams ilustrēt grafiski. Šīs grafiskās ilustrācijas turpmāk lietosim ļoti bieži, jo tās parādīdamos domu uzskatāmā veidā atvieglo saprašanu.

Neelastīgās vajadzības grafika. Elastīgās vajadzības grafika.

Iespējams patērēt OA

Iespējams patērēt OA

Nepieciešams vismaz OA

Var apmierināties arī ar OB

Patēriņš svārstās robežās AB

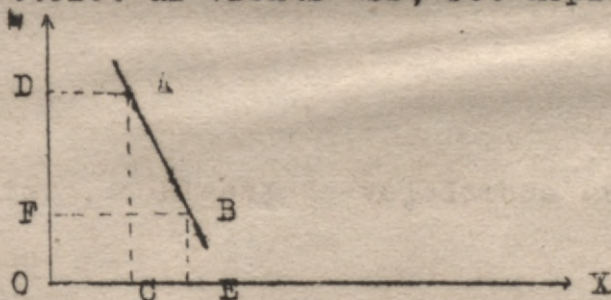
Patēriņš svārstās robežās AB

Blakus vajadzību elastīguma jēdzianam tautsaimniecības teorijā ir arī vajadzību intensitāte.

Vajadzību intensitāte ir tas psiholoģiskais spēks, stiprums, ar kādu vajadzība izpaužas, t.i. ar kādu vajadzība liek sevi sajūst zināmā laika momentā.

Patērējot tos labumus, kas nepieciešami vajadzību apmierināšanai, intensitāte samazinājas, piem., ēdot maizi, mazinājas izsalkums. Grafiski šo sakarību nevar attēlot uz vienas ass, bet nepieciešama asu sistēma.

Vajadzības intensitātes pakāpe

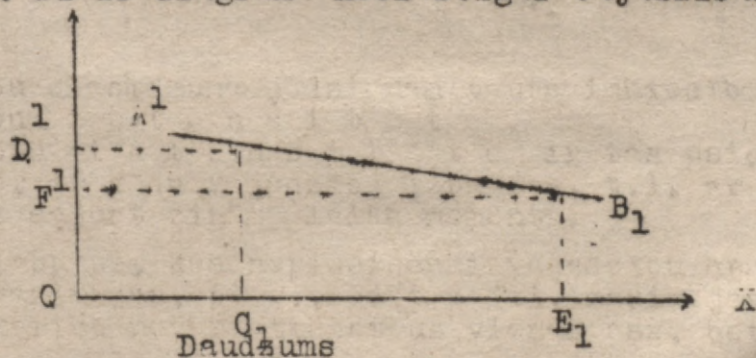

Daudzums.

Uz Y-ass parasti mēdz atzīmēt cenu, vajadzības intensitātes pakāpi u.t.t., bet uz X-ass atliek strādnieku skaitu, labības daudzumu, vispārīgi daudzumus.

Apskatot tuvāk diagrammas, redzam: ja vajadzība ir OC - tad vajadzības intensitāte būs OD, ja vajadzību daudzums OE, tad intensitāte OF; redzam, ka pieaugot labumu daudzumam intensitāte samazinājas daudz straujāki. Šī ir diagramma neelastīgai vajadzībai.

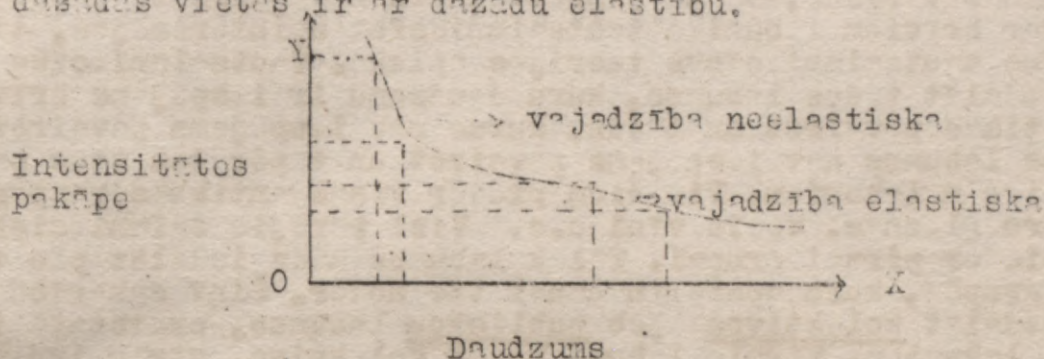
Intensitātes pakāpe

Daudzums

Šī diagramma attēlo elastīgu vajadzību, jo palielinot patērēto labumu daudzumu, vajadzības intensitāte ļoti mazā mērā kritas.

Iespējams arī tads stavoklis, ka vienas un tās pašas vajadzības likne dažādās vietās ir ar dažādu elastību.

1) Jāņem vērā, ka šīns diagramās kā visās diagramās ir ļoti nozīmīgs mērogs, kādā diagrama zīmēta. Mēs šeit dažādas vajadzības apzīmējam par elastīgām vai neelastīgām atkarībā no līknes slīpuma vai stāvuma, bet līknes slīpums vai stāvums ir atkarīgs no tiem mērogiem, kādus mēs liekam uz X-ases un kādus uz Y-ases. Protams ir iespējams šīs līknes elastību mērīt arī citā precīzā veidā, ar ko iepazīsimies runājot par pieprasījumu un piedāvājumu līknēm. Šīnī gadījumā paturēsim prātā tikai to, ka līknes slīpums atkarīgs no mēroga.

2) Mēs šeit rasējam vajadzību līknes itkā būtu iespējams vajadzību intensitāti kvantitatīvi mērot. Istenībā jāizrāda, ka vajadzība ir tīri psiholoģisks fakts. Eksperimentālā psiholoģija jau mēra vienkāršus fenomenu pārdzīvojumus, bet tādās metodēs ar kurām būtu iespējams mērot vajadzību intensitātes vēl nav. Ņemsim vērā, ka ir lietas, kuras tieši vispār nevar izmērīt, bet zinātne tādus gadījumus pielieto netiešo mērīšanas veidu, piem., nav iespējams izmērīt siltuma daudzumu ķermenī - to izdara ar netiešo mērīšanu, ņemot palīgā termometru. Zināmā mērā netieši ir iespējams mērot vajadzību intensitāti - iespējams mērīt pēc tām naudas summām, ko cilvēks ir ar mieru izdot par labumiem savu vajadzību apmierināšanai, jo lielāku sumu cilvēks ir ar mieru izdot, jo vajadzība lielāks.

Labumi.

Stāsimies tagad pie nākošā jēdziena - l a b u m a noskaidrošanas.

Par labumiem tautsaimniecībā sauc visu to, kas nodē cilvēku vajadzību tiešai vai netiešai apmierināšanai. Piemēram, par labumu sauc maizi, apavus, elektrisko enerģiju, arī ārsta padomus. Labuma jēdziens ir duālistiskas dabes, jo tas izteic zināmu attiecību starp subjektu un viņa vajadzību no vienas puses un to objektu, kas nodē vajadzības apmierināšanai, no otras puses. Tā tad: ja nav subjekta un nav vajadzības, tad nav labuma. Piemēram, vegetariēšu sabiedrībā gaļa nebūs labums, jo viņiem nav pēc tās vajadzības. Šai gadījumā nav vajadzība, kuras apmierināšanai šis objekts varētu nodērot. Var būt arī otrādi. Tā tad nav iespējams viens bez otra.

Viens no svarīgiem labumu iedalījumiem ir iedalījums b r ī v o s (s a i m n i e c i s k o s) un s a i m n i e c i s k o s labumos.

Par brīviem labumiem sauc tādus labumus, ko cilvēki var iegūt bez pūlēm un neierobežotos daudzumos (saule, gaiss u.c.). Visus pārējos labumus, ja vien tie atrodas cilvēku brīvā rīcībā, sauc par saimnieciskiem labumiem. Ļoti bieži arī brīvie labumi var pārvērsties par saimnieciskiem labumiem, piem., pilsētas ūdens ir pārvērties par saimniecisku labumu, jo tas nepieciešams lielos daudzumos

un zināmas tīrības, tā kā jāpieliek zināmas pūles tā dabūšanā.

Par brīviem labumiem tautsaimniecībā neinteresējas, tie krit laukā no tautsaimniecības teorijas aploka. Tautsaimniecība labumus mēdz iedalīt tādos labumos, kuru daudzumu ir iespējams brīvi un pēc patikas pavairot un tādos, kurus nav iespējams pavairot. Šos pēdējos labumus nav iespējams pavairot un tāpēc tos sauc par r e t i e m labumiem. Pie šiem pieder visas antiskās mantas, vecmeisteru gleznas, vecie vīni u.c. Visi pārējie saimnieciskie labumi pieder pirmajai grupai. Tālāk labumus mēdz iedalīt pēc to vajadzību grupām, kuru apmierināšanai tie noder. Šinī sakarībā labumus mēdz iedalīt kolektīvos jeb publiskos labumos, pretstatā individuāliem labumiem. Pirmie labumi noder kolektīvo, otrie individuālo vajadzību apmierināšanai. Kolektīvie labumi ir gan individuāli lietojami, bet viņi nav brīvie labumi. (piem., publiskie parki, iekas, bezmaksas skolas).

Saimnieciskos labumus iedala t i e š i un n e t i e š o s labumos. Pirmos ietilpst uzturs, akmeņogles, otrā nāmi, apģērbs u.t.t., kas cilvēku vajadzību procesā notieši nolietojās. Lietojamie labumi var būt ne tikai lietojami (patērējami), bet arī ražojami - fabriku ēkas, mašīnas - šos mēdz saukt arī par kapitāllabumiem. Labumus, kas iet patēriņā, nostādot pretstatā tādām labumiem, kas iet ražošanā, nosauc par zemeskiem labumiem. Tādā gadījumā augstākie labumi būtu darba rīki, mašīnas, pie kam, jo tālāk viņi atrodas no patēriņa, jo augstāki.

Latviešu tautsaimniecības teorijas literatūrā labumu vietā liets terminu manta. Ieteicamāks tomēr ir pirmais, jo ar otru būtu labāk apzīmēt pavisam citu lietu. Ieteicamāks arī tāpēc, ka labumos ieskaita arī cilvēku pakalpojumus, enerģiju, ko par mantu būtu jau grūtāk apzīmēt.

Saimniecisko labumu īpašības.

1) v ē r t ī b a. Saimnieciskā dzīvē ir ļoti no svara saimniecisko labumu mērit. Vienveidīgiem saimnieciskiem labumiem ir noderīgi fiziskie mēri, piem., oglēm - tonas, drēbām - metri, labībai - pūri. Ļoti bieži saimnieciskā dzīvē ir nepieciešami noteikt dažādu saimniecisko labumu kopīgo daudzumu. Tādus gadījumos fiziskie mēri vairs noder, jo ar tiem iespējams mērit tikai vienveidīgos labumus. Nav iespējams saskaitīt : 2 galdi + 3 zūbaki + 1 nams. Tāpēc tautsaimniecībā mēdz mērit un sumēt īpatnējā veidā un proti pēc to vērtības. Saimniecisko labumu pazīme atšķirībā no brīviem labumiem ir to vērtība, kas brīviem labumiem nav. Terminam vērtība ir tautsaimniecībā dažādas nozīmes, pie kam ar tām terminu "vērtība" nozīmēm, kas sastopamas tauts. literatūrā, mēs iepazīsimies vēlāk. Šeit atzīmēsim, ka šinī gadījumā mēs vērtību sapratīsim kā maiņas vērtību, kas rāda, cik daudz kādu citu labumu mēs varam iemānīt pret doto labumu. Priekšmetu maiņas vērtību izteicot naudā mēs dabūjam cenu. Šāda ceļā ar naudas kā vērtības mēritāju starpniecību ir iespējams izmērit dažādu priekšmetu vērtību un saskaitot dabūt visu šo priekšmetu kopvērtību kaut arī šie priekšmeti nav vienveidīgi (augšējā piemērā: 2 galdi - Ls.10 u.t.t.) Jāpiezīmē, ka šāda saimniecisko labumu vērtības noteikšana ir iespējama tikai tur, kur ir maiņas saimniecība. Ja tāda maiņas saimniecība nav (Robinsonam vientuļajā salā), tad ražojumiem nav iespējams noteikt maiņas vērtību un cenu. Nauda kā vērtības mēritāja ir visai slikts mērs un proti tādēļ, ka vērtība pati ir svārstīga (par to runāsim vēlāk).

Derīgums.

(Die Nützlichkeit). Labumu būtiskā pazīme ir derīgums. Tas ir ļoti svarīgs tautsaimnieciskais jēdziens un ar to nāksies daudzkārt nodarboties.

Par d e r t i g u m u sauc labuma spōju apmierināt cilvēka vajadzības.

Jāpiezīmē, ka jōdzienam derīgums tautsaimniecībā ir citādi nozīme kā ikdienas dzīvē, jo tā apjoms tautsaimniecībā ir daudz-
kārt plašāks. Ikdienā derīgumam piemīt arī ētiska skana, bet tautsaimniecības teorijā to atmet un nav svarīgi vai labums ir launs vai labs, bet pietiek ar to, ka viņš spōj apmierināt cilvēka vajadzības. Piemēram, opiju tautsaimniecības teorijā pienem kā labumu, neskatoties vai tā ir kaitīga vai nō, par to spriež ekonomiskā politika. Šķiet tad, ja neviens vairs nesajustu vajadzību pēc opija, šis labums arī zaudētu derīguma nozīmi tautsaimniecības teorijas nozīmē un tiktu svītrots no labumu saraksta. Lai tautsaimniecības teorijā jōdzienam derīgums nepiedēvētu to pašu saturu, ko dod tam dienas valoda, tad daži tautsaimnieki atvīdotu ar kādu svešvārdu - cēlīmitāte (ieteic itāli). Latviešu valodnieki ieteic lietot vārdu "lietība", pret ko ceļ iebildumus filosofijas terminologi, tā ka mēs paliksim pie vārda "derīgums".

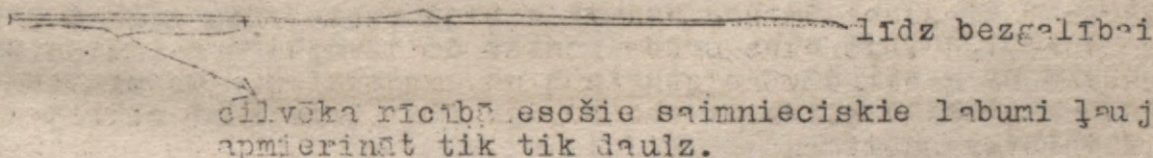
Ir vairāki veidi kā labumi spōj apmierināt cilvēka vajadzības: 1) tāpēc, ka viņiem ir tāda uzbūve, tāda forma (piem., akmeņoglēm ir ogleklis tādā veidā, ka var rasties siltums) - to sauc par formas derīgumu, 2) oglēm ir nozīme, ja viņas atrodas tur kur viņas ir vajadzīgas - vietas derīgums, 3) ja ogles piegādā tad kad tās ir īsti vajadzīgas, tad viņam ir laika derīgums.

Šie ir daži derīguma veidi. Tuvāk citus derīguma veidus nepētīsim, jo tiem nav nozīmes tālākos pētījumos.

5.lekc.3.II.42.g.

Trešā saimniecisko labumu īpašība ir š a u r i b a (Knappheit - scarcity). Mēs redzam, ka cilvēku vajadzībām piemīt tāda īpašība, ka tās var skaita ziņā bezgalīgi pieaugt, bet to labumu daudzums, kas kalpo šo vajadzību apmierināšanai ir ierobežots. Pastāv zināms spriegums starp vajadzību apmēriem no vienas puses un saimniecisko labumu daudzumu no otras puses. Šo spriegumu sauc par šaurību.

Cilvēku vajadzību kapacitāte (apmēri, apjoms)

Tālāk varam jau apskatīt jautājumu par saimniekošanu. Sakarā ar šo spriegumu ir cilvēki spiesti apieties saudzīgi ar esošiem saimnieciskiem labumiem, lai šie labumi pietiktu iespējami lielākam vajadzību laikam. Ar citiem vārdiem sakot cilvēki ir spiesti rīkoties ekonomiski - ir spiesti saimniekot. No tā redzam, ka saimniekošana ir cilvēku plānveidīga darbība, lai iespējami pilnīgāki un vispusīgāki apmierinātu savas vajadzības. Šī darbība balstās pirmā kārtā uz saimniecisko principu, kuru mēs saukt arī par mazāko līdzekļu likumu. Šis saimniekošanas princips skan:

Ikviens cenšas ar iespējami mazākiem līdzekļiem sasniegt lielāko rezultātu; jeb citādi -

Ikviens cenšas ar doto līdzekļu daudzumu sasniegt iespējami lielāko rezultātu.

Kā vienkārško piemēru varam minēt pircēja cenšanos iegūt preci

par iespējami zemāko cenu un pārļēvāja cenšanos iegūt par to pašu precī iespējami vairāk naudas. Šo cenšanos cilvēkiem uzspielusi labumu šaurība. Jāpiezīmē, ka dzīvō ir arī protams tāli gadījumi, kur cilvēki šim principam neseko, piemēram neprašo namā mēte ne katru reuzi ir taupīga ar uzturas līdzekļiem, bet šāli gadījumi ir tomēr tikai izņēmums. Cilvēki ar savu plānveidīgo darbību ne tikai cenšas ekonomiski izlietot viņu rīcībā esošos saimnieciskos labumus, bet cenšas arī šo labumu daudzumu pavairot. Šini nolūkā cilvēki izguldrojuši mašīnas un ņem citus līdzekļus, kas padara darbu produktīvāku, bet reizē ar labumu pavairošanos pieaug arī cilvēku vajadzības un tā šaurības burvju lokam cilvēki nekad pāri netiek, vienīgi komunisti naivi ticēja, ka viņiem izdosies saražot tik daudz labumu, ka pietiktu visiem.

Saimniekošana ir cilvēku plānveidīga darbība, lai sagādātu saimnieciskos labumus savu vajadzību iespējami pilnīgākai un vispusīgākai apmierināšanai.

No saimniecisko jēdzienu analīzes rezultāta, ka tās cilvēku darbības, ko sauc par saimniekošanu iznāj spēku ir vajadzības. Ir daudz piemēru, kas to apstiprina. Minēsim kaut vienu ļoti raksturīgu: kad 19.g.s. nolē nāca mežģines, sovišķi šveicō radās meulzas rūpniecības, kas tās ražoja. Mežģinu mōlei izbeidzoties aizvērās arī fabriku durvis. Tā tad iznāca vesela rūpniecība tad, kad pēc mežģinēm vairs nesajuta vajadzības.

"Vajadzētu tikai patērētājos iedalzināt vajadzību katru rītu ņst viģes, lai uz Sachera sāktu lit ņlens un tuksnesis pārvērstos ziedošā lārzā", glazncini saka franču tautsaimnieks Charles Gide.

SAIMNIEKOTĀJAS SABIEDRĪBAS UZBŪVE.

Jāņem vērā, ka mūsu dienās saimniekošana, t.i. saimniecisko labumu sagādāšana pielalās visa sabiedrība un tāpēc mōdz arī teikt, ka tautsaimniecība ir mōcība par saimniekotāju sabiedrību.

Mōģināsim šo jēdzienu par saimniekotāju sabiedrību noskaidrot.

Saimniekotāju sabiedrība pastāv no divējādām saimnieciskām vienībām un proti no mājturībām un uzņēmumiem. No minētām divām formām mājturība šķiet ir vecāka, jo tās pirmsākumi meklējami sirmā senātnē.

Mā j t u r ī b a ir viena persona, vai vairāku personu apvienība, kas veļ patērīna saimniecību.

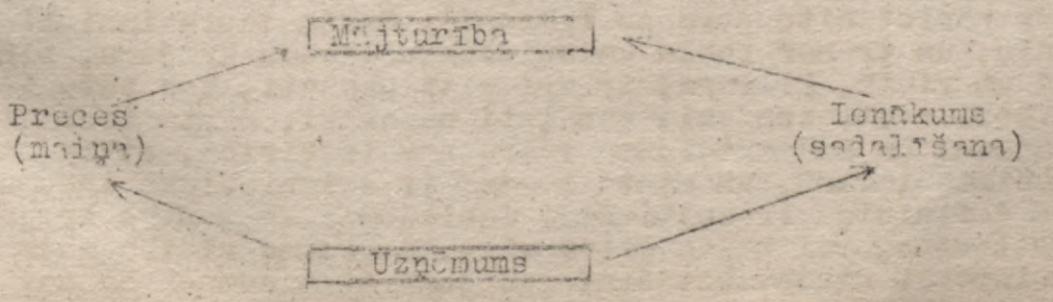
Mājturības mērķis ir iespējami pilnīgāk un vispusīgāk apmierināt mājturībā esošo cilvēku vajadzības ar mājturības rīcībā esošo materiāla fonlu. Šis fonls ir patērīnānci ņcmāto saimniecisko labumu krājums. Patērīna fonls mājturībā papildināģas: 1) ar mājturības locekļu ienākumiem, pie kam mūsu dienās mājturībā šie ienākumi ienāk naudas veidā, 2) ražojot saimnieciskos labumus, kas nepieciešami mājturības locekļu vajadzību apmierināšanai pašā mājturībā, atģojot pat šim nolūkam darba spēku.

Vidus laikos gandrīz katra mājturība sagādāja saviem locekļiem patērīna līdzekļus. Briģiem mājturības ir kļuvušas pavisam lielas vienības, piemēram Karļa Lielā saimniecība sastāvēģa no vairākam muiģām, kas raģoja gan valdniekam, gan viņa kareivģiem vajadzīģos priekšmetus. Mājturības galva ir namatēvs un namamāte, kas izlemģ kas raģojams, kā raģojams un kā īstoni raģojums jāizlieto.

Ar laiku lielāko mājturību robežās attīstījās ardi. Tā sākas darba dalīšana atsevišķu mājturību rāmjos. Tā ir tā sauktā profesionālā darba dalīšana (arciu skaidrošana). Ar laiku vesela mājturība specializējās zināmā ardi un sāk ražot labumus vairāk nekā spēj patērēt. Tā radās pārpalikums, kuru iemaina pret citiem vajadzīgiem labumiem. Tā ir kārtā mājturības pēdējais uzņēmums. Ar laiku uzņēmumi pilnīgi attīstījās no mājturībām un sāka pastāvēt kā neatkarīgas vienības. Uzņēmums ir raksturīgs ar to, ka to organizo uzņēmējs, viens vai vairāki, ar nolūku gūt sev vairāk vai ma ak patstāvīgu ienākumu. Šo ienākumu uzņēmējs iegūst izlietojot labumus (ieguldot kapitālu). Ar mašīnām viņš ražo preces, kas ir domātas nevis viņa pašam vai strādnieku vajadzību apmierināšanai, bet kas domātas pārdošanai tirgū. Naudas summa, kas ienemta par pārdošanu precēm, atskaitot ražošanas izmaksas, sastāda uzņēmēja peļņu. Uzņēmuma rašanās ir radījusi: 1) pārnesot ražošanu no mājturības uz uzņēmumiem, ir radusies iespēja pilnīgi mērā izmantot tehniku un radīt tehnisko darbu dalīšanu. Klasisks piemērs ir Adam Smitham par kniepatas izgatavošanu. Fabrikā ražo lielos apmēros, tāpēc var pielietot tādas mašīnas kādas mājturībā nekad nevarētu pielietot. Sekarā ar to tagad var ražot tādas mantas, ko mājturības nekad nevarētu ražot, vai arī tās iznāktu parakaini lēgas. Piemēram, vai varam iedomāties, kas iznāktu un ja iznāktu, cik maksātu ražojums — ja kāds viduslaiku amatnieks iedomātos izgatavot automobili. 2) Fabriku ražošanu samazinājusi ražošanas izdevumus tā cēlot tāutu labklājību. No otras puses šī attīstība ir cieši sasējusi kopā nevienu vienu un tās pašas zemes mājturības uzņēmumus, bet dažādas zemes līdz ar to mājturībām un uzņēmumiem. Mēs esam kļuvaši saistīti viens ar otru tā, ka viena cilvēku grupa ir pilnīgi atkarīga no otras grupas labklājības. Amerikā ir pierādīts ar statistiskiem datiem, ka lauksaimnieku labklājība ir pilnīgi atkarīga no strādnieku labklājības un otrādi. Varam uzdrošināties apgalvot, ka gandrīz visa cilvēce visā pasaulē tieši ir sasieta kopā vienā saimniecotājā sabiedrībā. Piemēra pēc iedomāsimies, kas gan tikai nebūs pielicis savu roku, lai nūms priekšā uz galda gulētu Amerikā izdota grāmata: papīrs nācis no Kanādas, līnī no Austrumu štatiem, drukas krāso no Vācijas, vāku zeltījums radies no Dienvid-Afrikas izojvielām, pārvaldājis to Angļu tvaikošis, maksājumu aprēķinus izdarījašas Ņujorkas, Parīzes un Rīgas bankas, pārlovis Latvijas grāmata tirgotājs.

Visa ražošanas process saimniecotājā sabiedrībā saistās ap divām vienībām 1) mājturībām 2) uzņēmumiem. Uzņēmumā notiek ražošana — ražo saimnieciskus labumus. No uzņēmuma gūst ienākumus mājturības, jo uzņēmuma mērķis ir ienākums un šo ienākumu iegūst gan īpašnieks, gan strādnieki. Šis ienākums mājturības nepaliek, bet mājturības par šo ienākumu (naudu) pērk preces (saimnieciskus labumus), kas vajadzīgi mājturības locekļu vajadzību apmierināšanai, tā tad pērk tās no uzņēmuma. Tādā kārtā rodas, ka problēmas, kuras pēta tautsaimniecības teorija ir iespējams sadalīt četrās grupās:

- ražošana,
- sadalīšana,
- patērēšana,
- maiņa.

Jāievēro un jāiegaumē, ka šis process ir sadalīts, lai izņemtu problēmas, bet īstenībā viss tas ir cieši saistīts kopā tā kā izjauktā veidā nav nemaz iedomājams un neirīkst iedomāties, ka visa tautsaimnieciskā dzīve sastāvētu no šīm četrām daļām. Tas ir viens liels process, kas saimnieciskā laivē rit, bet loģiskās iedomāšanas ceļā mēs esam tikai izolējuši dažas problēmas, kuras analizējam par sevi.

Lai pilnīgi izprastu uzņēmuma būtību mums vispirms jānoskaidro jautājums par ražošanu. Runājot iklienas vārdā par ražošanu cilvēki pieraduši to saprast, kā jaunu priekšmetu radīšanu. Jāņem vērā ķīmijas un fizikas likums par vielas neizzūdamību. Ņemot vērā šo likumu, tad arī ražošanas procesā n v iespējams neko no jauna radīt, bet iespējams oscē pārveidot tā, lai tas būtu derīgs vajadzību apmierināšanai. Tautsaimniecībā par ražošanu sauc derīguma radīšanu. Tovar radīt mainot vielas formu, mainot saimnieciskā labuma atrašanās vietu, nogaidīt, lai pienāk istais laiks, u.t.t., ar vārdu sakot, iespējams radīt trīs apskatītos derīguma veidus. Tā tad: ražošana ir arī transports, tirdzniecība, elevatoru un citu noliktavu saimniecība, jo tur notiek laika derīguma radīšana. Ražošanu varam iedalīt:

- 1) iegūstošā rūpniecībā (lauksaimniecībā),
- 2) apstrādātāja rūpniecībā,
- 3) tirdzniecība un transports,
- 4) pakalpojumu sniegšanā.

Jāpiezīmē, ka tautsaimnieki nav bijuši vienmēr un visos laikos par šādu ražošanas iedalījumu. Fiziokrāti, kuru ziedu laiks bija pāris desmit gadu pēc 1750.g. bija ieskatos, ka vienīgi lauksaimniecība ir produktīva, vienīgā tautas bagātības veicinātāja. Tie uzskatīja rūpniecību un tirdzniecību par sterilām, neproduktīvām nozarēm. Viņi savu uzskatu pamatoju ar to, ka zemes augļus rada Dievs, bet rūpniecības ražojumus cilvēks, kurā taču nav radīšanas spēju. Šo mācību apgāza dabas zinātne ar Lavoisier - vielas neiznīcības likumu.

Kaut gan tirdzniecība un transports pārvieto proces nemainot šo preču daudzumu, tad taču proces derīgums tikai pieaug, piemēram kafiju kuru Brazīlijā izkurina krāsnīs, pie mums atgādātu krāsnī gan laikam neviens nebāztu. Adams Smith neuzskatīja pakalpojumu sniegšanu par ražošanu un tāpēc šos darbiniekus uzskatīja par neproduktīviem. Viņa kļūda bija tā, ka par produktīvu ražošanu viņš uzskatīja tikai to ražošanas daļu, kas ražoja mantu. Jaunāko laiku tautsaimnieki uzskatus par produktīvu un neproduktīvu darbu ir revidējuši. Ja tā, tad paceļas jautājums vai vispār ir neproduktīvs darbs? Tomēr tāds ir; kļūda darbā padara šo darba daļu vai pat visu darbu neproduktīvu.

Mantas jēdziens.

6.loko.8.KI.42.

Par mantu (das Vermögen - welth) lietojot šo vārdu tautsaimn.nozīmē, sauc tās lietas, kurām ir 4 pazīmes: 1) kas ir derīgas, 2) kas ir šauras, 3) kas ir materiālas (ar šo pazīmi tiek izslēgti pakalpojumi) un 4) kas ir transferables (kas var pāriet citu personu īpašumā). Mantu tautsaimnieki saprot kā materiālu, un transferablu saimniecisku labumu krājumu, zināmā laika momentā un vietā. Protams, ir arī citi uzskati, kas būtu ieskaitāms mantā. Daži tautsaimnieki, gan ļoti nelaudzi, mantā ieskaita arī pakalpojumus un tādā gadījumā vairs nav izšķirība, starp mantu un saimniecisko labumu, un manta tā tad ir saimniecisko labumu suma. Pret šo definīciju ir celti šādi iebildumi: ka mantas krājumu, kas atrodas tautas, vai kādas citas cilvēku grupas rīcībā mēdz aprēķināt un izteikt naudā, bet šīnī gadījumā šāda summēšana nav iespējama, jo nav iespējams naudā izteikt pakalpojumus laika momentā. Daži tautsaimnieki grib mantai pieskaitīt tādus imateriālus labu-

mus, kas transferabli, piem., kā tas veicas firmas labu vārdu, kuru var pārdot kopā ar veikalu. Daži amerikāņu veikali bilances aktivā parāda firmas nosaukumu un šīs summas ir ārkārtīgi lielas, piem., American Tobacco Comp. firmas vārds aktīvā ir ievests par 54 milj. dol. Vispar jāpiezīmē, ka latv. literatūrā jēdziens manta un bagātība nav nostabilizējušies, tāpēc šo vārdu lietojot jāatzīmē kāds nozīmē autors to saprotis. Ikdienas vaļā ļoti bieži mēdz lietot jēdzienu "vērtības", pie kam šim terminam itkā atbilstu jēdziens "saimnieciski labumi", bet tas ne katru reizi, jo katrs cilvēks šo terminu lieto dažādi un palara to pavisam neskaidru, tā kā zem viņa var saprast visu: lupatas, naudu, zeltu dokumentus u.t.t. No šī vārda lietošanas jāmēģina cik vien iespējams izvairīties un mēs teorijas kursā šo terminu nelietosim. Parastais uzskats ir, ka nauda katrā ziņā ir manta un noteikti domā, ka tā ir bagātība. Naudu ar bagātību identificēja merkantelisms (ziedu laiki 16.-17.g.s). Viņi bija tāds pārliecība, ka tad ja viens valsts iegūst bagātību (zeltu un dārgakmeņus), tad otra valsts tos noteikti zaudē, tāpēc viņu politikas princips bija censties uzkrāt valstī bagātības un tās nelieist uz otru valsti. Ja tā, tad visa tirzniecība pārvērstos par hazarda spēli.

Papīra nauda teor. ja izpratnē nav manta, to par mantu var gan uzskatīt atsevišķa persona, bet ne tauta. Ja tā būtu bijusi manta tauts. teorijas izpratnē, tad jau valstībai būtu nieks pavairēt savas tautas bagātību, intensīvi nodarbinot naudas drukājamās mašīnas. Papīra nauda nav manta tāpēc, ka tai pašai par sevi nemitai nav derīguma. Metāla nauda ir manta tikai par tik, cik ir vērts metāls no kura nauda ir izgatavota. To vērā ņemot, papīra un metāla nauda nav manta tautsaimn. teorijas izpratnē, bet tikai prasījums pēc mantas un prasījums tāpēc, ka pret naudu iespējams dabūt saimnieciskos labumus. Tādi prasījumi ir arī obligācijas, vekseli, akcijas. Apgrozībā nebūt nav un nav arī vajadzīgs tik daudz naudas, cik ir mantas. 1930.g. 1.janv. Latvijā bija apgrozībā nauda par 139 milj. latu, bet bankās bija noguldījumi vien par 285 milj. latu. Tas nozīmē, ka bankas nespētu noguldījumus izmaksāt, bet viņas tos spētu atprasot aizdevumus un tā viena naudas zīme varēja desmitām reizēm apgrozīties gan kā aizdevuma atmaksa, gan kā noguldījuma izmaksa.

Daži tautsaimnieki apskata arī atšķirību starp individuālo un sociālo mantu. Sociāla manta nebūt nav vienkārša individuālo mantu kopuma, jo no atsevišķa individa viedokļa par mantu uzskatāmi nevien viņam piederošie saimnieciskie labumi, bet arī viņa prasījumi pēc saimn. labumiem, piem. vekseli.

Uzņēmumi savās bilancēs prasījumus pēc mantas ievēd aktivā. No visas saimniecētājas sabiedrības viedokļa, katrs vekselis ir ievests 2 uzņēmumu bilancēs, vienas - aktivā, otras - pasīvā. Vienā tā tad kā manta, bet otrā tāds, kas jāmaksā, un tāpēc nav arī manta šini izpratnē, jo piem., vekselim vai naudas zīmei sadegot sabiedrības manta tāču nesamazinas. Runājot par vienas, zināmas tautas mantu, ievērosim, ka iekšzemes vekseli tur noietilpst, bet ārzemju nauda un vekseli gan. Tāpat arī otrādi - ja ārzemēs ir kādas tautas papīra nauda vai vekseli, tad tas nozīmē, ka no tautas mantas, kaut kas jādod projām.

Tautas mantu mēdz aprēķināt 1) pēc reālā un 2) pēc personīgās metodes. Šeit mēs apstāsimies tikai pie principiem. Pie personīgās (subjektīvās) metodes, skaita kopā atsevišķu kā fizisku tā juridisku personu netto mantu (manta - parādi). Aprēķinot mantu pēc reālās metodes, skaita kopā attiecīgās tautas mantu un neņem vērā kam tā pieder. Turpretim ārzemnieku parākus pieskaita, bet tautas parākus ārzemēm atskaita, neņemot vērā, vai parādi ir atsevišķām personām, vai sabiedrībām, vai valstij. 1911.g. vācu

tautas mantas aprēķināšanu izdarīja Helfferich. Viņam pēc personīgās metodes iznāca 285 miljardi marķu, bet pēc reālās metodes 335 miljardi. Viņš pieņēma vidējo un tā tad vācu tautas manta bija 310 miljardu marķu vērtībā.

Grūti salīdzināt 2 tautu mantu. Piem., skaitot iekšā mantā saimnieciskos labumus, kas ir dabūti ražojot, bet neskatoties uz to, kas ir dabīgi, iznāktu, ka Holandes ostas ir prasījušas kolosālus līdzekļus, bet Norvegijas ostas ir dabiskas. Tāpat nav iespējams aprēķināt vienu un tās pašas tautas mantu 2 dažādos gadēs, jo jāņem vērā, ka salīdzināmā mēra - naudas vērtība mainas. Šis apstāklis rada tādas pat grūtības, kādas rastos, ja pastāvīgi mainītos metra garums. Šī ir viena no lielākām un grūtākām problēmām kā tautsaimn. teorijā tā praktiskā darbā. Lietojot praksē tautu mantu datus, vispirms jāmēģina noskaidrot kādi bijuši speciālie nolūki, kuriem šie aprēķini sastādīti. Ja tautas mantas aprēķini sastādīti kādas jubilejas gadījumos, tad tautas manta būs noteikti novērtēta augstāki un otrādi, ja tie izdarīti pirms kāda lielāka maksājuma ārzemēm, mantas aprēķins būs zemāks.

Ienākumi.

Mēs redzējam, ka cilvēku saimnieciskās darbības dzinēj-spēks ir vajadzība, bet tās ir izkliedētas laikā. Laikam plūstot daudzas vajadzības pastāvīgi un regulāri atkārtojas, bet citas vajadzības uzpeld mazākā mērā. Tādā gadījumā, cilvēka dzīve sastāv no bezgalīgu vajadzību rindas. Lai šīs vajadzības apmierinātu nepieciešams, lai saimn. labumi plūstu mājturības tikpat nepārtraukti. Šini nolūka cilvēki cenšas sev nodrošināt i e n ā k u m u s. Ienākums ir saimniecisku labumu plūdums, kas zināmā laika periodā (gada, mēneša laikā) nonāk zināmas mājturības locekļu rīcībā. (Ienākums - das Einkommen - in come).

Lai to labāk izprastu, salīdzināsim ienākumu ar ienesu (der Ertrag). Par ienesu sauc visu to saimniecisko labumu kopdaudzumu, ko zināmā periodā ražo kāds uzņēmums. Tādā kārtā ogļu raktuvju ienesa ir tas ogļu daudzums, kas šai raktuvē laika periodā saražots. Viņu var aprēķināt divējādi: 1) tonnās un 2) naudā. Otrā gadījumā tā būs šī uzņēmuma ienesā naudā. Visu to ko uzņēmums ražo zināmā periodā izteiktu naudā, sauc par b r u t t e i e n e s u (Rehertrag).

Privātsaimniecībā svarīgs jēdziens ir t i r i e n e s a. (Rein-ertrag). Šo tirienu aprēķina naudā, bet tuvāki to apskata grāmatvedības mācība. Ir dažādas metodes, kā to aprēķina.

Tirienu saņem uzņēmuma īpašnieki un tā ir viņu ienākums.

Protams viņam var būt vēl citi ienākumi no citiem avotiem. Algas, ko strādnieks saņem ir strādnieka ienākums, kaut gan uzņēmumā šī alga ieskaitīta izdevumos. Par ienesu mēdz runāt tad, kad raugās no devēja (objektīvā) viedokļa, bet ja no saņēmēja (subjektīvā) - tad par ienākumu. Iespējams, ka vienas un tās pašas mājturības ienākumi sastādas no vairāku uzņēmumu ienesām un vairāku uzņēmumu ienesas sastādas no vairāku mājturību ienākumiem.

Pastāvot naudas saimniecībai, ienākumi parasti ir naudas formā, kaut gan tie var būt arī graudā. Redzējam, ka nauda ir tikai prasījums pēc mantas un praktiskā dzīvē arī redzam, ka mājturības, kas saņem ienākumus naudā, šī naudu apmaina pret saimnieciskiem labumiem. Tāpēc arī šo ienākumu varam izteikt pret šiem preču daudzumiem, ko šī mājturība iegūst apmaiņā pret naudu. Varam teikt, ka aiz naudas plūduma ir saimniecisko labumu plūdums, bet aiz saimniecisko labumu plūduma ir vajadzību apmierinājuma plūdums. Runājot par ienākuma veidiem, izšķiram n o m i n ā l i e n ā k u m u, r e ā l o un p s i c h i s k o ienākumu. Atcerēsimies un iegau-mēsim, ka runāsim tikai par vienu pašu ienākumu, skatītu no 3 viedokļiem. Nominālais ienākums ir tāds, kas izteikts naudas vienībās.

Ienākumu avots ir uzņēmums un mājturības ienākums iekļūst naudas veidā. Tādā gadījumā šis ienākums naudā ir arī nomināli-ienākums. Taču atsevišķos gadījumos šis ienākums var būt arī grauds. Lai dabūtu nomināli-ienākumu, graudā saņemta daļa jāaprēķina naudā. Ne iespējams salīdzināt nomināli-ienākumus divos laika periodos, naudas vērtības mainīšanās dēļ.

Reālais ienākums ir jau tautsaimnieku un statistiķu aprēķināts ienākums. Reālam ienākumam vajaga rādīt to saimniecisko labumu daudzumu, ko 1 persona spējīga par savu nominālo ienākumu nopirkt no tiem saimnieciskiem labumiem, ko viņa pieralusi patērēt. Tādā kārtā reālais ienākums ir atkarīgs ne tikai vien no nominālā ienākuma, bet arī no saimniecisko labumu cenas. Tas ir proporcionāls nomināli-ienākumam un pretēji proporcionāls cenu augstumam.

R = N:C

Runājot par ienākumu, teats, teorija domā par reālo ienākumu, kura lielums nav atkarīgs no naudas pirktspējīgm, pieņemot, ka naudas vērtība nav svārstīga. Praktiskās tautsaimn. problēmās reāla ienākuma aprēķināšanā dod iespēju 1) salīdzināt savā starpā 2 dažādos laikos saņemtos ienākumus un 2) šivās un vairākās vietās, vienā un tai pašā laikā saņemtos ienākumus. Tomēr arī reāla ienākuma aprēķināšanā rodas grūtības, jo piemēram, Nervēģijā liels saimnieciskais labums ir malna, kas Itālijā atkrītu, silta klimata dēļ. Reāla ienākuma aprēķināšanas tehniku un metodes sīkāk apskate statistika.

7. lekt. l. c. AI. 42.

Lai dabūtu pavisam skaidru ieskatu par reālo ienākumu, izvedīsim piemēru.

Ienākumu var sadalīt atsevišķos veidos. Mūsu kura skatījumā dalīsim:

- 1) ienākumu no darba (darba alga),
- 2) " " zemes (zemes rente),
- 3) " " kapitāla (kapitāla augļi) un
- 4) " " uzņēmības.

Pie šī sadalījuma ciešākas apskates apstāsīmie vēlāk. Lai ilustrētu piemēru apstāsīmie pie viena no ienākuma veidiem, pie kura visbiežāk mēdz aprēķināt reālo ienākumu, proti pie ienākuma no darba algas un apskatīsim tā saucamo reālo algu. Runājot par algām, paturēsim vērā, ka tas algas daudzums, ko strādnieks nopelna zināmā laika vienībā (dienā, nedēļā, mēnesī) saucām par algas likmi. Otra lieta ir izpeļņa, tas ir: ko strādnieks faktiski nopelna laika vienībā un izpeļņa ir atkarīga no darba pavadītā laika, no virsstundu skaita u. t. t. Piemērā apskatīsim reālo algu likmi. Lai to izdarītu, ņemsim videjās dienas algas kvalificētiem rūpniecības strādniekiem Rīgā dažādos gados.

Gads.	Viļņija algu likme dienā Ls.	Nominālās algu likmes indekss. 1930.g.vien- līdzīgs 100	Dzīves izmaksas indekss. 1930.g.vien- līdzīgs 100.	Reālas algas indekss (3.aile: :4.aili) x 100	Reāla alga izteikta Ls 1930.g.vien- līdzīgs 100
1.	2.	3.	4.	5.	6.
1930.	5,85	100	100	100	5,85
1933.	4,85	83	76	109	6,38
1934.	4,60	79	72	110	6,39
1935.	4,65	79	73	108	6,37
1936.	4,70	80	73	110	6,44
1937.	4,95	85	79	107	6,27
1938.	5,30	91	87	105	6,09

Strādnieks savas vajadzības apmierinot paterē dažādus saimnieciskus labumus un tā kā tie ir heterogēni, tad nevar vienkārši saskaitīt. Te palīgā nē m i n d e k u s . Lai dabūtu reālas algas indeksus vispirms jāaprēķina nominālo algu likmju indeksus. To aprēķina tā, ka šo indeksu vienā (pēc izvēles) galā pieņem par 100 un pārējos aprēķina izejot no tā. Piemēram, ja vidējo algu likmi 1930.gadā Ls.5,85 pieņem par 100, tad 1933.gada indeksu aprēķina:

$$(4,85 : 5,85) \times 100$$

To gadu, kurā par indeksu pieņem 100 sauc par "Bāzes gadu". Var jau arī par bāzes gadu pieņemt vairāku gadu vidējo, bet jāievēro, ka nedrīkst ņemt pārāk ilgu periodu, jo šini ilgā laikā mainās vajadzības.

Tāl kos aprēķinos svarīgi zināt kā mainījusies naudas pirktspēja. Cenu līmeņa augstumu tām precēm ko strādnieks par savu darba algu pūrk nolasa no dzīves izmaksas indekiem un to aprēķina statistiski. Aprēķinu izdara sekojoši: uz ģimenes budžetu pamata sastāda to preču sarakstu, kuras strādnieks par savu darba algu pūrk un apskatās kādas ir bijušas šo preču cenas attiecīgajā (a) gadā. Otrā gadā (b) ņem atkal tās pašas preces un skatās cik tad nu viņas maksā šini gadā. Pieņemot pirmo (a) par bāzes gadu dzīves izmaksa indeksu aprēķinām pēc izteiksmes : $(b:a) \times 100$. Kā to praktiski izdara apskatīsim piemērā:

	1930.	1935.	
10 kg.maizes maksāja	2,-	2,50	Dzīves izmak- sas indeks $\frac{8}{6} \times 100 = 133$ (j ⁿ 1930 = 100)
2 " sviesta "	4,-	5,50	
Kopā	6,-	8,-	
Dzīves izmaksas indeks	100	133	

Redzam, ka cenu līmenis 1935.g. salīdzinot ar 1930.g. ir kāpis par 33 punktiem, tā tad naudas pirktspēja ir mazinājusies.

Reālās algu likmes indeku dabūsim:

$$\frac{\text{nominālās algu likmes indeks}}{\text{dzīves izmaksas indeks}} \times 100$$

Rezultātu, t.i. reālo algu indeku mūsu piemērā redzam ailē Nr.5.

Ir vēl otra metode: reālo ienākumu var tāpat izteikt nauda, tikai pārrēķinot to uz tādām naudas vienībām kurām katru gadu ir vienāda pirktspēja. To izdara ar tā saucamo deflatoru. Mūsu piemērā to izdarīsim pārrēķinot algu latos tā, lai alga būtu izteikta latos ar tādu pirktspēju kāda latam bija 1930.g. To izdara ar dzīves izmaksas indeksa palīdzību. Piemērā 1930.g. algas likme nemainīsies. 1933.g., un līdzīgi šim arī pārējiem gadiem, aprēķināsim šādi:

$(4,85 : 76) \times 100 = 6,38$. Redzam, ka šīnā gadā cenu līmenis ir krities un naudas pirktspēja pieaugusi. Reālo algu, izteiktu pēc šīs metodes, mūsu piemērā redzam ailē Nr.6.

Šīs pašas metodes lieto arī citu reālo ienākumu aprēķināšanā. Jāizrāda uz vienu ārkārtīgi svarīgu lietu: šo indeksu aprēķinu problēma statistiķu ir grūta problēma un tāpēc katram tautsaimniekam labi jāpazīst šo indeksu aprēķināšanas metodes. Amerikānis Irving Fisher savā darbā Making of index number apskata 134 indeksu aprēķināšanas metodes. Cik viegli var aprēķinos pierādīt pavisam aplamas lietas un ka pateicoties dažādiem tautsaimniecības šarlotaniem radies izteiciens ka esot pavisam divējādi meli - vienkāršie un statistiskie, ilustrēsim pavisam mazu piemēru:

	1930.	1935.
1) 10 kg maizes maksāja	2,-	4,-
2 " sviesta "	8,-	4,-

Pieņemot tagad 1930.g. par bāzes gadu un aprēķinot indeksus katrai precei atsevišķi, dabūsim:

$$1935.g. \text{ maizei } (4:2) \times 100 = 200$$

$$\text{sviestam } (4:8) \times 100 = 50$$

Kopā 250, pie 1930 = 200 un attiecinot uz 1930 = 100, dabūjam 1935 = 125.

2) Pieņemsim tagad, ka 1935 = 100 un aprēķināsim atkal indeksus katrai precei atsevišķi:

$$1930.g. \text{ maizei } (2:4) \times 100 = 50$$

$$\text{sviestam } (8:4) \times 100 = 200$$

$$\text{Summa atkal iznāk } 250, \text{ pie } 1935 = 200$$

Attiecinot uz 1935 = 100, dabūsim, ka arī 1930 = 125.

Šis piemērs parāda vienu: ka vidējais aritmetiskais indekss neler bet tūlīt arī jāpiezīmē, visvairāk pēc šīs metodes mēdz indeksus aprēķināt un cik tiem var ticēt, to redzēsim piemērā.

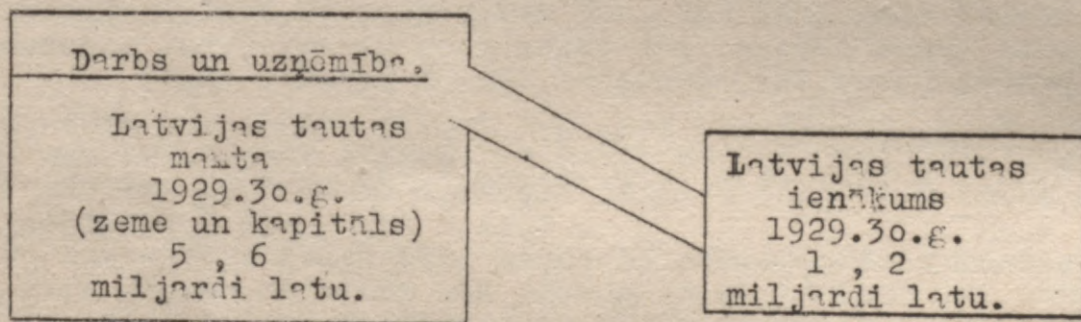
Par psichisko ienākumu ir maz ko teikt. Tas ir reālo ienākumu subjektīvā puse, jo tas ietver sevi to derīgumu un to apmierinājumu, ko cilvēks iegūst no saimnieciskiem labumiem, ko viņš iemaina pret savu nominālo algu, piem., patīkamā sajūta, kas cilvēkam rodas, ja viņš apmierinājis izsalkumu, vai arī garīgā pacilātība, kas rodas noklausoties kādu muzikas

0309031569

gabalu. Šis psihiskais ienākums nav mērāms, bet viņu tautsaimniecības teorijā tikai pieņem kā faktu un tuvāk to neapskatīsim.

Apstāsīsimies tagad pie jautājuma par tautas ienākumu. Starp individuālo un sociālo ienākumu pastāv tāda pat starpība kā starp individuālo un sociālo mantu un tāpēc arī šei šo starpību tuvāk neapskatīsim. No sabiedriskā ienākuma veidiem visbiežāk nākas sastapties ar tā saucamo "tautas ienākumu". To mēdz aprēķināt pēc tām pašām līvām metodēm kā tautas mantu. Pēc personīgās metodes skaita kopā fizisko personu ienākumus un pieskaita klāt juridisko personu ienākumus, izņemot to daļu, kas pāriet fizisko personu īpašumā. Līdz ar to juridisko personu ienākumos tiek ieskaitīta arī valsts uzņēmumu tīrienesa. Pēc šīs metodes skaitot Helffericham iznāca, ka vācu tautas ienākums 1913. gadā bija 43 miljardi marķu. Tomēr, tautas ienākuma parēķināšana daudz un dažādu iemeslu dēļ saistīta ar grūtībām un tāpēc precīzi to nav iespējams izdarīt. Piemēram problema ir: vai nama mātes alga ir vai nav pieskaitāma tautas ienākumam? Zviedrijā to pieskaita un tautas ienākums palielinājies par 20%. Ļoti no svēra ir minēt pēc kādām metodēm un principiem šis tautas ienākums aprēķināts, jo kā saprotams, no metodēm ir atkarīga gala summa. Tautas ienākuma salīdzināšana vienā un tai pašā zemē, bet divos dažādos laikos un salīdzināšana atsevišķu tautu starpā sagādā pat grūtības kā jau tas redz jām runājot par tautas mantas aprēķināšanu.

Mēs redzējam, ka manta ir materiālu un transferablu saimniecisko labumu krājums, kas eksistē zināmā laika punktā, piem.: sākoties tādām un tālām datumam (uz 1. janvāri 19...). Ienākums ir saimniecisku labumu plūdums zināmā laika posmā. Tādā kārtā varam teikt, ka manta kopā ar darbu un uzņēmību ir ienākuma avots, bet ienākums ir uzņēmības un mantas produkts. Ilustratīvi to varam attēlot šādi:

Jāņem vērā, ka tautas mantā ietilpst tikai materiālie saimnieciskie labumi, tāpēc arī ilustrācijā darbs un uzņēmība zīmēta atsevišķi, bet ienākumos ietilpst arī pakalpojumi un tos laika posmā mēs saskaitīt varam, bet gan nevaram izteikt vienā laika punktā (momentā).

Ļoti bieži tīrienesu mēdz salīdzināt ar mantu, kas šo tīrienesu atnesusi, pie kam šo tīrienesu un mantas attiecību mēdz izteikt procentos. Saka, piem., ka uzņēmums ienes 5%. Uzņēmumus pērkot un pārdodot summu nosaka pēc tīrienesas lieluma, ko uzņēmums dod. Tīrienesas vērtība ir tā, kas noteic uzņēmuma vērtību un nevis otrādi. Kā šo pirkšanas - pārdošanas summu nosaka pēc tīrienesas lieluma, apskatīsim konkrētā piemērā:

Pieņemsim, ka kāda uzņēmuma tīrienesa gadā ir RM 1000,-. Nevar vienkārši tīrienesas saskaitīt kopā, jo skaidrs, ka pēc gada RM 1000,- būs pārvērtušies par lielāku summu un par lielāku tāpēc, ka klāt jāpieskaita augļus no kapitāla RM 1000,-.

Ja pieņem, ka augļu lielums ir 5% gadā, tad RM 1000,- pēc viena gada būs pārvērtušies par RM 1050,- un otrādi: lai pēc gada dabūtu pie šīs pašas procentu likmes RM 1000,- mums vajadzīgs pašlaik nevis RM 1000,- bet gan tikai RM 952,38 liels kapitāls. Pēc bezgalīgi ilga laika kapitāls būs:

$$\frac{1000}{(1,05)^{\infty}}$$

Dotajā piemērā uzņēmuma vērtība pēc bezgalīgi ilgām gadiem būs:

$$\frac{1000}{1,05} + \frac{1000}{(1,05)^2} + \frac{1000}{(1,05)^3} + \frac{1000}{(1,05)^4} + \dots + \frac{1000}{(1,05)^{\infty}} =$$
$$= 1000 \left(\frac{1}{1,05} + \frac{1}{(1,05)^2} + \frac{1}{(1,05)^3} + \frac{1}{(1,05)^4} + \dots + \frac{1}{(1,05)^{\infty}} \right)$$

Apskatot iekavās ieslēgto daļu, redzam, ka tā ir bezgalīgi dilstošas geometriskās progresijas summa, pie kam pirmais loceklis

$$a = \frac{1}{1,05}$$

un arī progresijas kvocients

$$q = \frac{1}{1,05}$$

Zinām no algebras, ka tādā gadījumā progresijas summa

$$S = \frac{a}{1 - q}$$

Ievietojot formulā mūsu piemēra skaitļus dabūsim:

$$S = \frac{\frac{1}{1,05}}{1 - \frac{1}{1,05}} = 20$$

Ieliekot šo dabūto 20 iekavu izteiksmes vietā dabūsim: RM 20.000,-. Redzam, ka uzņēmuma vērtība ir atkarīga no tīrienesas un augļu likmes. Tā tad: jo mazāka augļu likme, jo lielāka vērtība.

Preksē tos pašus rezultātus iegūst izlarot tā saucamo tīrienesas kapitalizāciju. Spriežam šādi: lai iegūtu 5 RM ienākumu vajadzīgs 100 RM kapitāls, bet lai iegūtu 1000 RM, tad vajadzīgs X RM liels kapitāls. Tā tad

$$5 : 100 = 1000 : X$$

$$X = \frac{1000 \cdot 100}{5} = 20.000$$

Ar citiem vārdiem - šeit ir meklēts kapitāla lielums, lai pie attiecīgās augļu likmes dabūtu minēto tīrienesu.

Tāpat tuvāk pakavēsimies pie saimniecotājas sabiedrības organizācijas. Saimniecotāja sabiedrība, tās modernā veidā ir radusies pēdējā laikā. Kaut gan saimniekošanas motīvi paliek vieni un tie paši, saimnieciskie institūti ir relatīvi, tas ir: atkarīgi zināmā mērā no laika un telpas. Šķaidrs, ka katrā atsevišķā zemē un katrā atsevišķā laikmetā organizācija ir savādāka. Apskatīsim dažus institūtus, kas raksturīgi pašreizējam laikmetam. Viens no tās pamatiem ir privātais īpašums. Sakarā ar to, iepazīsimies ar īpašuma jēdziena vispār un privāto īpašuma jēdz

dzienu vispār un privāta īpašuma jēdzienu atsevišķi. Īpašums (Das Eigentum) nav manta pati, ka to esam pieraduši saprast, bet gan tiesība eksklusīvi valdīt un rīkoties ar zināmu mantu, starp citu, arī tiesība uz ienākumiem no mantas. Īpašuma tiesības ir aizsargātas ar sabiedrībā pastāvošiem likumiem un tiesībām. Tas nozīmē, ka citām personām nav atļauts ar īpašnieka mantu. Var dzirdēt apgalvojumu, ka katrs var darīt ar savu mantu, ko grib, bet mūsu dienās tas nu tīri tā nav. Piemēri: 1) nevienam nedrīkst nodedzināt savu namu, 2) Latvijā bija noliegts audzināt bērbeles krūmus, 3) nevienam nedrīkst atļaut saviem lopiem nobeigties aiz bārības vai ūdens trūkuma. Šie piemēri rāda, ka valsts velk zināmas robežas katras personas tiesībām rīkoties ar savu mantu. Pēdējā laikā atskan balsis, kas saka, ka katram mantas īpašniekam ir netiekvienas tiesības, bet arī zināmi pienākumi pret sabiedrību. Īpašumam ir daudz veidu un privātpašums ir viens no tiem pamatnosacījumiem uz kura mūsu laikos balstās saimniecotāja sabiedrība. Privātpašumu mēs varam definēt kā fiziskās vai juridiskās personas tiesības iegūt un valdīt mantu.

Īpašuma vēsture ir grūti noskaidrojama tiesību zinātņu problēma. Dažādos laika posmos privātpašuma tiesības ir veidojušās un attīstījušās līdz ar pašu cilvēku. Cilvēks pēc savas būtības ir lielā mērā egoists un tāpēc cilvēkam jāgarantē tiesības, ka viņa darba augļus iegūs viņš pats, jo citādi viņš sak trūkst centības un viņš kļūst atturīgs tur, kur jāpieliek pūles, ar vārdu sakot viņš kļūst slinks. Nododot mantu atsevišķam cilvēkam un nevis kolektīvam, apcietinās ar mantu būs daudz saudzīgāka un rūpīgāka. Pret pieņēmumu, ka cilvēku īpašuma tiesības modina cilvēkos rūpīgāku apiešanos ar mantu, nav ko iebilst, bet nelaime ir tā, ka daudzi mantas īpašnieki uzskata īpašumu tiesības uz mantu par gluži dabīgām un nerēķinājas ar sabiedrības interesēm, tā dodot pamatu nemieriem - revolūcijām. Visi mēģinājumi iznīcināt privātpašumu līdz šim ir bijuši nesekmīgi. Pēdējā laikā sabiedrībā vērojams: 1) privāta īpašuma iegūšanas veidi pakāpeniski mainās, pie kam sabiedrība ar vien rūpīgāk šos ienākumus kontrolē, 2) atsevišķi indivīdi, kam pieder privātpašumi arvien vairāk un vairāk vadās no sabiedrības interesēm. Publiskam īpašumam vairākās zemēs ir tendence pieaugt, bet privāto īpašumu ir tendence pakļaut arvien stingrākiem ierobežojumiem un normējumiem. Piemērs: īpašumu aplikšana ar nodokļiem. Nodoklis radies tikai jaunos laikos. Viduslaikos mantu nodokļa piemēšana no privātpašuma uzskatīja par izspiešanu. Tāpat par ierobežošanu atzīst arī valsts tiesības pārņemt savā rīcībā privātpašumus, piem., atseviņāt zemes gabalus dzelzceļa būvei. Var teikt, ka valsts cenšas pēc īpašuma 1) lai celtu valsts labklājību, 2) lai gūtu ienākumus (monololu), 3) valsts aizsardzības nolūkos kara gadījumā. Ikdienas valodā nemēdz šķirt īpašumu no mantas, piem., kādai personai pieder nams un to sauc par šīs personas nekustamu īpašumu. Atcerēsimies, ka manta sastāv no lietām, bet īpašums ir tiesības uz mantu un kā tāds ir neķermenisks, piem., manta kopā ar darbu un uzņēmību ir ienākumu avots, bet īpašuma tiesības ir šī avota sadalītājs. Īpašumu tiesības var tikai mainīties, nemainoties attiecīgās sabiedrības mantas kopībai.

Izejot no apskatīta, varam sacīt, ka saimniecotāja sabiedrībā ir saskatāmi vismaz sekojoši organizācijas pamatprincipi: 1) privātas iniciatīvas princips. Tas nozīmē, ka atsevišķai personai ir jādod zināma brīvība, jādod iespēja izvēlēties to darba lauku, kuru sev viņš atrod par visnoderīgāko, tiesība izvēlēties dalībniekus, jādod brīvība slēgt līgumus. Šis princips kā sekas rada konkurenci starp uzņēmumiem un konkurenci starp mājturībām. Šis princips dominē saimniecotāja sabiedrībā pēdējos 2 - 3 gadu simteņus. 2) Centrāli regulēta saimniecība. Tas ir

tāds princips, ka privātas iniciatīvas vairs nav un tās pārgāju-
si valsts-sabiedrības rokās, un privāta iniciatīva pakļauta rī-
kojumiem no centra (realizēts Pad.Sav.). 3) Sabiedriskais, jeb
autoritārais princips. Paredzē pēdējā gadu simta rādā, ka at-
sevišķu indivīdu intereses ne vienmēr sakrīt ar sabiedrības in-
teresēm, tāpēc radusies vajadzība, lai sabiedrība zināmā mērā
ierobežotu, vadītu privāto iniciatīvu. Ar vārdu sākot privāto
iniciatīvu pakļauta zināmā mērā varai, kas šo iniciatīvu vada sabied-
rības interesēi vālamā gultnē. Tas ir novērojams lielākā Eiropas
valstu rajā. (Vācijā - Grundzüge der neuen Deutschen Wirtschafts-
ordnung von Joseph Kölbe).

Konkurence.

Apskatīsim tuvāk konkurenci. Konkurence ir viens no
stiprākiem un neatlaidīgākiem spēkiem saimnieciskajā
sabiedrībā. To veido privāta iniciatīva. Konkurence tautsaimnie-
cības teorijas nozīmē var notikt 1) starp pārdevējiem un 2)
starp pircējiem. Konkurence starp pārdevējiem notiek tad, ja
vairāk pārdevēju cenšas pārdot savu preci vienam vai vairākiem
pircējiem, pie kam katrs pārdevējs rīkojas neatkarīgi no citiem
pārdevējiem un nerūķinājās ar to interesēm. Šādas konkurences
gadījumā katrs pārdevējs cenšas savu preci katrā ziņā pārdot un
pie tam iespējami izdevīgāki pārdot, bet lai vispār rastos iespē-
ja pārdot, viņš ir ar miera savas preces cenu pazemināt. Šādos
gadījumos cenai ir tendence slidēt, bet par to cik tālu tā var
slidēt runāsim nodaļā par cenu. Pārdevēji, kas savā starpā kon-
kurē var būt gan uzņēmēji, gan ražošanas faktoru īpašnieki, bet
pircēji var būt gan uzņēmumi, gan mājturības.

Konkurence starp pircējiem notiek tad, ja vairāki pircēji cen-
šas nopirkt vienu vai vairāku pārdevēju piedāvātu preci, pie
kam katrs pircējs rīkojas neatkarīgi no citiem pircējiem un ne-
rūķinājās ar to interesēm. Šādos gadījumos katrs pircējs cenšas
piedāvāto preci nopirkt un lai vispār rastu iespēju to nopirkt
viņš ir ar mieru maksāt vairāk. Cik tālu - to apskatīsim vēlāk
nodaļā par cenu. Pircēji var būt gan uzņēmumi, gan mājturības,
bet pārdevēji - uzņēmumi, vai ražošanas faktoru īpašnieki. Šādas
lubūtas konkurences ceļā rodas tirgus cenā. Konkurence starp
pircējiem vislabāk redzama tur, kur notiek preču pārdošana vai-
rāksolīšanā. Tā ir modernā tirdzniecība parastā lietā un Ameri-
kā pastāv sabiedrības, kas luksa saimniecības ražojumus pārdod
tikai vairāksolīšanā. Sevišķi raksturīgas šādos pārdošanas vie-
tas ir Holandes t.s. feiringi.

Tirgus.

Konkurence notiek tirgū. Par tirgu ikdienas valodā sauc
zināmu vietu, laukumu, kur sastopās pircēji ar pārdevē-
jiem. Tautsaimniecības izpratnē tirgus vairs nav saistīts ar kā-
du noteiktu vietu un nav arī vajadzīgs, lai tirgū katrā ziņā
ierastos pircēji un pārdevēji. Modernā satiksmē ar telegrafu un
telefonu par tirgu palerijusi visu pasauli, tāpēc ar tautsaim-
niecībā par tirgu sauc to vispārējo lauku, kurā iedarbojas kon-
kurence un kurā piedāvājuma un pieprasījuma spēki veido attiecī-
go cenu. Dažām precēm visa pasaule ir viens liels tirgus. Tas
sākams piemēram par kviešiem. Speciāli telegrafa kabeli saista
kopā lielākās labības biržas pasaulē: Čikagu, Buenos-Airesu,
Liverpūli. Čikagas biržu galvenā darījumu telpā ir apmēram simts
privāto telefonu un apmēram simts privāto telegrafa kabelu, kas
saista biržu ar lielākiem labības tirgiem. Darījumu slēgšana te
notiek milzu strumā, tāka pārdol lielus labības krājumus neatka-
rīgi no viņu atrašanās vietas ir iespējams vienas minūtes laikā.
Protams, ne jau visām precēm tirgi ir tik plaši, piem., Rīgas
Jūrmalas zemenēm tirgus ir samērā šaurš - patī jūrmala un Rīga.

Galvenais ir atcerēties, ka tirgus nav tirgus laukums vien domāts. Ja mēs ikdienas dzīvē konkurenci sevišķi nemanām, tad tas tāpēc, ka mēs novērojam mazuma tirdzniecību, bet visa galvenā konkurences spēle norisinājas vairuma tirdzniecībā, kur milzu lomu spēlē sīkako naudas vienību daļas. Mēs apskatīsim tā saucamās pilnīgās (perfektās) konkurences apstākļus t.i. tādas, kuros konkurence var brīvi attīstīties. To darīsim vienkāršošanas nolūkos, pēc tam šajos apstākļos ievēdīsim monopolās konkurences apstākļus, valsts regulēšanas apstākļus u.t.t. Jāzina kādi ir nepieciešamie pamatnoteikumi, kas vajadzīgi, lai pilnīgā konkurence pastāvētu. Parasti tautsaimniecības teorijā par pilnīgo konkurenci ir pieņemts runāt tikai tur, kur 1) nepieciešami, ka tirgū ir spēkā indiferences likums, tas nozīmē, ka ir vienalga no kura pārdevēja pircējs preci pērk, ja tikai visiem pārdevējiem ir viena un tā pati prece, tas nozīmē arī, ka pārdevējam vienalga kam viņš preci pārdod, ja visiem pircējiem ir viena cena un zemāka cena ir vienīgais iemesls kura dēļ pircējs izvēlās tieši šo preci. Augstāka cena ir vienīgais iemesls kura dēļ pārdevējs izvēlās tieši šo pircēju. 2) Ja pie tam prece ir pilnīgi homogēna. Ja visu pārdevēju preces ir vienādas kvalitātes, ja ikvienu preces vienību pilnīgi spēj aizstāt kura katra cita pārdevēja preces vienība. 3) Ja tas preces daudzums, ko katrs atsevišķs pārdevējs spēj piedāvāt pārdošanai sastāda tik mazu daļu no kopdaudzuma, ka pārdevējs pārdodams savu preci nespēj ietekmēt preču daudzumu un pircējs nav vienīgais, kas preci pērk un nespēj ietekmēt pieprasījumu pēc precēm. Tādā gadījumā viena un tā pati prece ir pārka- ma par vienu un to pašu cenu viscauri attiecīgās preces tirgus robežās. Pilnīgā konkurence ir vairāk teoretiska abstrakcija kā dzīves īstenība. Šis konkurences jēdziens tautsaimniecības teori- jā ir nepieciešams kā metodiska jēdziens.

Monopols un monopsons.

Pilnīgās konkurences pretstati ir pilnīgais (perfektais) monopols un monopsons.

Monopols nozīmē, ka attiecīgi precī tirgū ir tikai viens pats pārdevējs. Vēsturiski šis termins ir radies tāpēc, ka par monopo- lu sāka saukt valdnieka piešķirtās ekskluzīvās tiesības vienai personai. Vēlāk šo terminu sāka attiecināt uz katru pārdevēju, kas vienādi vai otrādi bija kļuvis par šīs preces vienīgo piedāvātāju.

Par **m o n o p o l u** sauc iespēju noteikt cenu kādai pre- cei maksliīgi ierobežojot šīs preces pielāvējumu.

Jāizpilda 1) ir nepieciešams, lai tai precei, kurai monopo- liski grib noteikt cenu nebūtu substituta (atvietotāju), piem., nebūs iespējams cigarešu monopols, jo tās var atvietot ar citiem tabakas izstrādājumiem, bet iespējams būs tabakas monopols.

2) nepieciešami, lai nebūtu un nevarētu arī rasties neviens cits uzņēmums, kas piedāvātu šo preci, vai šīs preces substitutu. Piem., lauku tirgotājam monopolstāvoklis vēl nav, jo nosēkot cenu pēc savas gribas viņam drīz var rasties konkurents patērētāju b-bas veikala veidā (potencionālā konkurence). Potencionālā konkurence ir tāla, kuras acumirkli vēl nav, bet kura var rasties, ja vien apstākļi kļūst labvēlīgāki.

Monopola definīcijā varam "maksliīgi" ir nozīme tālā ziņā, ka jāatšķir monopoli no šaurības. Dažreiz arī zemes īpašniekus uzskata par monopoliem, bet tas ir tikai tik ilgi kamēr zemes īpašnieki tur savā stūrī norunu nepārdot zemi.

Monopola cenas panāk ierobežojot pielāvējumus un tos iero- bežot var trejādi: 1) var jau saražoto preci iznīcināt, 2) var atturēties no ražošanas un 3) var atturēties no saražotās preces pārdošanas. Jāizšķir preču iznīcināšana cenu celšanas nolūkā no vecu neesošu preču iznīcināšanas. Kā granliozākais preču iznīci-

nāšanas piemērs, lai celtu cenas ir Brazīlijas valdības izpildītais kafijas iznīcināšanas plāns, kad no 1929.-1938.g. iznīcināja apm.60 milj.maisu kafijas, kas vienlīdzīgs pasaules divu gadu patēriņam. Pie šādas iznīcināšanas mēdz kopties tikai reti. Parastākais ir ražošanas ierobežošana. Piemērs: starptautiskais elektrisko spulžu kartelis "Fobus", kas apvienoja 18 zemju spulžu fabrikas un noteica kvotus ražošanai. Kartela pārvalde atradās Šveicē. 1934.g. Anglijas, Francijas un Holandes valdības vienojās par jēlgumijas ražošanas ierobežošana, lai panāktu augstākas cenas, pie kam ar sodiem bija noliegta jaunu gumijas koku stādīšana.

Preces nelaišana tirgū ir visneefektīvākais līdzeklis un neder ilgākam laikam. Kā interesants piemērs ir Kanādas kviešu tirzniecības sabiedrības piedzīvojumi 1929.g. Šai gadā bija vāja raža, bet kviešu tirgotāju organizācija nolaija kviešus tirgū, cerot uz augstāku peļņu. Atsevišķu zemju valdības ar to rēķinājās un centās iztikt ar saviem kviešiem sedzoties ar augstām ievadpūtēm un ar šādu rīcību pilnīgi aizkavēja Kanādas kviešu izplūšanu tirgū arī par normālo cenu un sabiedrībai bija jācieš milzu zaudējumi

9.lekc.17.II.42.

Monopola definīcijā teikts, ka monopolam "ir iespēja" noteikt cenu kādai precei. Šis vārds ir ietilpināts definīcijā tāpēc, ka monopola mērķis ir noteikt tālu cenu, kas sagādātu vislielāko peļņu, bet ne tuvu visi monopoli šo iespēju izmanto. Pie šādiem monopoliem pieder valsts un pašvaldību monopoli, kuru mērķis nav sagādāt valstij peļņu. Šos monopoli sauc par m o n o p o l o i d i e m. Šāda monopoloida labs piemērs var būt labības monopols Latvijā. Var jau būt arī gadījums, ka monopols dod lielu peļņu, bet uzņēmuma grāmatas tomēr neuzrāda nekālu peļņu, bet te tas ir tāpēc, ka piemēram darbiniekiem maksā nesamērīgi augstas algas u.tml. Monopoli tautsaimnieki mēdz iedalīt daudz un dažādi. Visus mēs šeit neapskatīsim, bet apmierināsimies ar sekojošu monopoli iedalījumu:

- 1) ar likumu radītie monopoli,
- 2) dabiski radītie monopoli un
- 3) privāti - saimnieciski radītie monopoli.

Var jau būt, ka viens un tas pats monopols ieskaitāms divi grupās, piem., ja kāds kautko izgudro, tad rodas otras grupas monopols, bet ja šo izgudrojumu patentē, tad monopols ieskaitāms arī pirmajā grupā.

Pirmā grupa ir visvienkāršākais monopola veids. To savukārt var iedalīt:

1) ar likumu radītais valsts monopoli. Šos monopoli rada, lai valstij piederētu vienīgās tiesības kādā saimniecības nozarē. Nalūks - vai nu sagādāt valstij ienākumus, vai veikt uzdevumus kādas iedzīvotāju grupas, vai visu iedzīvotāju interesēs. Pirmā gadījumā tie būs īstie monopoli, otrā - monopoloidi. Jāievēro, ka robežu starp monopoli un monopoloidu nav iespējams novilkt. Kā monopola piemērs var nolērt spirta monopols Latvijā. Jācežīmē, ka daudziem valsts monopoliem bez nolūkiem iegūt ienākumus var būt arī citi nolūki. Piemēram tam pašam spirta monopolam bija nolūks ierobežot alkohola patēriņu. Pretams ir cits jautājums kāda iespēja ir panākt rezultātus ar cenu pacelšanu, jo krit svarā cik elastīgs ir pieprasījums. Arī radiofona izmantošana ir valsts monopols, tāpat arī pasta, telegrafs. Pol.Savienībā valsts monopols bija lominētājs saimniecisko izīvē.

2) ar likumu radītie privātie monopoli. Tie ir tāli privātie uzņēmumi, kas ar likumu ieguvuši vienīgās tiesības darboties zināmā saimnieciskā nozarē. Daudz šādu monopoli radīti merkantelisma

laikes. Sevišķi daudz monopola tiesību ir pārdevusi Anglijas karaliene Elizabete. Sakarā ar to stipri pieauga cenas dzelzij, oglei dzijai, sterķelei u.t.t., kas izsauca nemierus. Jonas cēlās tāpēc, ka monopola īpašnieki par savām tiesībām maksāja lielas summas un tad centās labūt šīs summas ar uzviņu atpakaļ. Daudz monopola pārdeva arī Stuarsti Anglijā un šo papildus ienākumu dēļ viņiem bija liela cīņa ar parlamentu.

Viens no svarīgākajiem monopola veidiem, kas radīti ar likumu ir izgulrotāju monopols. Šo monopola var uzskatīt kā aizsardzību izgulrotāja pirmtiesībām un atlīdzību par izgulrotāja risku, uzņēmību u.t.t. Bez šīs aizsardzības izgulrotāji aizietu bojā, kā to stāsta grāmata drukāšanas mākslas izgulrotāju Gutenbergu. Par šī monopola nozīmi labu piemēru mums sniegs piemērs: par filozofu Špenserz stāsta, ka tas izguldrotis piemērotu krēslu veciem cilvēkiem un nolēmis savu izguldrojumu dāvināt cilvēcei un to nepatentēt. Tad noticis kaut kas neiedomājams: neviens galānieks neuzņēmies pagatavot vairumā viņa izguldroto krēslu. Kāpēc? Izskaidrojums vienkāršs - viss iespējamais gadījumos pirmais galānieks, kas uzņemas šo krēslu pagatavošanu vairumā noteikti ciestu zaudējumus. Ja krēslus viņš izguldrotu vairumā un tie neatnestu publikā piekrišanu un tos nevarētu pārļot, tad viņš būtu zaudējis, tas skaidrs. Ja publika atzītu krēslus par ļoti labiem un pirktu, tad noteikti rastos citi galānieki, kas krēslus varētu ražot daudz lētāk, jo tiem taču atkristu izguldvošanas papēmionu pētišana, kas pirmajam galāniekam uzsākot krēslu ražošanu noteikti jāiekalkulē krēslu cenā. Stāvoklis būtu pavisam cits, ja galānieku aizsargātu patente. Pret patentēm ir celti arī pamatoti iebildumi. Daži uzņēmumi nopērk kāda izguldrojuma patenti tāpēc, lai šo patenti neiegūtu cits uzņēmums un neradītu konkurenci. Sevišķi Amerikā daudz firmas iegūst patentes tikai tāpēc, lai aizkavētu patentēto priekšmetu ražošanu un laišanu tirgū. Sakarā ar šo parādību daudz zemju patenšu likumos ir ievesti noteikumi, ka patentes zaudē savu spēku ja tās zināmu laiku netiek izmantotas. Pēc Latvijas likumiem patentes ilgums bija 15 gadu, bet ja jaunizgulrojums netiek izmantots, tad 5 gadi. Raksturīgs vēl ir sokojošais piemērs: 1912.g. savā braucienā levās Titaniks, bet New-Foundlanles ūdeņos šis tvaikonis nogrima. Šim kugim izrādās ir toreiz bijis radio-telegrafs, bet uz Titanika noraidītājiem SES signāliem dažas radio stacijas nav atbildējušas tāpēc, ka viņām bijuši tāda tīra radio-telegrafa aparāti, kuriem bijis noliegts atsaukties uz citu tipu aparātu izsaukumiem. Ar likumu radītiem monopoliem vēl pieskaitāmas auteru tiesības.

Dabīgi radītiem monopoliem

pieler tie monopoli, kas radušies sakarā ar vienīgām īpašuma tiesībām uz kādu izejvielu. Čūdu monopola mūsu dienās nav daudz. Kā piemērs var noderēt borakse monopols, jo to iegūst tikai no dažiem ezeriem Japonā un no viena ezera Kalifornijā. Reiz bija Čiles salpētera monopols, bet tāpat, ar gaisa salpētera ražošanu tas zaudējis savu nozīmi. Lai monopola iedabijumu nepārlērtu pārāk sarežģītu, tad šīni grupā jāieskaita arī slopenie ražošanas papēmioni, kas nav patentēti. Dažas firmas tur noslēpumā ražošanas papēmionus, tos nepatentējot. Tas tāpēc, ka patentējot dara šo papēmionu zināmu atklātībai un var rasties kāls lālzīgs papēmions, bet ja tas ir labi turēts noslēpums, tad ir cerības ka to varēs izmantot ilgāku laiku. Atkrit arī patenšu nolēklis.

Privāti - saimnieciskie monopoli

ir privāto uzņēmēju planveidīgas darbības rezultāts, lai pārvaldītu zināmu tirgu un izslēgtu konkurenci. Šie monopoli rodas:

1) ja viens liels uzņēmums konkurences ceļā uzvar, 2) ja savstarpējās vienošanās ceļā vairāki uzņēmēji izveido monopolu. Šie monopoli ir dažādi netikai pēc savas formas, bet arī pēc monopolizācijas pakāpes. To ir sastopami tresti, sinlikati un karteli. Katrā zemē katram no šiem terminiem ir savādāks saturs. Amerikā par trestu sauc kaut ko citu kā Vācijā un savukārt Vācijā kaut ko citu ne kā Padomju Savienībā. Visu to noskaidrot ir ekonomiskās politikas uzdevums. Kā tresta piemērs būtu minams strādnieku aredbiedrības, cik tālu tās sīdza kolektīvus līgumus un vada cīņu par darba algas pacelšanu. Kartelim ir daudz un dažādu veidu, Ražošanas karteli sadala zināmu teritoriju starp karteli ietilpstošiem uzņēmumiem. Šāds kartelis primitīvā formā pastāvēja starp Vidzemes pauniniekiem - židiem. Par šo ļoti labi rakstājis Ezeriņš savā "Pūra nauda" (krājums Leijerkaste). Vēl labs piemērs ir alus darītavu kartelis Igaunijā. Vēl ir tā saucamie cenu karteli un tie ir visbiežāk sastopamie. Tāns apvienotie uzņēmumi vienojās par zināmām pārdošanas cenām un šīs cenas visiem dalībniekiem jāievēro. Vēl ir ražošanas regulēšanas karteli, kuru nolūks regulēt ražošanu apvienotajos uzņēmumos. Ražošanas ierobežošanu var izdarīt nosakot kvotus katrai fabrikai vai arī nosakot kādu daļu šis uzņēmums drīkst ražot no agrāk ražotiem vairumiem, vai arī nosakot cik mašīnu, strādnieku u.c. uzņēmums drīkst nodarbināt. Sindikats ir uzņēmēju apvienība, lai kāpinātu ražošanu. Kā kartelis, tā arī sindikāts darbojas uz savstarpēju līgumu pamata. Par trestu Vācijā sauc monopolistisku lieluzņēmumu, kas regulē netikvien trestā apvienoto uzņēmumu tirdzniecību, bet pat tiešo ražošanas procesu. Var trests rasties vairākiem uzņēmumiem saplūstot vienā (fūzijas ceļā), vai arī vairākiem uzņēmumiem nodibinot tā saucamo Kontroles sabiedrību. Šī sabiedrība tad iegūst vai nu sabiedrībā apvienoto uzņēmumu visas akcijas, vai tikai akciju vairākumu un tad nu šī sabiedrība vada tagad šo uzņēmumu darbību, kas nepieciešama tresta monopolistisko mērķu sasniegšanai.

Monopsons

(arī "Pieprasījuma monopols" - Nachfragemonopol). Apškatot monopolus un to veidus runājām par tiem gadījumiem, kad monopola stāvokli iegūst pārdevējs. Protams, pilnīgi analogisks var būt stāvoklis, kad monopolistiskās tiesības iegūst pircējs. Monopsona īpašības nav atšķirību no monopola īpašībām un tāpēc visas tās var atrast tur, kur pēš savā kārsā runājam par monopoliem. Monopsons bija tā saucamais Latvijas lina monopols, jo tam bija vienīgajam tiesības iepirkt linus gan tieši, gan arī izsniedzot pilnvaras citiem. Linus pārdeva ārzemēm un te nu šin monopsonam vairs monopolistisko tiesību vairs nebija. Interesanti paskatīties kā darbojās šis uzņēmums:

Gads. 1919.20.	peļņa Ls + 3,46 milj. Ls.	peļņa % + 88,9%
1920.21.	+ 3,42 " "	+ 52,1%
1921.22.	+ 7,87	+ 42,4%
1922.23.	+ 10,50	+ 33,7%
.....		
1928.29.	+ 0,51	+ 4,4%
1929.30.	- 5,42	- 24,1%
1930.31.	- 6,10	- 115,7%
1931.32.	- 1,64	- 18,7%
1932.33.	- 0,77	- 14,6%

No datiem redzam, ka monopsons savas tiesības pilnās apmēros izmantojis līdz 1928.29. gadam, bet pēc tam darbojies lauksaim-

nieku interesēs, ar citiem vārdiem: sākot ar 1929.30.gadu monopsons pārvērties par monopscidu.

Pilnīgās konkurences gadījumi ir reti parādība saimnieciskā dzīvē un tik pat reti ir pilnīgā monopola un monopsona gadījumi, jo grūti iedomāties, ka kālu saimniecisko labumu nebūtu iespējams atvīlot ar citu labumu. Visvairāk saimniecētāja sabiedrībā ir sastopami tādi stāvokļi, kur konkurencei piejaukti zināmi monopola un monopsona stāvokļi un otrādi. Tā rodas m o n o p o l i s - t i s k ā k o n k u r e n c e (imperfektā konkurence). Monopolistiskā konkurence ir tāds stāvoklis, kad vienai un tai pašai precei ir vairāki pārdevēji, bet viņu piedāvātā prece nav homogēna, t.i. viena pārdevēja piedāvātās preces atvītošana ar otru pārdevēja piedāvāto preci ir ierobežota ar tā saucamo preces diferencēšanu. Par preces diferencēšanu sauc tādu apsvērumu, kura dēļ pircējs dod priekšroku vienam zināmam pārdevējam, kaut arī cita pārdevēja prece maksātu tik pat daudz, vai būtu pat lētāka. Tādam apsvērumam par pamatu var būt vairāki iemesli, piem., pārdevējs piegādā preci mājā u.t.t. Monopolistiskā konkurence iespējama tur, kur ir blakus vairāki radnieciski tirgi.

Monopolistiskās konkurences piemēru ir daudz: monopolistiskās konkurences nolūkos daudzās zemēs arvien vairāk un vairāk preces sāk parādīties oriģinālu uzņēmumos un proti tādos vairumos kādās parasti pircējs preci pērk. Uz iesaiņojuma parasti ir uzņēmēja zīme. Rezultāta nu ir tāds, ka patērētājs ar ieradumu kļūst pie zināmas firmas produktiem, kuriem viņš dod priekšroku. Amerikā ļoti izplatīta ir sviesta pārdošana iesaiņojumā un galvenos panākumus ar šāda veida pārdošanu ir ieguvusi Mičiganas pienasaimnieku sabiedrība. Katrā paciņā ir ielīta valdības nozīmēta laboranta apliecība par sviesta noderīgumu un labumu. Līdz šim Latvija lielu daļu no sava sviesta eksportēja uz Angliju. Anglijas vairumtirgotāji pirka vairāku zemju sviestu, sajauca to un pārdeva savos oriģināliesaiņojumos. Cīņu ar šiem Anglijas tirgotājiem uzņēmās Dānijas sviestu pārdošanas sabiedrības un tās pielika visas pūles, lai Anglijas patērētājus pieradinātu pie Dānijas sviesta, kas tika pārdots speciāli iesaiņots un uz iesaiņojuma bija uzsvērts, ka tas ir tieši dāņu sviests. Ja šī pieradināšana izdotos, tad Dānijas sviesta tirgotāji kļūtu neatkarīgi no Anglijas lieltirgotājiem. Patērētāju pieradināšana pie kādas preces prasa lielu reklāmu un arī ilgu laiku. Interesants sviestu tirgotāju sabiedrībām 17.4.33. nosūtīja no Kopenhāgenas sviesta paciņu ar Dānijas iesaiņojumu apkārt zemes lodei un saņēma to atpakaļ 14.1.34., pie kam sutījums bija divas reizes šķersojis ekvatoru. 16.1.34. sviesta paciņu atvēra un lietpratēji konstatēja, ka sviests vēl ir ļoti labs. Dānijas sviesta tirgotāju reklāma šo ceļojumu veda sakarā ar Zila Verna "80 dienas ap zemes lodi" spekulējot uz to, ka katrs anglis savās jaunības dienās šo romānu lasījis. Tā dāņi cīnījās, lai monopolistiskās konkurences ceļā iegūtu savam sviestam dominētāju stāvokli.

Var konkurēt savā starpā arī uzņēmumi, kas ražo dažādas preces: piem., kādā mājturībā uzkrājusies brīva nauda un mājturības locekļi tagad nu nevar izšķirties ko pirkt - klavieres vai auto. Konkurē savā starpā puķu pārdotavas ar konditorejām. Ja puķu veikals savā skatlogā izliek uzrakstu "Pasaki to viņai ar puķēm", tad konditoreja savukārt reklamē: "Pasaki viņai to ar torti un viņa tevi labāk sapratis". Amerikā savā laikā stipra konkurences cīņa bija saldumu un cigarešu tirgotāju starpā. "Lieto saldumus un tu būsi veselāks par veselu", saka viņi. "Ja esi lietojis saldumus, tad tev ir

tikai divas izejas: pārcēties zārku, vai, ja gribi kļūt atkal vesels, lieto intensīvi mūsu cigaretes⁴, teica ctri, bet par šo cīņu visvairāk pīcējas trešie, kuriem tad nevajadzēja nekādas reklamas un tie bija - alkohola kontrobandisti.

Monopolistiskās konkurences veidi: o l i g o p o l s ,
d u o p o l s un o l i g o p o l s o n s . Tie ir īpatnēji monopolistiskās konkurences veidi vēnu veidošanas procesā, kas teorētiski izpētīti.

Oligopols ir stāvoklis, ja monopolistiski piedāvātās preces pārdevēji ir nedaudzi. Ja konkurenti ir tikai divi, tad ir duopols. Šādi gadījumi ir ļoti sarežģīti. Amerikā ir tikai 3 uzņēmumi, kas ražo automobiļus. Ja viens no tiem saviem automobiļiem pazeminātu cenu par 50 dolāriem un neapšaubami viņš pievilktu daudz pircēju, bet ja arī citas firmas darīs to pašu, tad stāvoklis paliktu vecais, bet visas 3 firmas tikai ciestu zaudējumu. Tāpēc katra no konkurences firmām,irms spers kādu soli, sīki izrēķinās kādas iespējas ir konkurentiem un šī aprēķināšana prasā milzīgu uzmanību un sīku, jo sīku apsvērumu.

Ja oligopola vai duopola gadījumā konkurence kādreiz iedegās, tad tā pieņem ārkārtīgi asu raksturu un bieži sasniedz - iznīcinātājas (ruinētājas) konkurences stāvokli. Šādas konkurences mērķis ir iznīcināt savu pretinīku par katru cenu, lai arī pašam būtu jācieš smagākie zaudējumi. Daudz piemēru šai konkurenci ir Amerikā. Piem., sevišķi asas un iznīcināšanas cīņas ir notikušas starp lielajām dzelzceļu sabiedrībām. Lai varētu cīnīties, bieži pat paraleli tikušas vilktas vairākas dzelzceļa līnijas un vadmaksas svārstījušās lielās amplitūdās, tā sāgādājot gan īslaicīgu prieku vienam noviadam, bet lielu postu otram. Šīs cīņas līdzeklis ir ne tikai cena, bet visi atļautie un neatļautie līdzekļi: kukulešana, spiegošana, konkurenta mašīnu imitāciju ražošana, kas daudz sliktākas par oriģināliem, konkurentu mašīnu pirkšana un izstādīšana skatu logā ar uzrakstu "Vecas dzelzis" vai "lūžņi" u.t.t.

Vērsē ņemot visus šos piemērus dabīgi pacēlas jautājums - vai šī konkurence vispār vēlama, bet atbildi dot nav tautsaimniecības teorijas, bet gan ekonomiskās politikas uzdevums. Drausmīgo konkurences cīņu laikmets arī Amerikā ir jau aiz muguras, jo sāka saprast, ka šajās cīņās nav uzvarētāju, bet tikai zaudētāji. Tagad rodas savstarpēji līgumi - veidojas monopoli un oligopoli.

Oligopolam līdzīgs stāvoklis var rasties tad, ja uz kādu preci konkurē vairāki spēcīgi pīcēji. Kā piemērs te minams konkurence pēc Rīgas apkārtnes lauksaimniecīku svāgā piena līdz 1935.g. Šīm Rīgas sabiedrībām cīnoties savā starpā par piena iepirkšanu bija oligopols stāvoklis, bet piena pārdošanā jau radās oligopola stāvoklis.

10. lēkc. 21. LI. 42.

Tautsaimniecības likumi un metodes.

Šīnī lēkciņā uzsāksim jaunu diezgan sarežģītu problēmu.

Šī problema ir tautsaimniecības likumi un šo likumu konstatēšanas metodes. Šīnī sakarībā vispirms pāris vārdi par zinātnes uzdevumu vispār. Faktu pasaulē, kuras strāumē mēs esam iedlēgti, ir ārkārtīgi daudzveidīga un skaīta zinā neaptvorama. Lai šajā pasaulē orientētos, zinātnieki cenšās atrast vienādformības un cenšās tās izteikt vispārīgos spriedumos, lai atrastu iespēju nedaudzos vārdos formulēt tādas faktu īpaības un sakarus starp faktiem, kas raksturo ne tikai vienu faktu sakarību vien, bet daudzas sakarības. Šīs sakarības tad arī zinātnē cenšās aprakstīt iespējami vienkārši un rūpīgi. Aristotelis teicis: "Zinātnē sākās tur, kur no

liela pieredžu skaits izveido vienu vienīgu domu, kas aptver visus gadījumus." "Zinātne veidojot vispārējos spriedumus par sakarībām faktu pasaulē turas pie ekonomiska principa", saka austrietis Mochts. Vispārīgos spriedumus par faktu pasaulē konstatētām sakarībām, kas parādās kā regulāras vienādformības, ja tās atbilst zināmām prasībām, sauc par zinātniskiem likumiem. Redzējām, ka tautsaimniecības teorijas uzdevums ir pētīt tautsaimnieciskos faktus, aprakstīt un grupēt tos, lai rastu sakarību starp faktiem. Tādā veidā arī tautsaimniecības teorijas likumi ir arī zinātnes likumi. Iepazīsimies tuvāk ar viņu raksturu un īpatnībām. Lai iegūtu skaidru jēgu par zinātnes likumu būtību, vispirms noskaidrosim starpību starp normatīviem likumiem (juridiskie un morāles likumi) un iras jeb zinātnes likumiem. Pirmie satur sevi kādu pavēli, lai kautkas vāļams būtu, vai arī kautkas novāļams būtu, šādos likumos ir runa par to, kam jābūt, kam vajaga būt, tāpēc arī tos mēdz saukt par vajadzības likumiem. Šo likumu šematiskais saturs ir tev būs un tev nebūs. Nodalā par īpašumu ir minēti likumi, kas ierobežē īpašumu tiesības, tie ir normatīvo likumu piemēri. Normatīvos likumus, ja tie ir nepatīkami, cilvēki cenšas tos apiet un lai tas nenotiktu paredz zināmus sodus vai valsts orgāniem tiesības spēļu kārtā panākt šo likumu pildīšanu (pie.: liceinīku atvešana tiesā spēļu kārtā). Zinātnes (iras) likumi nerunā par to, kam jābūt, bet gan par to, kas ir un tamdēļ tos arī sauc par iras likumiem. Teoretiskās disciplīnās zinātniekiem nākas tikai teikt, kas ir un kas nav. Pretstatā normatīviem likumiem zinātnes likumus literatūrā mēdz saukt par pozitīviem likumiem, bet tos ļoti viegli šinī nozīmē sajaukt ar pozitīvām tiesībām juridiskā zinātnē (tas ir: spēkā esošās, vai kādreiz spēkā bijušās tiesiskās normas) un tam nav nekādas sakarības ar zinātnes likumiem un tāpēc jāizvairās no iras likumu apzīmēšanas par pozitīviem likumiem. Iras likumi nav pārķājami. Iras likumos konstatētās sakarības iedarbojas arvien tur un visur tur, kur ir radušies attiecīgi apstākļi. Cilvēks var gan grozīt un kombinēt šos apstākļus, lai sakarības, kas šais likumos izteiktas parādītos, bet kad tās jau parādījušās, tad tās vairs apturēt nevar. Piem.: var gan aizkavēt gāzes ieplūšanu traukā, bet ja gāzes tur ieplūst, tad stājas spēkā Boila-Mariota likums. Iras likumi runā par esošām vienādformībām, bet normatīvie likumi prasa pēc vienādformībām, tāpēc šo likumu identificēšanu var rādīt tikai vārdos. Ja abos gadījumos lietots jēdziens "likums", tad tos izskaidrojams starp citu ar vēsturiskiem motīviem, jo pirmos konstatētos dabas likumus uzskatīja par normatīviem likumiem, kurus devisi dievība. Lai šo likumu būtību nesajauktu, dažī auteri ieteic iras likumus saukt par formulām, bet savē. kursā mēs šo termiņu nelietosim.

Iras likumu raksturojums.

Lai labāk izprastu tautsaimniecības likumu būtību, apstāsimies pie iras likumiem vispār un šo likumu būtības. Pēc Vilhelma Wundta ieskatiem par iras likumu var saukt tikai tādu vispārēju spriedumu, kas atbilst sekojošām trim prasībām:

1) iras likumam jāizteic regulāru sakarību starp loģiski patstāvīgiem faktiem. Tas nozīmē, ka kautkāda viena fakta konstatējums nebūt nav likums. Tāpat par likumu nevar saukt sakarības konstatējumu starp kādu lietu un šīs lietas īpašību, jo lieta un lietas īpašība nav loģiski patstāvīgi fakti, tie viens bez otra nav domājami.

2) Sakarībai, ko izteic iras likums jābūt tieši vai netieši kauzālai. Tīrā loģikā un tīrā matematikā, kur nav kauzalitātes, tur šai sakarībai jābūt loģiskai.

Par kauzālo sakarību sauc to īpatnējo sakarību, kas pastāv starp
cēloni un sekām. Šī sakarība prezumē zināmu secību laikā. Cēlonim
jābūt agrāk par sekām jeb vismaz reizē ar sekām, bet sekas nekad
nevar būt pirms cēloņa. Tā kā šī sakarība ietver sevi laika seci-
bu, tad kauzālsakarība nevar pastāvēt starp bezlaicīgām attiecī-
bām. Šādas attiecības pastāv matematikā. Tā tad matematikā nav
kauzālsakarības. Tā kā laiks nav apgricžams, nevar padarīt vakar-
dienu par šodienu, tad kauzālsakarība ir neapgricžama sakarība.
Katram cēlonim ir vienas un tās pašas sekas arvien (cēlonis A var
izsaukt kā sekas tikai B, bet navis vienreiz B un citreiz C vai D),
bet vienas un tās pašas sekas gan var būt dažādiem cēloniem (A un
B un C var izsaukt kā sekas D), piem.: nokārsējot dzelzi, dzelze
izstare gaismu un tas notiek katru reizi, kad sasniegta zināma
temperatura, bet nokārsēta dzelze nav vienīgā, kas izstare gaismu,
tā pašu dara arī nokārsēta ogle. Jāpiezīmē tulīt, ka nekatra se-
cība laikā ietver sevi cēlonību. Piemēram: dienai seko nakts, šē
pastāv sacība laikā, bet diena nebūt nav nakts cēlonis; kad
dzīvsudraba stabīnš barometrā kritas, seko negaiss, taču neviena
neidnās, ka dzīvsudraba stabīga saraušanās ir negaisa cēlonis.
Kauzalitātes princips tiek uzskatīts par zinātniskās pētīšanas
galveno pamatu. Atmetot šo principu daudzās parādības tūdaļ kļūst
neizskaidrojamas. Kauzālsakarību pierādīt ir svarīga, bet reizē
arī ļoti grūta problēma zinātnu mācībā. Tomēr tādās sakarības,
kuras nav iespējams tieši vai netieši reducēt uz kauzalitāti,
vai kuras pašas lietas būtībā kauzalitāte nav iespējama, nevar
būt par pamatu reālzinātnē. Nevar būt: starp matemātiskām zināt-
nēm un tārā loģikā.

3) Likumam jābūt ar heuristisku vērtību, ar citiem vārdiem -
likumam jābūt ne tikai tā kopsavilkumam, kas faktiski jau dots,
bet jāpadara iespējams to parādību koptvērums, kas nākotnē tiks
novērots. Kamēr pirmie divi nosacījumi ietver sevi teoretiskus no-
sacījumus bez kuriem iras likums nav domājams, trešais atļauj zi-
nātnē iekļūt tikai tādām likumiem, kuriem ir nozīme zinātnes
tāl kā izveidošanās. Par zinātnes likumu nevar kļūt spriedums, kas
izsaka vienreizēju kauzālsakarību, bet zinātnes likumam jābūt ar
vispārīgu nozīmi.

Šie trīs nosacījumi, kas jāizpilda, lai kāds vispārīgs spriedums
kļūtu par zinātnes likumu. Sakarā ar šiem nosacījumiem zinātnē un
zinātnu nozarēs nav ļauz tālu vispārēju likumu, kas pilnīgi dro-
ši ierindojami zinātnes likumos. Galvenais šķērslis ir otrais
punkts.

Arstāsīnīes tuvāk pie kauzālsakarības. Tā ir viena no grūtākām
zinātnu mācības problēmām, jo tā nav ne tieši ieskatāma, ne tie-
ši pierādāma. Anglis Davids H u n o s aizrāda, ka apricri,
t. i. tirās domāšanas ceļā mēs kauzalitāti pašu nevaram ieskatīt.
Viņš saka: "Ādams tāšu no ūdens caurspīlīguma nevarēja spriest,
ka viņš tāni spēj noslikt." Pierādīt mēs varam uztvert tikai
faktus pašus, bet pašu cēlonību un secību jābūt nevaram. Mēs re-
dzam uguni un dūmus, bet nevaram jābūt cēlonisko sakarību starp
uguni un dūmiem pierādzes ceļā. Ir iespējams konstatēt, kas
faktiski un viens otram seko, tāpat kā vienai biljarda bumbai
piesitēties otrai seko otras kustība, bet dabā nav neviena gadi-
juma kurā mēs pašu sakarību varētu ieskatīt."

Savstarpējai kauzalitātei ir liela nozīme tautsaimniecībā. Šē
savstarpējā kauzalitāti varam raksturot šādi: ja cēlonis A kā se-
kas izsauk B, tad arī otrādi B kā cēlonis var izsaukt kā sekas A.
Citiem vārdiem: divi fakti A un B var pārmaiņus kļūt viens otra
cēlonis un viens otra sekas. Piem.: fizika māca, ka skapas cēlo-
nis ir stīgas vibrācija un tā tad gaisa vibrācija ir stīgas vib-
rācijas sekas, bet ja blakus novieto divas vienādas stīgas un vib-
rējat vienai vibrēs arī otra. Pirmaj stīgai vibrējat, stīgas vib-

vians pēc otra, bet starp šiem faktiem nav iespējama ne tieša, ne netieša kauzālsakarība, tad funkcionālas sakarības meklēšana starp šiem faktiem ir bezjēdzīga. No apskatītā redzam, ka funkciju veidā mēs sakarības varam izteikt:

- 1) Ja starp attiecīgiem faktiem pastāv kauzālsakarība un ja šo sakarību ir iespējams izteikt kā kvantitatīvu sakarību,
- 2) ja starp attiecīgiem faktiem pastāv savstarpēja kauzalitāte, tādā gadījumā iegūstam tā saucamo apgrieztu funkciju, tas ir tādu funkciju, kurā tikpat labi varam argumentu pieņemt kā funkciju un otrādi,
- 3) kad kauzālsakarība nav vēl pilnīgi noskaidrota, bet gan ir prezumējama, piem.: empiriskie likumu formulējums un taisni šāds likums funkcijas ir visvairāk lietotas.

Vai tautsaimniecībā iras likumi ir iespējami?

Daži tautsaimnieki ir tādus ieskaņos, ka tikko apskatītie zinātnes likumi esot iespējami vienīgi dabaszinātnēs, tautsaimniecības teorija piederot gara zinātnei un tāpēc tautsaimniecībai vai nu pavisam jāatsakas no likumu meklēšanas un formulēšanas, vai arī šiem tautsaimniecības likumiem esot pavisam citāds raksturs. Apstāsimies pie pirmā - vai tautsaimniecības likumi vispār iespējami? Lai varētu formulēt tautsaimniecības likumus, ir nepieciešami, lai saimniecībā sabiedrībā pastāvētu zināmas vienādformības. Ka tādās vienādformības patiešām pastāv, to mums pierāda pieredze. Atliek noskaidrot, kā šādas vienādformības rodas. Atbilde - tās rada cēlonība. Lai to labāk izprastu, raudzīsim iepazīties tuvāk ar cēloņu veidiem. Tos iespējams iedalīt divi lielas grupās: 1) neaizstājamās, 2) aizstājamās cēloņos. Pirmie raksturīgi ar to, ka tie ir nepieciešami, bet visi kopā tomēr nav pietiekami, lai radītu kā sekas zināmu tautsaimniecisku parādību. (Neaizstājamie cēloņi - A, B, C nevar izraisīt kā sekas M). Parādība M, kā attiecīgo cēloņu sekas parādās tikai tad, kad bez šiem neaizstājamiem cēloņiem iedarbojas arī aizstājamie cēloņi. Tie ir raksturīgi ar to, ka tie var stāties viens otra vietā, lai izraisītu viens-otra sekas.

ABC	ghk	-	izraisa	kā	sekas	-	M.
ABC	gij	-	"	"	"	-	M.
ABC	gjl	-	"	"	"	-	M ₁

Izraisītāja cēloņi ir aizstājamie cēloņi. Piemērā putna spārna vēziens nav vienīgais, kas var iedarbināt lavīni, to var arī citi cēloņi. Aizstājamie cēloņi ir tie, kas tautsaimnieciskām parādībām piešķir konkrētu, individuālu raksturu. Neaizstājamie cēloņi ir tie, kas tautsaimniecības parādībās rada vienādformības tendenci. Tie ir pamatā lielo skaitļu likumam, kuru formulē statistika.

Kādi pēc dabas ir tie neaizstājamie cēloņi, kas raksturīgi tautsaimnieciskām parādībām? Lai to atbildētu vēl tuvāk jāpēta neaizstājamie cēloņi. Uz jautājumu, kāpēc tautsaimnieciskajā dzīvē pastāv vienādformības, vācu tautsaimnieks Werners S o m b a r t s dod sekojošu atbildi: Lai atrastu atbildi uz jautājumu, nepieciešami pieņemt uzmanību abām sastāvdaļām no kurām sastāv katrs sabiedrisks notikums 1) izinājīspēkam un 2) nosacījumiem, kuriem radīta šī darbība. Tādā kārtā saimniecisko parādību neaizstājamie cēloņi galvenā kārtā ir cilvēku saimnieciskās darbības mērķi un motīvi. Pārtot tuvāk šo dzinējspēku, redzam, ka tas galu galā slēpjas cilvēku centienos apmierināt vajadzības. Mēs jau noskaidrojām, ka šīs vajadzības ir atkarīgas no instinktiem, kas ir visai nemainīgi sugai, no ierāšām, kas raksturīgas ar konzervatīvu dabu un aizdzot no prāta slēdzieniem, kuru raksturs zināmai sabiedrībai visai vienvērtīgs. No tā redzam, ka cilvēku saimniecī-

kās darbības motīvi ir samērā vienveidīgi, bet ja tā tad vienādformības saimniecētājā sabiedrība ir neizbēgama un tas tāpēc, ka vienveidīgi ir arī ārējie apstākļi, kuros nākas dzīvot zināmā sabiedrībai. Veidojot šīs sakarības, rodas tautsaimnieciskie likumi un tā tad šo likumu sakarības, ko starp atsevišķiem tautsaimnieciskiem faktiem rada neizstājami cēloņi. To apskatīsim vēlāk.

11. loka. 24. XI. 42.

Šini lokaļā apskatīsim jautājumu par tautsaimniecības likumu īpatnībām. No apskatītā redzējam, ka tautsaimnieciskie likumi tieši vai netieši attiecas uz kauzalitāti, bez tam daudzi tautsaimnieciskie fakti ir domājami ne tikai kā kvantumi, bet tos iespējams arī mērit un proti pēc vērtības un gan mēritājam — naudai ir mainīga vērtība, bet ir pēdējā laikā atrasti pamērieni kā šo mēru padarīt pastāvīgu. Ja tās tā, tad skaidrs, ka attiecības starp daudziem tautsaimnieciskiem faktiem ir iespējams izteikt funkcionālās sakarības starp tautsaimnieciskiem faktiem. Rodas jautājums — ar ko gan atšķiras tautsaimnieciskie likumi no pārējās zinātnes, piem., no dabas zinātņu likumiem. Daudzi tautsaimniecības teorētiski aizrūda, ka starp tautsaimnieciskiem likumiem un dabas zinātnes likumiem pastāv ļoti ievērojama starpība un proti: dabas zinātņu likumi esot precīzi (eksakti), pie kam šī precizitāte ieskatāma ikvienu reizi, kad parādās sakarība, turpretim tautsaimnieciskie likumi esot tikai aptuveni, viņi drīzāk izsakt verbūtību nekā im, tāpēc tos varat saukt tikai par tendencēm, par likumībām un nevis par likumiem. Daudzcs galījumos tautsaimniecības likumības varot pat neparādīties. Ka tautsaimniecības likumos formulētas sakarības nav spēkā ikvienā individuālā gadījumā ir taisnība, bet tūdaļ jāpiezīmē, ka ar šo tautsaimniecības likumi nebūt neatšķiras no dabas zinātņu likumiem un kā piemēra pēc rakvēsimies tuvāk pie Paskala likuma, proti, ka gāzes spiediens pret trauka sienām ir viens un tas pats. Fizika māca, ka tas rodas no molekulu kustībām, atsitioniem pret trauka sienām un šie atsitioni tad arī rada minēto spiedienu. Iedomāsimies tagad, ka trauka nav vis molekulu miljoni, bet tikai 10 molekulas. Iedomāsimies arī, ka mūsu rīcība ir tik jūtīgs aparāts, kas rāda pat vienas molekulas spiedienu pret trauka sienu. Dabīgi, ka padoles jautājums vai arī tagad būs spēkā Paskala likums. Un atbilde skaidra — nē. No tā redzam, ka nav principiālas starpības starp sakarībām, ko formulē minētais Paskala likums un tautsaimnieciskajiem likumiem. Tautsaimniecības nolūms ir tā, ka piemēram, lai novērotu sakarību starp labības ražu un cenu ir jāgaida vesels gads, lai dabūtu šīs sakarības vienu gadījumu. Ja tautsaimniecības un tautsaimnicku rīcība būtu gadu miljoni un nekristu svarā novirzības precizitāte, tai arī tautsaimniecības likumus varētu formulēt tik pat precizā veidā kā tos formulē eksaktās zinātnes. Tagad rodas jautājums kāpēc grupās parādības parādās labāk kā atsevišķos gadījumos. Atbilde: neizstājami cēloņi ir tie, kas veido vienādformības, bet aizstājami cēloņi arī atsevišķiem faktiem individuālo nokrāsu, kāpēc arī viens fakts vai sakarība atšķiras no otras. Ja neizstājamo cēloņu ir daudz, tad arī labāk parādās neizstājamo cēloņu izsuktās vienādformības. Ja jau tautsaimnieciskās vienādformības vislabāk parādās tad, kad pēta lielu skaitļu gadījumus, tad jāsecina, ka tautsaimniecība varētu formulēt likumības tikai tad, kad ir savākts liels faktu daudzums. Tas tā arī ir un tautsaimnicki pēc tā cenšas, bet lielo novērojumu skaita savākšanu kāvē ļauzī šķēršļi. Cilvēku saimnieciskās darbības pamats ir nenokurētas vajadzības, kuras cilvēki cenšas apmierināt pavairojot saimnieciskos labumus. Redzējam, ka ir 3 faktori, kas veido vajadzības: instinkti, ierašas un prā-

ta slēdzieni. No šiem 3 faktoriem cilvēka prāts ir viselastīgākais, kas visintensīvāk meklē ceļus vajadzību apmierināšanai. Sakarā ar to ir izveidojusies tehnika, kurai milzu loma mūsu dienu saimnieciskajā dzīvē. Tehnika rada jaunus dzīves apstākļus un spiež sabiedrību šiem jaunajiem dzīves apstākļiem piemēroties un tāpēc pastāvīgi mainās saimnieciskās sabiedrības organizācija. Šis pārmaiņas brīžiem rit gausi (saimniecības attīstība vidus laikos), bet brīžiem arī ļoti strauji (rūpniecības revolūcijas laikmets Anglijā). Tautsaimniecisko sakarību novērošanas ilgums daudzos gadījumos atkarīgs no tā laika posma, kura robežās šis parādības parādās kaut cik nemainīgi. Daļa tautsaimniecisko likumu (tendenču) ir lielā mērā atkarīgi no laika un telpas. Šīs dzīves tautsaimniecisko likumu īpatnības lielā mērā ietekmē tautsaimniecisko likumu konstatēšanas metodes. Protams, ir arī tautsaimnieciskajiem likumiem citas īpatnības, bet ar tām iepazīsimies tuvāk noskaidrojot tautsaimniecisko likumu konstatēšanas metodes.

Pārejot pie jautājuma par metodēm, vispirms varētu pacelties vēl viens jautājums un pretī: vai tautsaimniecībai vispār ir savas speciālās metodes, vai viņa nelieto vispār zinātnes metodes? Par šo jautājumu daudzi autori ir rakstījuši un izteikuši daudzas un dažādas domas. Angļu tautsaimnieks Marshall saka: "Visi izgudrojumi, kas kalpo sakarības atklāšanai starp cēloni un sekām un aprakstīti zinātnes metodikā, lietojami arī tautsaimniecībā, tikai jāprot pareizi kombinēt un pielietot šīs metodes." Viņam ir taisnība tātad zinā, ka tautsaimniekam nākas lietot visas iespējamās metodes un metožu kombinācijas, bet no otras puses, jāpatur prātā, ka metodes izvēlē zinātniekam nav iespējams rīkoties patvaļīgi un izvēlēties to metodi, kas zinātniekam patik. Viņš var brīvi izvēlēties tikai pētīšanas objektu un pētījuma uzdevumu jeb mērķi un šinī vietā tad arī zinātnieka brīvība beidzas, jo metožu kombināciju izvēlē diezgan stingru robežu novēl tas pats pētīšanas objekts, tā arī mērķis. To vērā ņemot, mēģināsim apskatīt īsumā galvenās no tautsaimniecībā lietotām un iespējamām metodēm, ko lieto, lai iegūtu atziņas, kuras sauc par tautsaimniecības likumiem. Atcerēsimies, ka tautsaimniecības likumu pamatos guļ kauzalitāte. Tā tad šīm metodēm jāpalīdz atsegt kauzālsakarību starp faktiem (Humes domas). Tautsaimniecībā galvenā lietotā metode ir kauzālās indukcijas metode. Raudzīsim ar to iepazīties tuvāk un lai to labāk izdarītu, iziesim no kāda konkrēta piemēra un tad mēģināsim formulēt šīs metodes būtību.

Pienemsim, ka kāds dabas zinātnieks vēlas noskaidrot kā zināma augs augšanas spējās un augšanas gaitu ietekmē fosfors, kālijs un slāpekļis. Ar citiem vārdiem: viņš grib noskaidrot kādas sekas augs izsauca šie 3 elementi kā cēloni. Šinī neliukā dabas zinātnieks ķeras pie izmēģināšanas, pie eksperimenta, lai raudzītu pierādzēt labūt zināmus faktus. Kāda veidā šo eksperimentēšanu dabas zinātnieks izdara? Viņš ņem daudzus traukus, mēs ilustrēsim tikai 8, un visus šos traukus viņš piepilda ar vienādu zemes daudzumu un ņem absolūti vienādu zemi, katrā traukā iesēj vienu un to pašu sēklu, ar šablonu nozīmē vienādā attālumā no trauka malām visos traukos. Šos traukus novieto pilnīgi vienādas temperatūras apstākļos, novieto tā, lai uz šiem traukiem pilnīgi vienādi kristu saules stari, aplaisot visiem traukiem lieto vienu un to pašu ūdeni vienādā daudzumā un vienādā veidā. Atšķirība ir tikai tā pirmajā traukā uzliek nelielu P mēslojumu, 2. tikai K mēslojumu u.t.t. pēc schemas:

$\frac{P}{1}$	$\frac{K}{2}$	$\frac{N}{3}$	$\frac{PK}{4}$
$\frac{KN}{5}$	$\frac{PN}{6}$	$\frac{PKN}{7}$	<u>mēslojuma nav</u> 8

Dabas zinātnieks centīsies ņemt nevis 8, bet gan 3 x, 4 x u.t.t. x 8 traukus, lai izslēgtu nejaušas varbūtības, jo piem., traukā 2 uzaugušo stādu var apstāt vista un darbs vējā, bet ja būs četri trauki ar K mēslojumu, tad paliks vēl 3. Ja nu tagad dabas zinātnieks grib zināt K ietekmi uz augu, viņš salīdzina 1. trauku ar 8. Ja nu traukā absolūti bez mēslojuma augs ir zaļāks, spirtāks, tad skaidrs, ka K augs augšanu ietekmē nelabvēlīgi. Te nu parāda savu lielo nozīmi vienveidīgā apiešanās ar augiem. Ja, piem., trauks ar K būtu mazāk liets, tad varbūt varētu domāt, ka nevis K nelabvēlīgi ietekmējis augs attīstību, bet to izdarījis nepietiekošais ūdens daudzums u.tml. Tālāk dabas zinātnieks pētīs apstākļus citos traukos, kas notiek, ja blakus K kā daļu cēloni ir P vai N, vai arī abi tie kopā u.t.t. Ja gribētu noskaidrot visā pilnībā K ietekmi uz augu, tad būtu jāņem palīgā vēl citi elementi, tad būtu jāapskatas, ka augšanu ietekmē dažādi K daudzumi u.t.t. Šie eksperimenti veikas ilgi, jo katru reizi ir iespējams novērot tikai vienu augšanas periodu, bet par visu vairāk jāņem vērā tas, ka šie eksperimenti tomēr ir iespējami.

Mēs iekārtojam tā, lai vienā traukā pētamais elements būtu, bet otrā nebūtu, bet pārējie, blakus apstākļi bija pilnīgi vienādi, Ja starpības redzamas, tad varam teikt, ka tās radījis pētamais elements. Šo metodi sauc par vienīgās starpības (differences) metodi. Šo metodi varētu radzīt attēlot arī grafiski, ja pieņemtu cēloni par x un kā citus apstākļus pieņemtu abcdefg, bet kā sekas, ko izsauc šī kombinācija būtu y.

$$\begin{array}{l} x \text{ abcdefg} \text{ ----- } y \\ - \text{ abcdefg} \text{ ----- } \end{array}$$

Ja tas tā, tad varam slēgt, ka x ir y pilns vai daļu cēlonis. Ja iekārtotu sēriju traukus ar pilnīgi vienādiem augšanas apstākļiem, bet katrā traukā dotu savādāku K devu un novērotu tad kā kalija radītā ietekme kvantitatīvi mainītos, tad arī varētu spriest par K ietekmi un šo metodi sauc par vienīgās variācijas metodi.

$$\begin{array}{l} x_1 \text{ abcdef} \text{ ----- } y_1 \\ x_2 \text{ abcdef} \text{ ----- } y_2 \end{array}$$

Varam atkal teikt, ka x ir y pilns, vai daļu cēlonis. Pilnības label atzīmēsim trešc kauzālās indukcijas metodi, ko sauc par vienīgās sakrīšanas metodi. Pie šīs metodes visiem faktoriem jābūt citādiem izņemot pārbaudamo, kas paliek nemainīgs.

$$\begin{array}{l} x \text{ abcdefgh} \text{ ----- } y \\ x \text{ ortzui} \text{ ----- } y \end{array}$$

Atkal varam teikt, ka x ir y pilns vai daļu cēlonis. Šis ir kauzālās indukcijas metode, precīzāki pamatmetode. Tās ir tās ar kurām strādā dabas zinātnieki, lai atklātu kauzālsakarības starp faktiem. Rodas jautājums - vai šīs metodes ir iespējams pielietot tautsaimniecībā? Kā jau redzējām, viņas pamatojās uz vienīgās sakrīšanas, variācijas un differences pamatiem. Dabas

zinātniekam noder trauki par eksperimenta vietu un tos iespējams tā iekārtot, lai tiešām šo vienīgumu radītu un viņš arī pastāvētu. Tautsaimniekam, diemžēl, šādā veidā nostādīti eksperimenti nav iespējami. Rodas atkal jauns jautājums - kāpēc tad tautsaimniecībā nav iespējami zinātniski nostādīti eksperimenti? Nav jāizmirst, ka tautsaimniecības pētīšanas objekts ir saimniekotāja sabiedrība un tā tad eksperimentam būtu vajadzīgas vismaz divas valstis. Lai radītu vienīgās iespējas, būtu vajadzīgs, lai visi faktori, izņemot pārbaudāmo būtu vienādi, bet nav iespējams divās valstīs radīt pilnīgi vienādus ārējos apstākļus, pilnīgi vienādu iedzīvotāju izglītības līmeni u.t.t. Nevar lietot arī vienīgās sakrīšanas metodes, jo nav iespējams 2 valstīs radīt tādus apstākļus, lai sakristu tikai pārbaudāmie faktori un ne kādi no pārējiem. Šī metode ir diezgan neīrēša tur, kur ir daudz faktoru, bet saimniekotāja sabiedrība jau ir tieši ar to raksturīga, ka viņā ir daudz faktoru. Tādā kārtā, kauzālās indukcijas metodes savā tīrā veidā tautsaimniecības pētīšanas laukā neder. Tas pats sākams par tā saucamajām ārkauzālām indukcijas metodēm. Tās tuvāk neapskatīsim, bet piezīmēsim, ka tās iegūst zinātnisku vērtību, tikai tur tās iespējams fundēt kauzalitātē. Kas paliek pāri tautsaimniecībai? Kas nav iespējams indukcijas ceļā, to tautsaimniecība cenšas panākt dedukcijas ceļā. Izejot no viena faktora tautsaimnieki domās cenšas radīt visus apstākļus, kurus radītu daudzie gadījumi. Tā ir tā saucamā izolētāja metode.

Lai šo metodi lietotu, ir jāzin cēloņi, kas darbojas saimniekotāja sabiedrībā un tikai tad, ja ir zināmi vismaz aptuveni šie cēloņi, ir iespējams domās konstruēt sekas, ko šie cēloņi radītu. Izolējot neizstājamos cēloņus, lai no tiem dedukcijas ceļā atvasinātu tautsaimniecības likumus, ievērojama loma piekrīt pašpētīšanas uzskatiem, jo viņš pats ir tas, kas pamata priekšnosacījumus jeb izejas punktus izvēlās, bet tas savukārt nozīmē, ka izvēloties dažādus priekšnoteikumus rodas arī dažādas sekas, ar vārdu sakot - dažādas likumības un tā rodas dažādas tautsaimniecības teorijas novirzienu grupas. Interesēs pēc iepazīsīties tuvāk ar 2 grupām. Kā jau agrāk redzējām, vajadzības ir atkarīgas no instinktiem, ierašām un prāta slēdzieniem. Viens liels tautsaimniecības teorijas novirziens par pamata priekšnosacījumu pieņem atziņu, ka cilvēks cenšamies apmierināt savas vajadzības, savu saimniecisko darbību pilnā mērā pieskaņo prāta slēdzieniem, ar citiem vārdiem: šī virziena pamatnosacījumā atrodas ekonomiskais cilvēks - homo oeconomicus. Šis cilvēks nepazīst ne malū, ne kļūdu, ne tradīciju u.t.t. Izsekojot kā rīkojās šāds fiktīvs cilvēks dažādos apstākļos, atrod arī dažādus secinājumus.

S o m b a r t s saka: "Lai labāk izprastu saimnieciskos sakarus konstruējam racionālās pārdomas ar kurām parāda kā noris zināma saimnieciska darbība, ja pildīti zināmi noteikumi un pati darbība padota tikai prāta slēdzieniem. Logiskā ziņā to var pielīdzināt šaha spēlei. Šīn sakarībā iekļūst arī homo oeconomicus, šis bubulis, kuru vecā tautsaimnieku paaudze veda vārdzīrnavu cīņu un kurš prāta spožajā gaismā parādās kā pavisam mazs cilvēciņš." Sombarts nepiekrīt, ka šo metodi sauc ar izolētāju metodi, jo šī metode krasi atšķiras no kauzālās indukcijas metodēm. Kamēr ar pēdējām mēs iegūstam iras likumus, ar pirmo iegūstam atziņas par vienādformībām par kurām nev drošības par to, vai tās saskanēs ar tām vienādformībām, kas novērojamas saimnieciskajā dzīvē.

Otrs novirziens par izejas punktu ņem cilvēka ierašas, kuras cilvēks iegūst kā sociālu mantojumu un kas ik uz soļa ietekmē cilvēka darbību. Prāta slēdzieni šai skolai ir tikai nesvarīgs faktors, kas nozīmīgi iegūst tikai kād cilvēku ierašas šo prāta slēdzienā akceptējušas. Tas ir tā saucamais institucionālās skolas virziens tautsaimniecībā. Šis fiktīvais cilvēks nedomā, bet rīkojas tā,

kā rīkojušies viņa vecāki, kā viņa sabiedrība atrod to par pieklājīgu un labāku.

Starp šīm teorijām ir liela starpība un tie rāda kā tautsaimniecībā rodas dažādas skolas un virzieni. Apskatīt tuvāk šīs skolas ir tautsaimniecību mācību vēstures uzdevums. Jāpiezīmē, ka no teiktā novojaga tulīt steigties secināt, ka tautsaimniecības teorija ir pavisam nenoteikta un nepilnīga tāpēc, ka viņā ir dažādas skolas. Jāieņem, ka

- 1) dažādiem virzieniem ir viennūr savs pamats,
- 2) dažādi novirzieni, kas veidoti izejot no dažādiem priekšnoteikumiem ir arī citās zinātņu nozarēs, piem., psiholoģijā, un dažādas skolas ir pat tik eksakta zinātnē kā geometrijā.

Var pacelties jautājums - kurš variants ir īstais? Isti ir patiesībā visi šie varianti, bet katrs no viņiem izceļ tikai vienu pusi un īstenībā viņi visi viens otru papildina.

Par izolētāju metodi, kuras būtību Sombarts saskata racionālu schemu konstruēšanā viņš saka: "Spēles noteikumiem ir jābūt dotiem, lai varētu sastādīt ideālus uzdevumus, bet aplamība būtu, ja šajā spēlē uzdotu vienus un tos pašus uzdevumus, tāpat aplamība ir zemniska noslēgtai un kapitalista sarežģītai saimniecībai uzstādīt vienu un to pašu schemu.

12. lekc. 28. XI. 42.

Šīnī lekcijā apskatīsim metodi, kuru parasti lieto paralēli ar izolētāju metodi. Tā ir **s u k c e s i v ā s a p r o k s i m ā c i j a** s metode (pakāpeniskās tuvošanās metode). Ar izolētāja metodi nepietiek, lai varētu izdomāt visas sekas, jo saimniecotāja sabiedrība ir ļoti komplicēts spēku un sakarību rezultāts un tāpēc šeit jācenšas lietot minēto metodi. Šīs metodes būtība pastāv, ka sākumā attiecīga faktora ietekmi izpēta ļoti vienkāršos apstākļos un tad dcmās pakāpeniski apstākļus sarežģī, ievēdot veselu rindu jaunu spēku un apstākļu. Šādu metodi lietojam kursā, piem., apskatot cenas veidošanās procesu un vispirms apskatīsim cenas veidošanos pieņemtās pilnīgās konkurences apstākļos un ja naudas vērtība nemainīga, tie tā tāl ir visvienkāršākie apstākļi, pēc tam apskatīsim cenas veidošanos pilnīgā monopola apstākļos, pēc tam - monopolistiskās konkurences apstākļos un visbeidzot apskatīsim kā veidojas cenas tad, ja mainās naudas pirktspējas. Lai šādu ceļu varētu iet, jārikojas ar veselu hipotēžu rindu, pie tam tādu, kuru būtība un saturs neatbilst īstenībai un kuras pierādīt nav mūsu nolūks. Tās ir tā saucamās konkurences un pilnīgā monopola apstākļi. Tā tad pilnīgais monopols un pilnīgā konkurence ir tikai darba hipotēzes, kuras vēlāk var arī atmest. Šīs darba hipotēzes ir nepieciešamas tikai, lai ar to palīdzību izpētītu, kas ir tie galvenie spēki un faktori, kas katros atsevišķos apstākļos piedalās tirgus cenas veidošanās procesā. Ja tas neskaidrots, tad arī nav grūti neskaidrot faktiskos apstākļus. Nedrīkst aizmirst vienu - ka šī sukcesīvā aproksimācija neiet tik tālu, ka visās iegūtās atziņas atspoguļotos īstenībā. Faktu pasaule ir bezgalīga un tādu bezgalību neviens īstenība attēlot nevar un tāda zinātnes īstenība ir faktu pasaules loģisks preparāts, tāpēc arī dzīves īstenība arvienu uzrāda novirzību no teorijas. Bieži cilvēki šādas novirzības uzskata par kļūdu. Tā kā zinātnē nav iespējams attēlot visu faktu pasauli, viņa apstājas pie teoretiski nozīmīgākām vienādformībām un tāpēc nesaskata starp īstenību un teoriju ir iespējama. Jautājums tikai cik viņa liela un ja tā ir liela, tad tas nozīmē, ka pētījumi jāturpina. Attiecībā uz tautsaimniecības teoriju, jāsaka, ka tā ir vēl samērā jauna zinātne un te vēl pē-

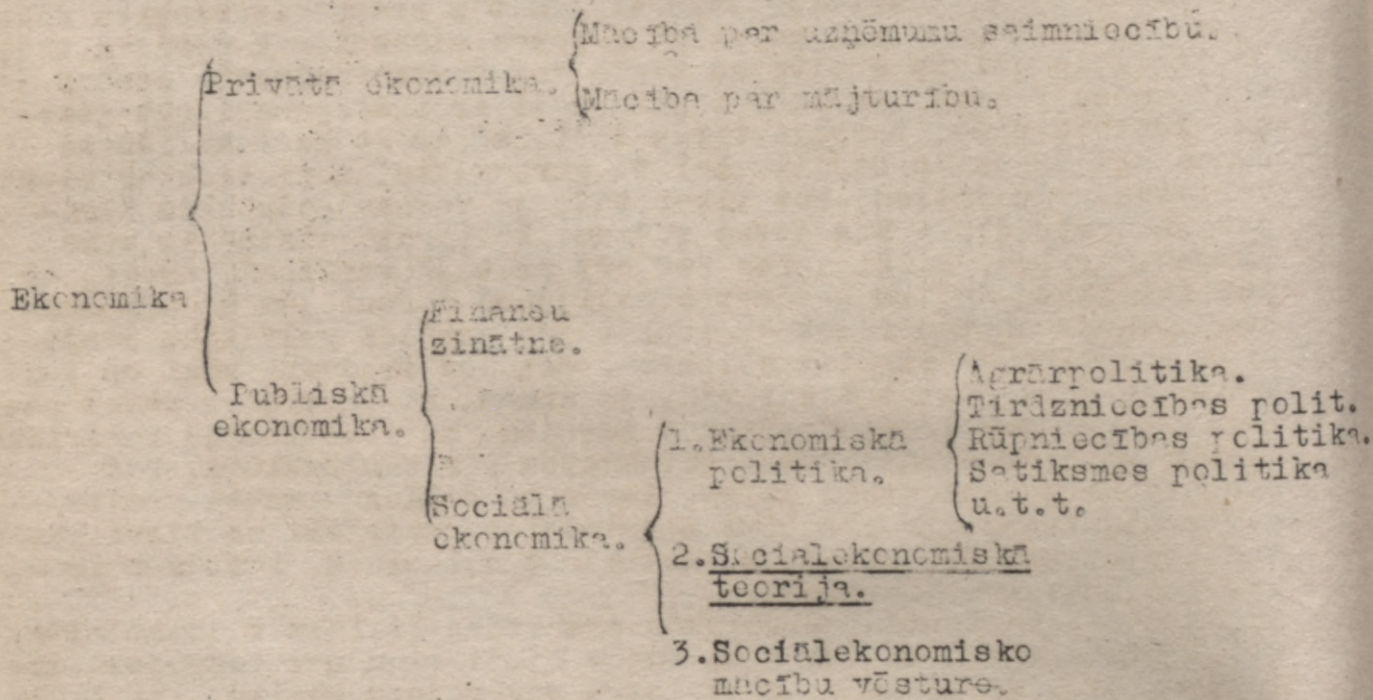
tījumi un papildinājumi vajadzīgi. Var noskaidrot arī, ka dažāda labā teorijas likumā konstatētie spēki neiedarbojas un tas nav tāpēc, ka likums būtu nepareizs, bet tāpēc, ka konkrētā gadījumā iedarbojās vairāki spēki reizē un pie tam viens otram pretēji spēki. Tie ir izņēmumi. Ja aksons nekrīt tālāk tāpēc, ka viņš piesiets auklā, tad taču nevar teikt, ka gravitācijas likums nav spēkā. Teorijas var atmost tad, ja to konstatētais sakarības realitātē nepastāv.

Vēl viena metode, īstenībā gan metožu sistēma, ir statistiskās metodes. Rēzējām, ka ar pirmām metodēm nevar iegūt drošus likumus. Tos var uzskatīt par justificizētām hipotēzēm. Šie likumi jāpārbauda realitātē, lai realizētu, vai tie tiešām arī kautkur pastāv. Sakarības saimnieciskajā sabiedrībā ir grūti un daudzreiz pat neiespējami konstatēt, ja meklējam tos starp atsevišķiem faktiem. Neizstājamo cēlonu radītās sekas visskaidrāk parādās tad, ja ir liels cēlonu skaits un tāpēc arī tautsaimniecība cenšas rītīt masu faktus. Ar izolētāju metodi ir iespējams iegūt atziņu, labības ražas ietekmē tirgu tādi, ka augstāka raža izsauc cenas slīdēšanu un otrādi. Lai to pārbaudītu, nepietiek ar viena vai divu gadu datiem, bet tikai tad, ja vesela gadu datu sērijas un apstrādājot šos datus redzam, ka iegūtā atziņa ir visā visumā pareiza. Bieži darbs iet arī pretējā virzienā, proti, ar statistiskiem datiem novērotos gadījumus formulējam kā empiriskus likumus un tad vēlāk ar izolētājas metodes palīdzību cenšamies šos likumus izpētīt cēlonībā. Metodes ir darba rīki un tos varam ar jēgu lietot tikai tad, ja zinām, ko ar viņiem varam panākt, tāpat tas ir statistiskām metodēm. Kā ilustrāciju empirisko likumu konstatēšanā varam minēt mācību par konjunkturu. Tās svārstības saimnieciskā dzīvē, kuras kā ciklus apskata mācība par konjunkturu, ir vispirms konstatētas empiriski un tikai pēc tam tautsaimnieki centušies izskaidrot cēlonības. Pastāv vairākas konjunktūras teorijas.

Jāņem vērā, ka tautsaimnieciskās sakarības lielā mērā dažādojas, t.i. mainās laikā un telpā un tāpēc bieži vien nav iespējams uzkrāt pietiekoši lielu vienāveidīgu novērojumu skaitu, lai iegūtu slēdzienu. Tautsaimnieciskās parādības viens otram blakus sacenšas vairāki cēloņi un tāpēc arī statistiskās metodes nav absolūti drošas un tāpēc šīs metodes saistītas ar verbūtības matemātiku. Statistiskajās metodēs ietilpst - caurmēra jeb vidējā skaitļa aprēķināšana, indeku aprēķināšana, izklaides problēmas līdz ar šķībuma aprēķināšanu, korrelācijas rēķini, kas sevišķi nozīmīgi empirisko likumu iegūšanā un šos rēķinus lieto, lai izolācijas metodēm iegūtas atzemes pārbaudītu. Visas šīs metodes tuvāk šeit neapskatīsim, jo mūsu dienās tās izveidotas tik plaši, ka sastāda patstāvīgu zinātni, kas šīs metodes pēta. Piezīmēsim, ka tautsaimniekam jāzina ne tikai, kur katru metodi lietot, bet jāzina arī katras metodes loģiskā mērtība, t.i., ko ar šīm metodēm iegūtie rezultāti pierāda un ko tie nespēj pierādīt. Noslēdzot šo lielo nodaļu, atzīmēsim, ka no šai nodaļā apskatītā redzam, ka tautsaimniecības likumi ir iras likumi, kas ar dažām savām īpatnībām tomēr atšķiras no tiem iras likumiem kurus konstatē dabas zinātnes un kuri izriet no apstākļiem, ka tautsaimniecības teorija spiesta lietot citas metodes kā dabas zinātnes. Vai šos likumus saukt par likumiem, likumībām, tendencēm, vai par principiem, ir otrās šķiras jautājums, pats galvenais tomēr ir un paliek apzināties, ka šie likumi ir pēc savas būtības un šai būtības noskaidrošanai šī nodaļa veltīta.

Tautsaimniecības mācība kā zinātne sāka parādīties merkantelisma laikos. Līdz tam laikam tautsaimnieciskās domas atrodamas izkaisītā veidā, piem., Aristotela, Akvīnas Toma un citu darbos.

Tomēr arī merkantīliem laikmetā tautsaimniecības mācība bija maz attīstīta un šauri vienpusīga, jo tās uzmanība bija koncentrēta pie lietām, kam sakars ar valsts problēmu, ar citiem vārdiem, tās bija tīri konkrētas problēmas, kas uzpeldēja kādas valsts dzīvī. Autori kritizēja atsevišķas valdības politiku, lai iegūtu vēlamo virzienu un tāpēc tautsaimniecības mācība ieguva nosaukumu politiskā ekonomija. Šī zinātne strauji attīstījās un no tās izdalījās speciālas zinātnes, piem., finansu zinātne, banku politika, vispārējā ekonomiskā politika ar nodalījumiem - agrārpolitika, satiksmes politika, konjunktūras politika, kara saimniecības politika u.t.t. Līdzīga kārta no tautsaimniecības mācības izdalījās arī un kļuvis par patstāvīgu - mācība par atsevišķu uzņēmuma saimniecību. Nošķirties šīm praktiskajām zinātnēm, palikusi pāri tautsaimniecības teorija, jeb sociālekonomiskā teorija.

Lai mūsu pārskats būtu pilnīgs vēl jāpieskaita tās zinātnes, kas izveidojušas specializēšanos atsevišķās no citām zinātnes nozarēm: saimniecības vēsture, kas ir speciāla vīstures nozare, saimniecības ģeogrāfija, saimniecības matematika un jāpiemin vēl tās zinātnes, kas apskata tautsaimniecības zinātnē lietotās pētīšanas metodes, kā statistika, kas līdz šim visvairāk izlietota tautsaimniecības atziņu pētīšanas uzdevumiem.

P A T Ē R Ē Š A N A

Tagad varam pāriet pie tautsaimniecības teorijas pamatproblēmām un iesāksim ar p a t Ē r Ē š a n u. Terminam patērēšana (konsumtion) ir vairākas nozīmes. Vispirms būtu jāizšķir tiešā un netiešā (techniskā) patērēšana. Netiešā, jeb techniskā patērēšanā ietilpst dažādu izejvielu un materiālu patērēšana ražošanas procesā un tāpēc tās apskatīšana pēc būtības iekļaujas nodalījumā par ražošanu un šeit to neapskatīsim. Vispār jāpiezīmē, ka no

termina tehniskā patērēšana šinī nozīmē jāizveidās, jo būtu pārreizāk jārunā par ražošanu.

Tiešā patērēšana ir labuma derīguma iznīcināšana. Šinī nozīmē patērēšana ir pilnīgs pretstats ražošanai, jo ražot nozīmē radīt derīgumu. Tā tad patērēšana nozīmē tikai derīguma iznīcināšanu, bet ne pašas vielas iznīcināšanu (vielas neiznīcības likums). Patērēšana var būt divējāda: 1) cilvēku vajadzību apmierināšanai. Par šo patērēšanu tad galvenokārt būs runa nodaļas turpinājumā. Piezīmēsim, ka tiešā patērēšana var būt arī tā, ja saimnieciskā labumā derīgums tiek iznīcināts, bet cilvēka vajadzības netiek apmierinātas, piem., mantas bojā iešana un sungrēkos - šo sauc par izšķiešanu patērēšanu. Vēlējā aprēķināts, ka no visiem lauksaimniecības ražojumiem katru gadu aiziet bojā ražojumi par 1,5 miljardiem RM. Lauku poles vien tas iznīcina par apm. 30 miljoniem RM. Lielpilsētās aiziet bojā daudz uzturvielu uzglabāšanas apstākļu sliktuma dēļ, daudz vilnas irēbju sabojā kodes, daudz malšanas aiziet bojā tāpēc vien, ka krāsnis nepareizi konstruētas u.t.t. Uz izšķiešanu iespējams raudzīties no tehniskā un ekonomiskā viedokļa. No pirmā - izšķiešana notiek visur tur, kur notiek derīguma iznīcināšana, ja šī derīguma iznīcināšana nenotiek cilvēku vajadzību apmierināšanai. No otra izšķiešana notiek tikai tur, kur atmaksājās šo izšķiešanu novērst, bet to nedara. Piemēram, pēc labības novākšanas tīrumā paliek vēl daudz graudu un ja šos graudus atmaksājās savēkt, bet to neizdara, tad tā ir izšķiešana. Ja šos graudus neatmaksājās savēkt, bet tomēr to dara, tad pats vākšanas darbs ir izšķiešana. Redzam, ka izšķiešana ir svarīgs jēdziens, jo tas kas ir vienā vietā un laikā izšķiešana, tas otrā vietā un citā laikā tā vairs nav. Piemēram, senāk, cērtot kokus lidunam, tos uz vietas sadodzināja, bet mūsu dienās šāda darbība būtu izšķiešana arī ekonomiskā nozīmē. Jāpiezīmē, ka ir apstākļi, kas ne arvien spēj aizkavēt ekonomisko izšķiešanu mājturības. Ekonomiskie mērķi ir pakļauti citiem, augstākiem mērķiem un tie attaisno cilvēku neekonomisko darbību. Lai to labāk izrādītu, apskatīsim piemēru: mājturību ir daudz un tās pa lielāki daļā ir sīkas vienības, jo galvenokārt sastāv no vienas ģimenes locekļiem. Katru dienu nams mātes kurina uguni, lai sagatavotu savai ģimenei ēdienu. Skaidrs, ka gatavojot ēdienu, lielam cilvēku skaitam restu ietaupījumu kā kurinā, tā citur, bet kāda somu autore saka: "Kas gan vēlēdies ar savu ģimeni pāriet viensnīcā dzīvot, vai arī liks, lai viņa bērns aulzina bērnu darzs. Cilvēkam tur tomēr trūkst māju un viss, kas ar to saistās, bet māju rade tikai ģimenes mājas māte un tā viņa veic mātes mīlestībai ietekmējot arī saimniecisko pusi. Tie pieler pie lielākiem dārgumiem kā atsevišķa cilvēka, tā arī tautas dzīvot. Tie ir saglabājami un cieši saistīti ar mājas māti un viņas darbu. Neatbilst aizmirst, ka viņa ir saimniecisks faktors, bet pirmā kārtā tomēr sieva un māte." Zīmējoties uz atsevišķām mājturībām šo problēmu pēta tīri praktiskā zinātne - mājturība, bet uzņēmums no ekonomiskā viedokļa to pēta - uzņēmumu saimniecības mācība.

Lai atrisinātu tās problēmas, kas ietilpst šajā nodaļā, ir jāsaluras ar termina patērēšana nozīmi, bet arī ar tiešo patērēšanu un to patērēšanu, kas notiek cilvēku vajadzību apmierināšanas nolūkos, bet par šo patērēšanas veidu tautsaimniecības teorija interesējas tikai tik tālu, cik tālu tai sakars ar cilvēku saimniecisko darbību. Mūsu pētišanas objekts būs mājturības, jo redzējam, ka mājturības nolūks ir vislabāk apmierināt savu locekļu vajadzības. Mājturības: a) notiek patērēšanas organizēšana. Vajadzībām skaita ziņā nav robežu, bet mājturības patēriņa fonds ir ierobežots lielums, tāpēc visas mājturības locekļu vaj-

jaudzības un pie tam pilnos apmēros nekad nev iespējams apmierināt. Te vērā ņemot, mana mātei jāatrisina 1) kādas vajadzības ir jāapmierina un kādas jāatstāj neapmierinātas, 2) līdz kādai pakāpei tās apmierināmas un 3) kādā secībā viņas apmierināmas. Izejot no tā mana mātei jāapsver: 1) kādi saimnieciskie labumi un kādos veiduros jāiegādājas, 2) kāda veidā starp šiem iegādājamiem saimnieciskiem labumiem sadalāms patēriņa fonds. Šo patēriņšanos organizēšanas funkciju varētu nosaukt par mājturības saimniecības funkciju un tā ir pirmā, kas piekrīt no tautsaimniecības teorijas pētīšanas laukam. b) patēriņšanos priekšdarbi sadalot iegūtos saimnieciskos labumus tā, lai viņi būtu noderīgi cilvēku vajadzību apmierināšanai. Te ietilpst dzīvokļa kopšana, ēdiena gatavošana u.c. To varētu saukt par mājturības tehnisko funkciju. Šo funkciju pēta mājturības un tā ir ārpus tautsaimniecības teorijas pētīšanas uzdevuma. c) patēriņšanos process. Tas ir mājturības locekļu vajadzību apmierināšanas process un pēc savas būtības ir tīri psihisks process.

Kā punktos b un c minētie procesi tieši krīt ārā no tautsaimniecības teorijas pētīšanas lauka, ir saprotams, bet viņu nozīme ir tikai tik tālu, cik tālu tie ietekmē saimniecisko labumu izvēli.

Mājturības budžets. Lai iepazītos ar mājturības saimniecisko funkciju, tautsaimniecība pēta atsevišķo mājturību budžetus. Par budžetu vispār pieņemts saukt ienākumu un izdevumu plānu noteiktam laika periodam nākotnē. Turpretim runājot par mājturības budžetu zem tā saprot šī plāna izpildījumu, resp. izdevumu un ienākumu sarakstu. Šis budžets atšķiras no citiem ar to, ka viņš rāda plānu izpildījumu, faktiskos ienākumus un izdevumus. Tas rāda, ka šis termiņš ir nepareizi lietots, bet tā kā viņš ir izīļi iesakņojies, tad nemēģināsim to labot, bet paturēsim tikai prātā šī termiņa "mājturības budžets" nozīmi.

13.lekc.1.III.42.

Lai jēdziens par mājturības budžetu būtu skaidrs, tad to apskatīsim konkrētā piemērā - Rīgas intelektuāla darba strādnieka ģimenes salīdzinājumā par 1926.27. un 1936.37.gadu, kas redzams šīs lekcijas pielikumā. Šis ģimenes budžets ir aprēķināts uz patērētāju vienību. Par patērētāju vienību sauc salīdzinošu vienību ģimenes budžetu statistikā. Patērētāju vienību skalas ir laudz un dažādas, atkarībā no katras atsevišķas valsts apstākļiem. Latvijā šī skala tiek lietota šāda:

Vecums	Vīr.	Siev.
līdz 2 g.	0,3	0,3
2-6 "	0,4	0,4
6-10 "	0,5	0,5
10-12 "	0,6	0,6
12-13 "	0,7	0,6
13-15 "	0,8	0,7
15-17 "	0,9	0,8
17 g.un vecāki	1,0	0,8

Patērētāju vienībām ir nozīme zināmajiem uz pārtikas precēm, bet dzīvokļa un citu vajadzību apskatīšanai tās jau vairs nederētu.

Pētēt ģimenes budžetus ir atrastas zināmas vienādformības, kas tad arī formulētas kā likumības un tautsaimniecībā tās ir pazīstamas kā Ernesta e n g e l a likumi. Engels ir viens no pirmajiem ģimeņu budžetu pētītājiem. Izpētījis Saksijas strādnieku ģimeņu budžetus un salīdzinājis ar citiem šo budžetu datiem Engels nācis pie slēdzieniem kurus formulējis šādi:

	1914.	1923.	1933.
Gaļa, kg	85,4	90,1	91,4
Vājpiens, ltr.	225,5	59,7	26,0
Pilnpiens, ltr.	647,5	838,9	742,8
Sviests, kg.	31,6	36,6	38,6
Margarīns, kg.	20,4	21,1	36,0
Olas, gb.	443	624	797,
Maize, kg.	221,3	148,8	132,5
Milti, kg.	193,3	235,0	170,3
Putraimi, kg.	31,9	27,0	29,0
Labības prod.kopsavilk.kg.	(446,5)	(410,8)	(331,5)
Kartupeļi, kg.	312,0	386,7	347,2
Cukurs, kg.	84,3	100,0	120,6

Visai ievērojamas pārmaiņas uzrāda arī ēdienu kārtēs, ja salīdzinām Latvijas 1926.27. un 1936.37. ģimeņu budžetu statistiku. Redzam, ka labības produkta patēriņš samazinājies, augļu patēriņš dubultojies,

pulnpiena patēriņš: fiziska darba strādān. 16%, garīga - 9%
 sviesta " " " " 56% " " 79%
 gaļas " svarā " " 11%, bet kalorijās - 24%
 " " garīga " " 20% " " 9%

Kalorijas pieaugums tāpēc lielāks, ka lietota treknāka gaļa.

Mājturības savus budžetus var dažādi sabalansēt (līdzsvarot). Var izšķirt 3 līdzsvarošanas veidus:

1) mājturība savus izdevumus var ieturēt tā, ka šie izdevumi sedzās ar ienākumiem. Praksē šis stāvoklis nok priekšā samērā reti.

2) mājturības ienākumi var pārsniegt izdevumus, tas ir: mājturības savus ienākumus gada laikā neiztērē. Ja ienākumi pārsniedz izdevumus, tad mājturības sāk krāšanos. Jāpiezīmē, ka svarīgi ir šķirt 2 jēdzienus; krāt un taupīt, jo ikdienas valolā šie jēdzieni bieži sajūk. Taupīgs cilvēks ir tas, kas izvairas no izšķiešanas, bet krāj tas, kas iztērē mazāk ne kā ir viņa ienākumi. Tāpēc var būt taupīgs, bet noko neuzkrāt, ja viņa ienākumi ir mazi, bet ja cilvēka ienākumi lieli, tad viņš var izīvēt izšķērdīgi, bet tomēr uzkrāt. Krāšanai, ja vien to mājturības locekļi neizlāra zekēs, ir ļoti liela tautsaimnieciskā nozīme un ar to iepazīsimies tuvāk nodaļā par sadalīšanu. Liela nozīme krāšanai ir nevien tautsaimnieciski, bet liela nozīme ir arī attiecībā uz pašu mājturību, piem., uzkrātie līdzekļi noder kā rezerves fonds nelaimes gadījumos un lai tieši šādu uzkrāšanu sekmētu, ir dibināta apdrošināšana. Lai mājturības locekļi spētu kaut ko uzkrāt, viņiem jārespektē nāktnes vajadzības. Uzkrātā peļņas daļa, ja to novieto kādā uzņēmumā var kļūt par jaunu ienākumu avotu.

3) mājturības izdevumi pārsniedz ienākumus. Tādā gadījumā mājturība patērē vai nu agrāk uzkrātos labumus, vai arī ņem līdzekļus kredīta veidā. Šāda veida kredītu sauc par patēriņa kredītu. Par patēriņa kredītu pastāv vispārējs uzskats, ka tas var mājturību ruinēt. Šim uzskatam ir savs nopietns pamats. Pa to laiku kamēr mājturība lieto patēriņa kredītu, mājturības locekļiem

rodas iespēja pilnīgāk apmierināt savas vajadzības, bet redzējam, ka mājturības ar lielākiem ienākumiem vairāk līdzekļu izdod kultūras un greznumu vajadzībām. Jāaizrāda, ka šīs vajadzības pieaug, bet pati šī pieaugšana notiek pakāpeniski, jo ir taču jāpierod pie literatūras muzikas, turpretim vajadzības pēc izpriecām paplašinājās ļoti ātri un viegli, jo tās ir ļoti elastīgas (piem., kāršu spēle). Dzīvē bieži rožam, ka cilvēki, kas stauji palielina patēriņa kredītu, iegūts līdzekļus iztērē vai nu izpriecās vai greznuma vajadzībām. Piemēra pēc atzīmēsim, ka Rīgas miertlesās bija daudz sūdzību par pircējiem, kas nav samaksājuši par precēm, kas nēntas uz nomaksu. Ja nu paskatījāmies, kas tad isti šīs preces bija, tad redzējam: patafonus, radīcaparatus, dažādas mēbeles. Katrs parāds ir reiz jāsamaksā un pie tam ar augļiem, bet mājturības šādu savu parādu var samaksēt tikai no tiem ienēmumiem, ko mājturība saņems nāktē. Tas nozīmē, ka mājturības locekļu vajadzību apmierināšanai nāktē būs tikai izlietojama daļa no nāktēnes ienākumiem. Skaidrs, ka mājturībām nāksies atteikties no dažu mājturības locekļu vajadzību apmierināšanas un cietīs tikai kultūras vajadzības. Šeit būtu vietā atcerēties pasaku par vīru, kas savu dvēseli pārdevis velnam par to ka velns viņam zināmu laiku sagādājis greznu, bezrūpīgu un izpriecām pilnu dzīvi. Ja cilvēks taisa parādus un dzīvo pāri saviem ienākumiem, tad nāktē, kad viņam šie parādi būs jāmaksā, viņš varēs apmierināt tikai pirmās nepieciešamības vajadzības, tīri fizioloģiskās vajadzības un zināmā mērā tuvosies dzīvniekam, kas arī apmierina tikai savas fizioloģiskās vajadzības, un ja cilvēks nevar neko dot garam un dvēseli, vai tad tā nav tā pati simbolistiskā dvēseles pārdošana velnam? Protams visos gadījumos tas tā tīri nav. Pieņemsim, ka ģimenes galvam ir iespējams ieņemt labāk atalgotu vietu, bet te nepieciešams jauns uzvalks. Šai gadījumā apģērba iegūšana ar patēriņa kredītu nebūt neruinēs mājturību, bet gluži otrādi, nāktē ienākumi pieaugs. Tāpat attaisnojama arī sakņu, malkas iepirkšana ar patēriņa kredītu rudenī, jo ziemā taču nebūs šīs uzturvielas jāpērk par dārgāku maksu.

Tam veidam, kā atsevišķas mājturības sabalansē savus budžetus ir ļoti tālejošas tautsaimnieciskās sekas. Ja kāda tauta savus mājturības budžetus sabalansē ar atlikumiem, tad ražoto saimniecisko labumu daudzums pārsniegs patēriņu un tautā uzkrāsies mantā, kas tālāko ražošanu padara vēl efektīgāku. Latvju tautas manta ievērojami pieauga tūlīt pēc pirmā pasaules kara, jo ražots tika vairāk nekā tauta patērēja un tas nebūtu nekad varējis notikt, ja mājturības būtu notērējušas visus ienākumus un ja tās nebūtu savus budžetus sabalansējušas ar atlikumiem.

Ja notiek pretējais, tad tas nozīmē, ka tauta ne tikai patērē visu savu ienākumu, bet arī daļu no tautas mantas. Tad tāda tauta iet pretim iznīcībai, Zeme neplicinās, ūkas neatjaunojas un iestājas sabrukums. Tas novērojams lielu pārvērtību laikos. Tautas mantas pieaugums, ko redzējam, ir atkarīgs no mājturību rīcības, bet mājturības rīcība savukārt ir atkarīga no mājturībā ietilpstā locekļu īpašībām. Daudzreiz velsts iejaucās, lai piespiestu atsevišķus individus krāt, piem., pensiju likums, možu izciršanas aizliegums, nodokļi. Ja ar burtu "R" apzīmētu to saimniecisko labumu daudzumu ko kāda persona ražo, bet ar "P" to saimniecisko labumu daudzumu ko kāda persona patērē, tad šīs personas nozīme attiecībā pret savu tautu matemātiski izteikta būtu šāda:

$$N = R - P$$

Ja N ir negatīvs, tad arī attiecīgās personas nostāja pret savu tautu ir negatīva. Jāpiezīmē, ka te jāņem vērā visa cilvēka dzīve, jo jaunībā vienmēr P būs lielāks par R. To vērā ņemot katra valsts

cenšas savus locekļus iesaistīt darbā. Savā laikā emigrantiem, kas plūda uz Ameriku bija negatīva saimnieciska nostāja pret savu tautu, kas viņus uzauzina, bet pozitīva nostāja pret savas jaunās dzimtenes tautu. Negatīva nozīme pret savu tautu bija arī tiem latviešiem, kas pirms pirmā pasaules kara izceļoja uz Krieviju.

Runājot par mājturības budžetiem, rodas jautājums - vai tad šiem budžetiem ir arī kāda praktiska nozīme. Praktiski šie budžeti diezgan daudz pakalpo tirgotājiem, jo tie rada kā mainās patērēto preču daudzumi un tādējādi var pakalpot plānu uzstādīšanai tuvākajiem gadiem, tāpat tie dod ieskatu par to, kas zināmas preces pērk un kas viņas nepērk un parāda kurā vietā šo preču reklāma būtu efektīvāka.

Patēriņa priekšmetu izvēle. Šim jautājumam liela nozīme kā praktiski, tā teorētiski. Redzējām, ka mājturības vadītāja galvenā kārtā ir nama māte un tai tad arī jāizlemj kādi saimnieciskie labumi un kādos vairumos jāiegādā. No tā, kā nama māte izlieto, ienākumi lielā mērā ir atkarīgs tautas liktenis. Ja nama māte savus ienākumus sadala tā, ka atliek līdzekļi kultūras vajadzībām un ģimenes locekļi var nopirkt grāmatas vai apmeklēt koncertus, tad plauks tautas kultūras dzīve - radīsies literatūras diži darbi, mūzika dzirkstīs pilnā spēkā, muzeji un privātmājas pilnīsies gleznām un vēlākos laikos par šo kultūras uzplaukuma laikmeta jūsmīgi rakstīs kultūrvēsturnieki, bet kā jau visās lietās parasts - ne ar vienu cildināšu vārdu nepamēnēs **to nepamēti, kas savā budžetā atrada šos līdzekļus un tādā kārtā** deva iespēju uzplaukt gara dzīvei. Ja nu nepamēte šos līdzekļus neatlicina, tad gara dzīvei lēna iznīcība un pēc gadiem simtiem vēsturnieks skums par tautu, kas nav radījusi ne zinātni, ne mākslu, bet atkal paies garām tai nepamētai, kas savā mājturības budžetā nesvītvoja kultūras vajadzības. Ja nama mātei pārmetīsim to, ka viņa nav nokā atlicinājusi kultūras vajadzībām, tad viņa atbildēs, ka ienākumi ir bijuši mazi, jo taču ir parasts domāt, ka ne ienākuma augstuma atkarīgs vai tur paliks pāri grāmatām, teātrim. Ir jau pa daļai taisnība, bet tikai pa daļai, jo otrā pusē ir tā, ka pie viena un tā paša ienākuma mājturības locekļiem ir iespējams dažādi izlietot savus līdzekļus, ja nepamēte ir pietiekoši saprātīga un taupīga. Tāpēc arī patēriņa fonda sadalīšanai ir milzīga nozīme tautas dzīvē.

Pie patēriņa priekšmetu izvēles mēs apstāsimies tāpēc, ka šai izvēlei ir arī liela teorētiska nozīme. Nama māte patēriņa priekšmetus vērtē un izvēlas tos, kurus viņa vērtē augstāk. Iētot kā notiek izvēle, apstāsimies un iepazīsimies arī ar saimniecisko labumu vērtēšanu mājturības. Tas palīdzēs atrisināt to, no kādiem faktoriem ir atkarīga saimniecisko labumu vērtība. Ar vērtības jēdzieniem cieši saistīta cena, bet tā arī iespēju atrast daudz s parādības saimnieciskajā sabiedrībā.

Iecejot tuvāk šai patēriņa priekšmetu izvēlei, rodas jautājums, vai tā ir brīva? Katrā mājturībā patēriņa priekšmetu izvēle nav brīva, bet tai ir 2 stingri ierobežojumi:

- 1) mājturības patēriņa fonda apmēri, kas savukārt atkarīgi no mājturības locekļu ienākumu apmēriem,
 - 2) atsevišķas zonas dabas un saimnieciskā bagātība. Valstī ar lielām dabas bagātībām, kurā uzkrājies kapitāls un darbs ir labi un produktīvi izmantots, tirgū būs daudz preču, jo tur labi attīstīta ražošana, bet ja tā, tad skaidrs, ka arī maz attīstītā zemē preču izvēle arī būs maza.
- Šinīs robežās arī patēriņa izvēle nav brīva, jo to var ietekmēt valsts un sabiedrība.

Valsts a) dažreiz noliedz vai ierobežo dažu patēriņa priekšmetu iegādi, piem., prohibīcija, vidus laikos Anglijā bija vairāki greznības apkaršanas likumi un noteikumi kā apģērbam tā ēdienu kartei, no. Edvarda 3. līdz Elizabetes laikmetam izdoti nemazāk kā 10 šādu noteikumu. Ierobežojumi preču iegādē sevišķi raksturīgi redzami pašreizējā kartiņu sistēmā, ko radījuši kara laika apstākļi.

b) valsts pavēl zināmu daļu no ienākumiem izdot par zināmiem priekšmetiem vai pakalpojumiem. Te jāpieskaita sociālā apdrošināšana, Latvijas valdības rīkojums, ka katram pilsonim uz sava rēķina jāiegādājas gāzu maska, kādreizējais Lietuvas valdības rīkojums, ka katram valsts ierēdnim atkarībā no algas jāiegādājas un jāpētūrē zināms skaits zosu.

c) valsts paņem nodokļu veidā zināmu daļu no pilsoņu ienākumiem un iekārto dažādas labierīcības neatkarīgi no tā, vai pats pilsonis to vēlas vai nevēlas (bibliotēkas, peldētavas).

Ģādījumā "a" valsts atņem vienu iespēju, bet atstāj pārējās, punktus "b" un "c" - atstāj tikai vienu, bet atņem pārējās iespējas. Pēdējās 2 gadījumos valsts lieto tad, ja tā atrod, ka pilsonis nav kompetents spriest par kādu vajadzību.

Patēriņa priekšmetu izvēli iespraido arī sabiedrība, kura bieži pat uzspiež patēriņa priekšmetu lietošanu pret cilvēka gribu, piem., ņemēs cilvēks spriests lietot tās zemes ēdienu karti kurā viņš atrodas. Viņā un tenī pašā zemē patēriņa priekšmetu izvēli ietekmē dažādas mājturības skolas, mājturības grāmatas, laikraksti. Ievērojamu lomu spēlē arī veikls tirgotājs, kas ar veiklu reklāmu pārliecina cilvēku lietot tādus priekšmetus, kurus viņš pats nekad nebūtu iedomājies lietot.

P i e l i k u m s .

Ienēmumi.	1936.37.		1926.27.	
	Ls.	%	Ls.	%
1. Darba alga				
a) ģimenes galvai	1.163,18	80,76	1.100,28	78,47
b) " " locekļiem	151,33	10,50	201,60	14,38
2. Pārējie ienākumi	125,85	8,74	100,32	7,15
K o p ā	1.440,36	100	1.402,20	100

Izdevumi.

Pārtika	364,51	27,72	-	524,16	37,88
Dzīvoklis	245,48	18,67	-	179,28	12,95
Apģērbs un apavi	195,69	14,88	-	258,12	18,65
Inventārs	73,95	5,63	-	81,96	5,92
Tīrība un higiēna	70,05	5,33	-	27,36	1,98
Satiksmē	73,60	5,60	-	58,80	4,25
Kultūras un sab.vajdz.	103,18	7,85	-	125,76	9,09
Izpriecās un smēķošana	53,34	4,06	-	51,48	3,72
Nodokļi	15,43	1,17	-	11,52	0,83
Sociālā apdrošināšana	77,61	5,90	-	13,80	1,00
Pārējie kārtējie izdev.	41,91	3,19	-	51,60	3,93
K o p ā	1314,81	100	-	1383,84	100

Starp pārējiem faktoriem, kas ietekmē patēriņa priekšmetu izvēli jāmin racionālie apsvērumi. Modernā zinātne sagādā daudzus pieturas punktus, kuriem sekojot namamāte var izvēlēties tādus patēriņa priekšmetus, kas mājturības locekļiem visvairāk pakalpo tu kā veselības tā spēka saglabāšanā. Lai sacītais būtu skaidrāks, apskatīsim to pie kāda plašāka piemēra un proti pie jautājuma par uzturvielām un to izvēli. Lai namamāte vislabāk pakalpo tu savas ģimenes locekļu veselībai, viņa nevar neņemt vērā modernās uzturvielas mācības atziņas. Cilvēka uzņemtai barībai ir 2 uzdevumi: 1) sagādāt enerģijas daudzumu, kas nepieciešams dzīvības procesam un tam veicamam darbam, kas piepilda cilvēka dzīvi, 2) atjaunot audus un uzturēt ķermeni pēc iespējas viņa agrākā stāvoklī. Zīmējoties uz 1. punktu, ir aprēķināts, ka cilvēkam nepieciešams kaloriju daudzums dienā svārstās no 2000 līdz 5000 kalorijām un svārstas šādi:

sievietei miera stāvoklī	2000 - 2300	kaloriju dienā		
vīrietim " "	2300 - 2600	" "	" "	
sievietei pie vidēji smaga darba ap	3000	" "	" "	
vīrietim " "	" "	3500	" "	
sievietei pie smaga darba	" "	3600	" "	
vīrietim " "	4000 - 5000	" "	" "	

Galvenās barības vielas, neskaitot ūdeni, iedalās 5 grupās: 1) ogļhidrāti, 2) tauki, 3) olbaltumvielas (proteīni) 4) minerālvielas un 5) vitamīni.

Pirmā grupa - ogļhidrāti - sastāv no dažādiem cukuru un cietes veidiem, pie kam organisms uzņemtās cietes pārvērš cukurā. Ogļhidrāti kalpo enerģijas radīšanai organismā, pie kam 1 gr dod 4,1 kaloriju. Ja cilvēks patērē daudz ogļhidrātu, tad organisms tos pārvērš taukos un uzkrāj. Pie aptaukošanās noved galvenokārt miltu ēdieni. Pie šīs grupas jāpieskaita arī celuloze, kura cilvēka organismā paliek gan nesagremota, bet kurai ir liela nozīme gremošanas orgānos notiekošā peristaltisko kustību radīšanai. Tauku nozīme ir tā, ka tie dod vislielāko kaloriju skaitu, jo 1 gr tauku dod 9,1 - 9,3 kalorijas un tādā veidā ir apzīmējami par ļoti koncentrētu barības vielu, bet jāņem arī vērā, ka taukiem bagātas uzturvielas ir grūti sagremojamas. Taukiem liela nozīme ir arī tāpēc, ka dažas tauku šķirnes satur vitamīnus. Olbaltumvielas (proteīnus) organisms izmanto enerģijas ražošanai, kā arī šūniņu uzbūvei. 1 gr. proteīna dod tik pat daudz kaloriju cik 1 gr. ogļu hidrātu. Proteīni sastāv no aminoskābēm, pie kam gremošanas procesā proteīni tiek līdz aminoskābēm noārdīti. Visnoderīgākie ir tie proteīni, kas nāk no dzīvnieku valsts produkcijai, bet dažiem augu valsts proteīniem trūkst svarīgo aminoskābju. Ieaugušam cilvēkam uz katra svara kg vajadzīgs nedaudz vairāk par 1 gr. olbaltumvielu, bērnam līdz 4 g. vairāk par 2 gr. No minerālvielām cilvēka organismam nepieciešami K, J, Ca P un citi. No vitamīniem līdz šim atrasti un izpētīti samērā nedaudzi:

B1 - antineuretiskais vitamīns, kas organismu pasargā no kroniskas nervu degenerācijas.

B2 - antidermatitis vitamīns - pasargā organismu no slimībām nervu sistēmā.

Ir atrasti arī B3, B4, B5, bet nav izpētīti un pilnīgi pierādīti šo vitamīnu nozīme organismā.

C vitamīns pasargā organismu no skrobūta un vispār no infekcijas slimībām. Daudz atrodas melnajās jānogās, paprikā. Šī vitamīna krājumi organismā ļoti ātri izsīkst, tāpēc vienmēr jāatjaunojas, lai šī vitamīna krājumi organismā tiktu arvien papildināti.

D vitamīns aizsargā kaulus no rachīta un veicina vispār Ca un P

Iedarbību kaulu veidošanā. D vitamīna daudz ir zivju eļļā, tas rodas arī organismā, ja to ļauj saulei apspīdēt. A vitamīna trūkums izsauc kaitīgas pārmaiņas gļotādās, kas kļūst par pamatu infekcijas slimībām. Ja ir liels A vitamīna trūkums, tad var saslimt acis un nonākt pat līdz aklumam. A vitamīns daudz atrodas aknās, zivju eļļā.

Šis mazais apskats rāda, cik daudz zināšanu vajaga mūsu dienu namamātei. Tie visa tā nāk klāt vēl ekonomiskais princips - lai ar vienu un to pašu izdevumu daudzumu sasniegtu lielāku rezultātu. Tas prasa notikai atsevišķo varības vielu īpašību un to pielietošanas pāziņšanu, bet arī pilnīgu tirgus pārzināšanu. Kāda nozīme ir tirgus pārzināšanai rādīs skaitļi, kas savukārt rādīs, cik daudz kaloriju bija iespējams iegūt par Ls.1,- pērkot dažādas pārtikas produktus par vidējām 1939.gada sīktirdzniecības cenām Rīgā:

rudzu milti, rūjnie	16.900	kaloriju
kartupeļi	12.000	"
rudzu maize, rūjnie	11.000	"
miežu putraimi	10.000	"
grūbas	9.000	"
zirņi žāvēti	7.300	"
kviešu milti, II šķ.	7.200	"
pupas, lobītas	6.600	"
kviešu milti, I. šķ.	6.200	"
cukurs, smalkais	6.000	"
cūku tauki, kausēti	4.900	"
pilnpiens, svaigais	4.800	"
baltmaize	4.400	"
rīsi, lobītie	3.200	"
eksportsviests	2.800	"
žāvēts siera	2.600	"
aitas gaļa	2.600	"
.....
.....
Āboli, žāvēti	800	"
dzervenes	700	"
skābi kāposti	700	"

Daudzi autori patērētāju izvēli uzskata lielā mērā par nomākulīgu. Tam ir zināms pamats un dāņu zinātnieks Hindhede apgalvo, ka viscs pasaules ķerēs neesot nonāvēti tik daudz cilvēku un tik daudz sabojāta veselību, cik daudz tā izdarījušas namamātes ar savu nomākulību. Šo patērētāju nozināšanu bieži izmanto uzpēmīgi cilvēki līdz beidzot patērētāji ir tā pieradināti pie viltotām precēm, ka izveirās no neviltošu preču lietošanas. Tā piemēram: ridinieki patērēja diezgan ļaunā vīna, bet nevis dabisko, bet gan sintētisko, tāpat liels pieprasījums bija pēc balti žāvētiem āboliem, kas šādā veidā tika žāvēti ar siera dīkšida palīdzību, pretotā tumši žāvētiem, kurus žāvēja dabiski, bet tumšās krāsas lēļ necienija tik daudz kā balti žāvētos.

Tādu gadījumu varētu minēt bezgala daudz un tie attiektos ne tikai uz pārtikas precēm, bet arī uz daudzām citām. Tā piemēram, no trušu ādām tās mākslīgi apstrādājot, tiek izgatavotas dažādas ādas preces, kuras tiek pārdotas par tādām, kas izgatavotas it kā no tādu dzīvnieku ādām, kurus nezin neviens zooloģis. Lai šādu preču viltošanu apkarotu, ierīcās valsts vara un ar likumu aizliedza nozīmīgāko preču viltošanu. Arī apzinīgākā sabiedrības daļa ved cīņu dibinot mājturības skolas, sarīkojot priekšlasījumus un pēdējā laikā Latvijā tika dibinātas mājturības pārraudzības biedrības. Kā mūsu zemē, tā ārzemēs ir organizētas patērētāju biedrības, kuru mērķis ir sagādāt saviem biedriem augst-

tas kvalitātes preces, nedzenoties pēc pārliccīgas peļņas. No citiem faktoriem, kas iespaido patēriņa priekšmetu izvēli mīnēs imitāciju, jeb atdarināšanu. Cilvēks mīl atdarināt citus cilvēkus, sevišķi tādus, kas stāv augstāk par viņu. Sevišķi turīgiem cilvēkiem ir daudz imitētāju, kas visi grib, lai arī viņus uzskata par turīgiem cilvēkiem, tāpat arī mīl imitēt augstas kārtas cilvēkus un ja bijušais Velsas princis uzvilka sarkanu džemperu, tad ceturtdienā tādi džemperu parādījās visā Anglijā. Arī mūsu zemē netrūkst piemēru, atcerēsimies tikai to, ka mūsu ierēdņi rīkoja varbūt daudz elegantākas viesības nekā šī pašā ierēdņa departamenta direktors. Vispārīgi, jo tukšāks kāds cilvēks, jo ātrāk viņš mīl piesavināties tieksmi imitēt citus. Šo cilvēku vēlību izmanto tirgotāji un piemēram uz papīrosu kārbīnām ir slavenu aktiera paraksti, ka viņi lieto šos papīrusus, arī mode pamatojas uz atdarināšanu, jo dāma tērpus vispirms parāda kinā divas un kuŗa sievietē gan negribēs izskatīties kinā divai līdzīga. Tas, kas modē lietas sevišķi skaists, bet kad mode pagājusi jau, tad jābrīnās kā cilvēks varējis tādu arģerba gabalu vispār vilkt mugurā, piemēram krinlīni. Daudzās valstīs paštāv parāša piešķirt tirgotājiem galma tirgotāja tituli un tas ir viens no efektīvākiem reklāmas līdzekļiem un ir bieži izplatīts Skandināvijā. Jāsaka, ka ne visi tirgotāji izmanto šādu reklāmu, lai patērētāju pieradinātu pie savas preces un bieži gribēdami savu preci pārdot, parāķ pretējo, piem.: ja pūrkot kakla saiti pārdevējs teiks, ka šī kakla saite ir ļoti eleganta un kungam labi pietāvēs, tad mēs viņu nopirksim, bet, ja viņš vēl piemetinās, ka arī viņš pats šādu kakla saiti valkā, tad gan laikam to nepirksim, lai nebūtu jāvalkā tāda kakla saite, kādu valkā bodes zēļļi.

Kā nākamais faktors ir cenšanās pēc dažādības. Cilvēks iegūst vairāk prieka, ja viņš patērē lielu saimniecisko labumu dažādību. Piemēram cilvēkam ir patīkami, ja viņa rīcībā ir vairāki dažādi arģerbi, tāpat arī patīkami lasīt dažāda satura grāmatas, reizēt dažādus dabasskatus. Arī šo izmanto tirgotāji un piemēram restorāni liek savā ēdiena kartē daudz ēdiena nosaukumus, kas gan patiesībā varbūt radusies no vienas gaļas, bet starpība tā, ka viens ir ar mērci, cits bez tās, viens ar saknēm, cits ar kartupeļiem u.t.t. Henrijs Fords pielika visas rūļas, lai sagādātu vienkāršam cilvēkam iespēju lētāko transporta līdzekli - personīgu automobili. Viņam tas izdevās un izdevās arī nopelnīt pirmos dolāru biljonus. Gads 20 viņam nebija konkurences, līdz beidzot General Motor šo savas mašīnas sāka krūst dažādās krāsās, ražot dažādas stiles un mašīnās iebūvēja kautkādas samērā niecīgas ērtības, tā ka šādas mašīnas sāka patikt cilvēkiem un tāpēc arī Fordam bija jāpiemērojas vispārējai gaitai un jāpārkrāto sava fabrika.

Cilvēki cenšas arī pēc zināmas harmonijas. Visiem zināms, ka krāsu un līniju saskaņa labs dekorejums pavairo estētisko pārdzīvojumu, arī mūzika pamatojas uz harmoniju. Saskaņai jābūt arī ēdienam, jo var salikt kopā daudz dažādas ēdamvielas, bet tās negaršas. Tam liela nozīme ikdienas dzīvē un tāpēc arī tirgotāji savu preci izstāda harmoniski, sevišķi saskaņai nozīme ir mēbeļu izvēlē. Amerikā pat precību sludinājums uzdod, cik garam jābūt cilvēkam. Interesants ir Amerikā izīarītais novērojums par mašīnu, tad rodas iespaids, ka viņa jūšmā par vieglo gaitu, centrālo elļošanas sistēmu, automatiskām bremzēm, bet īstenībā sievietē prāto, vai mašīna būs pietiekami iespaidīgs rāmis, kad viņa tajā sēdēs. Kā izskatīsies viņas kājīņa, kad viņa izkāps no mašīnas, kā sēdekļa polsterējums saskaņēs ar viņas arģerbu. Ārkārtīgi slikti rīkojās pārdevējs, ja viņš cenšas parādīt ma-

šinas tehniskās priekšrocības. Tālāk jāpiezīmē, ka cilvēka subjektīvie ieskatī par to, kas noder viņa vajadzību apmierināšanai, ir mainīgi. Ja gribam iegādāties kādu jaunu labi reklamētu radioaparātu un ka draugs pastāsta, ka aparāts nekas neder, tad mēs to arī nepērkam. Te nu ir darbs izveicotīgiem agentiem un pārdevējiem, kas cenšas iestāstīt bez kaut kādas zināmas reklamētas preces nekad nebūs laimīgs. Arstāklis, ka cilvēka subjektīvie uzskati bieži mainās starp citu lielā mērā kavē saimnieciskās dzīves plānošanu.

Par dzīves standartu sauc ar ierāšām un dažādiem apsvērumiem nodibinātu patērišanas modi. Tas ir tādu saimniecisko labumu tādi daudzumi, kas zināmas mājturības dalībnieku labsajūtai šķiet nepieciešami. Katrai sabiedrības grupai ir savs dzīves standarts. Katrā dzīves standartā ir zināma daļa, ko mēdz uzskatīt par minimālo - negrozāmo daļu, ko katra mājturība cenšas sasniegt, kaut arī būtu daudz kas jāpiecieš citā ziņā. Piemēram, bolševikiem ārkārtīgi svarīga sastāvdaļa dzīves standartā bija vakara pastaiga sūdzā ar harmonikām priekšgalā un tāpēc viņi mums pārmeta kultūres trūkumu.

Dzīves līmenis rāda to saimniecisko labumu faktiskos daudzumus un faktiskos veidus, ko zināma vieta un laikā mājturības patērē. Dzīves līmeni rāda ģimenes budžeti. Tautsaimnieki dažreiz mēdz runāt par racionālo dzīves līmeni. Ja ar R apzīmēsim saimniecisko labumu daudzumu, ko kāda persona ražo, bet ar P - ko tā patērē, tad šīs personas dzīves līmenis būs racionāls, ja R būs lielāks par P, bet ja R būs mazāks par P, tad dzīves līmenis būs neracionāls. Irotams, to var attiecināt ne tikai uz vienu personu, bet arī uz veselu mājturību un pat mājturību grupu.

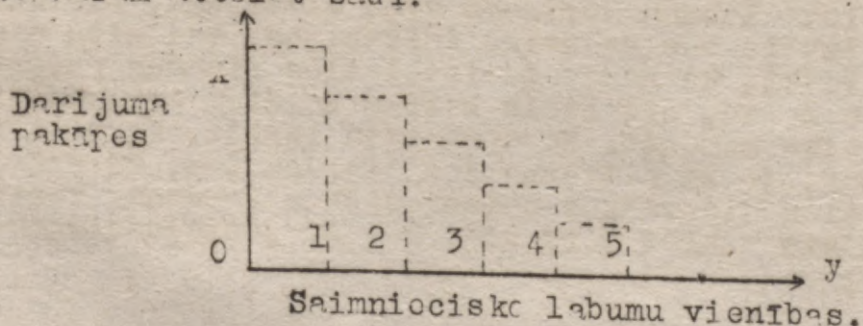
Šīnī nodaļā mēs redzējam veselu atsevišķu faktoru rindu, kas ietekmē patēriņa priekšmetu izvēli. Rodas jautājums kādā veidā šī izvēle norit. Šie faktori ietekmē patērētāju vajadzību intensitāti un ja namamāte izdara šo izvēli visu pārējo mājturības locekļu vārdā un vietā, tad viņa pati atpēver, cik liela ir katras vajadzības intensitāte mājturības locekļiem. Viņa var arī kļūdīties un vērtēt intensitāti citādi nekā paši ģimenes locekļi, piemēram, ja mātei ir 50, bet meitai 17 gadi, tad vērtēšana būs grūti saskaņojama, bet fakts ir tas, ka namamāte mājturības locekļu vajadzību intensitāti cenšas novērtēt. Jo spēcīgāk kādas mājturības locekļi vēlēšies iegūt kādu labumu, jo lielāks būs šī saimnieciskā labuma derīgums viņu skatījumā, pie kam vienāga, vai šī izvēle būs radusies imitācijas, vai citu arstākļu dēļ. Varām teikt, ka namamāte izvēloties zināmus patēriņa priekšmetus, valās ne tā, cik liels katram no šiem priekšmetiem attiecīgā laika momentā. Ne apskatītā izriet, ka mums tālāk jāpēta derīgums, jo šī pētīšana dos atslēgu tam, kā rīkojās namamāte izvēloties atsevišķos saimnieciskos labumus. Vērtību vispirms mēģināsim meklēt derīgumā, bet šo jautājumu apskatīsim nākošā nodaļā.

M A I N A .

Šajā nodaļā aiz tīri pāidagogiskiem apsvērumiem apskatīsim tikai daļu no tām problēmām, kas faktiski šīnī nodaļā ietilpst. Apskatīsim tikai problēmu par vērtību un cenu, bet pārējās apskatīsim pēc tam, kad būsīm iepazīnušies ar nodaļām par ražošanu un sadalīšanu un viena no tām problēmām būs problēma par naudu. Pagaidām pieņemsim, ka naudas vērtība paliek nemainīga. Tas vajadzīgs,

lai jau pašā sakumā apskatītās problēmas pārāk nosarežģītas. Jaunākā laikā diezgan daudzi tautsaimniecības teorijas autori vērtību jautājumu tautsaimniecības teorijā neapskata, bet apskata uzreiz jautājumu par cenu, no otras puses ļaunā tautsaimnieki to apskata un tautsaimniecības teorijā vērtības jautājumam velta daudz laika. Ņemot vērā, ka mūsu uzdevums ir iepazīties ar tautsaimniecības teorijas galvenajām problēmām, jautājumu par vērtībām apskatīsim. Tikai atcerēsimies, ka runāšana par vērtībām notiek tikai tīri teorētiski un netiek apskatīts jautājums kā pati vērtēšana jāizdara. Šis nodaļas uzdevums ir izskaidrot tos faktorus, no kuriem atkarīga maiņas vērtība. Par maiņas vērtību jau dzirdējām runājot par saimniecisko labumu īpašībām.

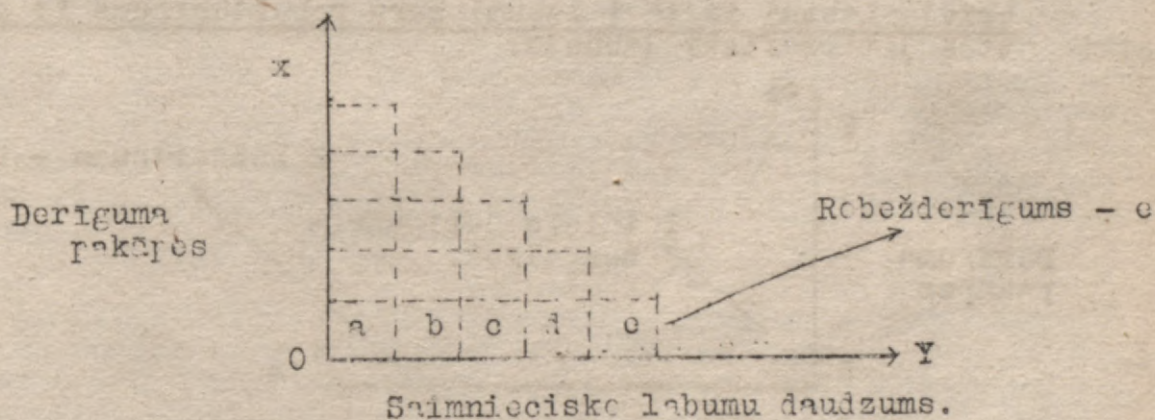
Par zināma saimnieciskā labuma maiņas vērtību sauc šī labuma spēju iemānīt citus saimnieciskus labumus. Ja piemēram pret vienu kilogramu sviesta bija iespējams iemānīt 11 kg sojas pupu raušu, tad šie 11 kg ir sviesta maiņas vērtība. Mūsu uzdevums ir noskaidrot tos faktorus, kas vienam kg sviesta zināmā vietā un laikā liek mainīties ar 11 kg raušu. Iesāksim domu gaitu no atsevišķām mājturībām un mēģināsim noskaidrot, kā vērtē saimnieciskos labumus atsevišķās izolētās mājturībās. Varētu iebilst, maiņas vērtība var eksistēt tikai saimniekotājā sabiedrībā, bet ne izolētājā mājturībā un ka pētīt maiņas vērtību atsevišķā izolētā mājturībā, mēs šo jautājumu neatrisināsim. Jāņem vērā, ka atsevišķās mājturības ir saimniekotājas sabiedrības daļas un noskaidrojot, kādi vērtēšanas procesi vispār notiek atsevišķā izolētā mājturībā, mēs arī redzēsim, kā šie vērtēšanas procesi ietekmē maiņas vērtību saimniekotājā sabiedrībā. Skaidrības labad piezīmēsim, ka tāda izolēta mājturība nebūt nav tikai fikcija vien, bet tādas ir eksistējušas un latviešu lauku saimniecībās nevisai tālu pagātnē bija šādas atsevišķas mājturības. Kad būsim to noskaidrojuši, pāriesim uz mājturībām, kas ieslēgtas saimniekotājā sabiedrībā un kur pastāv nauda kā maiņas līdzeklis. Šīs atsevišķās mājturības var novērot subjektīvo lietošanas vērtību. Iepriekšējā nodaļā redzējām, ka namamāte vērtē patēriņa priekšmetus ne tā, cik liels ir saimnieciskā labuma derīgums atsevišķā laika momentā un redzējām, ka derīgums ir atkarīgs no vajadzību intensitātes, bet nodaļā par vajadzībām redzējām, ka apmierinot kādu vajadzību šīs vajadzības intensitāte pakāpeniski samazinās. Samazināsies ne tikai vajadzības intensitāte, bet arī saimnieciskā labuma derīgums ar kuru šo vajadzību apmierina. Grafiski to varam attēlot šādi:

No apskatītā jāsecina, ka viena un tā paša saimnieciskā labuma derīgums var būt dažāds dažādu personu vērtējumā. Viss atkarīgs ne tā, cik liels ir katrai personai vajadzību intensitāte. Piem., dzērāja vērtējumā alus būs liels derīgums. Arī vienas un tās pašas personas vērtējumā viena un tā paša saimnieciskā labuma derīgums būs atkarīgs no laika un vietas, to apstiprina arī mūsu sakāmvārdi: Pačūšai pelei milti rūgti, tukšam vēderam garša salda u.t.t. Ja nu zināma saimnieciskā labuma atsevišķām vienībām ir dažāds derīgums, pabeļas jautājums no kuras vienības derīguma cilvēks vadīs, ja viņam jāvērtē kopīgais derīgums. Lai uz

to rastu atbildi, mēģināsim analizēt kādu piemēru un arstāsīmies pie austriešu tautsaimnieka Boene-Bawak piemēra: Pieņemsim, ka vientuļš kolonists mūža meža vilū ievācis rudenī piecus maisus labības. Pieņemsim, ka viņš pārdomā kā šos maisus izlietot un nolēmj to darīt sekojoši: pirmais maiss nepieciešams, lai izvilktu dzīvību līdz nākamai ražai, ar otru maisu viņš saglabās spēku un veselību. Vairāk vēlēšanās pēc maizes viņam nav, bet toties patīkamāk būtu patērēt gaļu un tāpēc trešo maisu viņš izlietos mājas putnu barošanai, ceturto maisu viņš izlietos savam priekam "Moža šalku" pagatavošanai, bet piekto - papagaiļu barošanai. Jauk pie slēdziena, ka visu piecu labības maisu derīgums nebūt nav vienāds. Ja to gribētu novērtēt pēc desmit punktu sistēmas, tad pirmā maisa derīgums būtu jāvērtē visaugstāk - 10, otrā - no 8-9, trešā no 6-7, jo tas nav vairs nepieciešams, bet sagādās zināmu pārmaiņu uzturā, ceturtais - 4-5 un piektais 1-2 punkti. Jāņem vērā, ka visos maisos ir viena un tā pati labība un tāpēc ikviens no šiem maisiem var būt pēc kārtas tiklab kā pirmais tā pēdējais. Kamēr kolonista rīcībā būs pieci maisi, pēdējā maisa derīgums būs vismazākais. Ja viens maiss viņam pazudis, tad jau derīgums paaugstināsies par trīs punktiem. Ja nu viņam paliek tikai trīs maisi, tad pēdējā maisa derīgums viņš vērtēs jau ar 6 punktiem. Redzam, ka viņš vadās pēc pēdējā maisa derīguma. Šo pēdējo derīgumu sauc arī par robežderīgumu, jeb marginālo derīgumu.

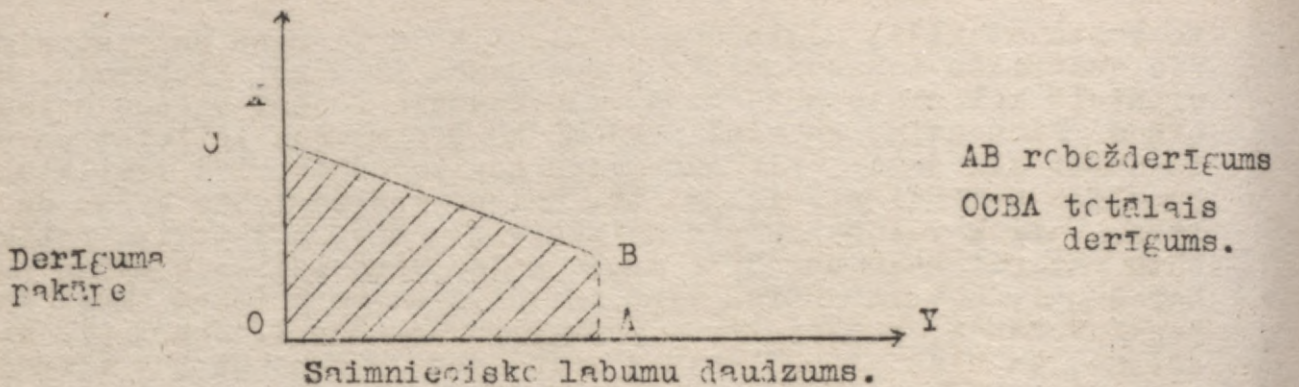
Tā tad par robežderīgumu sauksim to derīgumu, ko spēj dot kāda krājuma pēdējā vienība. Nokrit svarā vai tā ir piekta, septīta, divdesmitā, vai simtā, atkarībā no tā cik vienību ir krājumā. Grafiski to attēlosim šādi:

Katrs stabīņš schemā rāda attiecīgā saimnieciskā labuma derīgumu, pie kam piektais stabīņš rāda pēdējās krājuma vienības derīgumu. Saskaitot kopā visu piecu stabīņu laukumus, dabūsim totālo, jeb kopderīgumu:

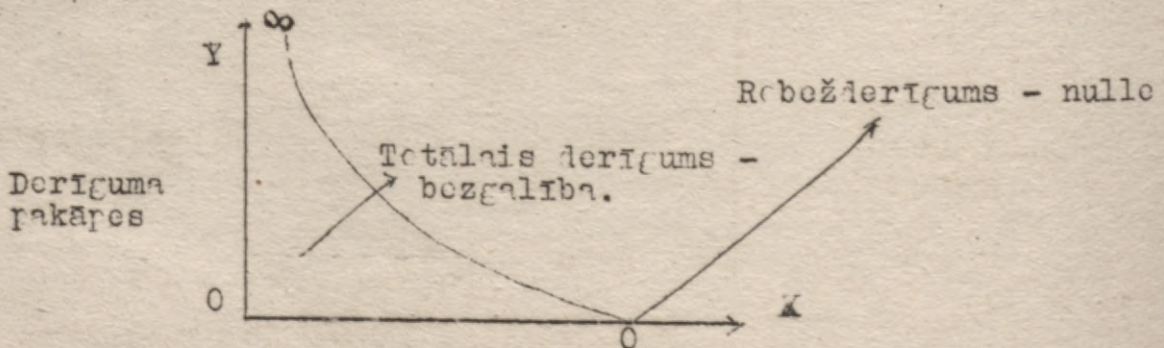
$$a + b + c + d + e = \text{totālais derīgums.}$$

No apskatītā redzam, ka vērtējot zināma krājuma atsevišķās vienības, cilvēki bieži vērtē pēc pēdējās vienības derīguma un tāpēc vērtējot visu krājumu, cilvēkiem ir tendence vērtēt nevis pēc totālā derīguma, bet pēc atsevišķu vienību reizinajuma ar vienību skaitu, t.i. pieci reiz e. Jo mazākās vienībās būs iespējams sadalīt kādu saimniecisku labumu, jo vairāk diagrammās pazudis trešes un laužta līnija pārveidosies par nepārtrauktu līniju, kas rādīs vajadzības intensitāti.

Vērtība un cena. Lai visu iepriekšteikto labāk saprastu, apskatīsim vēl vienu piemēru un kā piemēru šoreiz ņemsim parasto ūdeni. Ja upēs un ezeros atrodošos parasto ūdeni vērtējam, tad ūdens totālais derīgums nebūt nav tas pēc kā mēs ūdeni vērtējam. Bez ūdens nav iespējama dzīvība un tāpēc pirmajiem ūdens pilieniem ir bezgalīgi liels derīgums, bet ja tā, tad arī totālajam derīgumam jābūt bezgalīgi lielam, jo ja bezgalīgi lielam lielumam pieskaitam kaut kādu, kaut vai noteiktu lielumu, lielums tomēr paliek bezgalīgs. Tā kā ūdens upēs un ezeros ir daudz par daudz, tad pēdējam litram derīgums ir nulle. Ja nu pēdējā litra, jeb ūdens robežderīgums ir nulle, tad esam pieraduši visu totālo vērtību vērtēt pēc robežderīguma - šini gadījumā nulles - un ūdeni uzskatam par brīvu labumu.

Varam definēt, ka brīvie labumi ir tādi labumi kuru robežderīgums ir nulle. Teikto attēlojot grafiski dabūsim:

Runājot par vērtību, klasiskās skolas nodibinātājs tautsaimniecībā Adams Smith saka: "Jāņem vērā, ka vārdam vērtība ir 2 dažādas nozīmes. Reizēm tas nozīmē kāda zināma priekšmeta derīgumu un reizēm tā spēju pirkt citas preces, kādas mēs iegūstam, ja mums šis priekšmets pieder. Pirmo nozīmi var saukt par lietošanas vērtību, bet otro - par maiņas vērtību. Lietām, kurām ir vislielākā lietošanas vērtība ir ļoti bieži maza vai pat nekāda maiņas vērtība un lietām, kurām ir liela maiņas vērtība ļoti bieži ir maza vai pat nekāda lietošanas vērtība. Nekas nav derīgāks par ūdeni, bet tas nespēj pirkt gandrīz neko, turpretim dimantam nav nekādas lietošanas vērtības, bet ļoti bieži apmaiņā pret to var iegūt lielu daudzumu citu preču." Ja Smith saka, ka ūdenim liela lietošanas vērtība, bet maza maiņas vērtība, bet dimantam liela maiņas vērtība, bet maza lietošanas vērtība, tas tas nozīmē, ka zinējoties uz ūdeni Smith ir ņēmis totālo vērtību, bet zinējoties uz dimantu viņš ņēmis robežvērtību. Dimanta robežderīguma grafisko attēlu redzam blakus.

Ja pasaulē ūdens būtu tik pat maz, cik dimanti, tad arī ūdens

robežderīgums būtu ļoti liels un reizē ar to ļoti liels būtu arī ūdens maīpas vērtība. Cilvēki visus savus dimantus atdotu pret ūdeni, lai tikai to iegūtu.

Šis piemērs rāda, cik ātri var tautsaimnieciskās diskusijās sajaukt jēdzienus.

Jaņemam vērā abus derīgumus, tad varam izprast kāpēc Smith pie šādas atziņas nācis. No Smitha citāta izriet, ka zināmajam labumam būs maīpas vērtība, ja 1) šim labumam ir derīgums un 2) šis labums ir šaurš. Viegli saprast, ka robežderīguma jēdziens iespēju vērtēt daļ labāku nekā Smitha pieminētais lietas, jo robežderīgums abus pieminētos jēdzienus ir jau iekausējis sevi, tāpat arī šis jēdziens ir parocīgāks. Tādā kārtā, ja kāda labuma robežderīgums ir lielāks par nulli, tad tas nozīmē, ka šim labumam piemīt kā derīgums tā šaurība. Šo robežderīguma jēdzienu labi jāizprot, jo tam liela nozīme ekonomisko parādību izpratnē. Vācieties no analogiskiem robežderīgumu gadījumiem, dabūsim citus robežu gadījumus. Robežderīgumu mēs definējam kā zināma krājuma pēdējās vienības derīgumu. Pie šī definējuma arī pagaidām paliksim, bet paturēsim prātā, ka šis definējums nav precīzs. Tā kā dziļākām tautsaimnieciskām studijām ir nepieciešams precīzāks definējums, tad formulēsim to. Vispirms ierāzīsimies ar vienu liela mēra analogisku definējumu, kas sastopams fizikā - ķermeņa krišanas ātruma jēdziens. Ja šo ātrumu vajadzētu izmērīt, tad to nevarētu darīt ar parastiem mēriem vien, bet blakus tiem jāņem arī laika vienības. Arī tas vēl nav visai precīzi tāpēc, ka krišanas kustības ātrums pastāvīgi pieaug un sekundes otrā ceturtdaļā tas būs lielāks nekā pirmajā ceturtdaļā un trešā ceturtdaļā atkal būs lielāks kā otrajā ceturtdaļā. Skaidrs, ka ātrumu precīzi ir iespējams apzīmēt tikai vienā laika punktā, bet nevis vesela ceļa gabalā. Šī ātruma mērs tad būs bezgalīgi maza ceļa gabala pieauguma attiecība pret bezgalīgi mazu laika pieaugumu:

$$v = \frac{\Delta s}{\Delta t}$$

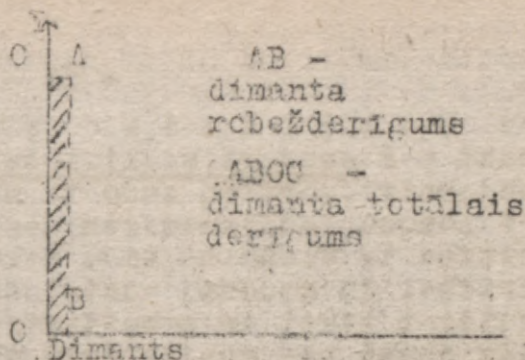
Šis problēmas tālāks risinājums jau notiek ar diferenciālrēķinu (matemātiskās analīzes) palīdzību. Līdzīga pieeja nepieciešama tad, ja grib definēt robežderīgumu. Robežderīgums precīzi būtu definējams kā totāla derīguma pieauguma attiecība pret attiecīgā saimnieciskā labuma daudzuma pieaugumu, ja tie ir bezgalīgi mazi.

Ja kāda saimnieciskā labuma totāla derīguma pieaugumu apzīmēsim ar "u" un saimnieciskā labuma daudzuma pieaugumu ar "q", tad:

$$\text{robežderīgums} = \frac{\Delta u}{\Delta q}$$

Robežderīgums dod iespēju tautsaimniecībai lietot augstāko matemātiku tautsaimniecisko problēmu atrisināšanā un augstākas tautsaimnieciskās studijas bez augstākās matemātikas nemaz nav domājamas. Savā kursā problēmas, kas prasa augstāko matemātiku, mēs neaizskāsim.

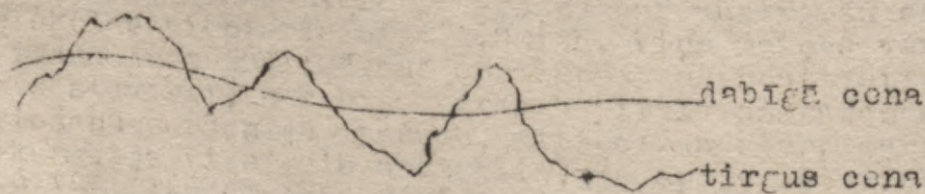
Līdz šim apskatījām jautājumu kā vērtēs saimnieciskos labumus izolēta mājturība, ja šai mājturībai būs šo labumu zināms krājums, bet neapskatījām, kāpēc mājturībai ir tāieni tāds un nevis citāds saimnieciskais labumu krājums. Redzējam, ka saimnieciskā labuma vērtība atkarīga no robežderīguma, šo vērtību mēdz saukt

par subjektīvo vērtību, totālo derīgumu varētu nosaukt par subjektīvo lietošanas vērtību. Boehme-Bawaks par subjektīvo vērtību sauc to nozīmi, kura piemīt kādam labumam, vai labumu daudzumam zināmas personas labklājībā. Subjektīvā vērtība ir viens no tiem faktoriem no kuriem ir atkarīga maiņas vērtība. Tā saucamā austriešu skola cenšas maiņas vērtību izskaidrot tikai ar robežderīguma palīdzību un radušās teorijas mēdz saukt par subjektīvām vērtības teorijām. Tām ir savi trūkumi un piemērā par vientuļo kolonistu dabīgi pacoļas jautājums - kāpēc gan kolonists saražojis tikai 5 maisus un nevis vairāk vai mazāk. Šo jautājumu ar robežderīgumu vairs izskaidrot nevar, tāpēc arī šī teorija dod izskaidrojumu maiņas vērtības vienai daļai.

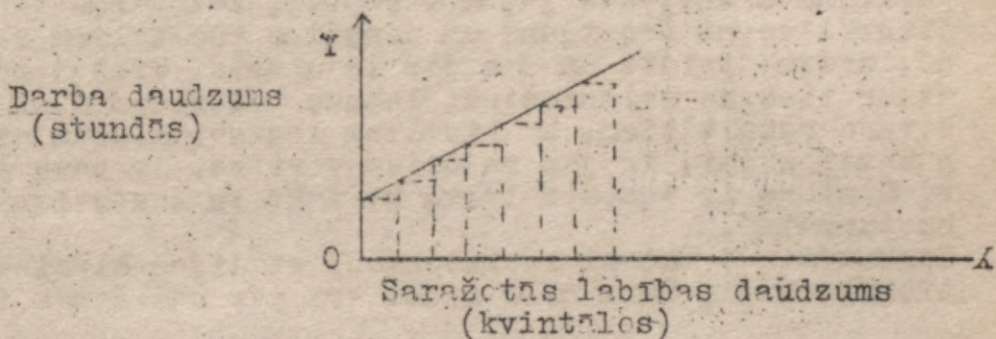
Kolonistam bija jāpieliek zināmas pūles un darbs, lai šos 5 maisus iegūtu, tāpēc iespējama otra mēraukla ar kuru cilvēks varētu mērit zināmu saimniecisko labumu vērtību. Šim apstāklim piegrieza vērtību tā saucamā klasiskā skola un tā mēģināja maiņas vērtību izskaidrot ar darba upuru daudzumu, kas nopieciēšams, lai zināmu saimniecisko labumu krājumu saražotu. Jāpiezīmē, ka klasiskā skola ir vecāka par austriešu skolu. Klasiskās skolas pionieris bija A. Smith. Viņš maiņas vērtību mēģināja izskaidrot šādi: "Tani agrināmajā un neattīstītajā saimniecības stāvoklī, kas bija pirms kapitāla uzkrāšanas un zemes pāriešanu personīgā īpašumā, attiecības starp darba daudzumiem laikam bija vienlīdzīgs apstākļi, kas spēja dot izskaidrojumu kā divus priekšmetus mainīja vienu pret otru. Ja piem., bebra nometīšanai vajadzēja divas reizes vairāk darba kā brieža nometīšanai, tad bebra iemaiņīšanai vajadzēja divus briežus."

Sajā pirmatnējā sabiedrībā saimnieciskā labuma maiņas vērtība ir atkarīga no iestrādāta darba daudzuma. Attīstītā sabiedrībā, kura ir tad, ja kapitāls uzkrājies un zeme pārgājusi privātpašumā, maiņas vērtību nosaka darba alga, zemes rente un kapitāla peļņa. "Darba alga, peļņa un rente ir ne tikai visu ienēmumu, bet arī visas maiņas vērtības 3 pamata avoti", saka Smits. No sacītā varam secināt, ka maiņas vērtību nosaka ražošanas izmaksas, bet Smits ļoti labi zināja, ka saimnieciskie labumi nevienmēr tiek mainīti tā, kā to prasa ražošanas izmaksas. Tirgus cena mēdz būt gan augstāka gan arī zemāka par ražošanas izmaksu. Smitam ir divi dažādi cenas jēdzieni: dabīgā cena un tirgus cena. Pirmais, kuru dažī autori mēdz saukt par normālo cenu, pēc Smita domām ir maiņas vērtība izteikta naudā, un šī maiņas vērtība primitīvā sabiedrībā ir atkarīga no iestrādātā darba daudzuma, bet attīstītā sabiedrībā - no ražošanas izmaksas. Tirgus cena pēc Smita domām ir atkarīga no piedāvājuma un pieprasījuma un īpaši atkarīga no dabīgās cenas, ap kuru tirgus cena svārstās kā ar magnētu, un ja tirgus cena no dabīgās cenas aizvirzās pārāk tālu, tad tūlīt iedarbojās spēki, kas tirgus cenu atkal tuvinā dabīgai cenei.

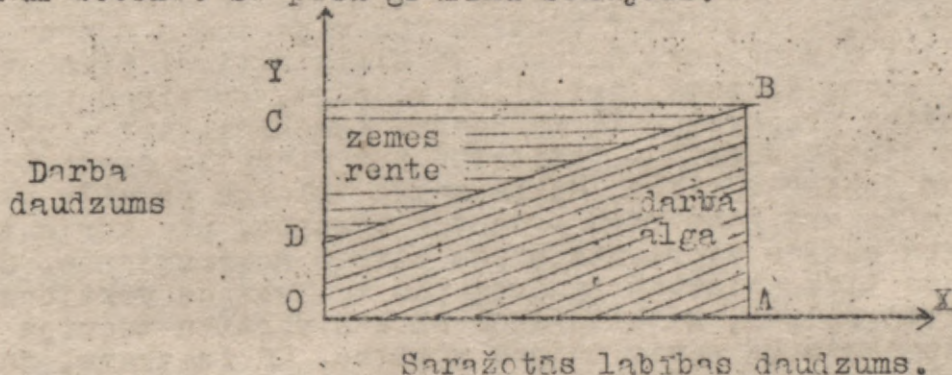
Nākamais klasiskās skolas pārstāvis bija Davids R i c a r d o . Viņš teica, ka preces vērtība ir atkarīga tikai no iestrādātā darba, pie kam pēc viņa domām vienalga, vai sabiedrība ir attīstītā vai neattīstītā stāvoklī. Redas jautājums - kā paliek ar kapitālu un kapitāla peļņu? Ricardo kapitālu uzskata par saražotu ražošanas līdzekli, kapitālu pašu uzskata kā darba pro-

duktu, tāpēc vērtība ir atkarīga ne tikai no tā darba daudzuma, kas bija nepieciešams proces ražošanā, bet arī no tā darba daudzuma, kas bija nepieciešams ražošanas pamatlīdzekļu ražošanā. Arī zeme piedalās ražošanā, bet to nav iespējams reducēt uz darbu. Ricardo teica, ka sākumā cilvēki apstrādājuši tikai visauglīgāko zemi, bet tad, cilvēku skaitam pieaugot nav bijis vairs iespējams visus pārtikas līdzekļus saražot uz auglīgākās zemes vien un tāpēc pamazām sāka apstrādāt neauglīgās zemes un tās apstrādāšanai bija nepieciešams liels darba upuru skaits. Sekarā ar to cēlās labības cenas un ja cenas neceltos, tad nevienam nebūtu interese zemi apstrādāt, bet tā kā cilvēkiem pēc labības ir vajadzība, tad arī cenām jāpacēlas, lai attaisnotos darba upuru lielums. Ja labības cenas ceļas, tad ceļšies arī tiem zemes īpašniekiem, kuru rīcībā ir auglīgākie zemes gabali un cenas pārsniegs darba upuru lielumu. Papildus ienākums, kas pārsniedz atlīdzību par darba upuriem ir zemes rente. To nav radījis nekāds darbs, bet labības cenas augstums nosaka zemes renti. Grafiski šī Ricardo doma izskatīsies šādi:

Rēdējais stabīnš rāda to darba stundu daudzumu, kas nepieciešams, lai saražotu vienu kvintālu labības uz visneauglīgākās zemes.

Daudzcs gadījumcs, pieņemot, ka tās ir ļoti mazas vienības, mēs varam attēlot šo pašu grafiku sekojoši:

Ja nu mēs šādu līniju iegūstam, tad redzam, ka labības cenai jābūt vismaz vienlīdzīgai ar AB, lai atmaksātos labību audzēt uz visneauglīgākās zemes. Šo cenu par labību sapēms visi zemes gabala īpašnieki, vienalga, vai zemes viņiem būs azglīgākas, vai neauglīgākas, tāpēc tad arī visas ražotās labības vērtība būs ABCO. ODBA būs atlīdzība par darba upuriem, darba alga, bet CDB būs zemes rente. Redzam, ka to punktu, kura vērtību nosaka nepieciešamais darba daudzums Ricardo atradis uz atmaksāšanās robežas. Šī problēma par zemes renti ir visai svarīga tautsaimniecības teorijā un tā ir daudz plašāka, bet pie tās atgriezīsimies vēlāk. Šoreiz mēs pie tās apstājamies, lai parādītu, ka zemes rentei nav nozīmes kā faktoram cenu veidošanās procesā. Arī Ricardo redzēja, ka ar darbu kā vērtības cēloni nav iespējams izskaidrot tirgus cenu un tāpēc viņš atzīst, ka darba daudzums ir tikai dabīgās cenas cēlonis un

tirgus cena svārstās ar dabīgo cenu. Redzējām, ka Ricardo noskaidrojis zemes rentes būtību un tās nozīmi cenas veidošanas procesā un noskaidrojis, ka zemes rente neiespēj cenu, bet pati atkerīga no cenas. Smits sacīja: "Katras lietas īstā cena ir pūles un grūtības, kas saistās ar šīs lietas iegūšanu. Darbā radītais produkts ir dabīgā atlīdzība par darbu un darba alga." Zemes rente Ricardo skatījumā ir tā, uz zemes ražoto produktu daļa, kuru maksā zemes īpašniekam par zemes īpatnējiem un neiznīcinamajiem spēkiem.

Kāpēc kapitāla īpašnieks saņem augļus par savu kapitālu un vai tie ieliet vērtībā? Anġļu tautsaimnieks William Nassan Simier saka, ka darbs nav vienīgais upuris, kas jānes cilvēkam, lai notiktu ražošana. Jānes vēl viens upuris un to viņš nosauc par abstinenci (gaidīšanu). Ņemot vērā, ka abstinences jēdziens var radīt pārpratumus, sauksim viņu par gaidīšanas upuri.

Novērotāja uzmanību saista darbs un viņš piemirst ņemt vērā to papildus upuri, kas jāņem vērā tad, kad darbs domāts nākotnei. Atturēties no baulijuma un censties pēc tāliem rezultātiem nākotnē, nozīmē gaidīt un tas jau ir upuris. Viņš domā, ka cilvēkam atturēties no saimniecisko labumu patērēšanas un gaidīt uz nākotnes rezultātiem, kā piemēram lauksaimniekam atstājot sēklu nākamai sējai, ir jau radusies vērtība. Ar savu gaidīšanas upuri Simiers ir ienesis laiku kā faktoru tautsaimniecisko parādību izpratnē.

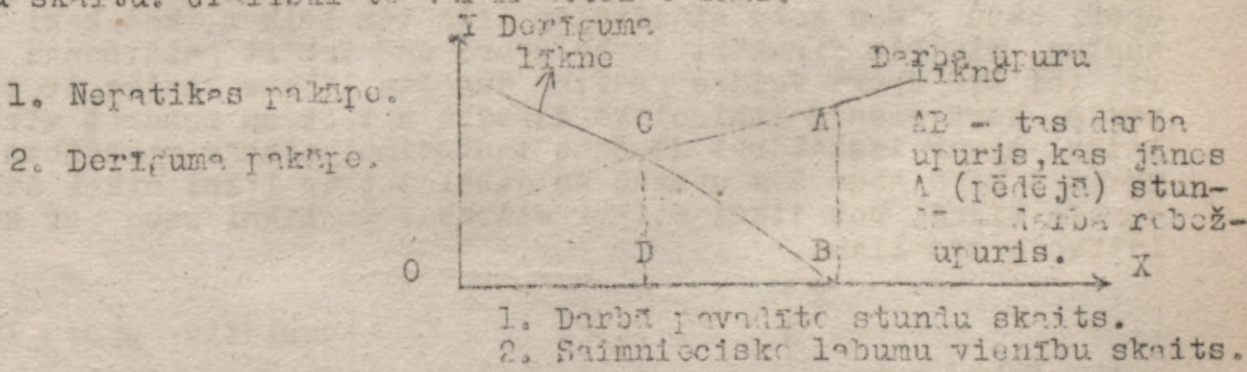
Apskatītie 3 autori reprezentē 3 stādijas klasiskās skolas vērtību teorijā, kuru mēdz saukt arī par ražošanas izmaksas teoriju.

16.leks. 12.XII.42.

Nekošais ievērojamākais klasiskās skolas tautsaimnieks bija Džons Stuarts Mills. Viņu uzskata par klasiskās skolas noslēdzēju, jo viņš savilka kopā un formulēja visu tīras viņa teikto. Mills raksta: "Dabīgā vērtība un izmaksu vērtība ir sinonīmi un kādas lietas izmaksas nozīmē kādas visdārgāk izmaksājamās daļas vērtība." Vērtību pēc viņa domām nosaka visdārgākās daļas ražošana. Redzam, ka Mills netieši pieskaņās robežjēdzienam, Frētams, arī Mills redzēja, ka tirgū preces netiek mainītas proporcionāli ražošanas izmaksai. Arī viņš izšķir tirgus un dabīgo vērtību. Attiecībā par starpību starp tirgus vērtību un dabīgo vērtību, Mills saka: "Blakus pagaidu vērtībai lietām ir arī pastāvīgā - dabīgā vērtība, pie kuras tirgus vērtība cenšās atgriezties pēc katras novirzīšanās. Caurmērā preces tiek mainītas apmēram pēc to dabīgas vērtības." No apskatītā redzam, ka klasiskās skolas vērtību teorija izskaidro izmaksas un nevis maiņas vērtību. Kā izmaksas, tā subjektīvā vērtība ir nepieciešama, lai izprastu maiņas vērtību, bet katrā atsevišķi no tām maiņas vērtību izskaidrot nespēj. Runājot par austriešu skolas vērtības teorijas trūkumiem, redzējām, kāda vērtība ir tiem produktiem, kas acīmredzīgi ir, bet tā nedod atbildi, kāpēc tik daudz sarāžots. Runājot par klasiskās skolas trūkumiem, redzējām, ka izmaksas vērtība nespēj izskaidrot maiņas vērtību un tāpēc šīs skolas tautsaimnieki bija spiesti ienest divas cenas. Šī skola nespēja izskaidrot tā saucamo reālo labumu vērtību. Piem.: 15.g.s. par itāļu gleznotāju Frančesko darbu "Pāvesta gulamistabas izkrāsošanu" samaksāja 10 Florences guldenus, bet 1925.g. par Frančesko rēķinu pāvestam, kāds kolekcionārs samaksāja 8.000 mārc.sterliņu. Izrādās, ka šo trūkumu, jo ļabi izpratis Ricardo. Viņš raksta: "Preces, kurām ir lēriņums, iegūst maiņas vērtību no 2 avotiem - no šaurības un no darba daudzuma, kas ir nepieciešams, lai tās iegūtu. Ir dažas preces, kuru vērtību nosaka vienīgi to šaurība. Šo preču daudzumu nekāds darbs nespēj pavairēt un tāpēc šo pre-

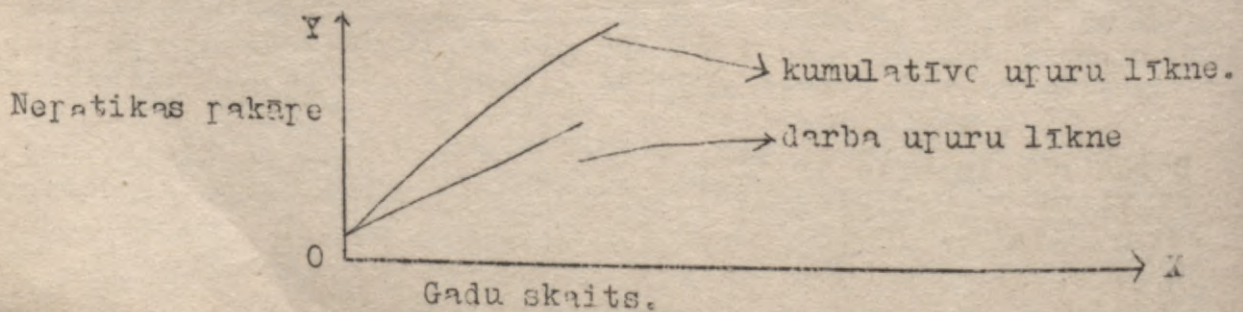
ču vērtību nav iespējams pazemināt pavadotot preču krājumus. Retas statujas, grāmatas, gleznas pieder pie aprakstītajām precēm. To vērtība ir pilnīgi neatkarīga no darba daudzuma, ka bija nepieciešams to ražošanai un svārstās līdz ar bagātības svārstīšanās un to personu tieksmēm, kas vēlas šos priekšmetus iegūt." Ricardo domā, ka šiem faktoriem, šaurībai sevišķi, ir kvantitatīvi maza nozīme saimnieciskā izvēlē un viņš paliek pie tā, ka attiecīgā priekšmetā vērtību izskaidro ražošanai nepieciešamais darbs. Jāpiezīmē, ka pats Ricardo ieskatījis savas vērtību teorijas trūkumus un 1819. g. viņš savu vēstulē angļu tautsaimniekam Mak Gullīch raksta: "Es neesmu apmierināts ar to, ka esmu izskaidrojis principus, kas nosaka vērtību un vēlētos, lai kāda asāka spalva to izskaidro." Maltusam viņš raksta: "Mums abiem nav izdevies." Neraugoties uz šīs teorijas trūkumiem Kārlis Marks uz tās dibināja savu teoriju. Grūtībām, kas piemita klasiskajai skolai, nav pāri ticis arī Mills. Bez Ricardo minētiem priekšmetiem, viņš vēl atzina, ka neizskaidrojama vērtība ir pilsētu namiem un tām precēm, kurām aiz muguras stāv monopols un tādā kārtā sanāk ļoti daudz priekšmetu, kuru vērtību nav iespējams izskaidrot.

Mainas vērtība. Lielīga mainas vērtības izpratne iegūstama, ja tās izskaidrošanai nemēģinām kā subjektīvo, tā izmaksas vērtību, t. i., ja apvieno abas pieminētās teorijas, jo katrā no šīm teorijām ir tikai mainas vērtības daļējs izskaidrojums. Atgriezīsimies uz brīdi pie jautājuma: kāpēc Bechme - Bawack minētā piemērā kolonistam bija saražoti 5 labības maisi un ne vairāk un ne mazāk. Šī ir problēma, kuru nesēj izskaidrot austriešu skola. No klasiskās skolas redzam, ka ražošana prasa kā darba, tā gaiņšanos upurus. Raudzīsim iepazīties ar darba upuriem un sākumā apskatīsim tos izolētā mājtarībā. Analizēsim piemēru, kurā būtu redzama persona, kas savas vajadzības apmierina tūdaļtas nozīmē, ka no priekšmetā ražošanas līdz patērēšanai izslēgts laiks. Apsīstīsimies pie angļu tautsaimnieka Alfred. M a r s h a l l piemēra: pieņemsim uz brīdi, ka kāds zēns lasa ogas tūlitējai patērēšanai - katru noplūktu ogu zēns apēd, viņš nes darba upurus, lai iegūtu ogas. Kā viņš vērtē savu darba upuri? Katrs darbs saistīts ar zināmu nogurumu un pašā darba sākumā cilvēks sajūt zināmu patīku, bet tāl pamazām rādes nepatīka, kas pieaug. Tas nozīmē, ka darba upuru skaits pieaug līdz ar darba pavadīto stundu skaitu. Grafiski to varām attēlot šādi:

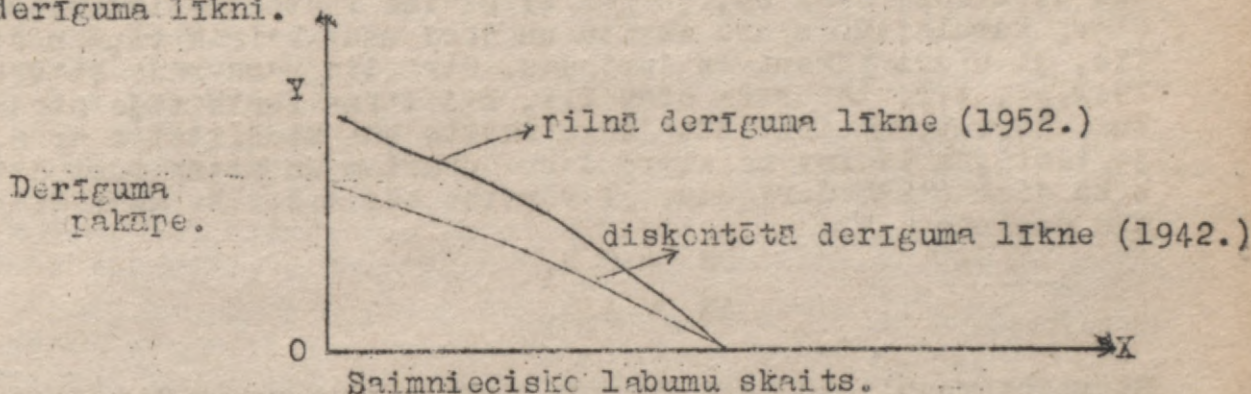
Darba robežupuris ir tā nepatīkas sajūta, kas sajūtama pēdējā laika vienībā. Raudzīsim salīdzināt darba upuru līkni ar derīguma līkni. Šinī nolūkā izvēlēsim abas līknes vienā, augstāk parādītā diagramā. Redzam, ka darba upuru līkne ir kā josa, bet derīguma līkne - kritošā. Abas līknes krustojas punktā C un to iestājas zināms līdzsvars un šo punktu arī sauc par līdzsvara punktu, jo tānī nepatīka attiecīgo labumu ražojot ir tikpat liela, cik

liels ir derīgums šo ražojumu patērējot. Mūsu piemērā par zēnu varam teikt, ka šini punktā derīgums, kas piemīt ogām tās patērējot, ir vienlīdzīgs ar pūlēm, kas tiek patērētas to lasīšanai un paredzams, ka zēns šini punktā ogu lasīšanu pārtrauks. Agrāk zēns lasīšanu nepārtrauks, jo ogu derīgums būs lielāks par pūlēm, bet arī ilgāk viņš tās nelasis, jo pūlos pārsniegs derīgumu. Līdzīgi CD rāda reizē robežupuri un derīgumu ogām, kas salasītas laikā CD. Saražotā labuma vērtība tanī stundā, kad ražošana apstāsies, ir vienādi atkarīga kā no derīguma, tā no upura. Tādā kārtā derīgumam nepiemīt kautkāda dominētāja loma, tāpat šādā lomā nepiemīt arī darba izmaksai. Redzam, ka izclētā mājturība vērtība veidojās tanī punktā, kur attiecīgā saimnieciskā labuma ražošana apstājās, t.i. tur, kur iestājās līdzsvars starp robežderīgumu un robežupuri. Šis tad arī ir veids, kā modernā tautsaimniecības teorija mēdz izskaidrot maiņas vērtību. Par šo grafisko schemu jāpiezīmē, ka tā ir fiktīva un fiktīva tāpēc, ka nav tādu psiholoģisku metožu ar kurām būtu iespējams izmērīt derīgumu. Šim līknēm nav kvantitatīvas nozīmes, bet to uzdevums ir būt par attiecīgās lomas ilustrāciju. Krustojšanās punktu ir iespējams mērīt. Tas ir tas punkts, kurā robežderīgums ir vienlīdzīgs robežupurim. Viņš rāda, kādu daudzumu attiecīgā saimnieciskā labuma nežēlojot darba upurus centīsies saražot izclētā mājturība. Arī izclētā mājturībā notiek maiņa un maiņa starp upuriem un iegūto saimniecisko labumu. Mājturības locekļi kā upuri atēd savu darbu un apmaiņā iegūst saimniecisko labumu. Ja tagad jautājam, kāpēc kolonists saražoja piecus maisus, tad uz jautājumu iespējams zināmā mērā atbildēt, ka viņš piecus maisus saražoja droši vien tāpēc, ka pietika maisa robežderīgums līdzinājās robežupurim. Jāpiezīmē, ka šī atbilde nav precīza, jo labības ražošana prasa arī laiku un laikam ir ļoti svarīga nozīme saimnieciskajā dzīvē. Runājot par upuriem, apstājamies pie piemēra par zēnu tāpēc, ka viņš salasītais ogas tūlīt patērēja, bet nevis pie kolonista, kurā darbībā ir laika tecējums. Mēs apzināti izvēlējāmies tādu piemēru, kurā laikam ir niecīga nozīme un tāpēc kā faktoru to varējam šeit noievērot. Lai izprastu laika nozīmi, apskatīsim nākošo piemēru: pieņemsim, ka zēns ir nācis uz domām stādīt augļu kokus 1942.g. un pieņemsim, ka augļu kokiem desmit gadiem, t.i. 1952.g. Rodas jautājums, kā tūlīt viņš savus iestādītos augļu kokus vērtēs. Istenībā ir divi veidi kā viņš tos varētu vērtēt: a) ja viņš koku stāda šogad, tad viņam var pacelt jautājumu, kāda vērtība būs augļu kokiem pēc desmit gadiem t.i. tad, kad tie sāks dot ražu. Jānoskaidro, kādi upuri būtu jānes koku stādītājam līdz tam laikam, kad kokiem nesīs augļus. Tie būs pirmkārt darba upuri un otrkārt gaidīšanas upuri. Abi šie upuri veidos grafikā augošas līknes. Laiks ir tas rāmis, kurā visa saimnieciskā darbība notiek un nepemot vērā laiku, nevar izskaidrot daudzas tautsaimnieciskās parādības. Skaitot kopā abus šos upurus un attēlojot ar līkni atkal dabūsim augošu līkni, bet tikai stipri stāvāku. Šo līkni sauc par kumulatīvo upuru līkni.

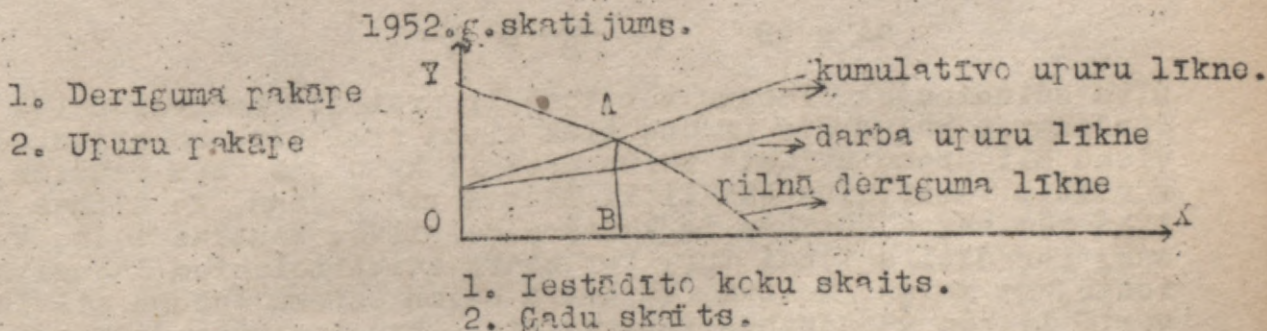

Kumulatīvo upuru likne rāda kā katru gadu pieaug izmaksas, bet viņa nedod atbildi, cik īsti koku stādīs stādītājs un cik liela būs tā vērtība.

b) Ja augļu koki iestādīti šogad (1942.), un ja tie tikai pēc 10 gadiem (1952.) dos zināmu derīgumu, tad rodas jautājums, kāda subjektīvā vērtība būs šodien tam derīgumam, ko koki dos pēc 10 gadiem. Skaidrs, ka šī derīguma šīsdienas vērtība būs ievērojami zemāka par 1952.g. iegūstamo vērtību, jo tagadnes labumus cilvēki vērtē augstāk par nākotnes labumiem. To apstiprina daudzas parādības saimnieciskā dzīvē. Piem., parastas banku operācijas. Parādot bankai vekseli pēc kura gadu vēlāk varēja saņemt RM 1000,-, šodien maksās atvelkot atlīdzību par gaidīšanu. Ja šī atlīdzība būs 5%, tad vekseļa vērtība šodien būs nevis RM 1000,-, bet gan tikai RM 950,-. Šo pēdējo mēdz saukt par diskontētā (šīsdienas) vērtību. Ar nākotnē saņemamo saimniecisko labumu diskontēšanu esam iepazīnušies mēģinot aprēķināt kāda uzņēmuma vērtību. Tā tad šogad iestādīto augļu koku 1952.g. derīgumu varētu izteikt ar derīguma likni.

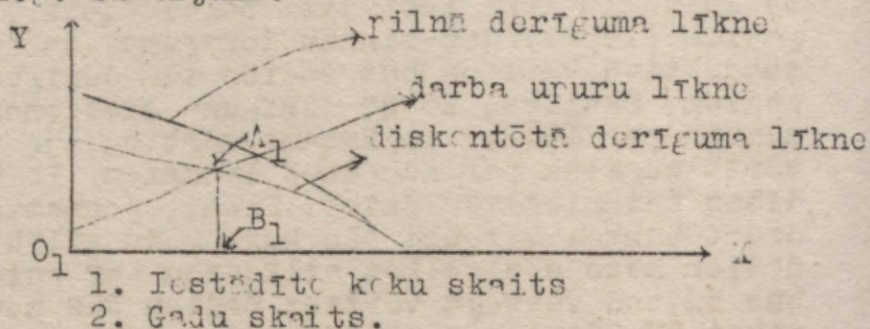
Pilnā derīguma likne rāda, ka jo lielāks būs augļu koku skaits 1952.g., jo mazāks būs robežderīgums. Šī derīguma šīsdienas vērtību attēlo diskontētā derīguma likne. Diagramā attēlotā diskontētā derīguma likne rāda, ka jo lielāks būs iestādīto koku skaits, jo mazāka būs 1952.g. koku šīsdienas vērtība. Arī šis at-
risinājums nedod atbildi, cik īsti koku iestādīs stādītājs un kāda būs viņu vērtība. Abus gadījumus mēģinot apvienot, dabūsim atbildi uz jautājumu. Pilnā derīguma likni var apvienot ar kumulatīvo upuru likni un darba upuru likni ar diskontētā derīguma likni.

Redzam, ka liknes krustojas punktā A. Šinī punktā kumulatīvo upuru skaits ir vienlīdzīgs ar derīgumu 1952.g. Viņš rāda kādu daudzumu augļu kokus iestādīs un proti, daudzumu AB. Šis ir Simicra skatījums.

1942.g. skatījums.

1. derīguma pakāpe
2. upuru pakāpe

1. Iestādīto koku skaits
2. Gadu skaits.

Firmā diagrama rāda stāvokli 1952.g. un iestādīto koku skaits būs vienlīdzīgs ar OB , jo pie šī skaita iestāsies līdzsvars starp kumulatīvo upuru skaitu un derīgumu. Vairāk viņš nestādis, jo upuri pārsniedz derīgumu. Otrā diagramā rāda stāvokli 1942.g., t.i. tā brīža stāvokli, kad dārza ierīkotājs stāda kokus. Izriet, ka iestādīto koku skaits būs vienlīdzīgs ar O_1B_1 , jo iestājas līdzsvars starp darba upuriem un starp iestādīto koku diskontētā derīgumu. Šī vērtība būs A_1B_1 . No abām diagramām secinām

$$OB = O_1B_1$$

$$AB > A_1B_1$$

Starpība rezultātu ziņā ir sekojoša: no diagramas 1 redzam, ka iestādīto koku vērtība 1952.g. būs AB , bet no diagramas 2, ka 1942.g. koku vērtība būs A_1B_1 . Abas diagramas rāda iestādīto koku derīgumu katrā savā laikā momentā. Šis apskats parāda, ka istu un pilnīgu vērtības izpratni iespējams iegūt apvienojot austriešu un klasiskās skolas vērtību teorijas.

Nodaļas sākumā redzējam, ka par kāda saimnieciskā labuma maiņas vērtību sauc šī saimnieciskā labuma spēju tikt armainītam pret citiem saimnieciskiem labumiem. Ja teiksim, mums būtu A preces a daudzumi un ja šīs A preces a daudzumi būtu iespējams armainīt pret B preces b daudzumu, tad tas nozīmēs, ka A preces a daudzuma maiņas vērtība būs tikpat liela, B preces b daudzuma vērtība

$$aA = bB \quad \frac{A}{B} = \frac{b}{a}$$

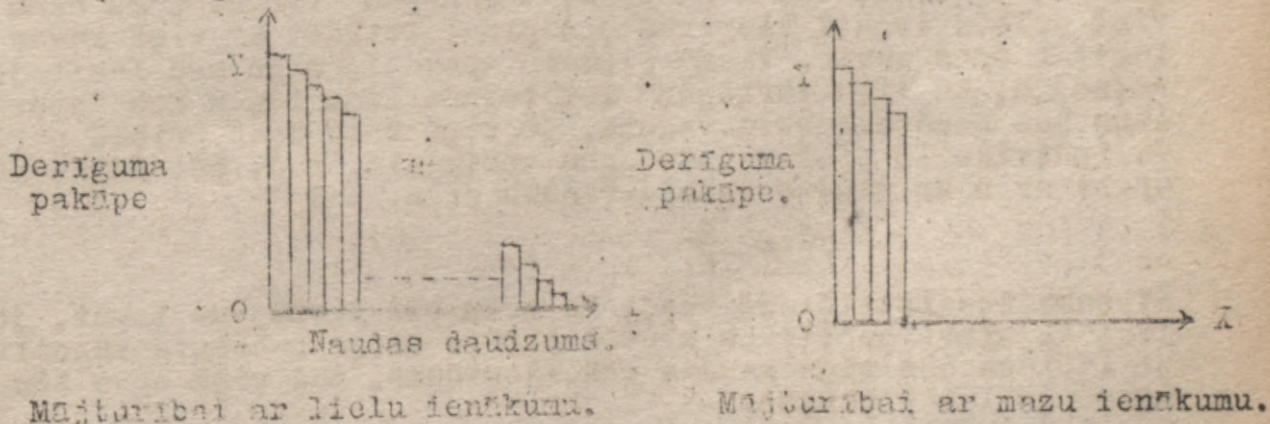
Diņu saimniecisko labumu vērtības ir pretēji proporcionālas tiem daudzumiem kādos šīs preces tiek viena pret otru mainītas. Ja vienu kilogramu sviesta maina pret 11 kg sojas pupu raušiem, tad vērtības attiecība būs 11:1. Tādā kārtā redzam, ka maiņas vērtība pēc savas būtības ir kautkas relatīvs, kautkas tāds, kas spēj parādīties tikai tur, kur starp saimnieciskiem labumiem ir iespējama maiņa. Redzam, ka katru saimniecisku labumu cilvēks vērtē 1) pēc vajadzības intensitātes, kas izpaužas derīgumā un 2) pēc to grūtību lieluma, kas saistās ar saimniecisku labumu iegūšanu, t.i. pēc robežderīguma un pēc robežupura. Saimnieciskā labuma maiņas vērtība ir atkarīga no vēlēšanās iegūt saimniecisku labumu un no grūtības, kas saistās ar šī labuma iegūšanu. Kāda saimnieciskā labuma maiņas vērtība ir atkarīga no vajadzības intensitātes pēc šī saimnieciskā labuma un grūtībām, kas saistās ar šī saimnieciskā labuma iegūšanu, salīdzinot ar vajadzību intensitāti pēc kāda cita saimnieciskā labuma un grūtībām, kas saistās ar šī saimnieciskā labuma iegūšanu.

Līdz šim runājām par izolētām mājturībām un saimniecisko labumu vērtēšanu tur, bet tagad raudzīsim noskaidrot, kā mājturības izdaris vērtēšanu tad, ja mājturība būs ieslēgta maiņas saimniecībā. Derīguma likne izolētā mājturībā bija fiktīva un tāda tāpēc, ka derīgumu nav iespējams mērit. Individualā pieprasījuma likne rāda, kādu cenu patērētājs ir ar mieru maksāt par katru nākamo precēs vienību.

Līdzīgā kārtā arī kumulatīvo upuru likne pārvērtīsies individualā piedāvājuma liknē, taču šī pārveidošanās nenotiks automatiski un derīguma likne nesakrīt ar pieprasījuma likni un tas tāpēc, ka kļūst nāc jauns faktors - nauda, kas atstāj iespaidu uz abām jaunajām liknēm. Mēģināsim īsumā noskaidrot, kas ir nauda cilvēka izpratnē. Naudai cilvēka apziņā ir divējādas nozīmes: 1) nauda reprezentē zināmu pirktspēju, tā reprezentē zināmu preču daudzumu apstraktā veidā un tā nerepresentē nevienu noteiktu preci, bet tikai preču daudzumu, pie kam preču konkrētā izvēle piekrīt tam, kura rokās atrodās nauda. Patērētājs izdod kādu summu par kādu noteiktu preci, atsakās no pārējām precēm, kuras viņš par šo naudu varētu iegūt. 2) Nauda reprezentē darbu, vai gaidīšanas upurus, kas nepieciešami, lai naudu iegūtu.

Šo divu dažādo naudas nozīmju dēļ, kas rodas cilvēka apziņā, izceļas daudzreiz smagi konflikti ģimenes dzīvē, ja sieva domā tikai par to, cik brīnišķīgas lietas viņa varētu iegūt par vīra nopelnīto naudu, bet vīrs domās parcilā katru naudas zīmi un redz pie katras tos upurus, kas viņam ļāva jānes šo naudas zīmi iegūstot.

Ir iespējams runāt par robežderīgumu attiecībā uz naudu un šim robežderīgumam ir svarīga nozīme. Naudas robežderīgumā vietā ir iespējams runāt arī par ienākuma robežderīgumu, jo ienākumi mājturībā ieplūst naudas veidā. Ņemēsim, ka mājturības, kas ienākumu saņem to visu arī patērē un pēc analogijas ar preču derīgumu varam teikt, ka naudas robežderīgums ir pēdējais lats derīgums no kādas naudas summas, ko mājturība saņem kā ienākumu. Ikdiens par pēdējo latu sauc to latu, kas paliek pāri, kad visi lati notērēti, bet mēs to tā nesapratīsim un par pēdējo latu sauksim to latu, kuru mājturība kā pirmo izdod, vai kā pēdējo iegūst. Cilvēks ar mazu ienākumu iegūst vairāk apmierinājumu ar savu robežlatu, nekā cilvēks ar lielu ienākumu. Piemēram: pirmais par savu robežlatu nopirks saviem bērniem pienu, kas vajadzīgs to veselībai, bet otrajam tas būs tikai viens mazs zaudējums viņa bezgalīgo vajadzību apmierināšanā.

Ja piemēram viena un tā pati persona samaksājusi par jaunu uzvalku Ls.100,-, bet par tautsaimniecības grāmatu Ls.15,-, tad varam secināt, pēc uzvalka viņai bijusi lielāka vajadzība, bet ja divas dažādas personas nopirka katru no šīm lietām, tad vēl nevaram teikt, ka cilvēkam, kas nopirca uzvalku ir bijusi lielāka vajadzība, jo varbūt tas pērk jau deviņto uzvalku, bet grāmatu

pērk students, kuram vispār ir tikai viens uzvalks un kuram nav nekādu ienākumu, bet grāmata viņam nepieciešami vajadzīga. Šī problēma nav jauna, tā pazīstama jau nobībeles stāsta par nabaga atraitnes ziedojumu - diviem grašiem. Der vēl atcerēties Ādama Ņūta piemēru par dimantiem un ūdeni. Dimantus pērk cilvēki ar lieliem ienākumiem, t.i. tādi cilvēki, kam nauda ir samērā mazs robežderīgums. Kā izskatīsies līkne, kas attēlos vajadzību pēc naudas? Vajadzību pēc maizes ir iespējams apmierināt samērā ātri, tāpēc līkne būs samērā stīva - neelastiska. Vajadzību pēc teātra jau raksturos daudz lēzenāka līkne, bet vajadzību pēc naudas būs vēl grūtāk apmierināt, tāpēc tā būs ļoti elastiska un to raksturos ļoti, ļoti lēzena līkne. Mēģināsim noskaidrot no kādiem faktoriem ir atkarīga tā cena, ko par kādu zināmu priekšmetu daudzumu ar mieru maksāt kāda mājturība. Tā ir atkarīga no diviem faktoriem 1) no attiecīgās preces robežderīguma. Tā kā visām pērkamās preces vienībām nav vienāds derīgums, tad redzam, ka jo lielāku skaitu pērks, jo robežderīgums samazināsies. 2) No naudas, resp. no ienākuma robežderīguma.

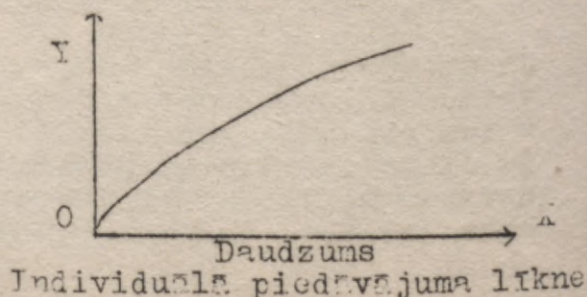
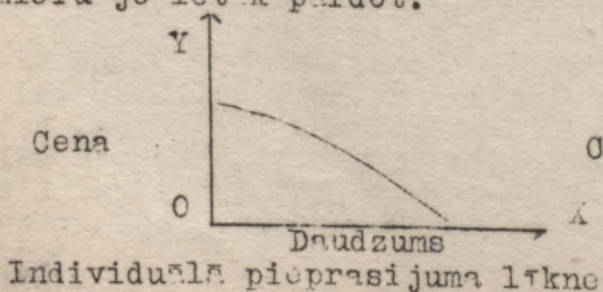
- c individuālā pieprasījuma cena,
- d pērkamās preces robežderīgums,
- n naudas robežderīgums.

$$c = \frac{d}{n}$$

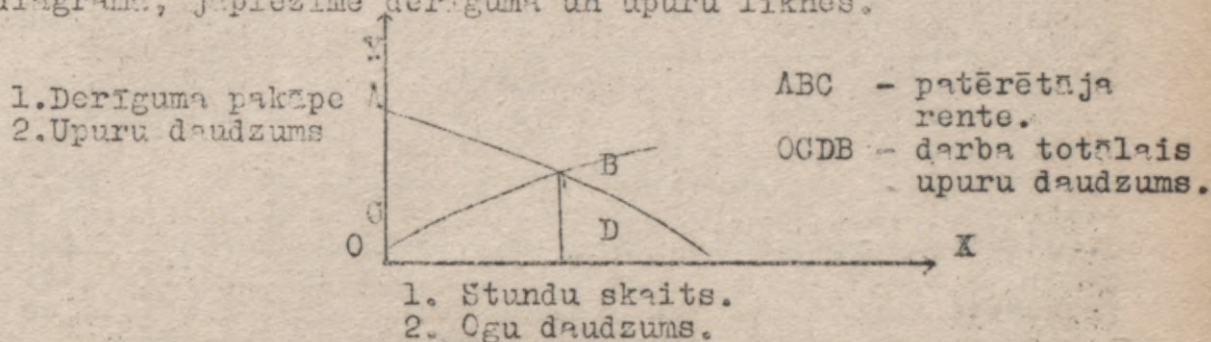
No šīs attiecības izriet, ka individuālā pieprasījuma cena katram daudzumam būs savādāka. Maizi normālos apstākļos namamāte pērks tikai tik daudz, cik ģimene var patērēt neilgā laikā, bet nepērks vairāk, ja tikai tad cena nebūs zemāka. No šīm atsevišķo mājturību individuālā pieprasījuma līknēm veidojās visas sabiedrības attiecīgās preces pieprasījuma līkne visa tirgus robežās. Atcerēsimies, ka individuālā cena nav nekāda pastāvīgs lielums, bet gan padots pastāvīgām svārstībām un tas tāpēc, ka preces cena ir atkarīga no robežderīguma, bet robežderīgums cilvēka acīs var stipri svārstīties. Cilvēka subjektīvie uzskati par to, kas vislabāk noder viņa vajadzību apmierināšanai, ir padoti pastāvīgai mainībai. Līdzīgi ir arī ar individuālā piedāvājuma līkni, tikai robežderīguma vietā jāņem robežupuris. Individuālā piedāvājuma līkne būs tā līkne, kas rādīs kādus preces daudzumus uzņēmums ar mieru pārdot pastāvot dažādām cenām. Iieņemsim, ka zēns, kas lasa ogas, tās nogādā tirgū. Kādu cenu viņš gribēs iegūt? Vispirms jāmēģina atbildēt kā viņš savas lasītās ogas vērtē. Vienā piemērā apskatījam šo ogu lasītāju un redzējam, ka viņa vērtējumā ievērojama lomu ieņem robežupuris. Otrs būs naudas robežderīgums, jo viņš taču ogas gribēs pārdot. Ja individuālā piedāvājuma cenu apzīmēsim ar u , bet darba robežupuri ar u un naudas robežderīgumu ar n , tad

$$c = \frac{u}{n}$$

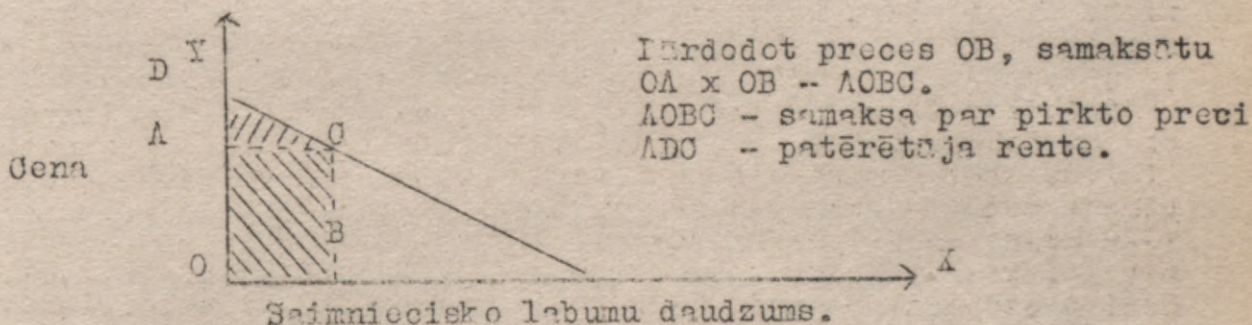
Šī sakarība izteic: jo augstāku cenu būs iespējams iegūt, jo lielāku upuri centīsies nest lasītājs un jo nabadzīgāks cilvēks, jo lielāks būs viņa naudas robežderīgums, tad viņš ogas būs ar mieru jo lētāk pārdot.

Tālāk apskatīsim jautājumu par patērētāju renti. Ar patērētāju renti apzīmē ieguvumu, ko iegūst patērētājs, saņemot kādu preci. Vispirms apstāsimies pie izolētas mājturības un atcerēsimies ogu lasītāju. Lai izteiktu viņa saimniecisko vērtējumu diagramā, jāpiezīmē derīguma un upuru liknes.

Iirmajās darba stundās derīgums tālu pārsniegs upurus, jo pirmajās stundās viņš derīgumu vērtēs augstāk par patērēto darbu. Šo pārsniegumu mēdz saukt par patērētāju renti. Jāpiezīmē, ka patērētāju rentes jēdziens sastopams arī naudas saimniecībā. Piemēram, lai nebūtu jāatgriežas pie seno laiku šķiltavām, cilvēki būtu ar mieru maksāt daudz vairāk par sērkokiem, lai tikai tos iegūtu, tāpat par tēruda spalvu u.t.t. Patērētāju rente rodas ne tikai tajos visos apskatītos gadījumos, bet pie visām precēm, kas mums pieder. Ja gribētu uzzīmēt grafiku, tad tā būtu šāda:

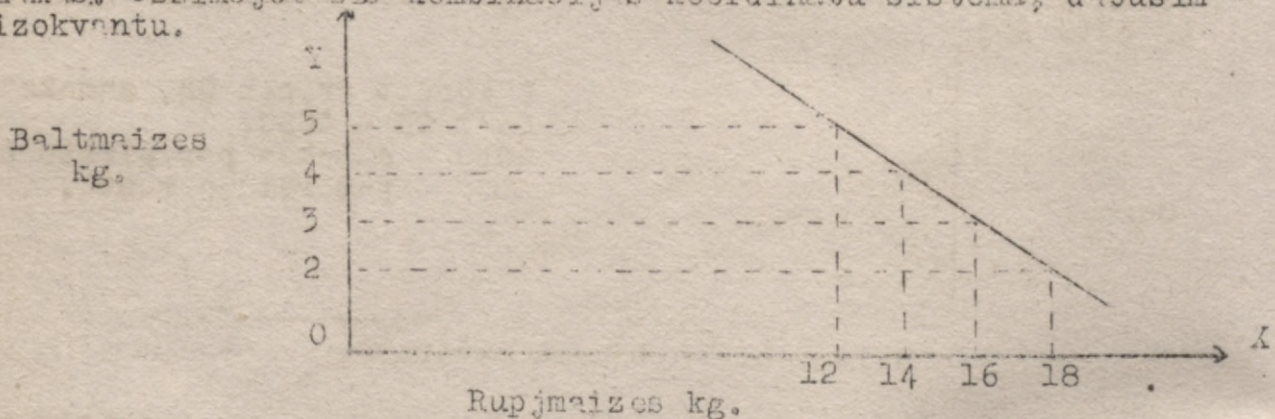
No šīs diagramas varētu spriest itka patērētāju renti būtu iespējams pilnīgi aprēķināt naudā. Ja ņemam vienu preci, tad tiešām var tā likties, bet atcerēsimies, ka patērētāju renti iegūstam ar katru preci, ko mājturībā pārkam un ja skatīsim kopā katru no šīm precēm iegūto renti, tad iegūsim milzu skaitļus. Ņemsim asu piemēru: par maizi bado gadījumā cilvēks atdos visu kas viņam ir, pieņemsim Ls.1000,-, bet ja viņš maizi iegūst par Ls.0,50, tad viņa patērētāja rente būs Ls.999,50 un gluži tāpat būs ar ūdeni un visu pārējo un skaitot to kopā nonāksim pie apsurda. Mainās arī pašas naudas vērtība un pēc tam, kad esam nopirkuši vienu vai otru preci, mainās arī naudas robežderīgums. Patērētāju rente nav mērojama naudā, tomēr tā ir diezgan reāla lieta. Ja monopoli mākslīgi paaugstina preces cenu, tad patērētāju rente noteikti samazinājas.

Apskatījam jautājumu par vērtībām un par to, kā izejot no vērtības veidojās individuālā pieprasījuma un individuālā piedāvājuma cena. Šī vērtības nozīme ir iegūta izejot no robežderīguma teorijas. Jāņem vērā, ka šī teorija ir pēdējā laikā kritizēta un kritika vērsta pret priekšnosacījumiem uz kuriem šī teorija būvēta, bet tie ir psiholoģiskas dabas un tāpēc kritika saistās ar tīri psiholoģiskām parādībām. Tomēr robežjēdziens dod iespēju precizēt ar diferenciālrēķinu palīdzību tautsaimnieciskās atzīpas. Lai izvairītos no jēdzieniem, kas saistās ar derīgumu, sevišķi ar robež- un totālo derīgumu un

vispār, lai izvairītos dot kādu izskaidrojumu tiem motīviem, kuru dēļ cilvēks izvēlēš tādā proces daudzumu un ne citu, jaunākā laikā tautsaimniecības teorijā ir mēģināts no tās izņemt šīs problēmas psiholoģisko pusi un skatīt tikai tieši tautsaimniecisko pusi. Tautsaimnieki iziet no saimniecisko labumu izvēles kā no dota fakta un noprasa, kāpēc atsevišķi patērētāji izvēlējušies tādā daudzumu. Šie tautsaimnieki problēmas par šīs izvēles motīviem gluži vienkārši izņemt tautsaimniecības teorijas pētišanas laukā. Viens no šādiem tā saucamās Lozannas skolas pārstāvjiem ir itālis Vilfredo P a r e t o . Šīs mācības pamatdomu ir iespējams izprast izejot no tā, ka mājturības vadītājam nākas izvēlēties dažādus kvantumus no diviem dažādiem saimnieciskiem labumiem. Šīs izvēles iespējas rāda tā saucamās i z o k v a n t a s , jeb indifferences līnijas. Izokvanti uzrāda tās abu preču kombinācijas, kas izvēles subjektam dod vienu un to pašu apmierinājumu. Raudzīsim to ilustrēt ar primitīvu piemēru. Pieņemsim, ka zināmā mājturībā šīs izvēles kombinācijas būtu sekojošas:

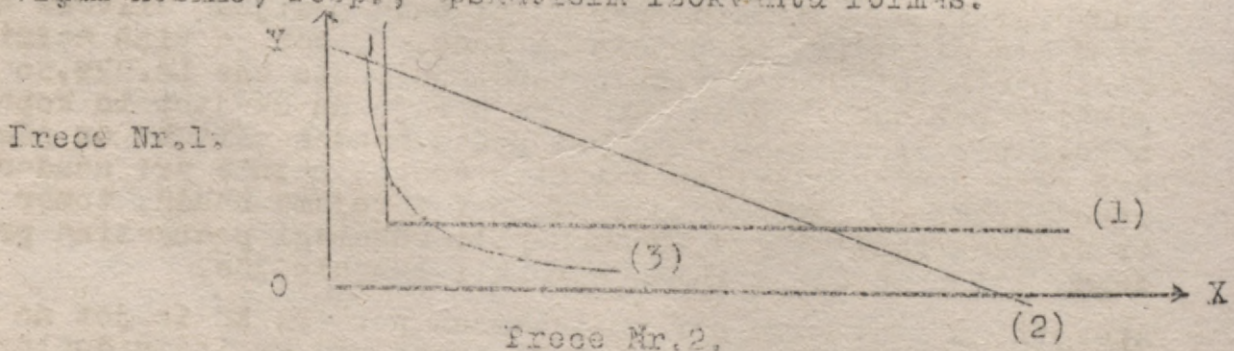
2 kg baltmaizes	18 kg rupjmaizes
3 " "	16 " "
4 " "	14 " "
5 " "	12 " "

Visas četras kombinācijas dotai mājturībai ir vienlīdz pieņemamas. Uzzīmējot šīs kombinācijas koordinātu sistēmā, dabūsim izokvantu.

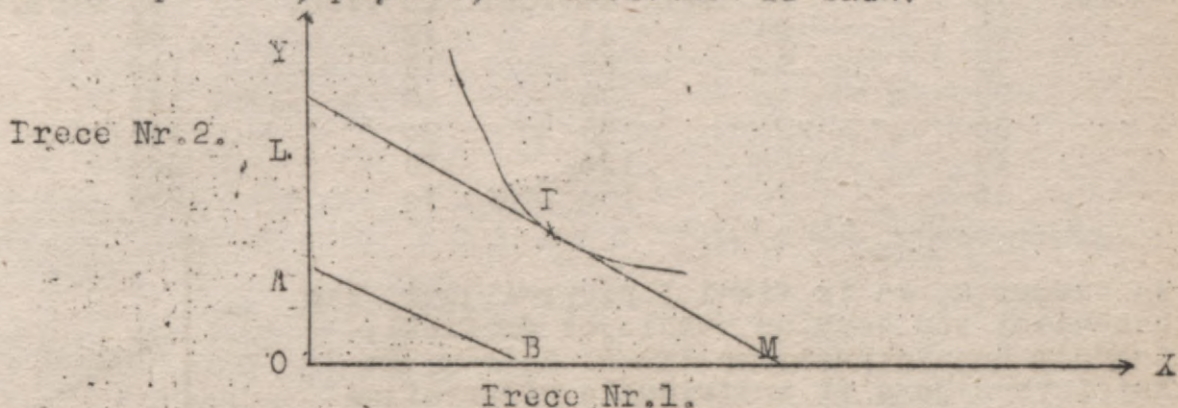
Izokvanta īstenība rāda visas tās kombinācijas, kas vienādi pieņemamas mājturībai.

Tālāk apskatīsim, kādas līknes vispār iespējamas un ko katrā no viņām nozīmē, resp., apskatīsim izokvantu formas.

- 1) Substitūcija nav iespējama.
- 2) Viena prece var otra pilnā mērā atvietot daudzās kombinācijās.
- 3) Substitūcija iespējama, bet dažādos intervālos atvietošanas iespēja dažāda.

Šādos gadījumos nerunā par vienas vai otras preces robežderīgumu, bet par augošas substitūcijas robežlikni. Apskatīsim vēl vienu interesantu piemēru, pieņemot, ka izokvanta ir šāda:

Pie dotās liknes var katrā punktā vilkt pieskari. Mēs varam pieskari tā vilkt, ka nogriezto asu gali ir pretēji proporcionāli šo preču cenām, tad pieskars punktā atrodam kombināciju, kas patērē tajam visizdevīgākā. Pieņemsim, ka prece Nr.1 : prece Nr.2 kā 2 : 5. Novelkot pieskari, paralēlu AB, dabūsim, ka MO : OL kā 5 : 2. Punktā I pie šādām cenām ir visizdevīgākā kombinācija pircējam. Ja cenas mainītos, tad protams pieskarei būtu cita forma. Tādā kārtā tad arī īstenībā šis izokvantas pie dotām cenām rādā, kādos daudzumos mājturības izvēlēties vienu vai otru preci, resp. varam redzēt individuālo pieprasījumu likni bez robežderīguma palīdzības. Šī izokvanta var mainīties atkarībā no mājturības ienākumiem. Šis ir veids, kā tautsaimniecības autori, kas derīgumu kritizē, mēģina nonākt pie tā paša punkta - pie individuāla pieprasījuma liknes. Studējot tālāk šis izokvantas, var iegūt daudz interesantu atziņu, bet to darīt nav mūsu nolūks.

18.lekc.19.XII.42.

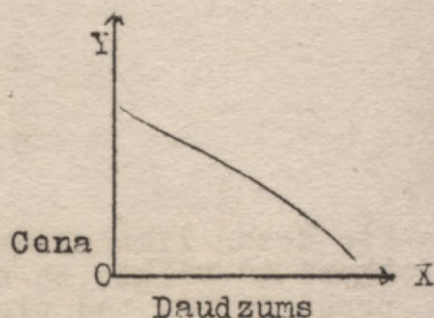
Tirgus cena un tās veidošanās process ir viena no svarīgākām problemām tautsaimniecības teorijā, tāpēc arī sīki ar to jāiepazīstas, jo iepazīstoties labi ar to, vēlāk būs vieglāk izprast citas problēmas. Vispirms apskatīsim tirgus cenas veidošanos pilnīgās konkurences apstākļos un pēc tam, apskatīsim kā viņa veidojas tur, kur pastāv monopola un monopolistiskās konkurences apstākļi. Lai runātu par tirgus cenas veidošanos pilnīgās konkurences apstākļos, tad vispirms jānoskaidro divi svarīgi jēdzieni: pieprasījums un piedāvājums. Par pieprasījumu sauc to preces daudzumu, ko pircējs ar mieru nopirkt pie dotās cenas zināmā laika posmā.

Jāievēro, ka pieprasījums ir nevis vēlēšanās kaut ko pirkt, bet gan ir zināms preces daudzums, tie kvantumi, kurus pircēji ar mieru nopirkt. Pieprasījums var mainīties atkarībā no cenas un no laika posma garuma. Tāšā definīcijā jau īstenībā ietverts zināms sakars starp cenu un daudzumiem. Ja mēs tālāk, lietosim terminu "pieprasījums" un bez tuvāka apzīmējuma, tad ar to vienmēr sapratīsim koppieprasījumu. Atcerēsimies, ka individuāla pieprasījuma cena bija $c = \frac{d}{n}$.

Ja mainīsies daudzumi, mainīsies arī robežderīgums, jo daudzumiem pieaugot tas samazināsies un otrādi. To vērā ņemot mēģināsim uzzīmēt koppieprasījuma likni. Pieņemsim, ka ir dažādas preces ar dažādām cenām un ka 1.pircējs ar mieru pirkt zināmu vienību skaitu no katras preces. Tā dabūsim 1.individa pieprasījuma rindu, bet nav teikts, ka 2.un 3.individuālam pieprasījums būs pilnīgi tāds pats. Noteikti varam apgalvot, ka dažādiem indivīdiem pieprasījums būs dažādāks, piemēram II un III.

Cena par vienību		I	II	III	Kopā
Ls.	30	20 vien.	35 vien.	10 vien.	65 vien.
	45	25	45	12	82
	35	30	60	16	106
	25	40	75	18	133
	20	50	95	20	165
	15	60	120	25	205
	10	70	150	30	250

Ja pieņemtu, ka ir tikai 3 pieprasījumi, tad saskaitot tos kopā un attēlojot grafiski, dabūsim koppieprasījuma līkni. Redzam, ka koppieprasījums ir individuālo pieprasījumu summa un grafiskā attēlojumā koppieprasījuma līkne ir tāda pati negatīva līkne kā individuālo pieprasījuma līkne.

Runājot par pieprasījumu tautsaimnieciskās diskusijās bieži nākas runāt par pieprasījuma elastību. Redzējām, ka vajadzību elastība nav objektīvi mērojama, turpretim pieprasījuma elastību iespējams kvantitatīvi diezgan precīzi mērit. Tā kā šai pieprasījuma elastībai ir liela praktiska nozīme, tad apstāsimies pie tās tuvāk. Iar pieprasījuma elastību sauc pieprasījuma jutīgumu pret cenas pārmaiņām, citiem vārdiem - kā mainās cena, ja mainās daudzumi. Šī definīcija nav visai precīza un pavisam precīzi pieprasījuma elastība jādefinē kā attiecība starp procentuālām pārmaiņām zināmas preces cenā un tām atbilstošām procentuālām pārmaiņām šīs preces pieprasītā daudzumā. Lai to labāk izprastu, raudzīsim elastību aprēķināt kādā piemērā. Pieņemsim, ka cena ir Ls.25.- par vienu (kg) un pieprasītais daudzums ir 1750 kg, bet cenai pazeminoties līdz Ls.20,- par vienību, pieprasītais daudzums būs 2000 kg. Pieprasītā daudzuma pārmaiņa būs 2000 - 1750, bet procentuāli:

$$\frac{2000 - 1750}{1750} \cdot 100 = \frac{+14,29\%}{-20\%} = -0,71$$

Šini gadījumā procentuālās pārmaiņas aprēķinājam attiecinot uz 1750 un 25, tagad apskatīsimies, kas notiks, ja aprēķināsim pārmaiņas attiecībā uz 2000 un 20:

$$\frac{2000 - 1750}{2000} \cdot 100 = \frac{+12,5\%}{-25\%} = 0,5$$

Esam dabūjuši citu, savādāku rezultātu. Tautsaimnieki nākuši pie atziņas, ka pareizāki būtu pieņemt aritmetisko vidējo:

$$\frac{\frac{2000 - 1750}{\frac{1}{2}(2000+1750)} \cdot 100}{\frac{20 - 25}{\frac{1}{2}(20+25)} \cdot 100} = \frac{\frac{2000 - 1750}{2000 + 1750}}{\frac{20 - 25}{20 + 25}} = \frac{250 \cdot 45}{3750 \cdot (-5)} = -0,6$$

Šis pēdējais tad ir arī veids kā īstenībā aprēķināt pieprasījuma elastību. Vispārējā formula pieprasījuma elastības aprēķināšanai

izskatās šādi:

$$e = \frac{q_2 - q_1}{q_2 + q_1} ; \frac{r_2 - r_1}{r_2 + r_1}$$

rie kam q - daudzums, r - cena.

Norvēģu tautsaimnieks F r i s c h ieteic vēl vienkāršāku formulu:

$$e = \frac{\log q_1 - \log q_2}{\log r_1 - \log r_2}$$

Aprēķinot pieprasījuma elastību mūsu piemērā ar pēdējās formulas palīdzību dabūsim:

$$e = \frac{\log 2000 - \log 1750}{\log 25 - \log 20} = 0,5984$$

Nemot vērā to, ka pieprasījuma līkne ir negatīva, arī pieprasījuma elastības koeficients ir negatīvs skaitlis, bet tautsaimnieki šo mīnus zīmi neņem vērā.

Ja kādas preces elastības koeficients ir mazāks par 1, tad mēdz teikt, ka attiecīgai precei pieprasījums ir **n e e l a s t i s k s**

Ja kādas preces elastības koeficients ir lielāks par 1, tad mēdz teikt, ka attiecīgai precei pieprasījums ir **e l a s t i s k s**.

Ja elastības koeficients ir taisni 1, tad mēdz teikt, ka attiecīgās preces pieprasījumam ir **n o r m ā l a** elastība.

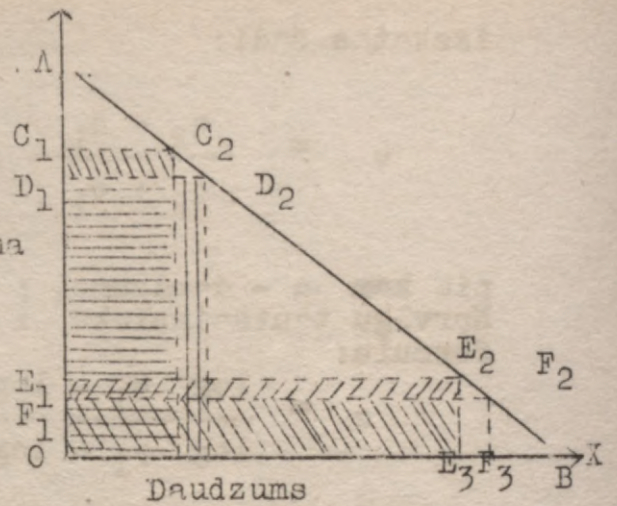
Neelastiska pieprasījuma piemērs ir pieprasījums pēc varamas sāls, tāpat pieprasījums pēc dažādiem medikamentiem, jo cērmju zāles nepirktu tašu vairāk, ja cena pazeminātos. Pieprasījumam ir normāla elastība tad, ja pieprasījuma līkne atbilst funkcijai $xy = k$. Šīnī funkcijā k ir kautkāds noteikts skaitlis, x - daudzums, y - cena. Tādā gadījumā, ja pieprasījums elastisks, pieprasījuma līkne pēc savas formas ir taisnleņķa hiperbola. No funkcijas $xy = k$ izriet, ka lai ar kā mainītos cena, pircēji arvien izvēlēšies tādu daudzumu, ka daudzuma reizinājums ar vienības cenu nemainīsies, piem.:

y - Ls. 0,50	x - 10 kg	k - Ls. 5,-
0,40	12,5	5,-
0,25	20,-	5,-
0,20	25,-	5,-
0,10	50,-	5,-

Ja samazinoties cenai pieprasījums pieaugs tādā mērā, ka par visu preces daudzumu samaksātā summa pieaugs, tad pieprasījums būs elastisks, bet ja samazināsies - tad neelastisks.

Viss tas, kas teikts par pieprasījuma elastību attiecas uz tā saukto loka elastību, jo tā mēri pieprasījuma līknes elastību starp 2 dotiem pieprasījuma līknes punktiem. Mūsu apskatītā piemērā koeficients 0,6 piemīt līknei intervālā starp punktiem 20 un 25. Vienā un tai pašā līknes posmā var būt dažāda elastība. Kā ilustrāciju ņemsim piemēru. Pieņemsim, ka pieprasījuma līkne ir taisne AB. Pie cenas C_1 pieprasītais preču daudzums būs O_3O . Pieņemsim tālāk, ka cena samazinājās uz D_1 , pieprasījums tādā gadījumā būs OD_3 . Iirmā gadījumā par visu preču daudzumu

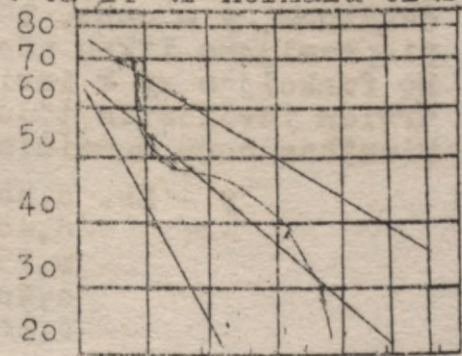
saņemtā summa būs $OC_1C_2C_3$, bet otrā gadījumā - $OD_1D_2D_3$. Salīdzinot abus četrstūrus savā starpā, redzam, ka zili svītrotā daļa abiem ir kopēja, bet sarkani svītrotais laukums ir noteikti lielāks par zāli svītrotu laukumu. Ja tā, tad varam teikt, ka $OD_1D_2D_3$ ir lielāks par $OC_1C_2C_3$. Tā Jena tad cenai pazeminoties saņemtās summas lielums ir pieaudzis un pieprasījums tā tad ir elastisks. Aprakstīsimies tagad, kas notiks, ja cena pazemināsies vēl vairāk un pieņemsim, ka cena ir noslīdējusi līdz E_1 un vēl pazeminājusies līdz F_1 . Iiřmā gadījumā par visu preču daudzumu saņemtā summa būs $OE_1E_2E_3$, bet otrā $OF_1F_2F_3$. Salīdzinot savā starpā šos divus četrstūrus, redzam, ka zāli svītrotā daļa ir kopēja, bet zāli svītrotais laukums šoreiz ir noteikti lielāks par sarkani svītrotu laukumu. Četrstūris $OF_1F_2F_3$ ir mazāks par četrstūri $OE_1E_2E_3$ un varam teikt, ka cenai pazeminoties saņemtās summas lielums arī samazinājies un pieprasījums tā tad šini taishes posmā ir neelastisks.

Varam teikt, ka loka elastības un loka elastības koeficienta aprēķināšanai ir nozīme tikai praktiskās tautsaimniecības problēmās, tur, kur praktiska nozīme nav precizitātei. Teoretiskās studijās svarīgi zināt to, ka jo mazāks būs loka intervāls, jo lielāka būs precizitāte un visprecīzāki pieprasījuma elastība būs aprēķināma vienam loka punktam. Šo aprēķināšanu vairs nevar izdarīt ar elementārās matemātikas palīdzību, bet to izdara ar diferenciālrēķinu palīdzību un formula, pēc kuras aprēķina pieprasījuma elastību vienam loka punktam ir šāda:

$$e = \frac{d \log. q}{d \log. p}$$

Tieši un ļoti labi elastība ir nolāsama uz logaritmiskā tīkla. Ja ņemam taisni A, tad viegli saprast, ka tā ir ar normālu elastību. Pieprasījuma līkne B ir viscauri neelastiska, jo cena samazinājās daudz straujāk nekā pieaug pieprasījums, C attēlo elastisku līkni. Līknēm A, B un C ir kopēja tas, ka pieprasījuma elastība viscauri ir konstanta. Līknei D nav viscauri vienāda elastība. Pieaugstas un pie zemas cenas šī līkne ir neelastiska, bet posmā tuvu pie 30 viņa ir elastiska. Attēlojot vajadzību intensitāti ar līkni parastās koordinātu asīs nav iespējams spriest vai vajadzība ir elastiska vai neelastiska, bet logaritmiskā tīklā var arvien spriest, vai pieprasījums ir elastisks vai neelastisks.

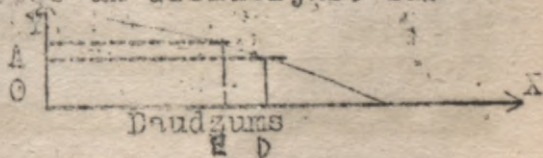
Apstākļi, no kuriem pieprasījuma līkne atkarīga ir daudz un dažādi. Minēsim pienāra veidā tikai dažus: 1) vai pieprasījuma pamatā ir pirmās nepieciešamības vai luksa vajadzības, 2) ir no svāra, cik turīgas ir tās aprindas, kas preces pieprasā, resp., kādi ir ienākumi tam aprindām, kas preces pieprasā. Attiecībā uz turīgām aprindām jāseka, ka tām visu preču pieprasījums gandrīz vienmēr ir neelastisks. Ir svarība arī vai pieprasītāji ir vīrišķi vai sievietes, jo pieprasījums, kas rodas

vīriešiem pieprasot preces ir stipri neelastisks. Nozīme ir arī tam, vai attiecīgajai precei ir liela vai maza loma mājturībā. Cilvēki nenēdz kaučūkus par piparu un sinepju cenām, jo par šīm precēm mājturība izdod nelielu daļu. Šo apstākli, protams izmanto arī tirgotāji, jo uz šādām sīkprecēm parasti ir vislielākā peļņa. Nozīme ir arī tam, vai attiecīgajai precei ir substitūts vai nav. Ja substitūts ir, tad elastība ir lielāka, bet ja substitūta nav, tad elastība ir mazāka. Beidzot minēsim vēl vienu apstākli, kam nozīme šai problēmā un tas vairs nav atkarīgs no individa, bet gan no visas sabiedrības struktūras. Svarīgi ir tas, vai cenai kritot nāk vai nenāk klāt jaunas patērētāju aprindas. Piemēram - kad bija pazistams tikai dabīgais zīds, tad pieprasītāji bija tikai no turīgākām aprindām, bet nākot tirgū mākslīgajam zīdam strauji palielinājās zīda drēbju lietotāju skaits. Tādā kārtā šis apstāklis ļoti svarīgs, taču jāņem vērā, ka tas ir visai sarežģīts, jo jaunu pircēju klāt nākšana nenotiek uzreiz, protams, to var paātrināt ar reklāmu, bet katrā ziņā vajadzīgs zināms laiks, lai personas, kas pērk paspētu ar šo precei iepazīties. Šo problēmu apskatīsim vēlāk runājot par statistiku un dinamiku.

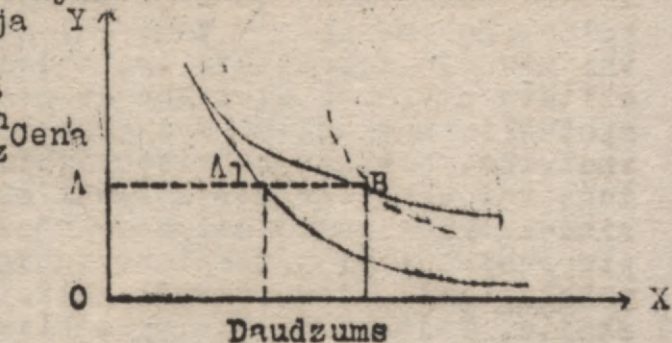
Vai pieprasījuma elastības pētīšanai ir kāda praktiska nozīme? Šim jautājumam ir milzīga nozīme kā ekonomiskā politikā tā arī atsevišķā uzņēmuma vadībā, sevišķi pēdējā. Ja kādas preces pieprasījums ir elastisks, tad tirgotājs pazeminot cenu var cerēt pievilkt jaunus pircējus, bet pastāvot neelastiskam pieprasījumam cenu pazeminājums būs bez nozīmes. Tāpat arī monopola apstākļos ir jēga cenu pazemināt tikai tad, ja preces pieprasījums ir elastisks, bet cenas pazemināšana precēm, kurām pieprasījums ir neelastisks monopola apstākļos ir pilnīgi bezjēdzīga. Cilvēki, kas šo elastību ļoti pazīst, var ātri tikt pie turības. Labu piemēru tam varam atrast no grāmatu tirdzniecības Latvijā. No sākuma mums grāmatas iznāca apm. 300 - 1000 eksemplāros un bija stipri dārgas mazās tiražēs dēļ. Tad radās Grāmatu Draugs un par Ls. 1,- bija iespējams iegūt grāmatas, kas tika pat mājās pienesta. Zema cena bija iespējama tādēļ, ka pieprasījums pēc grāmatām ir ļoti elastisks un pazeminot cenu tika pievilktas lielas lasītāju masas. Protams, šis cilvēks jau nepētīja tautsaimniecības teoriju, bet vienkārši nokopēja ārzemju paraugus un ārzemēs lielajos uzņēmumos ir speciāli tautsaimnieki, kas izdara tirgus analīzi un pētot tirgus apstākļus atrod veidus kā paplašināt tirgu pievelkot jaunas patērētāju masas ar cenas pazemināšanu.

Ekonomiskās problēmas nemaz nevar nopietni studēt, ja nezin pieprasījuma elastības problēmas. Liemera pēc pieņemsim, ka ir svarīgi regulēt cenas. To tulīt ir no svara zināt vai precei pieprasījums ir elastisks vai neelastisks. Pieņemsim, ka precei ir neelastisks pieprasījums un valsts grib samazināt cenu. To var izdarīt samērā viegli, jo preces daudzums nedaudz pieaugs un valstij tikai vajag izlaist tirgū nelielu preču vairumu un pazeminātā cena labi turēsies. Ja turpretim pieprasījums elastisks, tad samazinot cenu pieprasītais daudzums stipri pieaugs un te nu ir nopietni jāpadomā vai ir iespējams izlaist tirgū tik lielu preču vairumu un vai cena bez policejisku spaidu palīdzības nesabruks. Tas ir tikai viens piemērs, bet tādu ir bezgala daudz un visi tie pierāda, cik liela nozīme ir pieprasījuma elastības labai pazīšanai.

Pieprasījuma pieaugums ir problēma, ko ļoti bieži min tautsaimniecības praktiķos un diskusijās. Šim terminam var saskatīt divas nozīmes. Bieži vien par pieprasījuma pieaugumu uzskata pieaugumu par vienu un to pašu likni, tas ir pieaugumu

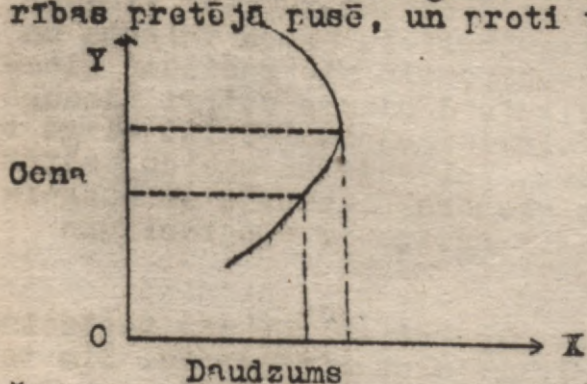
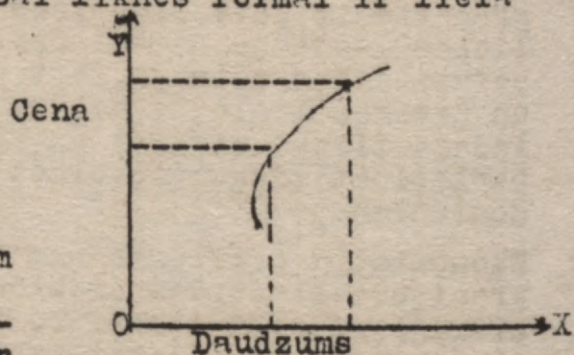
no B uz D un tas ir nepareizi. Tautsaimniecībā par pieprasījuma pieaugumu sauc jaunas pieprasījuma līknes veidošanos. Tas nozīmē: ja par cenu A pieprasīja daudzumu AA₁, tad tagad par to pašu cenu pieprasīja daudzumu AB. Var būt arī tā, ka par vienu un to pašu daudzumu pieprasīja daudz augstāku cenu. Jauna līkne var veidoties pilnīgi no jauna un var arī veidoties no kāda jau esošas taisnes punkta.

19 lkc.22.XII.42.

Regulārā pieprasījuma līkne ir negatīva, bet tūdaļ jāizrāda, ka ne arvienu pieprasījuma līkne ir regulāra, var būt arī gadījumi, kad tā ir irregulāra. Apskatīsim to kādā piemērā, bet neizmirsīsim, ka apskatām irregulāra pieprasījuma līknes formas. Šāds stāvoklis var rasties, ja ir pieprasījums pēc pārtikas priekšmetiem un pieprasītāji ir cilvēki ar mazu ienākumu. Kā labs piemērs var noderēt pieprasījums pēc siļķes Norvēģijas apstākļos. Siļķe tur ir nabadzīgāko iedzīvotāju ikdienas patēriņa prece, bet gaļa jau skaitās luksusa prece, ko ne vienmēr var iegādāties.

Ja iedomāsimies, ka gaļa paliek dārgāka, vai arī samazinājas ienākums, tad gaļu šie norvēģi vairs nespēs iegādāties un būs spiesti siļķi patērēt lielākos vairumos, neatkarīgi no tam, vai siļķes cena pieaug vai samazinājas. Ja siļķes cena pieaug, tad tas nozīmē, ka par to pašu priekšmetu jāizdod lielāka summa. Tā tad, ja cena pieaug, tad arī pieprasījums var ne tik vien samazināties, bet daudzreiz arī pieaugt. Mūsu apstākļos līdzīga līkne bija svaigam pienam. Šai līknes formai ir liela sabiedriska nozīme un proti, tā parāda, ka monopolistam, kas iegūtu monopolitātes uz šādu pirmās nepieciešamības precī būtu tikai mazliet jāsamazina preces daudzums tirgū, lai paceltu cenu. Taisni arī šinīs apstākļos valdības cenšas cenas regulēt un regulēt tā, lai šādām precēm nekādā nepastāvētu privāts monopols. Vispārīgi, šāda veida līknes novērojamas tur, kur ienākums ir mazs. Otrs šādas irregulāras līknes veids ir novērojams sabiedrības pretējā pusē, un proti tur, kur ienākums ir ļoti liels.

Tiem., pieprasījums pēc dimantiem arī veido irregulāra pieprasījuma līkni. Ja dimants sāk palikt par priekšmetu, ko ikviens spēj iegādāties, tad turīgam cilvēkam vairs nav nozīmes dimantus iegādāties un ja dimanta cena samazinājusies, tad samazināsies arī pieprasījums pēc dimantiem.

Šie divi bija tie atsevišķie gadījumi, kas veido irregulāra pieprasījuma līknes.

Īsa un ilga laika pierprasījums. No šiem diviem viedokļiem ir iespējams apskatīt daudzas tautsaimnieciskās parādības, jo daudzas tautsaimnieciskās parādības

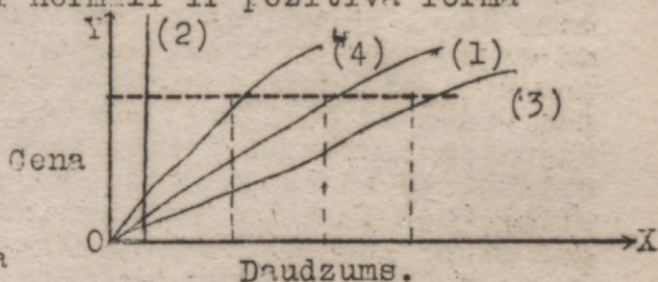
prasa laiku un ar šo problēmu ir jāsaprotas arī jautājumā par pieprasījumu. Visas tās līknes, ko apskatījām, raksturoja īsa laika pieprasījumu. Ir tādas preces, kurām pieprasījums katru dienu ir dažādāks, piemēram populārās vārda dienās pieprasījums pēc puķēm ir stipri lielāks kā pārējās dienās, rudenī pēc galošām ir lielāks pieprasījums kā vasarā u.t.t. No šīm daudzajām līknēm iespējams izlobīt vienu kopēju likni zināmam laika sprīdim un šāda līkne tad rādīs caurmēra pieprasījumu zināma laika periodā. Runājot par īsa laika pieprasījumu domājam pieprasījumu vienā dienā, zināmā tirgus situācijā, bet ja runā par ilga laika pieprasījumu, tad svarīgi būtu atzīmēt kādā laika periodā tas ir domāts.

Iar piedāvājumu sauc to preces daudzumu, ko pārdevēji ar mieru pārdot pie zināmās cenas zināmā laika posmā. Līdzīgi pieprasījumu rindai ir iespējams sastādīt arī piedāvājumu rindu un līdzīgi pieprasījumu līknei ir iespējams zīmēt arī piedāvājuma līkni. Jāizšķir individuālais un kopiedāvājums.

Kopiedāvājums ir individuālo piedāvājumu summa. Piedāvājuma līknei, pretēji pieprasījuma līknei normāli ir pozitīva forma (līkne Nr.1.). Irotams, ir arī citas līknes formas, piem.(2.).

Šāda veida piedāvājums var būt retām precēm, piem., Mikelandželo darbiem un šāda veida piedāvājuma līkne rāda, ka piedāvājums ir neelastisks. Zīmējoties uz elastību par piedāvājuma līkni jāsaķa viss tas pats, kas bija jau teikts par pieprasījuma līkni un formula pēc kuras aprēķina piedāvājuma elastību ir tā pati, kas pieprasījuma elastības aprēķināšanai.

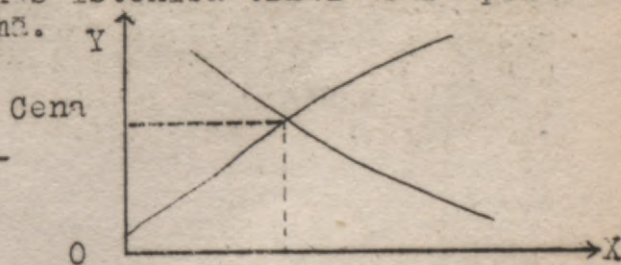
Kā izskatīsies piedāvājuma līkne, ja piedāvājums būs pieaudzis? Ja piedāvājums pieaugs, tad veidosies līkne (3.), ja samazināsies piedāvājums, tad veidosies līkne (4.).

Ilga laika piedāvājuma līkne izskatīsies protams citāda nekā īsa laika piedāvājuma līkne kādā tirgus situācijā. Ilga laika piedāvājuma līkne būs lēzenāka un tas tāpēc, ka ilgākā laikā ražošanu var kāpināt.

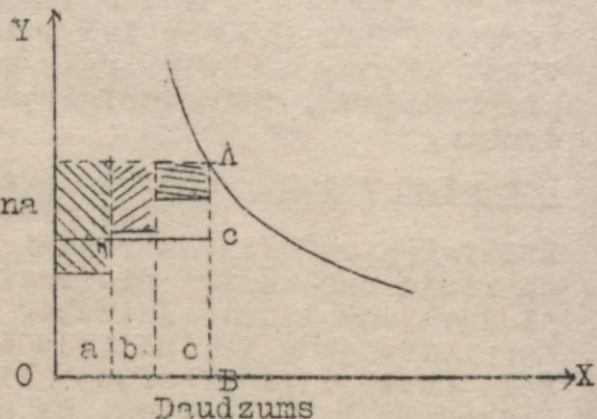
Cenas veidošanās process. Lai cenas veidošanās procesu apskatītu tad nākas īstenībā tikai abas apskatītās līknes iezīmēt vienā diagrammā.

Cena būs atbilstoša līmenim, kas atradīsies abu līkņu krustojšanās punktā un tas būs tā tādēļ, ka šinī punktā pieprasījums būs vienlīdzīgs ar piedāvājumu. Tas notiks pilnīgās konkurences apstākļos, jo pie šīs cenas visi piedāvātāji var savu preci pārdot un visi pircēji var preci nopirkt. Ja cena būtu augstāka, tad piedāvātāji daudzumi būtu lielāki nekā pircēji spētu nopirkt un visi pārdevēji nespētu savu preci pārdot un lai viņi preci varētu pārdot, tie būtu spiesti cenu pazemināt līdz nonāktu atkal pie līdzsvara punkta. Ja cena būtu zemāka, tad tas nozīmētu, ka pieprasījums ir lielāks, bet piedāvājums mazāks. Tas nozīmētu, ka konkurence starp pircējiem būtu efektīva, jo pircēju būtu vairāk nekā ir preces un viņi dzītu atkal cenu uz augšu līdz līdzsvara punktam. Pilnīgās konkurences apstākļos cena tiecas uz šo līdzsvara punktu.

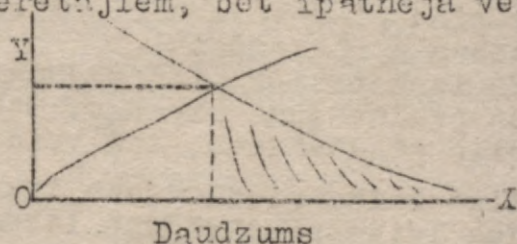

Cenai ir milzīga loma saimnieciskajā dzīvē. Varam teikt, ka

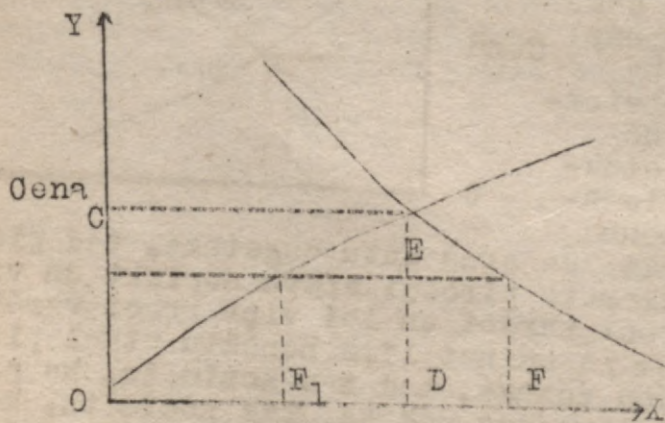
1) cena regulē ražošanas virzienu un ražojamo preču daudzumu. Līdz ko nepamāte sajūt vienas vai otras preces lielāku robežderīgumu, pieaug individuālais pieprasījums un pieaug arī koppieprasījums. Lieaugot cenai ražotājam rodas interese pavairot ražošanu, vai arī rodas jauni ražotāji, kas pie augstākas cenas iestājas tirgū. Tāpat, cenai pazeminoties, ražošana vai nu samazinās, vai arī viena pārdevēju daļa ir spiesta aiziet no tirgus. Lai to labāk izprastu apskatīsim piemēru. Lieņemsim, ka tirgū ir piedāvājums AB. Šo daudzumu pārdos vairāki uzņēmumi a, b un c. Švītrotie laukumi būs šo atsevišķo uzņēmumu peļņa. Ja tagad cena pazemināsies līdz BC, tad uzņēmumiem b un c no tirgus jāaiziet, jo viņi strādās ar zaudējumiem. Ja nu uzņēmums a vairs nevar savu ražošanu par zemākām izmaksām pavairot un citi uzņēmumi, kas spētu ražot par tik pat zemu vai zemāku cenu, vairs nerastos, tad skaidrs, ka preces būs mazāk un pieprasījums drīz atkal pārsniegs piedāvājumu un cena augs. Ja kāds, augstas peļņas vilināts grib iestāties tirgū, tad viņam kalkulējot jāievēro, ka tad, kad viņš ar saviem ražojumiem iestāsies tirgū, piedāvājums pieaugs un cena noteikti slidēs, tā kā cerētās lielās peļņas vietā viņš var iegūt vai nu stipri mazāku peļņu vai pat zaudējumu un tas dzīvē notiek diezgan bieži kad jaunie uzņēmēji neradomā, ka cena var kristies, ja palielina piedāvājumu.

2) cena regulē arī patērišanu, viņa spiež taupīgi rīkoties ar precēm. Cena sadala precī starp patērētājiem, bet īpatnējā veidā un proti tā - cik katrs patērētājs grib par precī maksāt. Cena nosvīturo visus tos patērētājus, kas precī būtu ar mieru pirkt par zemāku cenu.

Lai izprastu par cenu veidošanos, ļoti pamācoši ir apskatīt jautājumu par cenu regulēšanu. Cenas mēdz regulēt dažādi. Kara un līdzīgos apstākļos nosaka tā saucamās maksimālās cenas, bet krīzes un līdzīgos apstākļos - minimālās cenas. Firmā ir tāda, par kuru augstāk cena nedrīkst kēpt, bet otrā - par kuru zemāk nedrīkst slidēt. Maksimālā cena ir zemāka par to cenu,

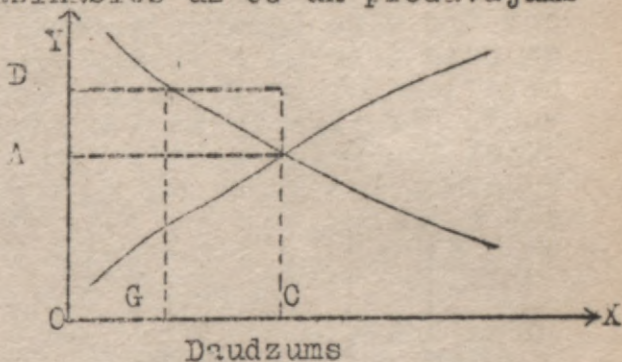
kas rastos parastos tirgus apstākļos. Ja cena ir augsta, tad no patērišanas tiek izslēgti visi tie, kas nespēj tirgus cenu maksāt. Valdības tomēr ir icīinteresētas, lai dažas, sevišķi pirmās nepieciešamības preces spētu iegūt visi. Lieņemsim, ka līdz šim cena bijusi OC un pieprasītais daudzums tādā gadījumā ir bijis OD. Ja cenu tagad pazemina līdz DE, t.i. DE nosaka par maksimālo cenu, tad tagad pieprasījums pārsniegs piedāvājumu par FD, jo pie normāliem apstākļiem, cena DE varētu pastāvēt tikai pie piedāvājuma OF₁. Ir vairākas

sijums pārsniegs piedāvājumu par FD, jo pie normāliem apstākļiem, cena DE varētu pastāvēt tikai pie piedāvājuma OF₁. Ir vairākas

iespējas kā šinī gadījumā izregulēties pieprasījums un piedāvājums. Iirmā iespēja būs tā, ka precī visi gribētāji neiegūs, bet iegūs tikai daži, resp. radīsies rindas. Otra iespēja ir tā, ka radīsies preces pārdevēji, kas to pārdos pa kluso pusi, jo te jau savā starpā konkurēs pircēji, kas viens otru pārsolis un pārdevējam bez šaubām ir izdevīgāk precī pārdot ar lielāku peļņu. Lai šādu tirdzniecību izskaustu tirgū jālaiž lielāks preču daudzums, vai arī cena jāuztur ar policējisku spaidu palīdzību. Lai palielinātu kādas preces piedāvājumu valsts cenšas visādi pabalstīt attiecīgās preces ražošanu. Trešā iespēja ir samazināt preces pieprasījumus un to izdara ar kartiņu sistēmas un dažādu atļauju palīdzību.

Otro - minimālo cenu nosaka piemēram tad, kad lauksaimniecības ražojumu cenas ir zemas un valdībai jānāk lauksaimniekiem palīgā, lai pasārgātu tos no izputēšanas. Minimālā cena būs augstāka par tirgus cenu. Lieņemsim, ka līdz šim cena bijusi AO un pieprasītais daudzums OC. Ja tagad cenu paaugstina līdz OD, tad tas nozīmē, ka pieprasījums samazināsies uz OG un piedāvājums būs lielāks par pieprasījumu.

Vienai pārdevēju daļai radīsies preču pārpalikums un viņi centīsies savu precī pārdot par zemāku cenu un ja valdība citu neko nav darījusi kā tikai noteikusi minimālo cenu, tad šī cena pamazām noslīdēs līdz līdzsvara punktam. Lai no tā izbēgtu, valdībai jācenšās vai nu piedāvājumu samazināt, vai pieprasījumu palielināt. Iie-

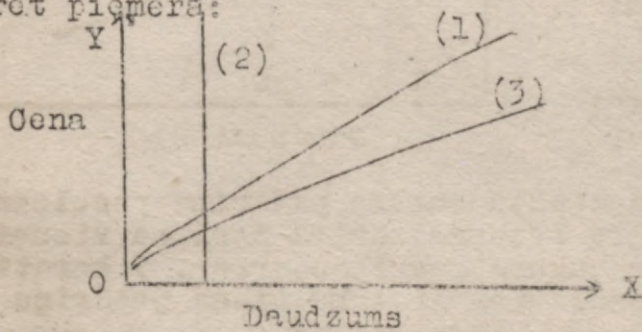
mēru te ir daudz - lai propagandētu cukura patēriņa paaugstināšanu pie mums kādreiz bija populārs lozungs: Katrā tasē pa vienai karotītei no katras Latvijas cukuru fabrikas, resp. 3 karotītes. Kādreiz arī bija propaganda par lielāku piena patēriņu un tālca, ka piens dod veselību un skaistumu. Labi, ja jāpatērē vairāk piena, tad jāpatērē, teicām un tiešām, piena produktu patēriņš strauji pieauga. Tad notika pēkšņi kas neiedomājams - Bekona Eksports sāka vaimanāt, ka gaļas patēriņš strauji samazinājās un te jau arī bija tā nelaime, ka cilvēkam tikai viens vōders vien ir un ja viņš sāk patērēt vairāk vienus produktus, tad tas katrā ziņā notiek uz citu produktu rēķina.

Iasaules saimnieciskās krīzes laikā Ruzvelts nāca uz domām samazināt lauksaimniecības produktu ražošanu ar to, ka slēdzot ar lauksaimniekiem līgumus par ražošanas ierobežošanu, paredzot līgumā kā lauksaimnieks, kas piemēram līdz šim ar kviešiem apsēja 1000 ha, turpmāk apsēs tikai, teiksim 600 ha. Kad pienāta jaunā raža, tad arī izrādījās, ka šis fermers tiešām ar kviešiem apsējis tikai 600 ha, bet pārējo ar tabaku un tas, kas bija līgumā paredzējis ierobežot tabakas sējumus, to tiešām bija arī izdarījis, bet tikai atlikušās zemes vietā iosejis kviešus, tā kā visā ZASV stāvoklis neko daudz negrozījās. Nākošā gadā līgumi tika pārjaunoti un šādi gadījumi tika izslēgti. 1934.g. šajās zemes lietās iejaucās Dievs un Ruzvelta valstībai uzsūtīja sausumu un kārtīgu neražu. Amerika atradās gandrīz katastrofas priekšā, bet izrādījās, ka no tās viņu bija paglābis atkal fermers. Ja kāds fermers līdz šim bija audzinājis 1000 cūkas, tad līgumu slēdzot, viņš bija uzrādījis, ka audzina 1500 cūkas un svinīgi apsoliņās cūku skaitu samazināt uz 1000, resp., turpināja audzināt tik pat. Kā vēlāk izrādījās, līdzīgi bija rīkojušies gandrīz visi lauksaimnieki. Atklājās tas tāds veids, ka iekrita brīvprātīgie kores-

pondenti, kas sniedza ziņas statistikas nolūkiem. Korespondents, piemēram, bija ziņojis, ka viņš audzina 1000 cūkas, bet kad paskatījās, cik tad viņš tagad bija izaudzinājis, tad redzēja atkal 1000. Iaskatoties līgumā, kur bija uzrādīts, ka senāk audzinātas 1500 cūkas, blēdība atklājās. Saprotams, sacēlās liels sašutums pret šiem vīriem un pacēlās balsis, kas prasīja viņu saukšanu pie atbildības un tas gandrīz arī notika, bet tad apķērsās, ka tādā gadījumā nebūs iespējams ievākt nekādus statistiskus datus un galu galā atmata sodīšanai ar roku.

20.10.5.1.43.

Atsevišķam pircējam un pārdevējam liekas, ka cena ir kaut kas objektīvs, no ārienes dots un tiem šķiet, ka cena ir pilnīgi no viņiem neatkarīga. Istenībā tā nebūt nav, cena ir atkarīga no pieprasījuma un piedāvājuma, bet ja atsevišķa namanāte vai lauksaimnieks to nejut, tad tas ir tāpēc, ka viņu pieprasītie vai piedāvātie preču daudzumi ir tik niecīgi, ka viņi tirgus cenu neietekmē. Bez šaubām, cenu var ietekmēt daudz iemesli, bet tie visi iedarbojas caur pieprasījumu, rosī. piedāvājumu un cenu ietekmē netieši. Visas tās cenas, ko mēs apskatījām, bija domātas kā īsa laika cenas. Līdzīgā kārtā iespējams arī runāt par ilga laika jeb caurmēra cenām. Tāpat ir iespējams šķirt īsa laika piedāvājumu no gara laika piedāvājuma. Starpību starp īsa laika un ilga laika piedāvājumu raudzīsim ilustrēt piemērā:

Ja ņemsim kāda lauksaimnieciska produkta, piem., kartupeļu, vienas dienas piedāvājumu, tad tas izteiksies kā zināma likne (1.). Ja tagad apskatīsim nevis vienas dienas, bet teiksim viena gada kartupeļu piedāvājumu, tad vispirms varan teikt, ka kartupeļu daudzumu tirgū pavairot nevar (ja izslēdz importu) un likne, kas rādīs

šādu piedāvājumu būs neelastiska (2). Ja ņemsim vēl ilgāku, teiksim 5 - 10 gadu, piedāvājumu, tad likne būs stipri lēzena (3), jo šīnī periodā jau ir vairākas ražas un iespējams kartupeļu daudzumu pavairot. Vēlreiz jāpiezīmē, ka runājot par ilga laika piedāvājumu, noteikti jāpasaka, kādā periodā tas domāts.

Beidzot, pie tirgus cenas veidošanas procesa, jāpiezīmē, ka tādā veidā, kā mēs to apskatījām, cena veidojas tikai pilnīgas konkurences apstākļos, pie kam, šī konkurence notiek 1) pircēju un 2) pārdevēju starpā. Pircēji centīsies viens otru pārsolīt nevis bezgalīgi, bet gan tikai tik ilgi, līdz cena spiedīs no konkurences izstāties tik daudz pircēju, lai piedāvājums spētu apmierināt visus atlikušos pircējus. Tad, kad tirgus cena pārsniedz viena vai otra pircēja individuālo pieprasījuma cenu, tad šis pircējs no sacensības izstājas un pieprasītais daudzums šādā kārtā pakāpeniski samazinās. Pārdevēji savas procesa cenu pazemina nevis tik ilgi kamēr cena būs nulle, bet gan tikai tik ilgi kamēr slidošā cena piespiedusi no konkurences izstāties vienu pārdevēju daļu un slidošā cena nav pievilksusi tik daudz pircēju, ka pieprasījums pārsniegtu piedāvājumu. Ja turpretim, tirgū nav vis vairāki pārdevēji un vairāki pircēji, bet tikai viens pircējs, vai viens pārdevējs, tad cenas veidošanas process ir citāds. Tad nav pieprasījuma vai piedāvājuma liknes, kas krāsojās un cenas veidošanai ir plašs lauks.

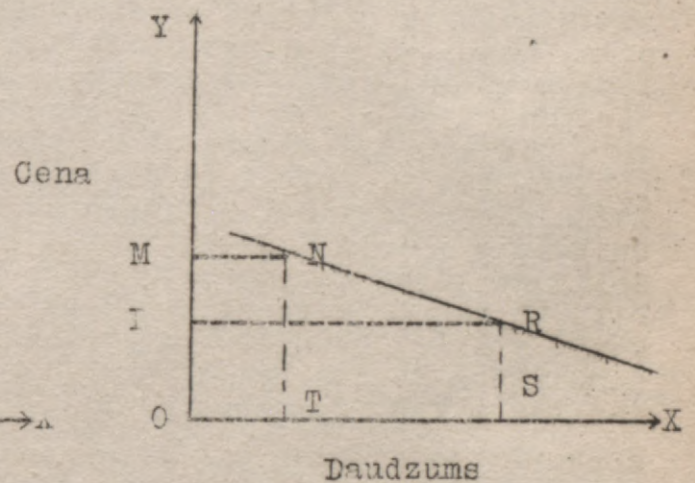
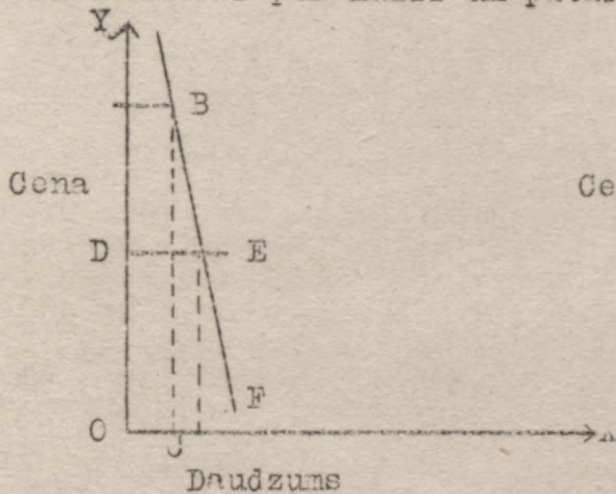
Ieņemsim, ka kāds pārdevējs ir saražojis kādu preci un grib pārdot

A B C

Iircēja individuālā pieprasījuma cena būs AC, bet skaidrs, ka katrs iircējs ar pateicību pieņems preci, ja viņam to pārdos lētāk. Pārdevēja individuālā piedāvājuma cenu pieņemsim par AB, bet skaidrs arī, ka katrs pārdevējs ar prieku pieņems lielāku maksu par savu preci. Starp B un C tagad veidosies cena, resp., notiks kaulēšanās un tā arī ir tad cenas veidošanās amplitūda šai gadījumā.

Tagad apstāsimies pie interesantas problēmas - sakara starp preču cenām.

Jāņem vērā, ka atsevišķo preču cenas ir lielā mērā ietekmētas no citu preču cenām. Raudzīsim noskaidrot kā dažādu preču cenas viena otru savstarpēji ietekmē. Vispirms apskatīsim t.s. vispārējo cenu sakaru. Ieņemsim uz brīdi, ka mums ir runa par divi dažādām precēm ar dažādu pieprasījuma elastību, teiksim kaut vai par maizi un patafoniem.

Ieņemsim, ka preces cena (neelastiskai precei) ir OA, tad gadījumā pieprasītais daudzums būs OC un cilvēkam par visu preces daudzumu no sava budžeta jāizdod OABC. Ieņemsim tagad, ka cena pazeminājas līdz OD, tad gadījumā pieprasītais daudzums būs OF un par visu preci samaksātā suma būs ODEF. Salīdzinot abus minētos četrstūrus, redzam, ka ABCO ir lielāks par ODEF. Tas nozīmē, ka pie augstākas cenas jāizdod vairāk, bet ja cena samazināsies, tad arī mazāk izdos un praktiski ņemot, cilvēkiem paliks vairāk naudas jāri citām vajadzībām.

Analizējot līdzīgi otru diagramu, redzam, ka šeit ir otrādi un proti: četrstūris OIRS ir noteikti lielāks par OMNT. Tas nozīmē, ka tad, kad cenas pazemināsies, par šo preci izdotais naudas daudzums palielināsies. Iētot abus diagramas redzam, ka otrās nepieciešamības priekšmeti ir it kā komplementāri pirmās nepieciešamības priekšmetiem. Tam ir liela nozīme ekonomiskā politikā. Ieņemsim, ka ir divas tirgotāju grupas - vieni tirgojās ar pārtikas vielām, otri ar greznuma priekšmetiem. Ja tagad paceļas jautājums piemēram par labības muišām, tad pirmie katrā ziņā gribēs augstākas, bet otrie noteikti zemākas muišas. Šis vienkāršais piemērs rāda, ka muišu politikas problēmas ne-maz nav tik vienkāršas kā tas pavirši skatot varētu izlikties.

Speciālās cenu sakarības. Mēs apskatīsim šeit četras cenu sakarības. Vispirms apskatīsim t.s. saistītos pieprasījumus. Saistītie pieprasījumi ir t.s. komplementārām precēm, t.i. precēm, kas viena otru papildina, piemēram, tinte un spalve, tabakai un pīpei, apbūves gabaliem un ēkām (jo lētāka cena būs grāntegabalam, jo lielāka cenu būs

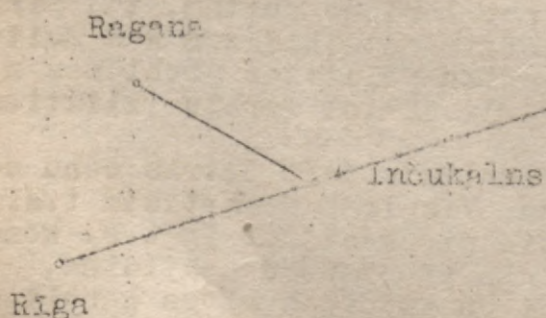
iespējams maksāt par ūku, resp., varēs atļauties celt lielāku, labāku, izskatīgāku ūku), benzīnam un automašīnām. Šādām precēm ir grūti normēt cenas, jo normējot cenu vienai, ir tūlīt jānormē arī otrai.

Konkurētāja pieprasījums rodas tad, ja vienai precei ir dažādas pircēju grupas un katru grupu paredz šo precei izlietot savādāk. Tāds konkurētāja pieprasījums piemēram ir kartupeļiem (galda kartupeli, spirta raž., stērķeles raž. u.t.t.). Arī šādām precēm ir apgrūtināta cenu normēšana. Pieņemsim, ka ir normētas cenas spirtam un galda kartupeļiem, bet nav normētas cenas lojbarībai un stērķelei. Ja tagad būs augstas cenas sviestam, tad lauksaimniekam ļoti parocīgi būtu izbarot kartupeļus lojiem un nevis pārdot namamātēm vai spirta dedzinātavām.

Saistītais piedāvājums rodas tad, ja vairākas preces nāk tirgū no viena ražošanas procesa. Piemēram, gāzes fabrikas ražo gāzi, koksni un sērskābi amonjaku. Labs piemērs šeit ir kādam rakstniekam: krievu zemniekam saslīmst sieva un nu lūgdams Dievu par sievas izveseļošanos zemnieks apsola sievas izveseļošnās gadījumā pārdot savu vienīgo zirgu un naudu ziedot baznīcai. Labi - Dievs lūgšanu paklausā un sieva izveseļojas. Nu kād sieva ir vesela, zemnieks ar zirga pārdošanu nesteidzās, vispirms apārs laukus un tad. Kad lauki apārti, tad vēl jāizbrauc klaušās, kad tas padarīts, tad vēl tikai jāsaveļ siens un pēc tam varēs pārdot, kad savests siens, vēl jāapstrādā zeme ziemājkiem un tā jāprojām, bet pie zirga pārdošanas kā netiek tā netiek. Iēc kāda laika sieva saslīmst no jauna un nu zemnieciņš atkal lūdz Dievu un šoreiz apsola 3 dienu laikā zirgu pārdot. Sieva izveseļojās. Solījums jātur un zemnieks brauc uz pilsētu, bet līdz raņem kāji. Pilsētā pienāk pircējs un prasa, cik tad zirgs maksā. "20 kapeikas", atbild zemnieks. Saprotams pircējs tūlīt grib pirkt, bet zemnieks saka, ka tad jāpērk līdz arī kājis, un kād prasa, cik tad tas maksā, zemnieks atbild: "200 rubļi".

Konkurētāja piedāvājums rodas tad, ja dažādas preces noder vienas un tās pašas vajadzības apmierināšanai un viena prece konkurē ar otru. Ja viena prece mazvērtīgāka par otru, tad to mēdz saukt par attiecīgās preces surogātu, bet ja līdzvērtīga, tad par substitūtu. Surogāti piemēram ir margarīns sviestam, cigoriņi kafijai u.t.t. Runājot par surogātiem tomēr jāievēro uzmanība, jo piemēram ir pienemts domāt, ka sacharīns ir cukura surogāts. Tā tas tīri nav, jo cukurs pirmkārt ir uzturviela un otrkārt saldinātājs. Sacharīns atvieto cukura kā saldinātāju un nevis kā barības vielu un tā tad ir cukura surogāts tikai vienā cukura īpašībā. Iarasti, to preču cenām, kam ir konkurētāja piedāvājums ir tendence augt, resp. pazemināties reizē. Piemēram, ceļties sviesta cenai, noteikti celsies cena arī margarīnam.

Apskatīsim piemērā, cik liela nozīme ir sakarībām saimnieciskajā dzīvē. Mēs zinām, ka auto konkurē ar dzelzceļu. Piemēra pēc izvēlēsimies auto posmu Rīga - Rāgana. No sākuma pie mums problēma likās ļoti vienkārša - jāpacēļ auto tarifs, vai dažas līnijas pavisam jāizslēdz un dzelzceļš būs glābts.

Līdz Inčukalnam savus pakalpojumus piedāvā šīnā posmā kā auto tā dzelzceļš. Dzelzceļš ir interesēts, lai augstāks tarifs būtu auto satiksmēi un auto uzņēmējs labprāt redzētu augstāku tarifu dzelzceļam. Posmā Inčukalns - Rāgana ir redzams pavisam pretējais - dzelzceļš tagad ir ieinteresēts, lai auto tarifs būtu lētāks, jo tad auto lietos vairāk pasažieri, kas pēc tam

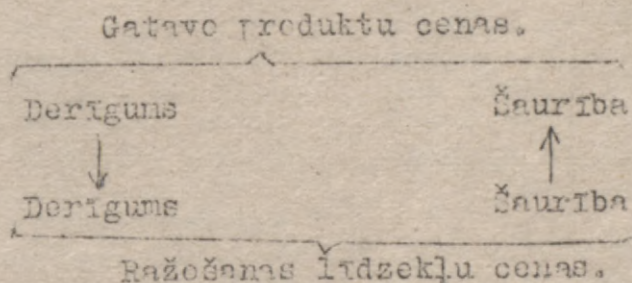
brauktu tālāk ar vilciena. Auto uzņēmējs savukārt ieinteresēts, lai dzelzceļa tarifs Rīga - Inčukalns būtu lēts, jo tad skaidrs, ka būs arī vairāk braucēju līnijai Inčukalns - Ragana. Ja tagad ierobežo auto satiksmi vispār, tad cietējs būs arī dzelzceļš.

Vēl viena interesanta problēma ir sakars starp diviem ražošanas faktoriem - starp darbu un kapitālu. Uzņēmuma pieprasījums pēc dažādiem ražošanas faktoriem ir saistīts ar pieprasījumu, jo uzņēmumam nepieciešami kā strādnieki tā arī mašīnas. No tā izriet, ka starp darbu un kapitālu ir komplementārās attiecības. Bet, piem., kādā tipogrāfijā var rasties problēma - ko darīt: pirkt jaunu saliekamo mašīnu, vai pieņemt 3 - 4 burtliņus. Šinī gadījumā mašīna un darba spēks atrodas konkurētājas attiecībās. No šīs varam secināt, ka totālais darba daudzums atrodas komplementārās attiecībās ar totālo kapitālu. Ja kapitālam paņem nost totālo darba daudzumu, tad kapitāls kļūst neproduktīvs un otrādi. Ja iziet no robežviedokļa, tad nonākam pie slēdziena, ka starp kapitālu un darbu ir konkurētājas attiecības.

Tautsaimniecības teorijas mērķis ir palīdzēt izskaidrot visas tās saimnieciskās parādības, kuras ap mums notiek, un ja mēs par tām būsim skaidrībā, tad pratīsim arī izšķirties kā rīkties atsevišķos praktiskos gadījumos.

Sakars starp gatavā produkta cenām un ražošanas līdzekļu cenām.

Runājot par ražošanas līdzekļiem parasti zemiem mēdz saprast izejvielas, bet galu galā tomēr atkal nonāsim pie ražošanas faktoriem, kas nepieciešami, lai savukārt saražotu izejvielas - nonākam pie darba, kapitāla, dabas u.t.t. Piemēra veidā raudzīsim noskaidrot sakarību starp koku daļu un mēbeļu cenām. Jau agrāk redzējām, ka dabūmam, lai tam piemistu maiņas vērtība, jābūt šauram un derīgam. Ja kāda prece ir derīga, tad skaidrs, ka derīgums piemīt arī tām izejvielām no kā precī ražo. Koka daļu derīgums ir atvasinājums no mēbeļu, kā gatavo produktu derīguma. No otras puses - ražošanas līdzekļu šaurība padara šauru arī gatavo produktu. Šo domu varam ilustrēt šādi:

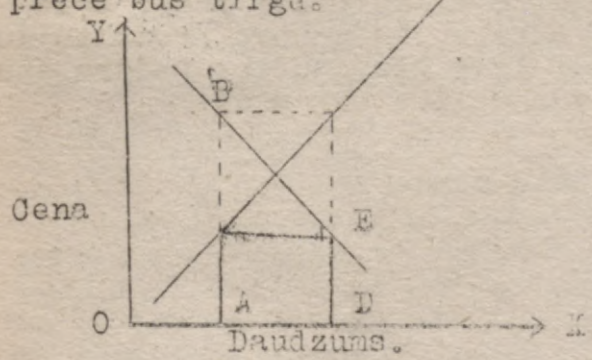

21.10.9.1.43.

S T A T I S T I K A U N D I N A M I K A .

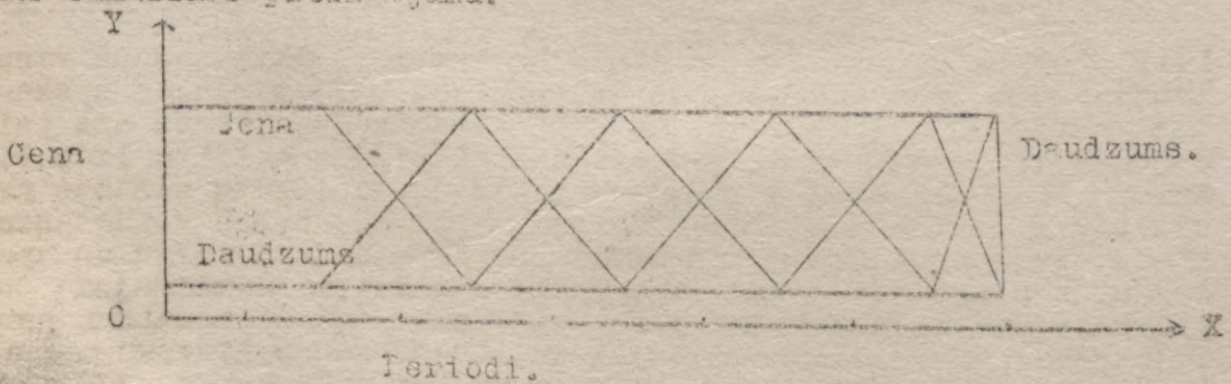
Problēma par statiku un dinamiku īstenība attiecas uz visu tautsaimniecības teoriju, tāpēc pareizāk būtu bijis to apskatīt tautsaimniecības teorijas pašā kursa sākumā. Taču aiz pārdogmiskiem ierobežojumiem šī jautājuma apskatījums atlikts līdz šim laikam, lai pirmas šī jautājuma apskatīšanas iegūtu zināmas priekšzināšanas tautsaimniecības teorijā. Apskatot cenas veidošanos, ņemam divas rindas - piedāvājuma un pieprasījuma rindu un apskatījām, kas notiks, ja šie abi spēki satiksies. Piedāvājuma un pieprasījuma līknes krustojās vienā punktā un to nosaucam par līdzsvara punktu. Jāpiezīmē, ka ar līdzsvara un līdzsvara punkta jēdzienu būs ļoti bieži jāastāpjas turpmākā kursā. Jēdzienu līdzsvars (equilibrium) tautsaimniecības teorijā ir aizņēmusies no mehanikas. Līdzsvars sastājas tad, kad nav tendence pār-

maiņām vienā vai otrā virzienā. Visvienkāršākais līdzsvara piemērs ir līdzsvars uz svariem, kuru vienā pusē ir atsvars, bet otrā kāda tikpat smaga prece. Līdzsvara jēdziens sastopams daudzās citās zinātnes nozarēs. Piem., arhitektūrā šis līdzsvars redzams mūra arkās. Abās arkas pusēs loka pusēs novietots akmens uz akmens, bet pašā virspusē atrodas akmens, kurā sastopās spriedieni no abām pusēm un tājā to var saukt par līdzsvara akmeni. Mehanikā mēdz teikt, ka šādos gadījumos, kādus nupat apskatījām, iestāties statiskais līdzsvars. Šāds statiskais līdzsvars izveidojās krustojoties pieprasījuma un piedāvājuma liknēm. Visur tur, kur turpmāk lietosim jēdzienu līdzsvars, sapratīsim statisko līdzsvaru. Taču bez statikas mehanika apskata arī dinamiskās parādības. Arī tautsaimniecībā jāsaprotas ar dinamiskās jēdzienus. Mēs neesam apskatījuši to līdzsvaru uz kura tiecās tautsaimnieciskie spēki, bet esam pētījuši tikai pāreju no viena stāvokļa otrā. Kā piemēru varam minēt pieprasījuma pieaugumu, kur kā redzējam izveidojās jauna likne un tā jau ir dinamiska problēma. Lai labāk redzētu dinamiskās un statistiskās parādības, apskatīsim vēl vienu piemēru, kas attiecas uz cenas veidošanās procesu. Tā ir tā sauktā "zirnekļa tīkla" teorija. Šī teorija valstās uz dažiem priekšnosacījumiem un tie ir tādi: 1) šīnī teorijā apskatītais cenas veidošanās process attiecas uz precī, kuras ražošanai vajadzīgs zināms ražošanas periods, pie kam šīnī periodā nav iespējams produkcijas apstākļus kaut cik manāmi ietekmēt. Kā praktisks piemērs šeit var nodērot kautkāds lauksaimnieciskais ražojums. 2) tirgotāju noliktavās nav kautcik ievērojamu krājumu, kas varētu ietekmēt cenas veidošanos. 3) ražotāju skaits ir tik liels, ka starp viņiem pastāv pilnīgā konkurence un ražotāji pieņem, ka cena pastāvīs tik ilgi, kamēr vien viņu ražotā prece būs tirgū.

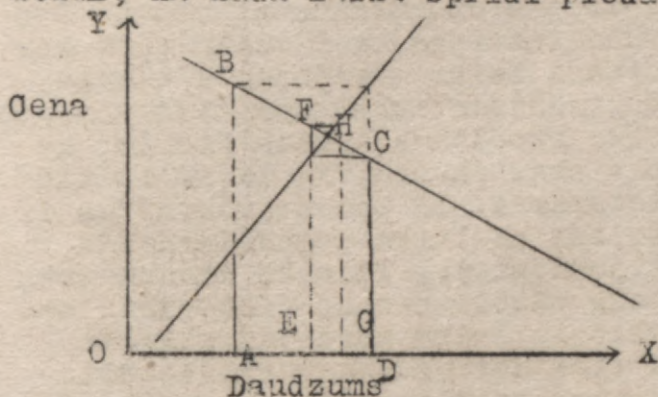
Iienemsim, ka pieprasījuma un piedāvājuma elastība ir apmēram vienāda. Iienemsim tagad uz brīdi, ka kautkādu apstākļu dēļ vienā periodā piedāvā daudzumu OA. Šim daudzumam cena būs AB. Nākošā gadā ražotāji centīsies saražot preces daudzumu OD, lai šis daudzums arī atbilstu cenai AB. Bet, ja nu piedāvās daudzumu OD, tad cena noslidīs līdz ED un nākošā gadā ražotāji atkal saražos zem-

majai cenai ED atbilstošu daudzumu OA. Bet ja nu tirgū nāks daudzums OA, tad cena atkal sakāps līdz AB un tā radīsies riņķis, kurā cena riņķos ap līdzsvara punktu to neskarot. Istenībā līdzsvars arī nekad neiestāsies, ja tikai uz piedāvājumu vai pieprasījumu neiedarbosies kādi ārējie spēki, piemēram neraža, kas samazinās piedāvājumu.

Šāds stāvoklis rodas tad, ja pieprasījuma un piedāvājuma elastība ir vienāda, bet ja tas būtu dažādas, tad arī aina būtu pavisam cita. Iienemsim tagad, ka pieprasījums daudz vairāk reagē

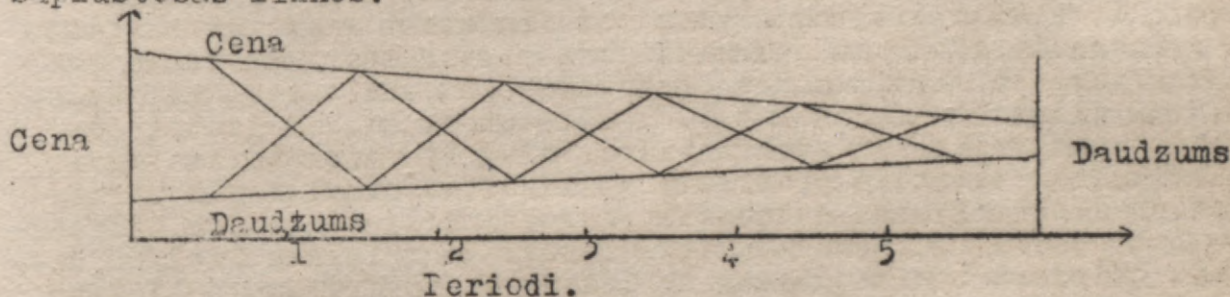
uz cenu kā piedāvājums, ka zināma pārmaiņa cenā izsauca daudz lielāku daudzuma pārmaiņu pieprasījumā nekā piedāvājumā. Pieņemsim atkal, ka kādā laika sprīdī piedāvātais daudzums ir OA, tad cena par šo daudzumu būs AB. Nākošā gadā ražotāji saražos šai cenai atbilstošu daudzumu OD, bet tadā gadījumā cena nokritīs līdz CD. Nākošā gadā ražotāji saražos šai cenai atbilstošu daudzumu OE, bet tā kā tas būs mazāks par pieprasīto daudzumu, tad cena būs EF. Sekojošā gadā ražotāji piedāvās cenai EF atbilstošu daudzumu OG, bet tad cena atkal nokritīs līdz GH un tā jē projām. Ar

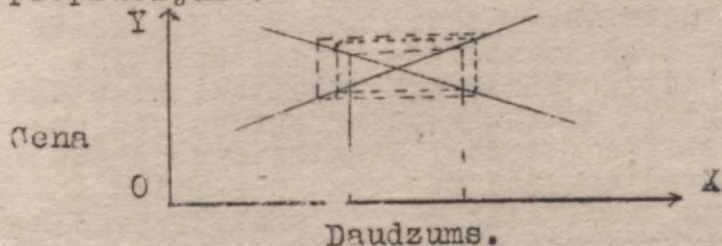
līdzsvara punktu radīsies itkā zirnēkļa tīkls no kā arī teorija dabūjusi šo nosaukumu.

Šo pašu domu attēlojot dinamiskā skatījumā, dabūsim tā saucamās saplūstošās līknes.

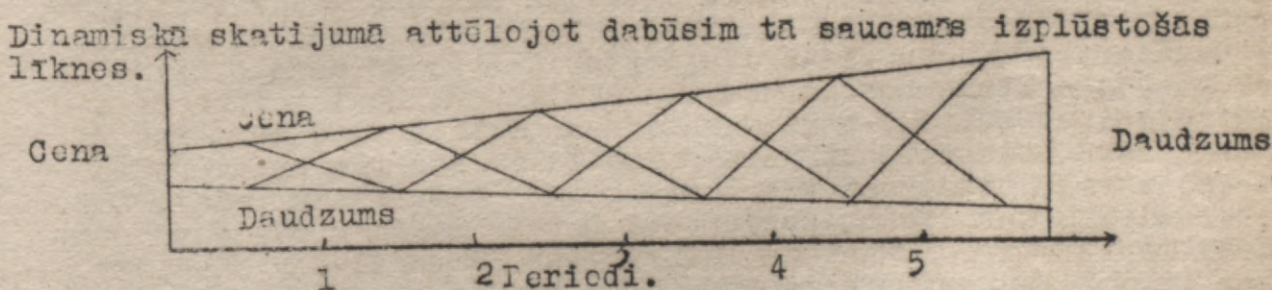
Ir iespējams vēl trešais gadījums, ka pieprasījums ir neelastīgāks kā piedāvājums, t.i., ka piedāvājums reagē uz cenu jūtīgāk kā pieprasījums.

Šo domu attēlojot grafiski analogi iepriekšējai dabūjam blakus esošo diagramu, tikai šeit tīkls veidojās prom no līdzsvara punkta.

Dinamiskā skatījumā attēlojot dabūsim tā saucamās izplūstošās līknes.

Mācību par pārmaiņām, t.i. mācību par pāreju no viena stāvokļa uz otru sauc par tautsaimniecības dinamisko daļu, jeb īsāki par dinamiku. Savā kursā problēmas neizdalīsim atsevišķi, bet katras dinamiskās problēmas apskatīsim kopā ar statistiskām problēmām. Ie tautsaimniecības pamatproblēmām svarīgākais ir prast atšķirt statistisko problēmu no dinamiskās problēmas. Iretstatā tautsaimniecības teorijas dināmiskai daļai ir tās statistiskā daļa, jeb statika. Tā apskata līdzsvaru, piemēram cenas veidošanās procesā, darba algas veidošanās procesā, pie kam dināmika apskata pārmaiņas tautsaimniecības problēmās. Līdz šim apskatītās problēmas ir statikas problēmas. Nodaļa par naudu būs dināmikas problēmas piesātināta,

bet tur būs arī statikas problēmas. Dinamiskās problēmas prasa laiku un jāievēro, ka dinamiskās problēmās vienmēr ir ņemts laiks, kura statikas problēmās nav. Ja sekas rodas tānī mirklī, kad iedarbojās cēlonis, tad nav vietas dinamiskām studijām, šīs problēmas iedarās tautsaimniecības teorijās, bet visur tur, kur starp cēloņiem un sekām paiet zināms laiks, veidojās dinamiskas problēmas. Saimnieciskajā dzīvē pārmaiņas nekad nenotiek momentā. Tautsaimniecības teorijas statikas problēmas arvien pieņem, ka pārmaiņas notiek momentāli, jeb vismaz pieņem, ka laiks ir tik nenozīmīgs lielums, ka to var neievērot. Tā tad šeit svarīgs ir tikai cēlonis un gala rezultāts, bet ne laika posms kurā šīs pārmaiņas notiek. Statikas skatījumā piem., līdz ko pieaug koku cenas, tad tānī pat sekundē pieaug mēbeļu cenas. Vispārīgi, apskatot daudzas problēmas, neievērojam laiku kurš vajadzīgs šo problēmu norisei. Tas saprotams tiek darīts vienkāršības dēļ. Statiku un dinamiku saprot kā zināmu pētīšanas lauku un kā zināmu pētīšanas metodi, kā zināmu skatījumu. Bieži vien statika un dinamika jāņem abās izpratnēs, lai izskaidrotu vienu vai otru faktu, kā piem., sakaru starp ražošanas līdzekļu cenām un gatavo produktu cenām var skatīt arī tīri statistiskā skatījumā, neņemot vērā laiku, kas vajadzīgs, lai pārmaiņas vienā izsauktu otrā. To pašu iespējams skatīt arī dinamiski - kā tas noritētu kā process laikā. Būtu jāpētā kā isti pieaugušās koku cenas izsauca pieaugušā mēbeļu cenas un kā isti process norit, vai augošā, vai dilstošā nozīmē u.t.t. Daži autori ieteic lietot jēdzienus stacionārs un evolucionārs. Līdz šim apskatītās tautsaimniecības teorijas problēmas ir skatītas statistiskā skatījumā ar izolētājas un sukcesīvās aproksimācijas metodes palīdzību. Lai pēc šīm metodēm iegūtiem rezultātiem iegūtu lielāku drošību, jāizdara kāpinājumi un to izdara ar novērojumu palīdzību. Ledukcijascelā mēs zīmējam piedāvājuma un pieprasījuma līknes, kuru uzdevums bija ilustrēt domas, bet šādā ceļā dabūtās līknes būtu svarīgi dabūt arī uz statistisko datu pamatiem, t.i. no reāliem datiem un svarīgi būtu pārbaudīt vai arī tad pieprasījums veidosies šādas līknes veidā vai citādi. Daudzas līknes ir arī aprēķinātas un apstiprina iegūtās atziņas, tikai aprēķinu metodes ir ļoti sarežģītas. Līdzīgā kārtā arī dinamisko problēmu studēšanai nepieciešama izolētāju metode kopā ar sukcesīvās aproksimācijas metodi un statistikas metodēm. Statistiskos datus, ja tie sakārtoti pa laika periodiem, tad tos sauc par laika rindām. Teoretiskās diagramas tomēr atšķiras no praktiskām diagramām. Laika sērijas (rindas) uzrāda zināmos gadus realitātē ražotos preču daudzumus, vai arī pieprasītos preču daudzumus. Tautsaimniecības teorijas lielā problēma ir kā uzcelt tiltu no šādām laika rindām uz teoretisko skatījumu, kā izveidot tautsaimniecības teoriju par mācību, kas atbilstu tai, kuru redzam teorētiskā mehanikā un kura formulē likumus pēc kuriem pūš vējš, skrien lode, vai tek ūdens. Ar to būtu rasts pamats tam teoretiskām parādībām, kurās sevi ietver laika sērijas un rindas. Teorija par pārmaiņām saimnieciskajā dzīvē nav tas pats, kas ilga laika saimniecisko rezultātu teorija. Mēs runājam par īsa un ilga laika pieprasījumiem un piedāvājumiem, bet tās īstenībā bija statikas problēmas. Ļoti bieži diskusijās dalībnieki nepasaka, vai viņi domā pārejas stāvokli, vai gala rezultātu un tāpēc rodas pārpratums.

Tā kā visai tautsaimniecības teorijai iet cauri statikas un dinamikas problēmas, tad ņemsim piemērus no citām nozarēm un pārādīsim starpību starp statiku un dinamiku. Vispirms ņemsim kā piemēru kādu jaunu pārdošanas metodi. Kāds amerikāņu zobu pastu tirgotājs ir leidis pārdošanā zobu pastu, kura tūbipās ir lielāks caurums un viņa apgrozījums pieaudzis par 20%. Problēma ir, vai šis pieaugums paliks, vai kritis atpakaļ. Vēl viens

piemērs: pārdošana uz nomaksu. Vai tie rezultāti, kurus tirgotāji pieņem par gala rezultātiem nav tikai pārejas laika rezultāti, pārdošana uz nomaksu palielina apgrozījumus un problēma ir tā, vai šis apgrozījuma pieaugums tādā veidā palielinās ražošanu, ka cilvēkiem radīsies jauni ienākumi un palielināsies viņu pirktspējas, bet ja tas tā nav, tad tas nozīmē, ka pircēju pirktspējas ir izsmeltas zināmu laiku uz priekšu un viss tas ir bijis tikai pārejas laika rezultāts. Iieņemsim, ka konkurē divi uzņēmumi. Viņi cenšas samazināt ražošanas izmaksas, lai varētu precīzāk lētāk pārdot, bet tas ir tikai pārejas laika cenas, jo nav iespējams ražošanas izmaksas pazemināt līdz nullei. No sociālpolitikas viedokļa labs piemērs ir problēma par racionalizāciju un bezdarbu. Piemēram, kāda tipogrāfija pērk jaunu mašīnu un atlaiž 3 strādniekus. Ja šī mašīna tā spēj iespaidot piepradījumu, ka tipogrāfija spiesta darbu pavadīt, tad tas ir pārejas laiks, bet ja tas nenotiek, tad gala rezultāts.

Reakcijas periods ir laika posms, kurā lielākam pieprasījumam seko lielāks piedāvājums. Piem., cukkopībā reakcijas periods ir mazs, jo cukas var diezgan ātri ieaudzēt un tā apmierināt lielu pieprasījumu. Reakcijas laiku var raksturot arī ar citu vārdu - ar i n e r c i . Saimnieciskā dzīvē inercei ir nozīme, piem., nodokļu jautājumā. Finanšu politikā ir problēma, kas galu galā samaksā apgrozījuma nodokli, vai viņu samaksā tas, kam šis nodoklis uzlikts, jeb viņš tiks uzvelts citam. Piemēram, ja šo nodokli ražotājs iekalkulējis cenā, tad to samaksās tirgotājs, bet ja tas iekalkulēs cenā, tad samaksās patērētājs. Reakcijas periodam ir nozīme kā privātsaimniecībā, tā ekonomiskās politikas problēmās. Ja kāds grib pārdot namu, tad kad vispārīgi namu cenas ir zemas un ja gadīsies pircējs, kas solis mazāk nekā gribēs pārdevējs, tad pacelsies problēma, cik ilgi gaidīs pārdevējs. Ja namu cenas krit strauji, viņš namu pārdos ātrāk, ja cenas slīd lēni, tad vēlāk. Iegājušā saimnieciskās krīzes laikā Ruzvelts centās visā valstī palielināt algas. Doma bija šāda: pieaugs alga, bet dardzība augs pakāpeniski līdz palēnam sasniegs atbilstošo līmeni. Doma bija algas paaugstināt tūlīt un tā kā cenas augs lēnāk, tad reakcijas periodā pacelsies strādnieku pirktspējas, kas savukārt iespaidos ražošanu un atkal ies uz augšu visa saimnieciskā dzīve. Viss būtu bijis labi, ja šis reakcijas periods arī tiešām būtu bijis. Lielo fabriku īpašnieki un tirgotāji arī šo domu izprata, bet negribēja zaudēt materiāli un tāpēc līdz ko palielinājās algas, tikpat strauji pieauga cenas un Ruzvelts nekā nepanāca. Redzam, ka reakcijas perioda pareizai novērtēšanai ir liela nozīme. Vairāk dinamiskas problēmas svārstās ap zemām un slīdošām algām un cenām. Ja cenas ir slīdošas, tad cilvēki atturēsies pirkt. Tirgotāji neiegādās preču krājumus bet, ja cenas ir zemas, tad preču pirksanai šķēršļu nav. Tas pats ir arī ar algu likmēm. Slīdošā cena ir dinamisks fainomēns, bet zema cena ir statikas fainomēns. Jilnīgās dinamikas teorijā ir jābūt atrisinātām problēmām par reakcijas periodu, tā ilgumu un gala rezultātu. Ja tautsaimniecības teorijai pārmet, ka tā ir tālu no praktiskās dzīves, tad tas ir tāpēc, ka dinamikas teorija ir tikai veidošanās stadijā, turpretim statikas problēmas ir labi izveidojušās. Šveices profesors Walras aizrāda, ka kustības ekonomiskā dzīvē varētu uzskatīt par virzišanos caur veselu rindu līdzsvara punktu, līdzsvaru punktu sēriju, pie kam punkti seko viens otram. Tas nozīmētu, dinamisko problēmu reducēšanu uz statikas problēmām. Tomēr šis ievērojama zinātnieks nav ticis tālāk par tiem grieķu zinātniekiem, kas stāvēja Diogena mucas priekšā un sprieda, vai vispār kustības ir vai nav, jo katrā noteiktā mirklī katrs muskulis atrodas zināmā stāvoklī un šo stāvokļu sumu taču nevarot būt kustība. Tad Diogens esot iznācis no savas mucas un zinātnieku priekšā kārtīgi izstāipījies, lai

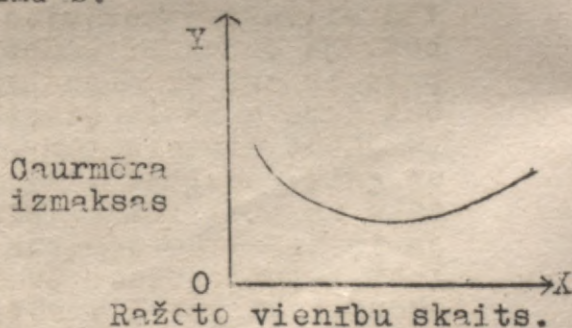
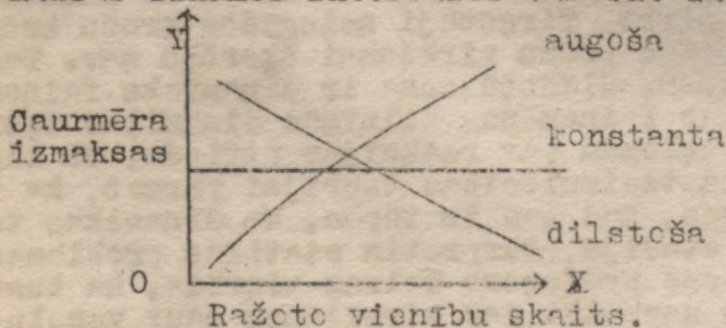
parādītu, ka kustības ir.

Sabiedrību var uzskatīt kā statisku vai dinamisku un nāks laiki, kad tautsaimniecības teorija pierādīs dinamiku. Vēl tas nav veikts. Attiecībā uz sabiedrību varam teikt, ka piem., viduslaiku sabiedrība bija stacionāra, bet mūsu laiku sabiedrība ir stipri dinamiska. Tuvāka šo problēmu pētīšana iederās socioloģijā.

22.lekc.12.I.43.

IZMAKSAS. Mēs jau redzējām, ka ilga laika piedāvājums bija atkarīgs no ražošanas izmaksām, turpretim, īsa laika piedāvājums bija atkarīgs no preču krājuma un šīs preces īpatnībām. Par izmaksām mēdz runāt tīri kā par naudas sumām, kas atrodas grāmatvedībā iegrāmatotas grāmatās un rēķinos. Jāņem vērā, ka katru rēķinu debetējot arvien jākreditē kāds cits rēķins. Šīs izmaksas ir samaksas par produktīviem ieguldījumiem, jo tās kas ir izmaksas vienā uzņēmumā, ir izmaksas otrā uzņēmumā. Uz ražošanas izmaksām varam lūkoties arī kā uz produktīviem ieguldījumiem ražojumos un tie var būt darba upuri, gaidīšanas upuri (par kapitāla līdzdalību), par dabas līdzdalību u.c. Savā kursā, ja nekas cits nebūs piemētināts, tad zem izmaksām sapratīsim zināmus naudas izlikumus, kas izlikti par zināma veida ražošanas līdzekļiem. Uzņēmuma īpašnieks var būt pats visu ražošanas faktoru īpašnieks, vai arī pret zināmu atlīdzību iegūt tos no citiem lietošanā. Lirmā gadījumā atlīdzība par visiem šiem ražošanas faktoriem kā atsevišķas izmaksas neparādīsies, bet gan parādīsies kā kopējais tīrais atlikums, pie kam uzņēmums ieinteresēts, lai šis koprezultāts būtu pēc iespējas lielāks. Otrā gadījumā ražošanas izmaksas grāmatvedībā parādīsies atsevišķi. Piem., smagais ormanis var strādāt pilnīgi patstāvīgi, bet viņš var strādāt arī par noteiktu algu kādā transporta uzņēmumā. Atlīdzību par darbu viņš saņems abos gadījumos, bet pirmā gadījumā viņam vēl klāt nāks atlīdzība par ieguldīto kapitālu, bet otrā gadījumā viņš saņems tikai darba algu. Ikvienā fabrikā nepieciešami ieguldīt kapitālu par kuru jāmaksā augļi. Ja kapitāls aizņemts no bankas, tad šie augļi parādīsies grāmatvedībā iegrāmatoti atsevišķos izmaksu kontos, bet ja kapitāls pieder īpašniekam, tad šie augļi gali galā parādīsies tīrās peļņas veidā. Uz ražošanas izmaksām var skatīties tīri matemātiskā skatījumā dažādos skatījumos:

1) var runāt par izmaksu kopsumu un 2) var runāt par caurmēra izmaksām, tas ir par izmaksu uz vienu ražoto vienību un to dabūjam vienkārši izdalot izmaksu kopsumu ar ražoto vienību skaitu. Caurmēra izmaksas var būt 1) augošas, 2) konstantas un 3) dilstošas. Izmaksu kopsuma vienmēr būs augoša. Caurmēra izmaksas zināmos intervalos var būt dažādas.

Klasiskās skolas tautsaimnieki apstājās pie minētiem trim veidiem, pie kam uzskats bija tāds, ka augošās izmaksas sastopamas lauksaimniecībā, konstantās caurmēra izmaksas - amatniecībā, bet dilstošās - rūpniecībā. Uzskatot, ka lauksaimniecībā pastāv augošās izmaksas jāņem vērā pieņēmumi uz kuriem šis atzinums tālāk balstās un tie ir: 1) zināmā valstī iedzīvotāju skaits pie-

aug, bet zemes daudzums paliek konstants (vienai un tai pašai zemes platībai nāks uzturēt lielāku iedzīvotāju skaitu). Kā to vēlāk nodaļā par ražošanu redzēsīm, šo likumu mēdz saukt arī par dilstošā ieguvuma pieauguma likumu. To dabūjam, ja šo pašu domu skatām mazliet citādā skatījumā - kā dils ieguvuma pieaugums, ja palielināsim ražošanas faktoru daudzumu, pie kā palielināsies raža attiecībā pret strādnieku skaita pieaugumu.

Augošās izmaksas lauksaimniecībā var parādīties divos veidos:

1) ja pieaug iedzīvotāju skaits, tad var būt nepieciešami ņemt apstrādāšanā arvien sliktāku zemi. Tadā gadījumā dabūsīm, ka tālāko labības kvintālu ražošana prasīs arvien lielākas izmaksas. Ražsaimnieki mēdz teikt, ka caurmēra ražošanas izmaksas te parādās uz ekstensivitātes robežas.

2) pieņemsīm, ka sliktākas zemes arī vairs nav, bet tomēr ir nepieciešami ražot vairāk labības un zeme valstī ir apmēram viena un tā paša labuma. Ja nu tagad pieaug iedzīvotāju skaits, tad ir nepieciešami no viena un tā paša zemes daudzuma iegūt lielāku labības daudzumu kā iepriekš, bet tad ir vajadzīgs lietot vairāk ražošanas faktoru (kapitāla, darba u.t.t.) uz vienu vienību. Šādā gadījumā noskaidrots, ka dubultojojot ieguldījumus, raža nebūt nedubultosies. Te mēdz teikt, ka saimniecībā jāsaimeņo intensīvāk un ražošanas izmaksas pārādās uz intensivitātes robežas.

Tās ir tīri tehniskas likumības, bet viņām svarīgas tautsaimnieciskas sekas, sevišķi zīmējoties uz cenas veidošanās procesu. Šīs sekas ir tādas, ka lauksaimniecībā nepalielināsies ražotās labības daudzums, kamēr netiks lauksaimniekiem atmaksātas ražošanas izmaksas. Šeit ir runa par tām ražošanas izmaksām, kas nepieciešamas, lai sagādātu labību iedzīvotāju pieaugumam. Noteicās ir tās izmaksas, kas nepieciešamas pēdējo labības kvintālu ražošanai. Tāpat neviens nebūs arī ar mieru vienu savu ražojumu daļu pārdot lētāk kā citu. Tas tā notiek saskaņā ar indifferences likumu (vienā un tanī pašā tirgū vienā un tai pašā laikā vienai un tai pašai precei ir viena un tā pati cena). Jāņem vērā, ka šī atziņa ir spēkā tikai tad, ja izpildīti attiecīgie priekšnosacījumi. Te pieņemts, ka arī lauksaimniecības tehnika paliek nemainīga. Kā no apskatītā noprotošs, mēs ražošanas izmaksu jautājumu apskatījām no robežviedokļa. Šīs robežizmaksas ir tās izmaksas, kas vajadzīgas, lai saražotu tik daudz labības, cik pietiek iedzīvotāju pieaugumam. Mēdz runāt par ekstensīvām un intensīvām ražošanas izmaksām. Visu to vērā ņemot, varam formulēt šādu likumu:

Lauksaimniecības produktu cenas tiecas vismaz uz tik augstu līmeni, lai šīs cenas segtu robežizmaksas.

Iem., lauksaimnieki apgādā Rīgu ar svaigu pienu. No Ligatnes lauksaimnieki sūtīs pienu uz Rīgu tikai tad, ja cena būs tik augsta, ka segs ražošanas izmaksas + transporta izmaksas.

Ražošanas izmaksas rūpniecībā. Lai kādu preci ražotu divreiz, vai trīsreiz vairāk nekā agrāk, ražošanas izmaksas novajaga divreiz, resp. trīsreiz palielināt. Iavisām nepareizi ir rūpniecību ar dilstošām izmaksām nostādīt pretstatā lauksaimniecībai. Iieaugot ražošanai, pieaug nevien strādnieku skaits un ieguldītais kapitāls, bet arī zemes platība, kas vajadzīga jaunām fabrikām. Zemes loma rūpniecībā gan ir visai niecīga, tai ir tikai vietas nozīme. Lauksaimniecībā, turpretim, presumēts, ka visi ražošanas faktori pieaug, izņemot zemi, tāpēc arī kaut kāds salīdzinājums starp ražošanas izmaksām rūpniecībā un ražošanas izmaksām lauksaimniecībā īstenībā nav iespējams, jo priekšnosacījumi nav vienādi. Ja ir runa par dilstošām ražošanas izmaksām rūpniecībā, tad ražošanas izmaksās ietilpst zemes rente, tā var ietilpt nomas maksā, vai arī pie zemes pirkšanas ieguldītā kapitāla augļos. Ja šiem izdevumu posteņiem jāgūstās uz nelielu produktu skaitu un uz lielu produktu skaitu,

taļ skaidrs, ka izmaksas ar katru nākošo ražoto vienību kļūst arvien mazākas un mazākas. Tāpat tas ir lauksaimniecībā, ja zemes renti sadalītu uz lielāku produktu daudzumu, tad redzētu to pašu ainu. Cik vērojams, tad pirms pirmā pasaules kara šim jautājumam ir bijusi liela nozīme muitu politikā un šķiet, ka šī atziņa ir veicinājusi vietējai rūpniecībai labvēlīgu ievadmuitu politiku. Bija uzskats, ka ievadmuitu paaugstinājums rūpniecības ražojumiem nevar nākt par sliktu patērētājam, jo domāja, ka tad vietējā rūpniecība paplašināsies un tā kā tā strādā ar dilstošām izmaksām, tad arī cenas slidēs pašas no sevis. Lai izprastu robežizmaksu un caurmēra izmaksu jēdzienus, apskatīsim hipotētisku piemēru:

Ražoto vienību skaits.	Izmaksu sumas	Caurmēra izmaksas	Robežizmaksas.
1	Ls. 2,-	Ls. 2,-	Ls. 2,-
2	5,-	2,50	3,-
3	9,-	3,-	4,-
4	12,-	3,-	3,-

Redzam, ka robežizmaksas var būt augošas, konstantas un dilstošas.

Lai izmaksu problēmu labāk izprastu, ir svarīgi iepazīties ar citiem izmaksu iedalījumiem, kas radušies jaunākā laikā. Ieguldījuma izmaksas saistās ar lielāku un ilgākam ražošanas laikam noderīgāku ražošanas līdzekļu iegādi (ēkas, mašīnas). Viņas raksturojas ar to, ka sedzās viņas ilgākā laika periodā un tehniskais iemesls ir tas, ka viņas nevar sadalīt mazās daļēs un nevar piem., katru dienu ražošanā izlietot nelielu ēkas vai mašīnas daļu, kā tas iespējams, piem., ar mašīnēļu, ko katru dienu var pasmelt pa litram izlietojot, bet jālieto visu uz reizi. Tāpat ieguldījuma izmaksās jāieskaita arī pētīšanas izmaksas. Darbības izmaksas ir tās, kas nepieciešamas, lai darbību uzturētu gadu no gada (algas, kurānamais). Starp šīm izmaksām nav iespējams vilkt stingru robežu, jo bieži vien tas, kas mazam uzņēmumam ir ieguldījuma izmaksa, lielam uzņēmumam būs darbības izmaksa. Tā piem., rakstammašīna mazam uzņēmumam būs ieguldījuma izmaksa, bet lielam tikai darbības izmaksa. Tautsaimniecības teorijas skatījumā, ieguldījuma izmaksas ne katru reizi saskan ar grāmatvedības datiem parādīto ainu. Piem., spalvas kāts kalpo ilgākam laikam, bet tā kā viņš maksā nelielu sumu, tad nevienam grāmatvedim nenāks prātā to grāmatot kā ieguldījuma izmaksu. Ražošanas izmaksu pētīšana mūsu dienās ir grūts darbs. Agrāk jaunus uzņēmumus dibināja un vecos paplašināja izejot no vadītāja vai uzņēmēja intuīcijas. Mūsu dienās parasti dibinājis jau lieli uzņēmumi un tie iepriekš vajadzīgi sīki izmaksu aprēķini un kalkulas un tos iespējams uzstādīt, ja pārzina labi ne tik vien tehnisko, bet arī ekonomisko pusi. Vēl jāmin pastāvīgās izmaksas, kas raksturīgas ar to, ka tās nav atkarīgas no uzņēmuma lieluma, piem., pārvaldes izmaksas.

Ražoto vienību skaits	Pastāvīgās izmaksas Suma	Caurmēra izmaksas	Robežizmaksas.
1	Ls. 100,-	Ls. 100,-	-
2	" 100,-	50,-	-
3	" 100,-	33,33	-
4	" 100,-	25,-	-
5	" 100,-	20,-	-

Mainīgās izmaksas ir tās, kas aug līdz ar apgrozījumu. Vienkāršs piemērs ir auto mašina. Nopērkot auto, samaksājam Ls.8000,- pastāvīgās izmaksas būs šīs mašīnas amortizācija (ja to aprēķina par 10%, tad gadā pastāvīgā izmaksa būs Ls.800,-), augļi par ieguldīto kapitālu (ja rēķina 5% gadā, tad Ls.400,-). Mainīgās izmaksas būs maksa par benzīnu, eļļu, rieņām, jo šīs summas mainās ar katru nobraukto kilometru.

Mainīgās izmaksas kopsumas ir augošas, caurmēra izmaksas var būt augošas, konstantas un dilstošas, robežizmaksas var būt augošas, konstantas un dilstošas. Runājot par robežizmaksām saka tikai "robežizmaksas", jo mainīgās robežizmaksas ir tik pat lielas kā no visas izmaksas summas, jo pastāvīgo izmaksu robežlielums ir nulle.

Pastāvīgās un mainīgās izmaksas redzam visos uzņēmumos. Piem., maksa par grāmatas salikšanu ir pastāvīgā izmaksa, bet maksa par papīru ir mainīgā izmaksa, jo papīra daudzums un reizē ar to arī izmaksas lielums ir atkarīgs no eksemplāru skaitu. Vēl viens interesants piemērs ir tirdzniecība ar medikamentiem. Medikamentus var iegūt ar diviem nosaukumiem, piem., varam pirkt medikamentu, ko sauc par aspirīnu un kura otrs nosaukums ir tīri zinātnisks - acetilsalicilskābe. Starpība būs tā, ka pa aspirīnu samaksāsim dārgāk. Tas tāpēc, ka firmas pētījumi par acetilsalicilskābes medicīniskām īpašībām prasījuši izmaksas un pērkot aspirīnu oriģināliesaiņojumā, pircējs par šiem pētījumiem samaksā. Līdzīgi tas ir ar daudziem citiem medikamentiem.

Attiecībā uz pastāvīgām un mainīgām izmaksām jāievēro, ka tās ir pastāvīgas vai mainīgas attiecībā tikai pret zināmu laiku vai apgrozījumu lielumu. Piemēram maksa burtlicim ir pastāvīgs lielums, bet ar vienu salikumu ir iespējams iespiest apmēram 40.000 eksemplāru. Ja grāmatu būtu jāiespiež teiksim 10.000 eksemplāros, tad maksa burtlicim būs pastāvīgā izmaksa, bet ja grāmata būs jāiespiež 220.000 eksemplāros, tad atlīdzība burtlicim jau pārvērtīsies mainīgā izmaksā. Ierasti mācības grāmatās mainīgo izmaksu piemēri nēti no rūpniecības, tomēr mainīgās izmaksas sastopamas arī lauksaimniecībā līdz ar pastāvīgām izmaksām. Pastāvīgās izmaksas sastādās no daudzo un dažādo lauksaimniecības ēku amortizācijas summām, tur ietilpst viss ražošanas inventārs. Lai to labāk izprastu, apskatīsim piemēru. Lauksaimniecības ekonomikā sastopam zināmu formulu par to, cik maksā vienas vai otras lauksaimniecības mašīnas vienas dienas darbs:

$$x = a + b + c + \frac{d + p}{m}$$

x - darba dienas vērtība, a - dienas darba alga strādniekiem, kas mašīnu arkalpo, b - zirga darba dienas izmaksa, ja zirgu atvieto ar kādu mehānisku dzinējspēku, tad protams jāņem vērā šī mehāniskā dzinējspēka izmaksa. c - vienā dienā patērējamā smerēļa, d - kārtējais atskaitījums amortizācijai un apdrošināšanai, p - procentes par mašīnā ieguldīto kapitālu, m - dienu skaits, cik mašīnu gadā nodarbina.

No šīs formulas redzam, ka d + p sastāda mašīnas nodarbinātības pastāvīgās izmaksas, bet a, b c - mainīgās izmaksas. Šīs pastāvīgās izmaksas ir svarīgs faktors lauksaimniecībā, jo tās atkarās no m. Jo m būs lielāks, jo x būs mazāks un otrādi, tāpēc arī mazākās saimniecības mašīnas bieži neatmaksājas. Ja tagad pieņemsim, ka saimniecība ir ļoti liela un liels ir to dienu skaits, kad mašīna jānodarbina, tad vajadzēs 2 - 3 mašīnas un tad pastāvīgās izmaksas jau pūrios mainīgās izmaksās. Jāņem vērā arī, ka lauksaimniecībā ir tādas izmaksas, kas palielinājas saimniecībai pieaug. Tāda piemēram ir tā saucamā iekšējā transporta izmaksa.

Ar pastāvīgām un mainīgām izmaksām jāsestojās arī lopkopībā. Govij ir vajadzīga uztura barība un ražotāja barība. Uztura barības daudzums ir viens un tas pats, neatkarīgi no izdotā piena daudzuma. Ražotāja barība ir vajadzīga atkarībā no izslaukuma. Uztura barība tā tad būs pastāvīgā izmaksa, bet ražotāja barība - mainīgā izmaksa. Šis jautājums ir lopkopībā ļoti svarīgs, jo ir no liela svara vai izslaukums ir liels vai mazs.

Līdzīgā kārtā tas ir arī ar zīdītājiem. Tiem ir vajadzīga kā kartējā barība, tā arī atsevišķa barība enerģijas radīšanai.

Strādnieku alga var būt kā pastāvīgā, tā arī mainīgā izmaksa. Ja saimniecība ir maza, tad strādnieku alga būs pastāvīgā izmaksa, piem., ja kādam saimniekam vajadzīgs darba spēks tikai $\frac{3}{4}$

cilvēku apmērā, tad viņam tomēr jāpieņem vesels cilvēks, bet ja saimniecība ir liela un vajadzīgi 3 - 5 cilvēki, tad tie jau būs ieskaitāmi mainīgās izmaksās.

Latvijā kādreiz bija tieksme samazināt darba roku skaitu lauksaimniecībā ar mechanizācijas palīdzību. Šim jautājumam tomēr bija jāpieiet ar zināmu uzmanību: ja saimniecībā vajadzīgi 3 strādnieki un mašīnas viņu darba spēku atvietos tikai 20% apmērā, tad tomēr šie 3 cilvēki būs vajadzīgi, jo nevar taču paturēt 2,40 cilvēkus. Mašīnas atmaksātos tad, ja saimniecībā būtu nepieciešami 3,5 cilvēki un mašīnas var atvietot šo 0,5 cilvēka darba spēku kā nav jāpieņem ceturtais.

23. lekcija 16.I.43.

Tālāk apskatīsim kāds sakars ir pastāvīgām un mainīgām izmaksām ar pieprasījuma un piedāvājuma cenu. Pieņemsim, ka kāds cilvēks ir iegādājies auto un iznomā to tālāk. Ja viņš to iznomās uz īsu laiku, tad viņš raudzīsies, lai tikai būtu segtas mainīgās izmaksas, piem., par benzīnu, bet ja viņš gribēs iznomāt uz ilgāku laiku, tad viņa interesēs būs, lai segtos ne tikai mainīgās izmaksas, bet arī pastāvīgās izmaksas. Jāņem vērā, ka nākotnes aprēķini ir tie, kas ietekmē piedāvājumu un cenu un nevis pagātnes izmaksas. Iegātnē ir noticis fakts un neviens nespēj to vairs grozīt. Brīdī, kad cilvēks domā pirkt, vai nepirkt auto, tad viņam arī jāizkalkulē, ko viņš ar pirkšanu iegūs un ko zaudēs. Ja pirkums ir jau izdarīts, tad ieguldīto kapitālu mūsu dienās bez zaudējumiem vairs atpakaļ dabūt nevar. Irotams, arī tad, kad kapitāls jau ieguldīts, uzņēmējs centīsies iegūt augstāko cenu un varbūt, ka pastāvīgās izmaksas spiedīs viņu vairāk domāt par savu uzņēmumu, taču uz cenas veidošanas šiem ieguldījumiem nozīmē nebūs. Nozīme ir tikai tam, ko varētu no jauna ieguldīt jaunā ražošanas nozarē. Henrijs Čarley saka: "Vērtība nav atkarīga no ražošanas izmaksām, bet to nosaka reprodukcijas izmaksas, kas saistās ar kāda priekšmeta izgatavošanu no jauna." Redzam, ka jālūkojas uz priekšu, lai redzētu kādas izmaksas noteicošās cenas veidošanās procesā. Tās izmaksas, kas izdarītas pieder vēsturei un cenas veidošanās procesā viņām ir niecīga nozīme.

Praktiskā nozīme sakarībai starp pastāvīgām un mainīgām izmaksām.

Firms šī kara dažreiz nācās sadurties ar *d e m p i n g a* problēmu. Dēmpings nozīmē: 1) precī pārdot zemāk par mainīgām izmaksām. Tas tiek darīts, lai iekarotu tirgu un pēc tam ar cenas paaugstināšanu dabūtu visas izmaksas atkal atpakaļ. Šādus dēmpingus vairākās zemēs izdarīja kādreiz slavenais zviedru sērskociņu trests.

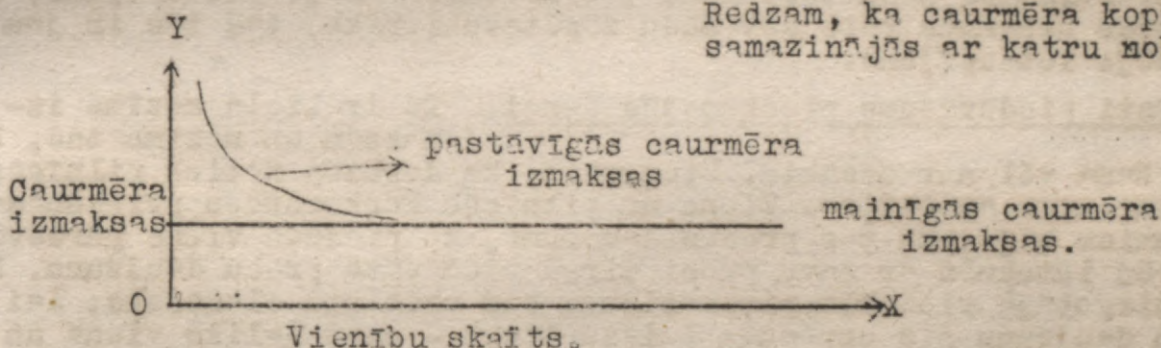
2) piedāvājuma cena sedz mainīgās izmaksas, bet paliek neseģtas pastāvīgās izmaksas. Dažas firmas, lai paturētu ārzemju tirgu, pārdod preces ārzemēs lētāk kā iekšzemē, bet to, ko viņas ārzemēs zaudē, viņas atpelnā uz iekšzemes precēm.

Dažas fabrikas pārdodot savus ražojumus ņem atpakaļ pret samaksu vecos un lietotos ražojumus, piem., dažādus aparātus, bet tos vairs tirgū nelaiž, bet gan iznīcina. Tā rīkoties var fabrikas, kurām ir ļoti augstspastāvīgās izmaksas, tās ir tās f-klas, kurām ir liela darbības mēchanizācija. Pieņemsim, ka kāda aparāta kopizmaksa ir Ls.5,- no tām pastāvīgā izmaksa Ls.4,- un mainīgās izmaksas Ls.1,-. Ja uzņēmums var vecc aparātu iegūt par maksu zem Ls.1,- tad viņam atmaksājās šo aparātu iznīcināt, lai uzturētu agrāko apgrozījumu, jo pastāvīgās izmaksas uzņēmums samazināt nevar un no cenas arī dabūt arī ne ar kādiem līdzekļiem nevar.

Izmaksu kopsumma un caurmēra kopizmaksas. Iar kopizmaksām sauc tās izmaksas, kurās ietilpst pastāvīgās un mainīgās izmaksas. Iekvēsimies tagad pie šīm caurmēra izmaksām un apskatīsim piemērus. Pieņemsim, ka auto pastāvīgās izmaksas gadā sastāda Ls.1200,-. Mainīgās izmaksas būs maksa par benzīnu un pieņemsim, ka tās maksās Ls.0,50 litrā un kā ar vienu litru var nobraukt 5 km. Ja tagad gadā nobrauktu vienu km, tad izmaksas būs pastāvīgās izmaksas Ls.1200,- + mainīgās izmaksas par benzīnu Ls.0,10

1 km	--	1200,10	--	caurmēra kopizmaksas	Ls.1200,10
2 "	--	1200,20	--	"	600,10
3 "	--	1200,30	--	"	400,10
4 "	--	1200,40	--	"	300,10

Redzam, ka caurmēra kopizmaksas samazinājās ar katru nobr. km.

Dilstošās (kritošās) izmaksas. Vispirms apskatīsim dilstošās izmaksas attiecībā uz vienu un to pašu uzņēmumu. Runājot par vienu uzņēmumu, domāsim par uzņēmumu ar caurmēra raksturu, ar Marshalla vārdiem - par reprezentatīvu uzņēmumu. Dilstošās izmaksas domāsim kā caurmēra kopizmaksas. Caurmēra izmaksas būs mazākas tad, ja ražošanas iekārta būs izmantota līdz pilnai jaudai. Visur tur, kur ražošana nav novesta līdz pilnīgai kapacitātei, ražošanas caurmēra izmaksas būs lielākas. Pastāvīgās izmaksas arī būs mazākas, ja tās būs iespējams sadalīt uz lielāku produkciju. Iieaugot ražošanai, rodas iespēja ievest darba dalīšanu, kas padara darbu produktīvāku un dod iespēju ievest mašīnas ražošanas procesā. Līdz kāds darbs ir novests līdz atsevišķām kustībām, rodas iespēja cilvēka darbu aizstāt ar mašīnu. Jāņem vērā, ka katras mašīnas ieviešana mainīgo izmaksu vietā palielina pastāvīgās izmaksas. Kamēr strādā cilvēki, to skaitu var piemērot ražošanas lielumam, bet tiklīdz iegādāta mašīna, tūlīt paceļas jautājums par kapacitāti. Latvijā savā laikā bija problēma par mašīnu ieviešanu būvniecībā darba spēka taupīšanai. To bija svarīgs jautājums par pastāvīgām un mainīgām izmaksām. Ja uzņēmumam ir darbs nepārtraukti, tad izdevīgi iegādāties vairāk mašīnu, resp., pāriet uz pastāvīgām izmaksām, bet ja darbs ir ar pārtraukumiem, tad pastāvīgās izmaksas var lielā mērā apgrūtināt uzņēmuma darbību. Iieaugot ražošanai un apgrozībai var daudz vairāk izdot par reklāmu, tāpat var izdot lielākus līdzekļus eksperimentēšanai, bet tas savukārt var dot iespējas pazemināt izmaksas.

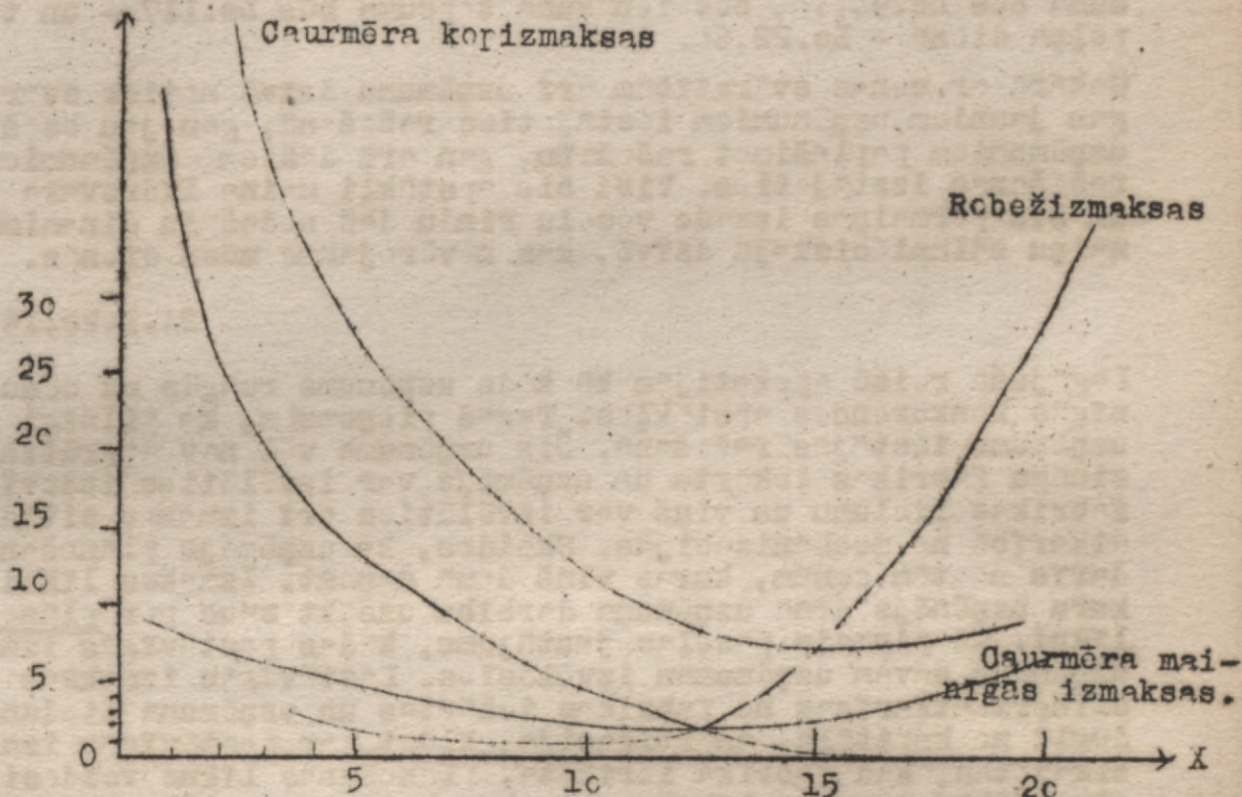
Lauksaimniecībā, kā jau agrāk redzējām, no viennūr izmaksas dilst sakarā ar saimniecības palielināšanos, bet dažreiz pat pieaug, kā tas bija ar iekšējā transporta izmaksām. Arī rūpniecībā var būt augošs izmaksas, piem., par transportu. Starpība starp lauksaimniecību un rūpniecību ir tikai tā, ka lauksaimniecība ātrāk nonāk pie tā punkta, kur ražošanas palielināšana vairs nēsamazina ražošanas izmaksas.

Tagad pāriesim pie dilstošām izmaksām, kas rodas sakarā ar ražošanas palielināšanu visā attiecīgā ražošanas nozarē. Bieži vien ne tikai atsevišķs uzņēmums nodarbojās ar zināmu produktu ražošanu, bet slavena var kļūt vesela nozare. Tā piem., mums ir slaveni lopkopības novadi. Tur, kur vesels rajons nodarbojās ar lopkopību, tur iespējams ierīkot priekšzīmīgu pienctavu, bet kur atrodās tikai viena lielāka saimniecība, tur jau tas būs grūtāk. Tādu piemēru no lauksaimniecības ir daudz. Liep., labu rudzu šķirni var ieaudzēt tikai vesels novads, vienai saimniecībai būs gadu no gada jāmaina sēkla, jo rudzi saziēdēs ar apkārtējiem sliktākiem un sēkla paliks mazvērtīgāka, tā kā tās atjaunošana prasīs līdzekļus. Kur attīstīta rūpniecība, tur pakāpeniski veidojās attiecīgie speciālisti, piem., Šveice slavena ar savu pulksteņu rūpniecību un šīs nozares speciālistiem. Zināma veida priekšrocības var uzskatīt kā tādas, kas dod brīžiem ārējas, brīžiem iekšējus ietaupījumus. Piemēram, koku zāgētavas var sagatavot visai būvniecībai standartizētus kokmateriālus, tas ir tīri ārējs ietaupījums, bet ja kāds uzņēmums pats sev šādu zāgētavu ierīko, tad tas ir jau iekšējs ietaupījums.

Kā isti piedāvājums pieskaņojās cenai. To ir liela nozīme izmaksām un nozīme tad, kad ražošana vēl nav uzsākta. Iieņemsim, ka darbība notiek pilnīgās konkurences apstākļos. Viens no pilnīgās konkurences priekšnosacījumiem bija, ka tas preces daudzums, ko piedāvā viens pārdevējs nespēj ietekmēt ar savu precī tirgū piedāvāto preču daudzumu. No šī tirgotāja viedokļa pieprasījums būs absolūti elastisks, lai arī kādu daudzumu šis uzņēmums laistu tirgū - cena paliks viena un tā pati. (Grafiski - paralela x asij). Iieņemsim, ka mums zināmas kādas f-ka izmaksas vienā dienā (sk.tab.). Robežizmaksas dabūsim, ja no attiecīgā daudzuma mainīgo izmaksu kopsumas vai arī no kopizmaksu sumas atskaitīsim iepriekšējam daudzumam atbilstošo mainīgo izmaksu kopsumu, resp., kopizmaksu sumu. Jāpiezīmē, ka grafiskā attēlojumā robežizmaksu līkne arvien šķerso caurmēra mainīgo līkni šīs līknes viszemākā punktā. Tāpat arī robežizmaksu līkne šķerso caurmēra pastāvīgo izmaksu līkni tās viszemākā punktā, t.i. tur, kur ir viszemākās ražošanas izmaksas. Tas tāpēc, ka robežizmaksas ir atkarīgas no mainīgajām izmaksām. Tur kur ir viszemākās mainīgās izmaksas, tur pieaug robežizmaksas.

Ražoto vienību skaits	Pastāv. izmaksu kopsuma	Caurm. past. izm.	Mainīgo izmaksu kops.	Caurm. main. izm.	Kopizm. suma	Caurm. kopizm.	Robežizmaksas.
1	32,-	32,-	7,20	7,20	39,20	39,20	-
2	32,-	16,-	12,90	6,45	44,90	22,45	5,70
3	32,-	10,67	17,40	5,80	49,40	16,47	4,50
4	32,-	8,-	21,-	5,25	53,-	13,25	3,60
5	32,-	6,40	24,-	4,80	56,-	11,20	3,-
6	32,-	5,33	26,70	4,45	58,70	9,78	2,70
7	32,-	4,57	29,40	4,20	61,40	8,77	2,70
8	32,-	4,-	32,40	4,05	64,40	8,05	3,-
9	32,-	3,55	36,-	4,-	68,-	7,55	3,60
10	32,-	3,20	40,50	4,05	72,50	7,25	4,50
11	32,-	2,90	46,20	4,20	78,20	7,10	5,70
12	32,-	2,67	53,40	4,45	85,40	7,12	7,20
13	32,-	2,40	62,40	4,80	94,40	7,26	9,-
14	32,-	2,28	73,50	5,25	109,50	7,53	11,10

15	32,-	2,13	87,-	5,80	119,-	7,93	13,50
16	32,-	2,-	103,20	6,45	135,20	8,45	16,20
17	32,-	1,88	122,40	7,20	154,40	9,08	19,20
18	32,-	1,78	144,90	8,05	176,90	9,83	22,50
19	32,-	1,68	171,-	9,-	203,-	10,68	26,10
20	32,-	1,60	201,-	10,05	233,-	11,65	30,-

Facēlas jautājums kādu vienību skaitu šī fabrika dienā ražos. Sākumā varētu likties, ka viņa ražos 11 vienības un tās ražos tāpēc, ka šeit caurmēra kopizmaksas ir viszemākās un tā bieži cilvēki arī domā. Istenībā tā tas nav, jo uzņēmums taču necenšas pēc iespējami augstākas peļņas uz vienu vienību, bet gan uz visaugstāko peļņas kopsumu. Nepieciešaminēt vērā vēl vienu faktoru - tirgus cenu un no tās atkarēsies, kādu produktu daudzumu atmaksāsies šim uzņēmumam ražot. Pieņemsim, ka tirgus cena ir zema un nerasniedz mainīgās izmaksas Ls.3,- gabalā. Zemāka caurmēra mainīgā izmaksa ir Ls.4 un varam teikt, ka pie dotās cenas uzņēmums neražos neko, jo zaudējumi tad, kad uzņēmums kautko ražo būs vienmēr lielāki nekā tad, ja fabrikas vērti stāvēs ciet. Ja piemēram, uzņēmums ražotu 9 vienības, tad zaudējumi būtu Ls.68,- - Ls.27,-, tas ir Ls.41,-, bet ja uzņēmums neražos neko, tad zaudējumi būs tikai pastāvīgās izmaksas - Ls.32,-. Secinājums no teiktā ir tas, ka modernajās f-kās kur ražošana balstās uz lielākām pastāvīgām izmaksām, reti būs gadījumi, kad ražošana jāpārtrauc.

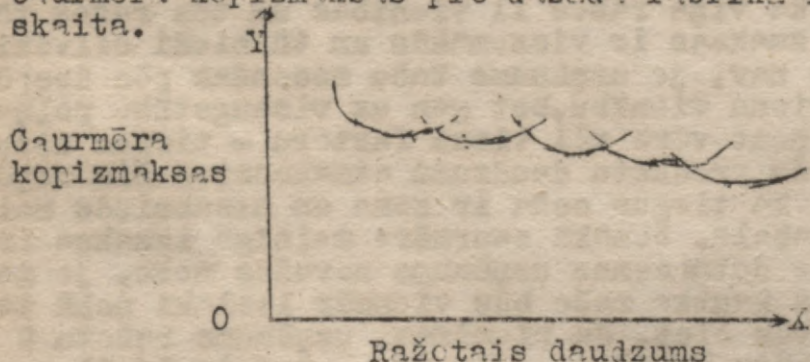
Tagad pieņemsim, ka cena sedz mainīgās caurmēra izmaksas, bet nese dz caurmēra kopizmaksas. Uzņēmums būs spiests ražot tādu priekšmetu daudzumu, pie kura robežizmaksas līdzināsies cenai, resp. līdzināsies robežizmaksām. Pieņemsim, ka vienības cena ir Ls.4,50. Tabulā redzam, ka robežizmaksas ir 4,50 tad, ja fabrika ražo 10 vienības dienā. 10 vienību ražošana izmaksās Ls.72,50, pārdodot f-ku saņems Ls.45,-, zaudējums būs Ls.27,50, bet ja f-ka nestrādātu, tad zaudējumi būtu Ls.32,-. Pie šādās cenas fabrika ilgu laiku strādāt nevar un ja nekas negadās, kas paceltu cenu, tad f-ka vai nu jāslēdz, vai arī īpašniekam jābankrotē, ja viņš stūrgalvīgi gribēs turpināt ražošana. Ražot pie šādiem apstākļiem ir iespējams tikai īsu laiku, ja cenas krišanās ir pārejoša parādība.

Tālāk pieņemsim, ka cena ir Ls.9,- par vienību. Tie katras cenas, kas pārsniedz lielākās caurmēra kopizmaksas par vienu vienību, vislielāko peļņu dos tas daudzums pie kura robežizmaksas līdzināsies robežienākumam (cena). Ja f-ka ražotu mazāku vienību skaitu, tad katras nākošās vienības ražošana dotu lielāku peļņu un otrādi - ja ražotu vairāk, tad katras iepriekšējās vienības ražošana dotu lielāku ienākumu. No tabulas redzam, ka pie šīs cenas fabrikai jāražo 13 vienības. Visu izmaksu kopsumma būs Ls.94,40, bet ienākuma kopsumma būs Ls.117,- un tirā peļņa dienā - Ls.22,60.

Sakarā ar cenas svārstībām arī uzņēmumu dzīvē notiek svārstības gan jauniem uzņēmumiem iestājoties ražošanā, gan jau esošiem uzņēmumiem paplašinot ražošanu, gan arī dažiem uzņēmumiem no ražošanas izstājoties. Visi šie apstākļi maina līdzsvara punktu un šīs pārmaiņas izsauc veselu rindu dažādu nodaļu dinamisku pārmaiņu saimnieciskajā dzīvē, kas novērojamas mūsu dienās.

24.lekc.19.I.43.

Tagājušā reizē apskatījām kā kāds uzņēmums reagēs uz cenu pilnīgās konkurences apstākļos. Tagad pieņemsim, ka pilnīgi jauns uzņēmums iestājas ražošanā. Šis uzņēmums vēl nav apgrūtināts ar zināmu fabrikas iekārtu un uzņēmējs var izvēlēties izdevīgāko fabrikas lielumu un viņš var izvēlēties arī izmaksu situāciju, atkarībā no mechanizācijas. Skaidrs, ka uzņēmējs plānošanu izdarīs no tām cenām, kuras viņš domā saņemt. Izmaksu likni ar kuru uzņēmējs domā uzņēmuma darbību uzsākt sauc par plānošanas likni. Kā pirmais pacēlās jautājums, kādas pastāvīgās izmaksas uzņēmējs savam uzņēmumam izvēlēsies. Pastāvīgās izmaksas ir stingri atkarīgas no fabrikas iekārtas un uzņēmuma lieluma. Augļi no kapitāla, amortizācija, kļūst par pastāvīgām izmaksām tikai tad, kad fabrika ierīkota. Plānošanas likne veidosies no atsevišķām izmaksu liknēm, pie kam katra atsevišķa likne būs domāta katram fabrikas lielumam un rādīs šī lieluma fabrikas caurmēra kopizmaksas pie dažāda fabrikā ražoto preču vienību skaita.

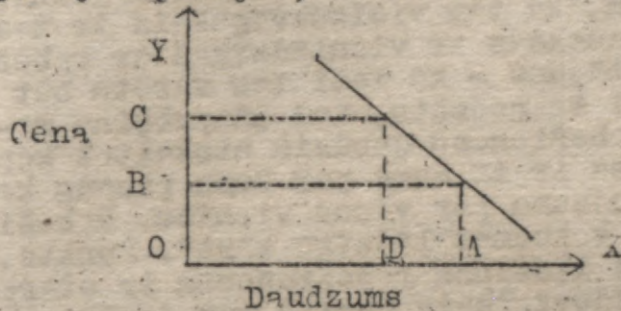

Vilņotā līnija rāda caurmēra kopizmaksas dažādam ražoto vienību skaitam dažāda lieluma fabrikās. Plānošanas likne iznāk vilņota tāpēc, ka nav iespējams ražošanu saskaldīt sīkās vienībās un nav iespējams iegādāties fabrikas paplašināšanai trīs desmitdaļas no kā-

das mašīnas, bet jāiegādājas vesela mašīna. Ja nepieciešami ražoto vienību skaitu palielināt, tad labāk nodarbināt mazāku fabriku virs tās optimālās kapacitātes nekā lielu fabriku zem tās optimālās kapacitātes. To punktu, kurā izdevīgi no vienas ražošanas kapacitātes pāriet uz otru, raksturo likņu krustšanās punkti.

Klasiskās skolas tautsaimnieki bija ieskatos, ka ražošanas izmaksas nosaka vērtību un cenu. Viņu skatījumā ražošanas izmaksas bija cēlonis, bet cena - sekas. Kopš klasiskās skolas laikiem tautsaimnieki savus uzskatus mainījuši un redzam, ka cena ir atkarīga no piedāvājuma un pieprasījuma.

Cenas veidošanās process monopola apstākļos. Redzējam, ka pilnīgās konkurences apstākļos ārkārtīgi svarīgs faktors bija uzņēmēja tieksšanās pēc iespējami augstākas tirienesu kopsummas. Tā pati aina redzama arī monopola apstākļos, tikai apstākļi šeit ir citādi. Pilnīgās konkurences priekšnosacījums bija tas, ka mainot piedāvājuma daudzumu, pieprasījuma cena paliek viena un tā pati. Monopola apstākļos turpretim uzņēmējs var laist tirgū dažādu preču daudzumu, bet viņam jārēķinājas, ka reizē ar daudzuma maiņu, mainīsies arī preces cena un monopolistam stingri jā-rēķinājas ar pastāvīgo pieprasījuma likni tirgū. Ja monopolists laidis tirgū daudzumu AO, tad varēs iegūt cenu OB, bet ja cena būs OC, tad pie tās varēs pār-dot daudzumu OD.

Lai redzētu cenas izveidošanos, mums vispirms jānoskaidro no kādiem apstākļiem atkarīgs tas.

preces daudzums, kas dos monopolistam tādu cenu pie kuras tirienesas kopsumma viņa uzņēmumā būs visaugstākā. Mēģināsim to noskaidrot ar sukcesīvās aproksimācijas metodes palīdzību un šo domu vislabāk ilustrēsim ar kādu piemēru. Pieņemsim, ka kāds lauksaimnieks atradis savas laukas avotu ar tādu dziedināšu ūdeni, kuram nav substitūtu. Pieņemsim arī, ka šis ūdens iegūšana avota īpašniekam neko nemaksā. Kādu cenu šis monopolists noteiks ūdenim? Cena būs atkarīga no pieprasījuma liknes un tāpēc ņemsim skaitļu rindu, kas pieprasījuma varētu ilustrēt un tās redzam tabulas 1., 2., 3. ailē. Uzzīmējot šos skaitļus koordinātu asīs, dabūsim pieprasījuma likni, kas rādīs arī cenu dažādiem daudzumiem un čaurmēra ienākumu par 1 hl. Iestāvēt šādai pieprasījuma liknei, redzam, ka visizdevīgākais daudzums, ko monopolists varētu laist tirgū, lai sagādātu sev vislielāko kopienesu ir 6 hl un pie šāda daudzuma viņa kopienesa būtu Ls.1800,-.

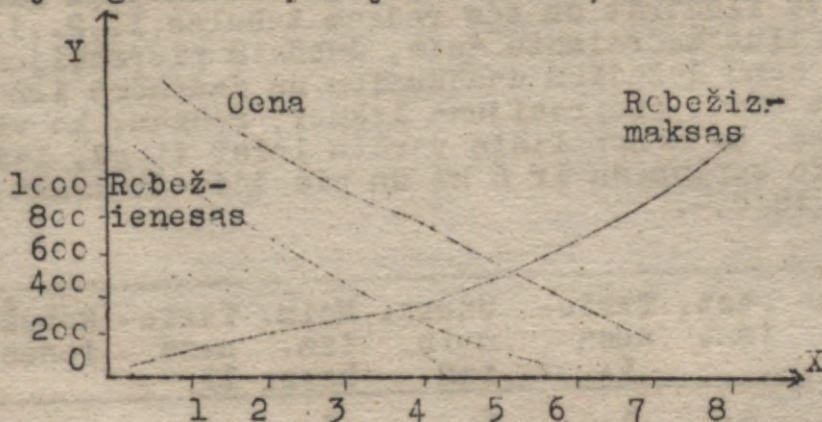
Daudz. hl	Cena par	Kopie-nesa	Iest. izn.	Tirie-nesa I.	Čaurm. main. izn.	Main. kopsum.	Tirie-nesa II.	Robež-ienesa	Robež-izmaksa
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1	710	710	400	310	210	210	100	-	-
2	590	1180	400	780	190	380	400	470	170
3	490	1470	400	1070	190	570	500	290	190
4	410	1640	400	1240	210	840	400	170	270
5	350	1750	400	1350	250	1250	100	110	410
6	300	1800	400	1400	310	1860	-460	50	610
7	255	1785	400	1385	380	2660	-1275	-15	800
8	215	1720	400	1320	460	3680	-2360	-65	1020

Šis jautājums būtu ļoti vienkāršs, ja monopolistam tiešām nebūtu nekādu izmaksas. Pieņemsim tagad, ka lauksaimniekam ir zināmas pastāvīgās izmaksas, piem., viņš pie avota tiešs izdarīdams dziļurbumu. Tādā gadījumā šis urbums būs prasījis zināmus līdzekļus, kas prasa zināmu amortizāciju, avota pastāvīgās izmaksas ir Ls.400,- dienā. Meklējot tagad augstāko cenu redzam, ka tā ir atkal pie daudzuma 6 hl. Varam teikt, ka pastāvīgās izmaksas gan maina tirienesas lielumu, bet nespēj ietekmēt to izdevīgāko daudzumu, ko monopolistam atmaksājās laist tirgū. Pastāvīgās izmaksas gan pazeminājušas monopolista tirienesu, bet monopola cenu nav ietekmējušas.

Tālāk pieņemsim, ka monopolistam ir arī mainīgās izmaksas, piem., darba algas strādniekiem, kas nodarbināti pie ūdens pildīšanas traukos un mainīgās izmaksas pieņemsim tādas, kādas tās ir ailēs 6., 7., 8. Redzam, ka mainīgās izmaksas ietekmē ne tikai monopolista tirienesu, bet spiež viņu mainīt tirgū laižamo preces daudzumu un izvēlēties citu cenu uz pieprasījuma liknes.

Runājot par atsevišķu uzņēmumu un tā ražošanas izmaksām pilnīgās konkurences apstākļos, redzājam, ka tam visizdevīgākais ir tas preču daudzums pie kura robežizmaksas ir vienlīdzīgas ar robežienesām. Dabīgi, ka uzreiz jautājums - kā īsti tas varētu būt monopola cenas apstākļos un lai to redzētu, tad jāaprēķina robežizmaksas un robežienesas. Robežienesu dabūsim atskaitot kopienes no nākcšas, jo robežienesas ir tā summa par kuru pieaug kopienesa palielinot ražošanas daudzumu par vienu vienību. Robežizmaksas dabū no mainīgo izmaksu kopsumas līdzīgā kārtā. Punkts, kurā mūsu piemērā robežizmaksas līdzinās robežienesām ir starp 3 un 4 hl un tas rāda, ka visizdevīgākais punkts tam daudzumam, ko monopolistam visizdevīgāk laist tirgū atrodas starp šiem daudzumiem. Varam teikt, ka redzam šeit to pašu, ko redzējām pilnīgās konkurences apstākļos, tikai tur robežienesas bija tik pat liela, cik cena un tas bija tā tātē, ka palielinot preces daudzumu tirgū, piedāvātājs nesrēja cenu iespaidēt. Monopola apstākļos cena ir citādāka ka robežienesas, jo monopolists ir vienīgais, kas piegādā preci tirgum un mainot preces daudzumu, mainīsies arī cena.

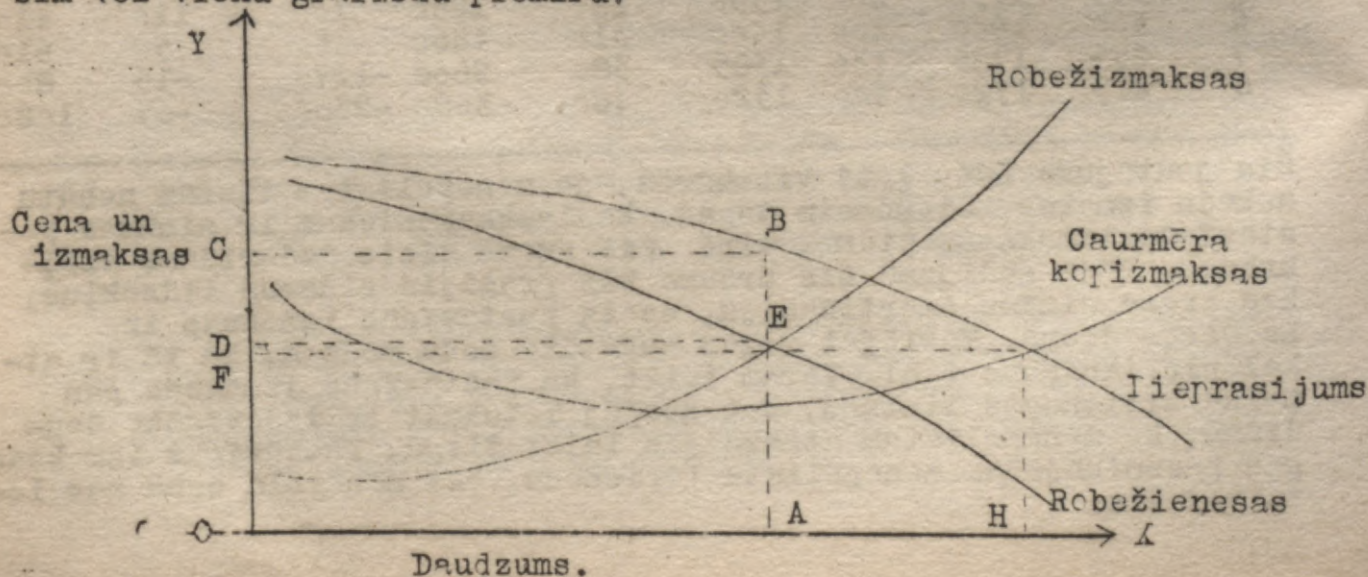
Attēlojot grafiski pēdējās 2 ailes, dabūsim šādu diagramu:

Cena ir raksturojama ar pieprasījuma likni. Punktu, kurā grafiski krustojās robežizmaksu likne ar robežienesu likni, sauc par Cournot punktu. Kamēr cenas likne ir slidoša, robežienesas likne krusto pieprasījuma likni. Punktā, kur

robežienesu likne krusto x - asi, redzama maksimālā kopienesa. Ja nav izmaksu, tad te ir visizdevīgākais daudzums. Šinī punktā robežizmaksa ir 0.

Lai labāk izprastu cenas veidošanos monopola apstākļos, apskatīsim vēl vienu grafisku piemēru:

Vispirms grafikā iezīmēsim caurmēra kopizmaksu likni. Caurmēra kopizmaksas sabūsim, ja pastāvīgās izmaksas saskaitīsim ar mainīgām izmaksām un sumu izdalīsim ar ražoto vienību skaitu. Kā nākošo iezīmējam robežizmaksu likni un zinām, ka tā krusto caurmēra izmaksu likni tas zemākā punktā.

Tad iezīmēsim pieprasījuma likni, kas reizē rādīs arī cenu un caurmēra ienesas.

Atliek vēl iezīmēt robežienesu likni un tā kā pieprasījuma likne uz augšu nolieces, tad robežienesu likne ies zem pieprasījuma liknes. Cenu mēs dabūsim Ocornet punktā. Monopolista kopienesa būs OCBA. Reizinot daudzumu ar izmaksām dabūsim kopizmaksas ODAE. Atskaitot tagad no pirmā četrstūra cīru dabūsim monopolista tīrienesu, kas izteiksies ar četrstūri BCDE.

No šīs pašas diagrammas varam dabūt arī monopolista cenu. Pieņemsim, ka monopolists strādā ar tādām pašām izmaksām kā monopolis. Tas daudzums, ko monopolists laidīs tirgū, lai peļņa būtu tieši nulle, atradīsies uz x-ass pret punktu, kas atrodas caurmēra izmaksu un pieprasījuma likņu krustojumā, proti, daudzumu OH. Šinī punktā G, kopienesa ir vienlīdzīga ar kopizmaksām.

Analogiski kārtā veidojās arī cena monopsona un monopsona apstākļos. Runājot par cenas veidošanos monopola apstākļos, jāņem vērā, ka liela nozīme monopola cenas veidošanās procesā ir pieprasījuma liknei. Rodam, jo neelastiskāka ir pieprasījuma likne, jo augstāku cenu atmaksāsies nolikt monopolistam, tāpēc arī valsts cenšas iedzīvotājus pasargāt no tādiem monopoliem, kur preču pieprasījums ir neelastisks. Kur pieprasījums ir elastisks, tur monopols nav tik bīstams, jo monopolistam nav izdevīgi cenu paaugstināt tādēļ, ka tad strauji samazinājs pieprasījums.

Pieprasījuma elastīgums ir arī atkarīgs no tā, vai precei ir substitūts vai nav un tāpēc arī monopolisti asi vērsas pret šiem substitūtiem. Ja substitūtu izslēdz, tad tas nozīmē, ka pieprasījums kļūst neelastīgāks un tas ir izdevīgi monopolistam.

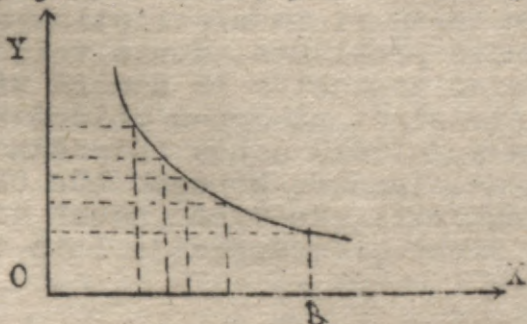
Jāpiezīmē, ka visneelastīgākais pieprasījums ir pārtikas precēm, bet tieši šeit visgrūtāk monopolam rasties daudzo piedāvātāju dēļ. Ja arī tomēr mēģinātu monopolu šeit radīt, tad jāreķinājas ar stipru potenciālo konkurenci.

Varētu likties, ka monopolistam izdevīgi ierobežot piedāvājumu, lai sapemtu augstāku cenu, bet praksē ir tā, ka monopola stāvokli iegūst nozares, kur ražošanas izmaksas ir konstantas vai disltošas, tāpēc arī monopolistam nav izdevīgi savu piedāvājumu ierobežot.

25.lekc.23.I.43.

Tirgus sadalīšana pēc atsevišķu pircēju pirktspējām. Daudzreiz monopolistam

izdevīgi tirgu sadalīt atsevišķās grupās. Vispirms tirgu ir iespējams sadalīt pēc atsevišķo grupu pirktspējām. Šo problēmu

ieskatīt, apskatot parasto pieprasījuma likni un pieņemt, ka pie tirgus cenas OA pārdos daudzumu OB. Tā ir visizdevīgākā cena monopolistam, bet ir skaidrs, ka ir cilvēki, kas ar mieru maksāt augstāku cenu un tā radīs tirgus dalīšanu pēc maksātspējām. Ideja tāda: nosaka augstu cenu un pārdot zināmu daudzumu, kad visi cilvēki, kas bija ar mieru maksāt

šādu cenu ir precī nopirkuši, cenu pazemina un pārdod atkal zināmu daudzumu un tad vēl pazemina un vēl, līdz nonāk pie normalās

cenās OA. Šādai rīcībai daudz piemēru, grāmatu tirgotavas bieži pirmo izdevumu izlaiž uz laba papīra pat numurētu un kad tas izpirkts, tad izlaiž parastā ietorjā un visbeidzot laiž tirgū lētu tautas izdevumu. To pašu redzam uz dzelzceļiem, kur ir 1., 2., 3. klases. Vagcni iet reizē, visi brauc vienā un tai pašā vilcienā, bet 1. un 2. klasē cena ir lielāka, tāpēc, ka mazliet ērtāki sēdekļi, labāka sabiedrība un tā valsts monopols - dzelzceļš, izmanto cilvēku, kas ar mieru maksāt vairāk. Samērā līdzīgs stāvoklis ir ar teātriem - pirmizrādēs ne katreiz aktieri spēlē labāk, bet ir cilvēki, kas ir ar mieru maksāt vairāk, lai parādītu tualetes un kuri vispār tur par savu pienākumu piedalīties pirmizrādēs. Šāda tirgus dalīšana var būt arī monopolcīda apstākļos. Teātri to izdara tādā veidā, ka zemākās cenas var nolikt zem pašizmaksas, zaudējumus kompensējot ar tām biļešu cenām, ko pārdoš tiem, kas ar mieru maksāt par biļeti augstāku cenu. Šādos gadījumos bieži peļņas vietā parādās nulle, bet teātris kā monopolcīds savu mērķi sasniedz.

Tirgu iespējams iedalīt ne tikai pēc pirktspējām, bet arī tīri geografiski un tādā veidā, ka par vienu un to pašu preci dažiem apvidiem likt maksāt augstāk par citiem, piem., Norvēģijas tālcs ziemeļos, kur dzīvo nabadzīgākie zvejnieki, kam grūti tikt pie galas, to pārdoš zem pašizmaksas, bet valsts dienvidos pārdoš par augstāku cenu. Šāda dalīšana var notikt arī peļņas nolūkos. To bieži izdara starptautiskās monopolu apvienības. Piem., savā laikā Skandināvijas gumijas rūpniecības apvienības galošās "viedrijā" maksāja augstāk kā Norvēģijā. Šāda tirgus dalīšana geografiski var ātri novest pie dempinga, kas arī tirgu sadala tīri geografiski - iekšzēmē un ārzēmēs.

Var tirgu sadalīt arī pēc patērišanas nolūkiem. Tā piem., mūsu pašu spirta monopols dzērājiem spirtu pārdeva par augstāku cenu, denaturētais jau bija lētāks, bet mēvērojami lētāks tas spirts, kurš tika pārdošs šferiem pie benzina piejaukts. Monopolista nolūkos iedalījums pēc vajadzībām izskatītos citāds - neelastiskai vajadzībai pārdoš par augstāku cenu, jo tur arī šo augstāko cenu iznesis, bet elastiskai vajadzībai pārdoš par zemāku cenu. Jāpiezīmē, ka šeit grūti aizkavēt vienam nolūkam domātās preces izmantošanu citam nolūkam.

Šīs problēmas ir ļoti svarīgas ekonomiskā politikā, sevišķi finanšu politikā. Svarīgs jautājums ir par nodokļu uzlikšanu monopolam un svarīgi ir uzlikt tādus nodokļus, kurus monopolists nevarētu pārveļt uz pircējiem, jo tad nodoklis savu mērķi nenasniedz. Nodokli iespējams uzlikt vienas pastāvīgās summas veidā un ja šāds nodoklis uzlikts, tad viņš līdzinājās pastāvīgām izmaksām, bet redzējām, ka pastāvīgām izmaksām pieaugot, monopolists nav ieinterecēts cenu pacelt un varam būt droši, ka šādu nodokli monopolists tālāk aizvēļt nevarēs. Arī procentuālais nodoklis no tiriešanas zināmā mērā līdzināsies pastāvīgām izmaksām un arī šo viņš nevarēs uzvēļt pircējam.

Monopolistiskā konkurence. Iarīsim tagad pie monopolistiskās konkurences problēmas. Oems veidošanās process monopolistiskās konkurences apstākļos ir samērā vienkāršs, tāpēc, ka šo problēmu varam atrisināt no cenās veidošanās procesa monopola apstākļos. Diagrama 1. attēlo cenās veidošanos monopola apstākļos. OFIT būs koŗienesa. Izmaksu koŗsuma būs OEDT un tirienesa - EFID. Iieņemsim uz acumirkli, ka vienā jaukā dienā vairs monopla nav un pieņemsim, ka viens cits uzņēmējs laiž tirgū tās pašas preces.

Ir radusies monopolistiskā konkurence, pie kam šī konkurence dibinājas uz preču diferencēšanas. Arsvērumi, kas vilks pircēju pie otra pārdevēja būs dažādi, varbūt oriģināliesauņojums, piem., cdekālonš būs tas pats tikai flakonam būs šleifite ar kakliņu, proce tā pati, tikai pārdevēji ļaunāki u.t.t. Vispār apstākļi, kas šeit spēlē lomu varbūt bezgalīgi daudz. Jauna firma centīsies vispirms atraut vecajam uzņēmumam tos pircējus, kas vieglāk atraujami, piem., kas dzīvo tuvāk un vēlāk viņš apskatīsies, kas isti ir pievilksanas magnets vecajā firmā un centīsies vecc firmu pārtrumpot. Tūdaļ rodas jautājums, kas notiks ar jauna uzņēmuma parādīšanos vecajā uzņēmumā. Vecajā uzņēmumā izmaksu likne paliks tā pati, tā pati paliks arī robežizmaksu likne. Mainās tikai tas, ka vienai pircēju daļai aizejot, ir mainījies pieprasījums, izveidojusies cita pieprasījuma likne. Šī jaunā pieprasījuma likne pavirzījies Y ass virzienā un reizē ar to kļūst elastiskāka. Likne būs elastiskāka tāpēc, ka vecais uzņēmums būs spiests samazināt cenu, lai pievilktu atpakaļ pircējus, kas pārgājuši pie konkurenta. Veidosies jauna robežienesu likne. Skaidri redzam, ka iestājosies monopolistiskai konkurencei, tā cena, kas bija izdevīga monopola apstākļos, tagad vairs nav izdevīga. Izdevīgākā cena atkarāsies no tā punkta, kur krustosies robežizmaksu un robežienesu liknes. Tas daudzums, ko atmaksāsies tirgotājam laist tirgū būs daudzums OM, bet cena izveidosies OF. Koriēnesa tagad būs OFIM, koriēnesa - OEDM, bet tīriēnesa EFID. Redzam, ka tīriēnesa stipri samazinājusies, bet tomēr pie šī daudzuma ON un cenas OF tīriēnesa visaugstākā. Tā ir augstākā tīriēnesa pie relatīvās cenas OF, ja viņš laistu tirgū daudzumu OT, tad cena segtos ar caurmēra izmaksām un peļņa būtu tikpat liela, cik izdevumi, resp. peļņas nebūtu nemaz. No šī piemēra redzam, kā veidojās cenas monopolistiskās konkurences apstākļos, kas dzīvē visbiežāk sastopami. Vēl paliek speciālie gadījumi par to, kā veidojās cena duopla, oligopla apstākļos, bet kursā to neapskatīsim, tikai piezīmēsim, ka šīs problēmas atrisināmas analoģiski apskatītām.

Ieasas jautājums, vai šī teorija nav pārāk tālu reālai dzīvei un nepaliek tikai uz papīra. Vai tiešām katrs monopolists izkalkulē robežienesu un robežizmaksu liknes, vai plānošanas likni u.t.t. un vai visa šī teorija nav tirā fikcija. Ja iepazīstamies ar monopolistu rīcību, tad visi šie iebildumi atkrit. Monopolists, kas uzsāks darbu, iesāks ar mazāku uzņēmumu. Tas bieži notiks ne tikai uzmanības dēļ vien, bet varbūt kapitāla dēļ, bet par visām lietām ir dācšāk iesākt ar mazāku kapacitāti un to palielināt, nekā iesākt ar lielu kapacitāti, kas ir netikvion kā grūti samazināma, bet ko dažreiz neiespējami samazināt. Ja uzņēmumam kārtībā grāmatvedība, tad katrs uzņēmējs varēs kalkulet, kas notiks, ka palielinās strādnieku, mašīnu skaitu u.t.t. Grāmatvedībai jābūt

kā kompasam, kas rāda uzņēmuma stāvokli kurā katrā brīdī un nevis dod pārskatu par to, kā uzņēmums darbojies pusgadu atpakaļ. Jāņem vērā, ka vienu punktu uz pieprasījuma līknes uzņēmējs uzzin itin ātri un ērti un proti to punktu, kas atbilst tam preču daudzumam, ko viņš pārdod. Lai dabūtu līkni, ir nepieciešami vēl daži punkti un vēl vienu punktu viņš dabūs puslīdz precīzi, ja izrēķinās, kas notiks, ja ražošanu palielinās par tik un tik vienībām un dabūs robežizmaksas. Uzņēmēju interesē tikai tie punkti, kas grozās ap viņa firmas stāvokli. Ir tāms, istam uzņēmējam nav mūsu terminoloģijas, bet ja paskatās kā viņš spriež, tad redzēsīm, ka viņš lieto to pašu domu gājieni bez teoretiskās terminoloģijas. Jaunākā laikā visiem moderniem monoclistiem ir speciāltirgus analīzes biroji, kas mēģina atrast pieprasījumu elastību un tie mācītie tautsaimnieki, kas tur strādā jau cīrē ar teoretiskām atziņām. Viena no grāmatām, kas tuvu apskata šos jautājumus ir : Dr. Hans Möller. Kalkulation, Absatzpolitik und Preisbildung. Wien 1941.

Varbūt arī gadījumi, kad monoclists sava kūtuma, vai nevižības dēļ apstājas kādā punktā pie kura nav visaugstākā tirienesa un apmierinājas ar to tirienesu, ko viņš saņem, resp. apmierinājas ar mazāku ražoto daudzumu, tad kā jau zinām, cena būs augstāka pie mazākas tirieneses un raksturīgs šim gadījumam ir tas, ka cietis kā monoclists, tā patērētāji. Monoclists tāpēc, ka ražojot lielāku daudzumu par zemāku cenu viņš saņemtu lielāku tirienesu, patērētājs tāpēc, ka viņš spiests maksāt augstāku cenu.

R A Ž O Š A N A .

Lai ražošana būtu iespējama, ir nepieciešami ražošanas līdzekļi, ko tautsaimniecībā mēdz saukt par ražošanas faktoriem. Tie ir to spēku nesēji, kas rada produktu - ražošanas procesa rezultātu. Tautsaimniecības teorijā ir daudz un dažādu uzskatu par to, cik ražošanas faktoru ir un kas tie īsti ir. Rodas jautājums, kāpēc tik daudz un dažādi uzskati. Viens iemesls ir tas, ka daži autori, kas pieslienās Marksam, ir tanīs domās, ka ir tikai viens ražošanas faktors - cilvēku darbs. Līdzīgā kārtā kādreiz fizikrāti domāja, ka ražošanas faktors ir tikai viens - daba, zeme un cilvēks var būt tikai palīgs. Jaunāka laika uzskats ir tas, ka ražošanas faktori ir vairāki. Viss atkarājas no tā kā šos ražošanas faktorus skaita un rēķina. Te var būt dažādi ieskati. Visvairāk gan ražošanas faktoru skaits ir dažāds, tāpēc, ka ikviens ražošanas faktors nav homogēns ražošanas faktors, bet pēc būtības ir ražošanas faktoru grupa. Piemēra pēc - fiziska strādnieka darbs ir pavisam cits kā izgudrotāja darbs un abi tie atšķirās no kancelejas ierūdnā darba. Grūti šos trīs darba veidus salīdzināt, bet dažreiz viņus var ietilpināt vienā grupā, kaut vai vadoties no tā, ka par visiem šiem darbiem jāmaksā alga. Īpatnējs darbs ir uzņēmēja darbs, kas bieži vien pie praktiska darba roku nepieliek. Jaunākā laikā daži tautsaimnieki izveidojuši jaunu faktoru - uzņēmību.

Tālākā skatījumā mēs izdalīsim 4 ražošanas faktoru grupas:

1) darbu, 2) kapitālu, 3) zemi un 4) uzņēmību.

Šis ir viens no veidiem iedalījumiem. Iaturēsim prātā, ka katra no šīm grupām sastāv no vairākiem faktoriem.

26. lekc. 26. I. 43.

Darbs. Apskatot ražošanas faktorus vispirms kārtā apstāsimies pie darba. Ar darba jēdzienu iepazīsimies jau tad, kad runāsim par vērtēšanu. Tagad raudzīsim tuvāk apskatīt kā tautsaimniecības teorijā saprot darbu. Jāaizrāda, ka terminam "darbs" ir vairākas nozīmes un tās nekādā gadījumā nedrīkst sajaukt. Iesāksim ar to nozīmi, kas darbam piešķirta latviešu folklorā. Te darbs uzvertis kā mūžības norma, kurai pakļauti kā cilvēki tā dievi. Apskatot tālāk darba nozīmi, apstāsimies pie mēchanikas. Te ar darbu saprot rezultātu, kas rodas spēkam pārvarot kādu pretestību zināmā ceļā posmā. Mechanika šo darbu mēra ar kgrm., ergiem, HI utt. Šīnī nozīmē ir gluži vienalga, kas darbu veic. Jāpiezīmē, ka tautsaimnieciskos apcerējumos arī nākas dažre z lietot terminu "darbs" šādā nozīmē, bet nedrīkst aizmirst, ka te darbs nav domāts tautsaimnieciskā izpratnē. Tālāk, ikdienas valodā, zom darba saprot kādu uzdevumu, ko veic vai uzņēmies veikt cilvēks. No šīs darba nozīmes ir atvasināti termini: darba devējs, darbaņēmējs, darba meklētājs, bezdarbnieks. Tāpat par darbu mēdz saukt arī uzdevuma izpildīšanas rezultātu un vispārīgi cilvēka pūļu rezultātu. Mēdz runāt par mākslas darbu, lai gan zem tā saprot gatavu priekšmetu, piem., gleznu, tāpat sakot: "X ir sarakstījis ievērojamu zinātnisku darbu", mēs zom zinātniskā darba saprotam grāmatu. Ikdienas valodā par darbu dažreiz sauc arī zināma uzdevuma veikšanas procesu, jeb zināmu cilvēku mērķtiecīgu darbību. Ja saka, ka darbs ir grūts, tad domā, ka šis process ir grūts. Kā darbu sapratīsim tautsaimniecības teorijā? Te darbu mēs sapratīsim kā ražošanas faktoru un to tā sapratīsim visos tais gadījumos, kad nekas cits nebūs klāt minēts.

rācīju, viņa pamatdoma ir tā, ka iedzīvotāju skaitu ir iespējams atņemt pavairot kā pārtikas līdzekļus. No tā izriet secinājums, ka ir nepieciešami, lai cilvēku skaits tāpat regulētos kā to rodzām dzīvnieku valstī. Vēlāk radās daudzi tautsaimnieki, kas savus uzskatus pamatoja uz Malthusa uzskatiem un ieteica to, ko Malthuss atzina par nemoralisku, proti, ka cilvēki var gan agri precēties, bet dzīvot bezbērnu ģimenes dzīvi. Malthuss pats gan apprecējās tikai 39 gadu vecumā. Šī virziena piekritējus sauca arī par jaunmaltuzianiešiem. Dabīgi, ka pacēlas jautājums kāda tad ir iedzīvotāju problēma mūsu dienās. Austrumāzijā iedzīvotāju problēmas mūsu dienās varbūt līdzinās tam stāvoklim, ko raksturoja Malthuss, bet Vakarā Eiropā 1) iedzīvotāju skaita pieaugums ir lielā mērā samazinājies un 2) ražošanas iespējas ir ārkārtīgi augušas. Mūsu dienās diskusijas par Malthusa mācībām ir apklusušas un Eiropā mūsu dienās tās pazaudējušas savu nozīmi. Tagad dienas kārtībā ir cita problēma - ka iedzīvotāju skaita samazināšanās var apdraudēt nācīgas eksistenci un tiek pētīti jautājumi kā varētu palielināt dzimstību. Tālāk raudzīsim iepazīties ar iedzīvotāju kustību mūsu zemē. Dzimušo personu skaits pēdējos gados svārstījās ap 17-19 uz locē iedzīvotājiem. Diezgan interesants ir norvēģu sociologa Eilerta S u n d t a likums: gadi ar mazu dzimstību izsauca tādas pat gadus vēlāk, kad šo gadu generācija ir pieaugusi un tai ir bērni. Jāievēro, ka runājot par iedzīvotāju samazināšanos ir no svāra iziet no konkrētiem datiem un faktiem un nedrīkst iziet no cilvēku personīgiem novērojumiem. Ļoti svarīga ir arī starpība starp dzimušo un mirušo skaitu. Jautājumā par dzimstības samazināšanās iemesliem mēdz sajaukt divas svarīgas lietas: 1) kādā mērā vienai vai otrai valstij, zemei visumā ņemot ir spēja uzturēt pieaugošu iedzīvotāju skaitu un 2) kādā mērā vienai atsevišķai ģimenei ir iespējams uzturēt daudzus bērnus. Šīs 2 problēmas nedrīkst sajaukt. Tās abas paturēt prātā var iedzīvotāju politikā atrast pareizos ceļus. Iedējo laiku dzimstības samazināšanās ir lielā mērā vedama sakarā ar lielpilsētu pieaugumu. Ģimenēm lielpilsētās ir grūti bērnus uzturēt.

Mirišo skaits rāda par cik samazinājās darba rōku skaits. Pēdējos gados Latvijā mirušo skaitam bija tendence samazināties un tas svārstījās no 13 - 14 uz locē iedzīvotājiem. Mirstības samazināšanās oļoni ir meklējami tānī apstākļi, ka progresejusi medicīna un pīcaudzis dzīves līmenis. Ļoti svarīgs ir arī iecēlcjušo un izcēlcjušo skaits. Mūsu zemē šī problēma nav bijusi akuta, bet ir zemes, kur tā ir bijusi svarīga. Ļoti svarīgs ir arī iedzīvotāju sadalījums pa vecumiem. No 1935.g. Rīgā dzīvojošiem vecumā no 1 - 4 gadiem bija 13%, no 25 - 29 g. 24% un no 65 - 89 g. 14%. Tas rāda, ka lauki uzauzina bērnus un dēd patvērumu sirmgalvjim, bet Rīgā uzņem tikai spēka pilnos cilvēkus. Tas rāda, ka gribēt izveidot sekmīgu iedzīvotāju politiku, liela vēriba jāpiegriež mūsu pilsētām, lai tās nekļūtu par mūsu tautas kapsētām.

Zeme. Tālāk apstāsimies pie ražošanas faktora, ko sauca par zemi. Daudzās tautsaimnieciskās grāmatās vārda "zeme" vietā lietoto arī vārdu "daba". Starpība ir tā, ka ņemot apzīmējumu "daba", tur ietilpst arī klimāts un bioloģiskie apstākļi, tā tad jēdziens ir stipri plašāks. Ja ņemam vārdu, ka klimāts un bioloģiskie spēki ir brīvie dabumi, tad par šiem apstākļiem savā kursā nerunāsim, bet paturēsim kā ražošanas faktora apzīmējumu vārdu "zeme". Zeme ražošanā var pīedalīties 1) kā bāze augu un dzīvnieku dzīvē no kuras cilvēks iegūst zināmas izejvielas arģerbam, dzīvoklim, resp. sagādā bezgalīgi daudz izejmateriālu ražojošai rūniecībai. 2) zeme satur derīgus izrakteņus, naftu, mineralus, zeme dēd arī citus enerģijas avotus, piem., ūdens kritumus. 3) zeme sagādā vietu saimnieciskajai darbībai. Ar zemi kā ražošanas fak-

toru pēdējā nozīmē iepazīsimies tuvāk runājot par apbūves gabaliem un to renti. Viens no klasiskās skolas autoriem R i k a r d c s šis pirmais par zemi runāt un viņš runā par zemi kā par pirmatnējiem, neizmēlamajiem spēkiem. Jāizrāda, ka tai laikā viņš varbūt arī tā varēja skatīties uz šo jautājumu, bet mūsu dienās tas būtu, ja tā varētu izteikties, par stipru formulēts, tāpēc, ka par neizmēlamajiem zemes spēkiem grūti runāt, jo īstenībā arī zeme savus pirmatnējos ražošanas spēkus var pazaudēt un bieži pazaudē arī. Piem., Amerikā, sakarā ar mežu izciršanu ir radušies smilšu klajumi un saceloties smilšu vētrām plaši apgabali tiek padarīti neauglīgi. No piemēra redzam, ka ar cilvēka nesaudzīgu rīcību var zemes pirmatnējos spēkus iznīcināt. Vēl mazāk par zemes neizmēlamajiem spēkiem varam runāt, ja apstājamies pie kalnrūpniecības. No otras puses - nevar tik precīzi arī vairs teikt, ka zemē būtu pirmatnējie spēki, jo zinām, ka Ziemeļvācijā vairākos apvidos nosusināta jūra un par auglīgu zemi palicis jūras dibens. Šeit ir radīta pati zeme, resp. ražota zeme, ja tā varētu teikt. Ražotos ražošanas līdzekļus tautsaimniecībā sauc par kapitālu. Iaceļas jautājums kā būtu ar šo zemi - vai skaitās tagad zome vai kapitāls? Daudzi autori par to ir strīdījušies, bet šiem strīdiem nav nozīme ne praktiski ne teoretiski, lai vilktu zināmas robežas starp zemi un kapitālu. Klasificējot zināmas parādības mums arvien jāstojas ar zināmām starpformām no kurām izbēgt nevarēsim un tāda starpforma ir arī šai gadījumā. Jāņem vērā, ka ar saražoto zemi ir līdzīga problēma, problēmai par uzņēmuma ierīkošanu. Tad, kad redzam vilņojem drūvas, problēma par to kā radušies zeme ir jau kļuvusi vēsturiska un šai problēmai ir nozīme tikai tad, kad izdara aprēķinus par zemes nosusināšanu, kad izdara plāncjumus jūras nosusināšanai un šai gadījumā zeme noteikti ir kapitāls.

Runājot par zemi kā par ražošanas faktoru no tautsaimniecības teorijas viedokļa, tad ļoti svarīgi šķirt zemi no kapitāla, turpretim skatoties no privātsaimniecības viedokļa, starpība starp kapitālu un zemi pazudis, jo katrs uzņēmējs pieradis uz zemi skatīties kā uz kapitālu un no viņa viedokļa arī grāmatās būs atzīmēts, ka zeme ir kapitāls un ņemot vērā šo apstākli arī daži tautsaimnieki par zemi mēdz runāt kā par d a b i g o kapitālu, atšķirībā no mākslīgā kapitāla. No tautsaimniecības teorijas viedokļa šāds skatījums ir nevieta tāpēc, ka ienākums no zemes veidojās pavisam pēc citiem likumiem kā no kapitāla.

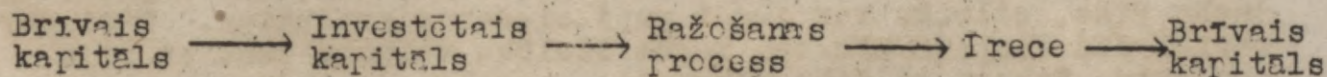
Kapitāls. Trešais ražošanas faktors ir k a p i t ā l s .

Tūdaļ jāizrāda, ka šī nodaļa ir viena no visgrūtākām aiz tā iemesla, ka jēdzienu kapitāls dažādi tautsaimnieki saprot dažādi. Mēs šeit apskatīsim tikai tās kapitāla nozīmes, kuras tautsaimniecības teorijā visvairāk apskatītas, resp. apstāsimies pie valdošiem uzskatiem kapitāla jautājumā tautsaimniecības teorijā. Vispirms būtu interesanti apstāties pie kapitāla pirmatnējās nozīmes. Vispirms par kapitālu ir sauktā aizdevuma summa, lai atšķirtu aizdevuma summu no augļiem. Ar laiku radās vesela rinda citu nozīmju. Kā tālāk dabīgi izveidojusies nozīme ir tā, ka par kapitālu sauca ne tikai aizdoto summu, bet visas tās mantas, ko par aizdoto summu varēja iegādāties. Tūdaļ jāizrāda, ka šai otrā nozīmē ir izveidojies kapitāla jēdziens grāmatvedībā. Šie divi kapitāla jēdzieni nav tie ar kuriem nāksies operēt tautsaimniecības teorijā un tagad mēģināsim noskaidrot jēdzienu kapitāls tautsaimniecības teorijā lietotā nozīmē. Iesāksim ar piemēru un apstāsimies pie tā paša cilvēka, kas kādā apvidū pārtiek no paša salasītām ogām. Kontrastējot Simiora uzskatus ar Böhme - Bawaka uzskatiem, redzējam, ka šis ogu lasītājs sāk stādīt kokus un redzējam, ka viņa darbā ienāca laiks. Ja nu šis cilvēks ir nolēmis stādīt kokus, tad viņa darbība lielā mērā atšķirsies no

ogu lasīšanas. Lasot ogas viņš tūlīt varēja tās patērēt, bet stādot kokus no šī darba viņš pārtikt nevar, jo augļu koki dos ražu tikai nākotnē. Lai viņš ar stādīšanu varētu nodarboties, viņam ļoti no svara sakasīt ogas jau krājumā, lai pa koku stādīšanas laiku varētu pārtikt. Šai augļu koku stādīšanai ir zināmas priekšrocības, jo tad, kad koki dos ražu, ogas varēs nolasīt ar daudz mazākam pūlēm. No otras puses - šim ražošanas veidam ir sava minus puse - uz preti tā, ka šī ražošana prasā laiku. Līdzīgu piemēru varētu minēt ļoti daudz. Ikviens darbarīks, ikviena darba rīka gatavošana ir šāds piemērs. Tikai tad, kad sagatavots darba rīks, cilvēks var iegūt nepieciešamos produktus. Visi darbarīki dod iespēju nākotnē iegūt lielāku vairumu tādu un tādu produktu. Sakarā ar tiko pārrunāto, paceļas jautājums par t.s. finansēšanas problēmām. Redzējām, ka šāda ražošana (ka cilvēks vispirms gatavo ražošanas līdzekli) prasā laiku un pa šo laiku cilvēkam nepieciešama pārtika. Ja cilvēks pārtiku sagādā pats, tad varam teikt, ka viņš finansē pats sevi, bet tik pat labi šo cilvēku var finansēt kāds cits, resp. cilvēks var uzturu aizņemt. Šādu ražošanu sauc par kapitalistisko ražošanu un reizē arī par aplīniskus ražošanu. Tā ir aplīniskus ražošana 1) tīri tehniskā nozīmē un preti: cilvēks ražo vispirms dažādus starpproduktus, kas tad vēlāk attiecīgā paterīnā priekšmeta ražošanu padara daudz produktīvāku. Ražoti tiek palīglīdzekļi un nevis paterīnā priekšmeti. 2) tā ir aplīniskus ražošana arī laika ziņā un tas tādēļ, ka paterīnā priekšmeti iegūstami pēc zināma laika.

Tālāk varam mēģināt definēt kapitālu tautsaimniecības teorijas nozīmē, jo šis kapitāls ir kapitalistiskās ražošanas ļoti svarīga sastāvdaļa. Kapitālu sauc par saražotiem ražošanas līdzekļiem un lai šo kapitālu atšķirtu no citiem kapitāla jēdzieniem, jo te ir runa par konkrētiem priekšmetiem, sauc to par reālkapitālu, tā tad reālkapitāls šai nozīmē ir saražotie ražošanas līdzekļi. Markss un visi tie autori, kas savas tautsaimniecības mācības būvē uz Marksa teoriju, definē reālkapitālu kā uzkrātu darbu. Stingri ņemot, pret šo definīciju var daudz iebilst un tāpēc viņu vairs nelieto. Viņa ir nepareiza tāpēc, ka darbs nav vienīgais, kas šādā ražošanā piedalās, ražošanā piedalās arī zeme, darbu uzkrāt vien nevar, vajadzīgs arī materiāls kurā darbu ieguldīt, cirvja pagatavošanai vajadzīgs arī koks un metāls un tie tieši vai netieši nāk no zemes. Arī pirmā definīcija ir diezgan daudz kritizēta, bet elementārējās tautsaimniecības teorijas studijās viņa ir pietiekoši pilnīga. Tālāk paceļas jautājums par kapitāla veidiem. Ar visiem mēs neiepazīsimies, bet iepazīsimies ar dažiem, kuri var būt mums svarīgi. Šie dažādie kapitāla veidi ir svarīgi un tie rāda, ka arī kapitāls kā ražošanas faktors nav homogēns, bet ir dažādi kapitāli, kuri ietilpst vienā grupā. Šo grupu tad arī apzīmē ar vārdu "kapitāls". Viens no parastiem kapitāla iedalījuma veidiem ir kapitāla iedalījums pastāvīgā un mainīgā kapitālā. Šie kapitāli arī tiek saprasti daudz un dažādi un tāpēc visos tais gadījumos, kur ar šiem terminiem jāsaduras ir jācenšās atšifrēt, kas ar šiem terminiem domāts. Jaunākā laikā visvairāk pieņemts uzskats, ka par pastāvīgo kapitālu sauc to kapitālu, kas piedalās vairākos ražošanas procesos un nevis vienā. Piemēram cirvis būtu jāuzskatā par pastāvīgo kapitālu. Mainīgais kapitāls turpretim ir tāds, kas piedalās tikai vienā ražošanas procesā un šāds kapitāls ir piemēram izejvielas, kurināmais materiāls. Pienu govs būs pastāvīgais ražošanas kapitāls, bet gaļas govs - mainīgais kapitāls, jo kaut lopu var tikai vienu reizi, turpretim, pienu var slaukt gadiem ilgi. Mainīgā kapitāla vērtība visa pāriet gatavā produkta vērtībā un ja tā nepāriet, tad ražošana nevar notikt. Pastāvīgais kapitāls sadalās uz visiem ražošanas produktiem, kas ar šī kapitāla palīdzību tiek ražoti. Arī Markss lieto šo iedalījumu, tikai mainīgā kapitālā ietilpst tikai darba algas, bet viss pārējais viņa uztverē ir pastāvīgais kapitāls.

Mēdz runāt par brīvo un investēto kapitālu (ieguldīto kapitālu). Ieguldītais kapitāls īstenībā ir reālkapitāls. Tas ir kapitāls, kas piesaistīts zināmu priekšmetu ražošanai. Piemēram fabrikas ēka ir investētais kapitāls. Modernā naudas saimniecībā ir arī vēl brīvā kapitāla jēdziens. Iar brīvo kapitālu mēdz uzskatīt šī kapitāla īpašnieka pirktsprējas, t.i. spēju iegūt reālo kapitālu. Šī spēja iegūt investēto kapitālu savukārt izsakās naudas veidā. Iar RM 10.000,- var iegūt reālkapitālu, piem., kādu mašīnu, bet kamēr vēl markas nav mašīnā ieguldītas, viņas ir brīvais kapitāls. Šematiski sacīto varam attēlot šādi:

Brīvo kapitālu var ražošanas uzņēmumā investēt uz dažādiem termiņiem, resp., uz ilgāku un īsāku laiku. Termiņš ir atkarīgs no ražošanas nozares. Piem.: maizes ceptuvē kapitāls, kas ieguldīts miltos var apgrozīties diezgan ātri, bet mežsaimniecībā periods var vilkties 70 - 80 gadu. Šo kapitālinvestīcijas ilgumu mēdz saukt par kapitāla austuma dimensiju. Dažreiz to sauc arī par ražošanas, resp. produkcijas periodu. Šim kapitāla apgrozības periodam ir liela nozīme tautsaimniecībā, sevišķi kredīta problēmā. Pieņemsim, ka ražošanas process ilgst 10 mēnešus. Ja uzņēmumam vajadzīgs kredīts, tad skaidrs, ka kredītu jāņem ne mazāku kā uz 10 mēnešiem. Vēl mēdz runāt par kapitāla platuma dimensiju. Iar kapitāla platuma dimensiju sauc rūpniecībā investētā kapitāla daudzumu.

28.lekc. 9.II.43.

Uzņēmība. Apskatīsim vēl vienu faktoru, kuru bieži tautsaimnieki uzskata kā ceturto ražošanas faktoru. Ja runā par 4 faktoriem, tad kā ceturto faktoru parasti uzskata uzņēmību. Uzņēmējs ir tas, kas 3 iepriekšējos ražošanas faktoros saņem savā rīcībā, resp., uz sava rēķina saista ražošanā. Uzņēmēja uzdevums ir organizēt visus pārējos ražošanas faktoros ražošanā. Vispirms uzņēmībā ietilpst organizācija. Šī funkcija ir ļoti svarīga. Otra svarīgā funkcija ir riska nešana saimnieciskajā dzīvē. Neviens saimnieciskais darbs nav bez riska, īstenībā bez riskiem. Šīs divas funkcijas piekrīt uzņēmībai. Daži autori neuzskata uzņēmību kā atsevišķu faktoru, bet tad rodas jautājums - kā tad ir ar organizāciju. Šie autori atzīst organizāciju, bet saka, ka tas ir tas pats darbs un to arī pieskaita darbam. Arī risku viņi atzīst, bet to viņi pieskaita kapitālam. Tas jau būtu labi, bet jāņem vērā tas, ka uz šīs tautsaimniecības teorijas daļas ir būvēta nākošā daļa par sadalīšanu, kas apskata ienākumu veidus un apskata tos atkarībā no ražošanas faktoriem. To ienākumu veidu, kas nāk no kapitāla, sauc par ienākumu no kapitāla u.t.t. Ja nu ņemam uzņēmību no vienas puses un no otras puses visus pārējos darba veidus, tad redzēsim, ka ienākums no dažādiem darba veidiem ir dažāds un redzēsim, ka atbildība par organizāciju veidojās pavisam citādi, kā atbildība par darbu, un ja tā, tad jau loģiski ir atdalīt pašā sākumā uzņēmību no pārējiem faktoriem. Līdzīgi ir arī ar risku. Tagad apstāsimies tuvāk pie organizācijas. Organizācijas sastāvā ietilpst 2 svarīgi elementi: 1) plāns un 2) metodes. Organizācijas uzdevums ir plāna uzstādīšana un attiecīgo metožu izvēle. Redzējam, ka saimniekošana ir plānveidīga cilvēku darbība, tāpēc plāns ir pirmā vietā. Ja uzņēmums ir mazs, tad vajadzība pēc plāna nav tik liela kā tad, ja uzņēmums ir liels. Atsevišķam amatniekam plāns veidojās līdz ar pašu darbu, bet tur, kur strādā 10.000 cilvēku, strādā arī tikpat daudz domu un katrs domā savādāk un ja katrs domās un strādās

riskē arī strādnieks un viņš riske ar to, ka var palikt bez darba tai nozarē, kuru viņš izvēlējis, riskē, ka uzņēmējs bankrotēs un viņš nedabūs savu darba algu. Šis strādnieka risks ir tcmēr ļoti ierobežots. Strādnieks var vēl riskēt ar dažādiem nelaimes gadījumiem, kas šini darbā var notikties. Galvenais risks ir tomēr tas, ko nes uzņēmējs. Viņš riskē ar savu ienākumu un ja gadās vesela rinda smagu apstākļu viņš var palikt pilnīgi bez ienākuma, paliekot apstākļiem vēl smagākiem viņš var zaudēt pat daļu sava kapitāla. Iešreizējā ražošanas iekārtā galvenais risks pārvelts uz uzņēmēju, tas ir uz personu, kas ir viskompetentākā persona uzņēmumā. Viskompetentākā persona tāpēc, ka viņam ir tīri psihiskās uzņēmēja spējas, viņa rokās satek vislabākā informācija, viņam ir lielākie piedzīvojumi, bet par visām lietām starp tām īpašībām ar kurām uzņēmējam jāpiedzimst ir pašpaļāvība, griba uzņemties risku un nest šī riska sekas. Visas šīs īpašības ir tās, kas ļoti daudz ko palīdz. Sīkumos šis problēmas iztirzā mācība par uzņēmuma saimniecību, te tikai jābrīdina ierādīt uzņēmībai mazāku lomu nekā viņai mūsu dienās pienākas. Jāņem vērā, ka daudzreiz risku mēdz pārvelt tālāk un to izdara ar līgumu palīdzību. Piem., ja kāds būvuzņēmējs apņēmis uzcelt ēku viņš ir riskējis ar zināmu summu. Vienu daļu no šīs summas viņš var pārvelt piem., uz ķieģeļu rūpnieku, cementa, dzelzs materiālu apgādātāju un tā samazināt savu risku. Riska samazināšanai ir dažādi ceļi. Minēsim tikai dažus, lai vispārīgi redzētu kādi ir tie riska veidi, kurus nes uzņēmējs: 1) risku iespējams samazināt lietojot dažādus izgudrojumus, piem., senos laikos necēla aizsargdambjus pret plūdiem un risks ka pilsēta pārplūdis bija stipri liels. Fabrikās pie mašīnām ir pierīkotas dažādas aizsargierīces. Irāsības šos nodrošinājumus ierīkot nākušs bieži no valsts ruses. 2) risku iespējams samazināt izdarot zināmas tirgus analīzes. Izdarot šādu tirgus analīzi, ir iespējams paredzēt kā cenas var svārstīties nākotnē. 3) risku iespējams samazināt sakarojot individuālos riskus lielās grupās un izdalot uz atsevišķu individu. Tā rīkojās apdrošināšanas sabiedrības. Beidzot, risku cenšas samazināt ar t.s. kompensācijas palīdzību. Lietojot šo metodi uzņēmuma darbību mēdz iekārtot tā, lai reļņa vienā vietā kompensētu zaudējumus otrā vietā. Sevišķi labi to redzam lauksaimniecībā. Lauksaimnieks neražo tikai labību vien, jo te ir diezgan liels risks, bet ražo arī auzļus, dārzājus, cukurbietes, linus u.t.t. Kompensācijas metode ir sastopama daudz un dažādās nozarēs. Šī metode prasa plašas tehniskās zināšanas

29.10.13.11.43.

Saimnieciskajā dzīvē bieži var novērot nesaskapas starp tehniski orientētiem un saimnieciski orientētiem cilvēkiem. Ieršonas ar tehnisku orientāciju ļoti bieži cenšas izmantot savas tehniskās zināšanas tādos apmēros, ka šī viņu cenšanās nonāk konfliktā ar saimnieciski orientētiem cilvēkiem un saimnieciski orientētu cilvēku uzskatiem. Arhitekts cenšas uzcelt skaistu ēku, kas atbilstu visām mākslas un modernās tehnikas prasībām, bet saimnieciski orientētais cilvēks saka tā: "Man nav vajadzīgs šis speciālais skaistums un šī speciālā deršība, man pietiek tad, ja šī ēka apmierina manu vajadzību". Te svarā krit saimnieciskajam cilvēkam tas, lai ēka, kas piemēram var būt kāda fabrikas celtnē, arī atmaksātos. Kāda nozīme ir celt skaistū, varenu, ugunsdrošu fabrikas ēku, ja darbībai jāpārļāšinties tā izrādīsies neriemērta un būs jānojauc. Šo divu viedokļu konfliktu nereti sastopami pat vienā un tai pašā atsevišķā uzņēmumā, bet ļoti bieži parādās visā saimniecētājā sabiedrībā. Inženieri bieži skatas uz saimnieciski orientētiem cilvēkiem ka uz tādiem, kas nelauj viņiem radīt viņu tehniskos brīnumus un ir jārliecināti, ka saimnieciskā dzīve nav un nav kārtībā. Mūsu dienās jāņem vērā, ka saimnieciskie labumi, kas nerīeciesami cilvēku vajadzību apmierināšanai ir milzīgi

daudzumā un vajadzīgs arī milzīgs daudzums no katra saimnieciskā labuma, bez tam tas, kas šodien ir labums var rītu tādā veidā nebūt un tas, kas šodien vēl nav izgudrots, tas rītu var iekarot s izcilu vietu pārējo labumu vidū. Šis visus saimnieciskos labumus ir vajadzīgs ražot un ražot dažādos daudzumos un jāražo tā, lai i- nu cenas būtu piemērotas patērētāju rīktspējām. Tehnika viena pa- ti nevar izšķirt problēmu par to, cik katrs no šiem labumiem un kādi labumi vispārīgi ir jāražo, to jānāk palīgā tautsaimniekiem, katrā ziņā privātsaimniekiem. Visā saimnieciskajā dzīvē ir viens milzīgs regulētājs, kas regulē visu saimniecisko dzīvi un tā ir cena. Cena ir tieši tā, kas spiež vienu uzņēmēju ražot nevis tik daudz saim- niecisko labumu, cik to atļauj viņa uzņēmuma tehniskā iekārta, bet ražot tikai tik daudz, cik atmaksājās ražot. Modernājos laikos tomēr arī cilvēks cenšas iespaidēt cenu, piemēram monopolists, arī valsts iejaucās saimnieciskajā dzīvē ar cenu regulēšanu. Taut- saimniecības teorijā ir izstrādāta ekonomiskā politika, ir sva- rīgi regulēt cenu, lai vienu otru procesu patrinātu vai palēninā- tu. Ir bijuši mēģinājumi izslēgt cenu kā regulētāju, piem., I.S.R.S. ar plānošanu, bet tie tikai neveiksmes vien vietuši, jo nav taču iespējams izplānot uz priekšu cilvēku vajadzības un tādā veidā iz- slēgt cenu kā saimnieciskās dzīves barometru.

SPECIALIZĀCIJA UN LOKALIZĀCIJA. Šini nodaļā mēģināsim noskaidrot kā atsevišķo individu saimnieciskā darbība saistās vienā tautas saimniecībā. Ja runājam par speciali- zāciju, tad tā var būt trīsveida: 1) atsevišķu personu, 2) atsevišķu apvidu, rajonu vai zemju un 3) atsevišķu uzņēmumu specializācija. Trešais veids ir pirmā un otrā specializācijas veida kombinējums. Pirmā attiecas uz darbu, otrā uz zemi kā ražošanas faktoru, bet trešā ir visu ražošanas faktoru kombinējums. Lai specializāciju labāk izprastu, izsumā iepazīsimies ar vienu jaunu principu - salīdzināmo priekšrocību un salīdzināmo izmaksu principu (komparatīvo priekšrocību un komparatīvo izmaksu principu). Iziesim no kāda vien- kārša piemēra un pieņemsim, ka kāds jauns advokāts tikko sācis savu praksi un savas prakses pamērus vēl nezina, tāpēc viņš ir uzmanīgs un sākumā viņam prakse ir samērā maza. Advokāta praksē ir daudz tā- du darbu, kuru veikšanai nav vajadzīga juridiskā izglītība, piemē- ram sūdzību rakstu pārrakstīšanā uz mašīnas, izrakstu izdarīšana no iesniegtām lietām. Kamēr prakse ir maza, jaunais advokāts šos dar- bus strādā pats, lai gan piem., specialiste mašīnrakstītāja tos izdarītu daudz labāk. Klientu skaitam pieaugot, ja advokātam darba pietiek tikai ar lietu aizstāvēšanu, analizēšanu, tad viņš pieņems sev palīgu - mašīnrakstītāju, kas veiks visus tehniskos darbus. Rodzām ārkārtīgi interesantu lietu - ka ikviens cilvēks cenšas katrā ziņā darīt to darbu, ko viņš spēj veikt vislabāk un cenšas veikt to darbu, kas viņam sola lielāko ieguvumu un priekšrocības. Vienmēr tas protams tā nav un apstākļi dažreiz spiež cilvēku strādāt tādu darbu kur viņa spējas nav vislielākas un ieguvums nav vislielākais. Tādā kārtā esam nonākuši pie specializācijas un dar- ba dalīšanas. Darba dalīšana ir labi jāizprot, tā nebūt nenozīmē to, ka ikviens dara savu darbu un ar to jau ir notikusi darba dalīšana. Ja piemēra pēc nepam eskinšam, kas tālu ziemeļos nodarbojas ar ro- pu mēdībām un nēgeri, kas kāpj kokos, lai iegūtu kokusriekstus, tad darba dalīšana starp viņiem būtu tikai tad, ja nēgeris sagādātu kokusriekstus arī eskinšam un tas savukārt dotu ropu taukus nēge- rim, pretējā gadījumā nekā kopējs viņu darbam nav. Darba dalīšana tautsaimniecības teorijas izpratnē iziet no priekšnosacījuma, ka vairāku personu darbība veida vienu veselu, tādā kārtā viņu starpā notiekot labumu apmaiņa. Darba dalīšana attiek 1) atsevišķā uzņē- mumā un 2) atsevišķā mājturībā. Iedējā pastāvējusi jau tad, kad vēl nav bijusi izveidojusies maiņa - virietis darījis vienu darbu, sieviete - otru darbu. Viens uzņēmums var ražot vienu preci vai ra-

kalpojumu, bet otrs kādu citu. Šie uzņēmumi var izaugt no mājturībām. Kā vienā, tā otrā gadījumā atsevišķas profesijas viena otru papildina tānī pat saimniecētāja sabiedrībā. Jo lielāka ir saimniecētāja vienība pie kuras atsevišķi uzņēmēji pieder, jo lielāka arī ir darba dalīšana. Rodas jautājums kādas priekšrocības tad ir darba dalīšanai. Šīs priekšrocības ir bijušas pazīstamas jau sen. Doma par darba dalīšanu sastopama jau sengrieķu autoru darbos. Adams Smits ir viens no pirmajiem, kas vislabāk šīs darba dalīšanas priekšrocības formulējis. Tsumā viņas ir šādas:

- 1) darba dalīšana pavairo darba darītāja izveicību un prasmi, jo viņam nākas neskaitāmas reizes atkārtot vienu un to pašu darbu. Sakarā ar to netiekvien pats darbs kļūst vieglāks, bet arī gatavais produkts ir daudz precīzāks un labāk nostrādāts.
- 2) darba dalīšana ietaupa laiku, kas vajadzīgs, lai pārietu no viena darba uz otru. kā tas ir tad, ja vienai un tai pašai personai nāktos veikt dažādus darbus. Tā kā darbs ir kļuvis vienkāršāks, tad to iespējams iemācīties īsākā laikā un tā rodas liels laika ietaupījums.
- 3) sadalot darba procesu sīkās daļās, kā tas notiek pie darba dalīšanas, vienā un tai pašā uzņēmumā rodas iespēja šo vienmuļo cilvēka darbu atvietot ar mašīnas darbu. Darba dalīšana veicina jaunu tehnisku izgudrojumu rašanos un jauni tehniski izgudrojumi savukārt padara produktīvāku cilvēka darbu.

Pieņemsim, ka kādā uzņēmumā ir 50 strādnieku un ražošanas procesā viņi piedalās šādi:

Ražošanas pakāpes:	I	II	III	IV	V
Strādnieku skaits:	5	20	15	7	3

Iaceļas problēma kurā vietā radīsies vispirms mašīna. Skaidrs, ka viņa radīsies tur, kur darbs ir visvienkāršākais un kur ir nodarbināti visvairāk strādnieku. Tas būs posmā 2. Ja nu uzņēmējs iegādā mašīnu, bet tā atvieto 40 cilvēku darbu, tad uzņēmējam neatmaksāsies strādāt ar $\frac{1}{2}$ kapacitāti un viņš būs spiests darbu visos pārējos posmos palielināt, resp dubultot. Šie Smits norādījumi ir spēkā vēl mūsu dienās un pievienot tiem mēs varam vēl sekojošo: sakarā ar darba dalīšanu rodas iespēja izmantot labāk kā darbā tā kapitālu. Cilvēks ar spēcīgu fizisko būvi var kļūt par kalēju, bet cilvēks ar vājāku fizisko uzbūvi var izvēlēties citu amatu, piem., pulkstenītaisītāja amatu. Līdzīgā kārtā ir iespējams ekonomiski izmantot darba rīkus un mašīnas. Beidzot darba dalīšana atvieglo kontroli un uzraudzību. Šai darba dalīšanai ir visai svarīgas sekas. Techniskās darba dalīšanas rezultātā radās gatavā produkta standartizācija un tās pamatos ieliet tipizācija un normalizācija. Tipizācija nozīmē vienveidīgu priekšmetu ražošanu lielos vairumos. Tipizācija ir sevišķi atzīta ZASV, bet tā sastopama arī pie mums. Visur tur, kur pastāv tipizācija ir atviegloti remontī. Normalizācija nosaka katram atsevišķam tipam lielumu un formu. Tādu normalizētu produktu piemērs ir šujamie diegi. Tijs piem., ir baltie diegi, bet tie ir numurēti. Tāpat arī apavien - - var būt vairāki tipi: laka kurpes, futbola zābaki u.t.t., bet šie tipi ir reizē arī numurēti pēc kājas lieluma. Standartizācijai ir liela nozīme privātsaimniecībā. Kāda Amerikas apavu fabrika ražoja apm. 2500 apavu tipus un pārdeva par 10 dol.gab. Radās ideja par normalizāciju. Bija no svāra noskaidrot, kādi tipi un kādi lielumi tiek pieprasīti. Iēc savākto datu apstrādāšanas firma samazināja tipu skaitu uz loc un tā radās iespēja apavus pārdot par 6 dolāriem pāri. Šis piemērs rāda kāda nozīme ir standartizācijai atsevišķa uzņēmuma saimniecībā.

Profesionālā darba dalīšana ir novedusi pie tagadējās mainas saimniecības. Tā ir novedusi pie indirektās, t. i. netiešās vajadzību apmierināšanas, kas raksturojama ar to, ka cilvēks ražo preces tirgum un ar mainas ceļu iegūst citas preces, kas noder viņa vajadzību tiešai apmierināšanai. Šai vajadzību apmierināšanai ir ļoti liela analogija ar kapitalistisko ražošanu vispār, piem., abas prasa laiku.

Līdz šim runājām par personīgās darba dalīšanas priekšrocībām, bet protams, ir arī daži autori norādījuši uz darba dalīšanas trūkumiem, piem., ja sociologi runā par modernajam fabrikām, kur līdz augstai pakāpei izkopta lentas sistēma, tad viņi norāda, ka vienmūlais darbs, ko cilvēks tur dara atstāj lielu iespaidu uz atsevišķa individa garīgo dzīvi.

Starptautiskā darba dalīšana. Specializēšanās pastāv netikvien kā starp atsevišķiem cilvēkiem, bet tā pastāv starp atsevišķiem rajoniem, pat valstīm. Viena valsts ražo vairāk vienu produktu ne kā viņa spēj patērēt un eksportē preces pārpalikumu uz citu valsti, tā radot starptautisko tirdzniecību. Runājot par atsevišķu arvidu specializēšanos būs še jārģgaisms viena daļa no starptautiskās tirdzniecības. Vispirms šeit ir svarīga starptautiskā darba dalīšana. Tas tāpēc, ka ekonomiskā politikā starptautiskās tirdzniecības problēmas ir ļoti svarīgas tad, kad nākas izšķirt dažādas problēmas par dempingu, muitām, importu, eksportu u. t. t. Savā kursā varēsim šo problēmu apskatīt tikai ļoti konspektīvi. Arī jautājumā par starptautisko darba dalīšanu ir svarīgs salīdzināmo priekšrocību un salīdzināmo izmaksu likums. Lai to redzētu, apskatīsim kādā piemērā dažus stāvokļus, kas varētu starptautiskajā darba dalīšanā rasties, rīe tam ņemsim tos ļoti vienkāršā veidā, lai varētu izyrast elementus, kas izseuc starptautisko darba dalīšanu. Iedomāsimies, ka mēs novērojam divas dažādas zemes un pieņemsim, ka tur tāpat atrodās samērā primitīvā stāvoklī, proti, ka vēl tur nav izveidojusies nuda un notiek maiņa. ņemsim piemēru, kuru minējis Adams Smits. Viņš pieņem, ka zemēs dzīvo mednieki, kas medī bebrus un briežus. Ja no vienas dienas laikā katrs mednieks var nošaut vai nu 2 briežus, vai 1 bebrī, tad maiņas attiecība būs tāda, ka 2 briežus mainīs pret 1 bebrī. Zemes apzīmēsim ar A un B. Pieņemsim tagad, ka zemē A un zemē B ir pilnīgi vienādi apstākļi un mednieks, kas nemedījis 1 bebrī pret to var iegūt 2 briežus kā zemē A tā zemē B. Redzam, ka medniekiem nav nekādas vajadzības meklēt maiņu otrā zemē, jo viņi savā zemē var iegūt pilnīgi to pašu, ko otrā zemē. Tādā gadījumā, kad ražošanas izmaksas abās zemēs ir vienādas, maiņa nav sagaidāma. Pieņemsim tagad otro gadījumu, proti, ka zemē A situācija negrozās, tas ir tur iespējams vienā dienā nemedīt vai nu 1 bebrī, vai 2 briežus un 1 bebrī var mainīt pret 2 briežiem vai arī 2 briežus pret 1 bebrī, bet ka zeme B ir divreiz bagātāka un tur vienā dienā iespējams nemedīt vai nu 2 bebrus vai 4 briežus. Redzam, ka lai gan zeme B ir divreiz bagātāka, stāvoklis būtībā nav grozījies un maiņas attiecības palikušas negrozītas. Varam teikt, ka arī šai gadījumā maiņas starp abām zemēm neattīstīsies, bet viens gan te notiks un proti izceļošana no zemes A uz zemi B. Jautājums tikai, vai B zemes iedzīvotājiem šāda iecelšana patīks un ja nepatīks, tad jau radīsies konflikts kuru izšķirs kā jau tas parasts divu valstu starpā. Apskatīsim tagad trešo gadījumu un proti, ka A zemē stāvoklis negrozās, bet zemē B var vienā dienā nošaut 1 bebrī vai 3 briežus, resp., pret 1 bebrī var iegūt 3 briežus un pret 3 briežiem 1 bebrī. A zemes bebru medniekiem tagad būs tendence mainīt savus bebrus pret B zemes briežiem, jo savā zemē par 1 bebrī viņi sa-

nems 2 briežus, bet zemē B par 1 bebru 3 briežus. Tātad arī B zemes briežu medniekiem būs izdevīgi savus briežus mainīt pret A zemes bebrim, jo savā zemē viņiem par 1 bebru jādod 3 brieži, bet A zemē viņš 1 bebru var iegūt dodot pretī tikai 2 briežus. Attīstīsies maina. Redzam tad arī tos pamata priekšnosacījumus, kas nepieciešami, lai starp 2 zemēm varētu rasties starptautiskā darba dalīšana un maina. Katrai no šīm 2 zemēm ir savādākas sadalīšanās priekšrocības. Vispirms ir salīdzinātas šo divu produktu ražošanas izmaksas (relatīvās) katrā zemē, t.i. attiecība starp bebru izmaksām un briežu izmaksām. Otrkārt ir salīdzinātas relatīvās izmaksu attiecības vienā zemē ar tādām pat izmaksām otrā zemē.

Iepensim vēl ceturto gadījumu un proti, ka zemē A stāvoklis nav grozījies, bet zeme B ir stipri bagātāka par zemi A. kā brieža tā arī bebru ziņā. Zemē B ir iespējams vienā dienā nocodīt vai nu 7 bebrus vai 7 briežus. B zemes bebru medniekiem ir izdevīgi doties mainā uz A zemi, lai gan viņu zeme ir briežiem bagātāka. Tātad izdevīgi ir arī A zemes briežu medniekiem doties mainā uz B zemi. Šinī gadījumā attīstīsies maina un emigrācija no zemes A uz zemi B. Redzam, ka šinī situācijā brieži tiks eksportēti no zemes A uz zemi B un tā tad nebūt vienmēr nav tā kā bagātākā zeme eksportēs savas preces uz nabadzīgāko zemi, bet var būt arī otrādi. Ir daudz blakus apstākļu, kas šo problēmu sarežģī un tā nebūt nav tik vienkārša kā pēc piemēra varētu likties. Mūsu piemērā pavisam netika aizkārtis jautājums par kādu cenu tad maina isti notiks. Viens no galvenajiem apstākļiem, kas ietekmēs vēnu būs konkurence kā starp abu zemju piedāvātājiem, tā starp abu zemju pircējiem. Mēs pieņemsim, ka ražošana notiek pie konstantām caurmēra izmaksām, t.i. mēs pieņemām, ka zemē A un B katrs mednieks var iegūt noteiktu bebru vai briežu skaitu. Var gadīties, ka briežu skaits ātri samazinājs. Sakarā ar to caurmēra izmaksas kļūst augošas un varbūt drīz zemē A viens briedis sāk līdzināties 1 bebrim. Šim izmaksām ir ārkārtīgi svarīga loma problēmā. Vienkāršotājos piemēros nav ņemtas vērā transporta izmaksas un tām ir milzīga nozīme. Ja tās ir lielas, tad var gadīties, ka B zemes iedzīvotājiem nemaz neatmaksājas savus bebrus eksportēt uz A zemi, jo visas priekšrocības apēd transports. Jāpiezīmē, ka transporta izmaksām ir arī milzīga nozīme starptautiskās tirdzniecības veicināšanā. Uzlabojoties transporta teknikai, resp. slidot transporta izmaksām, starptautiskā darba dalīšana arvien uzlabojās. Jāņem vērā, ka starptautiskajā tirdzniecībā nepiedalās tikai 2 zemes vien un katra zeme nepiedalās tikai ar 2 produktiem vien. Tendence uz emigrāciju var rasties, bet ne katrreiz bagātākā zeme būs priecīga, ja viņā ieplūdis nabadzīgākas zemes iedzīvotāji. Mēs pieņemām arī ka notiek tieša maina, ka šīs 2 zemes maina tieši precī pret precī, bet mūsu dienās ir radies mainas starpprodukts - nauda un šī nauda līdz ar atsevišķu zemju naudas funkciju var lielā mērā ietekmēt starptautisko tirdzniecību. Ražošanas faktoru pārvietošanās no vienas zemes uz otru ir apgrūtināta, bieži pat neiespējama. Mēs pieņemām, ka vienā zemē darbs var pārvietoties no vienas nozares uz otru, bet jāņem vērā, ka tik vienkārši tas nav un ražošanas faktoru pārvietošanās arī vienā zemē notiek ļoti lēni. Uzdevums visas šīs problēmas sīki risināt un izšķirt pieder ekonomiskai politikai.

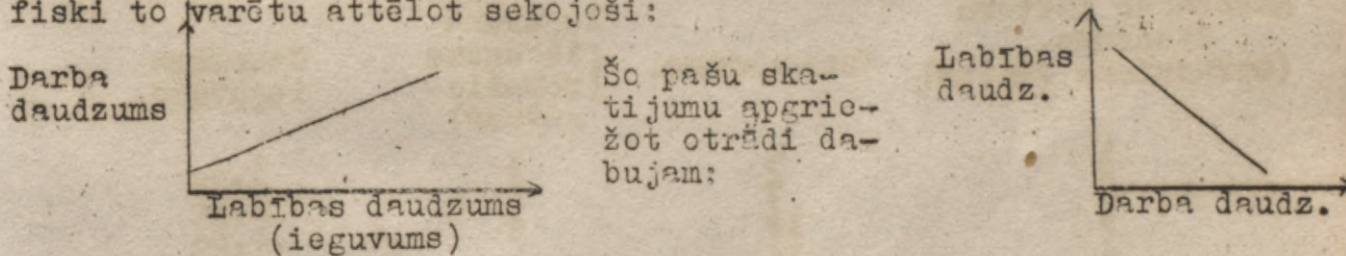
Iepazīsimies vēl ar pāris problēmām, kas saistās ap to problēmu grupu, ko sauc par l o k a l i z ā c i j a s problēmām. Jāapskata te tie principi sakarā ar kuriem notiek atsevišķu uzņēmumu novietošānās ražošanā. Vispirms atsevišķu uzņēmumu novietošānās ir atkarīga no dažādiem vēsturiskiem iemesliem. To var izskaidrot ar tādiem iemesliem kuriem ir tīri gadījuma raksturs, bet kas reiz ir notikuši un šo parādību izsaukuši. Zinām, ka pilsētās dažādas

is senāk zināmās ielās un vēl tagad Londonā attiecas ne tikai uz ielām vienā pilsētā, bet arī uz dažādām zemēm. Zviedrijā ir lielākā sērskociņu rūpniecība un tas tāpēc, ka tagadējais sērskociņš izgudrots Zviedrijā. Šveice ir no laika gāla pulkstenātais zeme, lai gan izejmateriālos viņi sevišķu priekšrocību nav, bet ir gan kvalificēts darba spēks, kas šo rūpniecību pie sevis saista. Otrkārt te svarīgas ir izejvielas un svarīgas tāpēc, ka izejvielas ne labprāt padodas transportam. Piemēram Vācijā Rūras apgabālā, kur ir akmens ogles, ir attīstījusies dzelzs rūpniecība. Sviesta ražotavas ir novietojušās pie lauksaimniekiem un nevis pilsētās, tāpēc, ka sviesta transports iznāk lētāks kā piena transports, jo nav jāmaksā par pienu atdošās ūdens transportu. Alus brūži atkal ir novietojušies nevis tur, kur ir mieži, bet gan tur, kur ir dzērāji un tas atkal tāpēc, lai nebūtu jāmaksā par ūdens transportu, kas ir alus saturā. Liela nozīme ir dzinējspēkam. Enerģiju, pateicoties elektrībai var novadīt pie izejmateriāliem un tā rast lielas priekšrocības attiecībā uz transporta izmaksām. Tomēr arī elektrības pārtransportēšanai ir savas robežas un piemēram nenovada vis elektrisko enerģiju alumīnija ražošanai uz Franciju, bet izejmateriālus no Francijas nogādā uz Norveģiju.

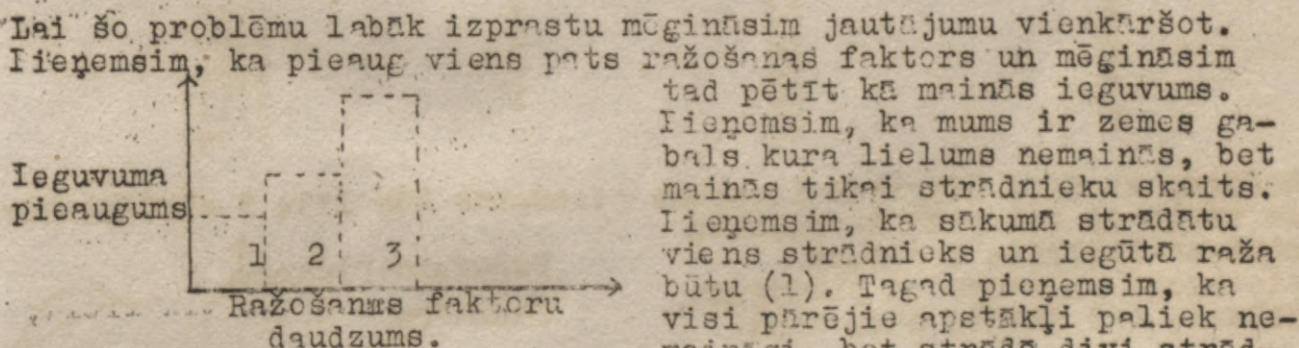
31. leke. 20. II. 43.

RAŽOŠANAS TEORIJA.

Vienā un tai pašā uzņēmumā iespējams izlietot gan vairāk, gan mazāk no viena vai otra ražošanas faktora. Šie faktoru daudzumi atstāj iespaidu uz rezultātu un ražošanas teorijas uzdevums ir konstatēt sakarību starp ražošanas faktoru daudzumiem un iegūtā produkta daudzumiem. Ar šo teoriju mēs esam jau iepazīnušies runājot par ražošanas izmaksām kad pacēlās jautājums, cik izmaksas zināmu daudzumu ražošana. Mēs to aprēķinājām naudā, bet varam to aprēķināt arī reāli izsakot ražošanas faktoru daudzumos. Grafiski to varētu attēlot sekojoši:

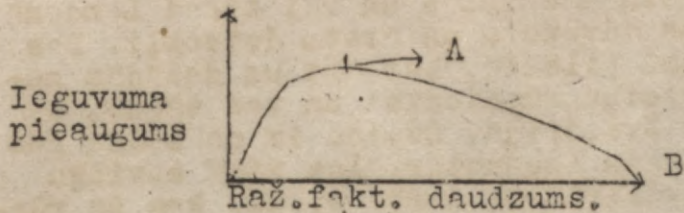

Šo pašu skaitījumu apgrīžot otrādi dabūjam:

Lai šo problēmu labāk izprastu mēģināsim jautājumu vienkāršot. Ieņemsim, ka pieaug viens pats ražošanas faktors un mēģināsim tad pētīt kā mainās ieguvums. Ieņemsim, ka mums ir zemes gabals kura lielums nemainās, bet mainās tikai strādnieku skaits. Ieņemsim, ka sākumā strādātu viens strādnieks un iegūtā raža būtu (1). Tagad pieņemsim, ka visi pārējie apstākļi paliek nemainīgi, bet strādā divi strādnieki. Kopiegunums pie abiem strādniekiem būs (1) + (2), bet ieguvuma pieaugums būs (2). Ja strādās 3 strādnieki, tad ieguvuma pieaugums būs (3), bet kopiegunums (1) + (2) + (3). Redzam, ka kopiegunums aug un aug arī ieguvuma pieaugums, bet tas tā turpināsies tikai līdz zināmam punktam, pēc tam ieguvuma pieaugums samazināsies.

Mēs zīmējām diagramu ar stabiliem, bet varam to uzzīmēt arī ar nepārtrauktu līniju:

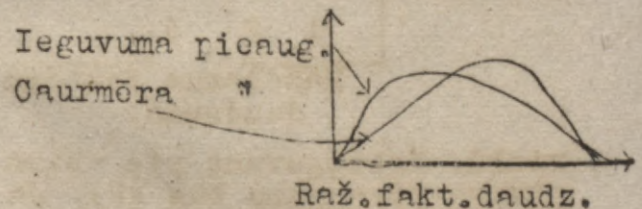
Tur, kur likne krusto x-asi, tur sākās negatīvais ieguvuma pieaugums. Likni mēdz saukt arī par produktīvi-tātes likni. Šai liknē sastopam divus t.s. maksimālos punktus. Punkts A rāda to punktu

pie kura ieguvuma pieaugums ir maksimālais. Ieguvuma pieaugums turpinājas arī aiz punkta A, bet tur viņš vairs nesasniedz maksimumu. Maksimālais kopiegunums ir punktā B, kas atrodās tur, kur produktivitātes likne krusto x-asi. Šai liknei varam saskatīt divus posmus. Iosms AO rāda augošu ieguvuma pieaugumu un pašu atziņu par augošo ieguvuma pieaugumu mēdz saukt par augošā ieguvuma pieauguma likumu. Iosmā BA redzam dilstošu ieguvuma pieaugumu un pašu atziņu sauc par dilstošā ieguvuma pieauguma likumu. Mēs ņemām šeit kā ražošanas faktoru darbu. Kā būtu, ja ņemtu kādu citu faktoru, piem., kapitālu? Kapitāls ir ražošanas līdzeklis, piem., mākslīgie mēsli. Eksperimenti ir noskaidrojuši, ka arī tur ir spēkā šis likums. Mēslojot vienu un to pašu nemes gabalu vairāk un vairāk, ieguvuma pieaugums pieaug tikai līdz zināmam punktam un tad samazināsies. Tāpat tas būs arī tad, ja mainītos zemes daudzums un mēs iegūtu atkal to pašu atziņu. Tā tad šī produktivitātes likne attiecas uz visiem ražošanas faktoriem. Šis likums nav spēkā tikai uz visu veģitācijas periodu, bet arī uz zināmu ražošanas procesu, piem., kartupeļu novākšanu.

Traktiskā saimniecībā vienmēr ir izdevīgi iesākt ar tēdu kapacitāti, kas pārsniedz augošo ieguvuma pieaugumu un tas punkts parasti ir starp A un B, tāpēc arī ar augošo ieguvuma pieaugumu nākas sastapties visai reti, bet ļoti bieži nākas sastapties ar dilstošo ieguvuma pieaugumu. Lai labāk ilustrētu sakarību starp dažādiem lielumiem, ilustrēsim teikto ar kādu skaitlisku piemēru:

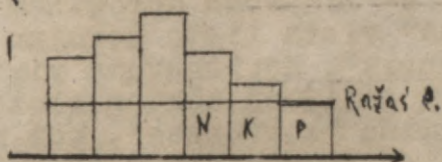
Ražošanas faktoru daudzums. (strādnieku skaits)	Kopiegunums.	Ieguvuma pieaugums (robežieguvums)	Caurmēra ieguvums.
1	3	3	3,00
2	7	4	3,50
3	12	5	4,00
4	16	4	4,00
5	19	3	3,80
6	21	2	3,50
7	22	1	3,14
8	22	0	2,75

Redzam, ka šini diagramā ieguvuma pieaugums būs līdz 3 strādniekiem. Ja vienā un tai pašā koordinātu sistēmā iezīmētu ieguvuma pieauguma un caurmēra pieauguma liknes, tad dabūtu šādu ainu:

Ja ņemsim kādu tīrumu un sāksim papētīt no kā ir atkarīgs ražas augstums šai tīrumā, tad redzēsim, ka faktoru ir daudz. Tur ir svarīgs mitruma daudzums, ieguldītā darba daudzums, saņemtais saules gaismas daudzums u.t.t. Kurš tad ir tas faktors no kura atkarīgās ražas daudzums? Iieņemsim, ka vienā tīrumā ir tik no katra faktora daudzuma, ka pietiktu, lai izaugtu tik liela raža, cik liels diagramā atzīmētais stabiņš. Ja tā, tad raža būs tik liela,

cik spēš dot I daudzums un vispārīgi, ražas lielumu iespaido minimālais faktors. Iar m i n i m ā l o f a k t o r u sauc to

faktoru, kas atrodās visminimālākos daudzumos salīdzinot ar to, kas nepieciešams. Šis faktors tad arī velk robež ražas augstumam. Šo minimālā faktora jēdzienu lauksaimniecībā ievēdis Leibnics. No

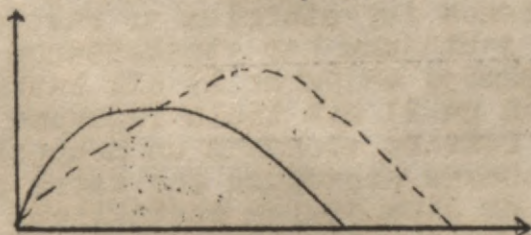
sākuma to attiecināja tikai uz lauksaimniecību, bet tas attiecināms uz visu ražošanu.

Šo ieguvuma pieaugumu mēdz saukt arī par robežpieaugumu, bet kādreiz to sauc arī par robežproduktu. Ja būs pieaicināti 6 strādnieki, tad robežstrādnieks būs sestais strādnieks, bet robežpieaugums būs 2 vienības. Arvien tiek skatīts tā, ka robežstrādnieks ir cēlonis un robežieguvuma pieaugums - sekas.

Sākumā tautsaimniecības teorijā bija uzskats, ka dilstošais ieguvuma pieaugums ir sastopams tikai vienīgi lauksaimniecībā. Lauksaimniecībā tas ir tikai visātrāk novērots un tas tāpēc, ka zemes gabals paliek nemainīgs. Rūpniecībā vienkārši neieskatīja viņu tik ātri tāpēc, ka rūpniecībai paplašinoties palielinājās visi faktori.

Saimnieciskajā dzīvē ļoti bieži sastopami gadījumi, kur iespējams palielināt visus ražošanas faktorus uz reizi. Iarbūvējot fabriku uz citu kapacitāti ieguvuma pieaugums kļūst vienmēr lielāks un lielāks. Nevajag domāt, ka šeit ieguvuma pieaugums var augt bezgalīgi, arī šeit tam ir savas robežas.

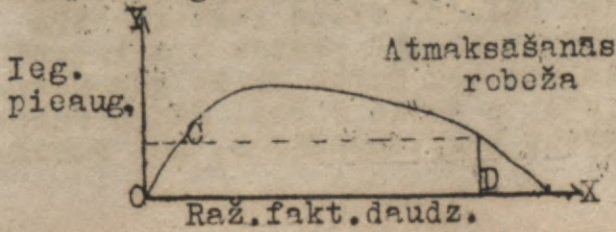
Līdz šim apskatījām augošo ieguvuma pieaugumu divējādos apstākļos 1) tad, ja pieaug 1 faktors un 2) tad, ja pieaug visi faktori. Vēl var rasties 3. gadījums un tas ir tad, ja mainās ražošanas metodes. Ja tās mainās, tad rodas jauna produktivitātes līkne. Maksimālais punkts jaunajā līknē ir tālāk no vecās līknes maksimālā punkta.

Dauids Rikardo ir izgājis no tā priekšnosacījumā, ka tehnika paliek nemainīga, kaut gan viņš īstenībā kaut cik skaidri un noteikti savos darbos uz to nav

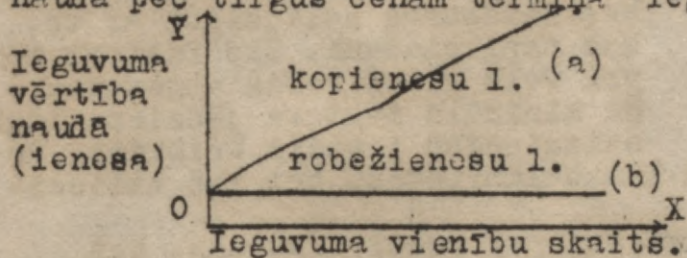
norādījis. Šis pieņēmums pārrunu sākumā ir visai parocīgs. To iespēju, ka var mainīties tehnika nedrīkst aizmirst. Zemes šaurība spiež zemi arvien labāk un pilnīgāk izmantot. Tā tad šeit lauksaimnieciskajā ražošanā saskatāmas dinamiskas pārmaiņas. Jo lielākam iedzīvotāju skaitam ir jāpārtiek no vienas un tās pašas zemes platības, jo augstākas būs cenas un jo augstākas būs cenas, jo vairāk tās pamudinās zemes īpašniekus meklēt jaunas metodes zemes apstādāšanai. Varam teikt, ka augošam ieguvuma pieaugumam ir 3 nozīmes. Viņš var rasties: 1) produkcijas līknes sākumā, 2) palielinot visus ražošanas faktorus un 3) pielietojot jaunus izgudrojumus un pielietojot uzlabotu veco tehniku.

Esam problēmu skatījuši no tīri tehniska viedokļa un tagad mums jāpāriet uz ekonomisko skatījumu. Ekonomiskais skatījums būs tas, kur mēs sāksim skatīt kādus faktoru daudzumus tad uzņēmējs centīsies savā uzņēmumā pielietot pie dotās produktivitātes līknes. Ir skaidrs, ka uzņēmējam būs interese iet pāri punktam A, bet jautājums ir tas, vai viņš ies līdz punktam B. Apskatīsim blakus esošo diagramu. Ja uzņēmējam par darbu jāsamaksā alga OC, tad

viņš nodarbinās OD strādniekus, resp. viņš ies pa produktivitātes līkni līdz atmaksāšanās robežai. Ja alga jāmaksā nauda, tad ir no svara par kādu cenu varēs produktu pārdot. Iestāvēt pilnīgai konkurencei tā problēma izskatīsies tāda

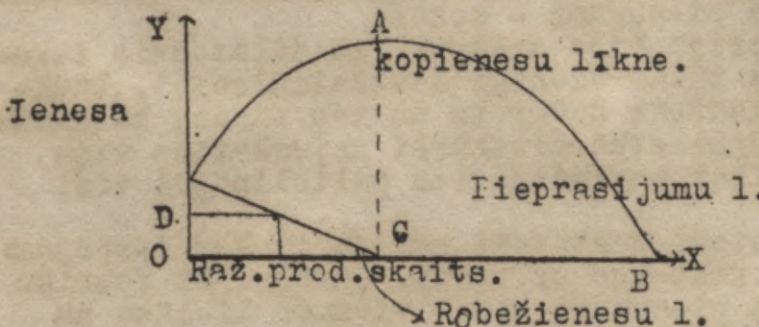
kā šeit, bet ja būs monopols, tad pieaivinot darbā vairāk strādniekus, tirgus cena saprotams samazināsies un tad šādā skatījumā atmaksāšanās robežu vairs nevar skatīt. Ja ieguvumu aprēķinam naudā pēc tirgus cenām termiņa "ieguvums" vietā lieto terminu

"ienesā". Kopieņģvuma vietā tadā gadījumā nēktos lietot terminu "kopienu", bet robežieņģvuma vietā - "robežieņģnesā". Iilnigās konkureņģces arstākļos attēlojot kopienu (a) redzēsīm, ka tā būs augošā, bet robežieņģnesu likne (b)

- paralēla X asij.

Monopola arstākļos problēma būs savādāka. Iunktā B pieprasījuma

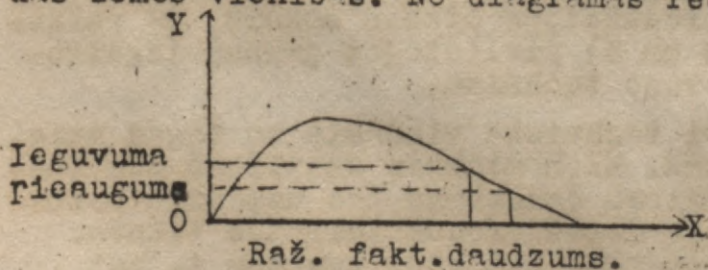
likne krustos x - asi. Šis punkts tā tad ir piesātinātības punkts. Tas nozīmē, ka robežderīgums ir nulle un tāpēc arī kopieņģnesa būs nulle.

Robežieņģnesu likne krustos x-asi punktā C. Tur, kur kopieņģnesa visaugstākā, robežieņģnesa sasniedz x - asi. Ja tagad pieņēmsīm, ka alga būs

OD, tad atmaksāšanās robeža būs tur, kur šī kopieņģnesa līdzināsies atlīdzībai par ražošanas faktoru lietošanu un tas nebūs pie vislielākās kopieņģnesas, bet gan agrāk.

32.lekc.23.II.43.

Ilgājušā lekcijā mēs lielos vilcienos iepazīnāmies ar ražošanas teoriju. Iešās beigās apskatījām jautājumu par atmaksāšanās robežu. Ražošanas faktoru izvēlē uzņēmējs vadās no 1) cik katra no atsevišķa faktora vienībām izmaksā un 2) cik lielu ieguvuma pieaugumu dod katra no šo atsevišķo faktoru vienībām un monopola arstākļos ir no svara, cik lielu ienesas pieaugumu dod katra no atsevišķa faktora vienībām. Izejot no šiem diviem arstākļiem, uzņēmējs izšķirās kādu ražošanas faktoru vienību skaitu viņam uzņēmu mā jālieto. Uzņēmējs ir tas, kas kombinē un organizē pārējos ražošanas faktorus. Viņam ir iespēja zināmās robežās vienu faktoru atvietot ar otru, viņš var ražošanu paplašināt palielinot kādu ražošanas faktoru daudzumu, bet katru - to viņš pats var izvēlēties. Izvēlēties viņš vadās no tā, kura ražošanas faktora palielināšana dod viņam vislielāko ieguvumu, resp. ienesas pieaugumu. Bieži vien tadās zemēs, kur ir lētas darba algas un kur zeme ir samērā dārga tur būs tendence lietot iespējami vairāk darba uz iespējami mazākās zemes vienības. No diagramas redzam, ka jo ražošanas faktors izmaksā lētāk, jo tālāk tiek atbīdīta atmaksāšanās robeža.

Ja salīdzina darbu ar kapitālu, tad tur, kur darba spēks ir dārgs, bet kapitāls samērā lēts (augļu likme zema) tad tur atmaksāsies lietot vairāk kapitālu. Atsevišķi ražošanas faktori tā tad viens otru var aizvietot, viens otram noderēt par substitūtu, bet tūlit jāpiezīmē, ka tas tikai ir zināmās robežās. Visā pilnībā viens faktors otru aizvietot nevar. Bieži ražošanas faktoru starpā pastāv komplementāras attiecības. Kāda nozīme ir kapitālam bez darba un ko gan nozīmēs komplicētākā mašina, ja to neapkalpo darba rokas. Starp ražošanas faktoriem totālā skatījumā pastāv komplementāras, bet robež-

aizvietot, viens otram noderēt par substitūtu, bet tūlit jāpiezīmē, ka tas tikai ir zināmās robežās. Visā pilnībā viens faktors otru aizvietot nevar. Bieži ražošanas faktoru starpā pastāv komplementāras attiecības. Kāda nozīme ir kapitālam bez darba un ko gan nozīmēs komplicētākā mašina, ja to neapkalpo darba rokas. Starp ražošanas faktoriem totālā skatījumā pastāv komplementāras, bet robež-

skatījumā - konkurētājas attiecības. No atsevišķa uzņēmēja viedokļa, protams šī atmaksāšanās robeža ir svarīga un uzņēmējs centīsies vairāk vai mazāk apzināti lietot šo atmaksāšanās robežu. Atsevišķa uzņēmuma mērķis ir iespējami lielāka peļņa un lai to iegūtu, tad uzņēmējs ir spiests vadīties no atmaksāšanās robežām. Atsevišķos gadījumos var būt tādi stāvokļi, ka valsts uzstāda citus uzdevumus atsevišķiem uzņēmumiem. Tādi gadījumi var nākt kara apstākļos, tad piemēram ir no svara dabūt iespējami augstāko produkciju neskatoties ne uz izmaksām, ne atmaksāšanos. Valsts var piespiest atsevišķus uzņēmumus iet aiz atmaksāšanās robežām. Kādu līdzekli valsts katrā gadījumā lieto - tas iederās ekonomiskās politikas jautājumos. Ja atsevišķa uzņēmēja mērķis nav iegūt iespējami lielāko tīrienesu, tad arī atsevišķi uzņēmēji nepiespiesti var iet aiz atmaksāšanās robežas.

Lielle un mazie uzņēmumi. Par šo jautājumu ir debatēts ļoti daudz un ir sarakstītas biežas grāmatas un visu to šeit apskatīt nevaram, tāpēc apskatīsim šo problēmu pamatvilcienos. Ražošanas teorijā redzējam kādos gadījumos ir iespējams augošais ieguvuma pieaugums un starp citu redzējam, ka tas ir iespējams arī tad, ja pieaug visi 3 ražošanas faktori, bet arī šai pieaugšanai ir savas robežas, lai šis augošais ieguvuma pieaugums neietu līdz bezgalībai. Vispirms apstāsimies pie lieliem un maziem uzņēmumiem rūpniecībā. Parasti ir tendence nostādīt rūpniecības uzņēmumu pretstatā lauksaimniecībai un tad teikt: "Redziet, tur ir dilstošas caurmēra izmaksas, tā tad augošais ieguvuma pieaugums, bet lauksaimniecībā ir augošas caurmēra izmaksas un tā tad dilstošais ieguvuma pieaugums." Redzējam, ka šis salīdzinājums ir nepareizs un īstenībā rūpniecība padota tiem pašiem likumiem kā lauksaimniecība, ja salīdzinājumu izdara pilnīgi vienādos apstākļos. Rūpniecības uzņēmumu iespēja celt ieguvuma pieaugumu un palielināt ražošanu ir atkarīga no dilstošām caurmēra izmaksām tik tālu, cik tālu dilstošas caurmēra izmaksas pastāv. Runājot par izmaksām redzējam, ka dilstošām caurmērā izmaksām ir kaut kur sava robeža. Otrs svarīgs apstāklis ir tas, ka daudzos gadījumos palielinoties uzņēmumam rodas vesela rinda tādu izmaksu, kas nevis dilst, bet pieaug. Apskatīsim, kas tad īsti aptur caurmēra izmaksu dīlšanu, resp., aptur augošo ieguvuma pieaugumu. Jo lielāks ir kāds uzņēmums, jo grūtāk ir šo uzņēmumu pārraudzīt un kontrolēt, jo lielākas izmaksas rodas arī šī uzņēmuma pārraudzībai. Otra svarīga problēma ir transporta problēma. Augošas transporta izmaksas ir svarīgas zīmējoties uz kādu nozari visā visumā. Tā ir svarīga problēma arī salīdzināmo izmaksu problēmā. Katrs tehnisks progress transportā dod iespēju izmantot arī vien lielākus uzņēmumus. Vēl viena problēma, kas velk robežas uzņēmuma lielumiem ir problēma par strādnieku darba algām un labierīcībām uzņēmumā. Viena priekšrocība lielam uzņēmumam ir tā, ka tajos var lietot dažādas kvalitātes darba spēku. Piem., vienam provinces miesniekam jābūt labam speciālistam lopu sadalīšanā un pašam jāveic arī kaušana, bet modernā lopu kautuvē vienkāršs kaušanas darbus veic vesela rinda vienkāršu strādnieku ar mazu darba algu, bet sadalīšanu veic lietpratējs, kura darba prasme reizē ar to tiek izmantota pilnīgi. Mazos uzņēmumos parasti maksā arī mazākas algas nekā lielos uzņēmumos, lai gan tur strādā cilvēki ar vispusīgāku darba tehnisko prasmi. Valsts rūpējās par to, lai uzņēmēji iekārtotu visādas labierīcības saviem strādniekiem: mazgātuvēs, gerbtuvēs u.t.t. Jāņem vērā, ka visas šīs labierīcības nav un arī netiek prasītas no maziem uzņēmumiem. Tā tad, jo lielāks ir uzņēmums, jo valsts vairāk no viņa prasā sociālā laukā. Mazie uzņēmumi ar šo problēmu tiek galā daudz vienkāršāk. Ja ņemam vienu lielu uzņēmumu, tad to iekārtojot vadītājam ir no svara, lai tīrienesa būtu iespējami lielāka, piekam tīrienesa sastādās no 1) uzņēmēja peļņas un 2) atbildības par uzņēmējam piederošā kapitālu. Tie ir 2 galvenie ierakumu veidi un lielākais uzņēmējs ir ieintere-

sēts, lai šie ieguvumi būtu iespējami lielāki. Mazā uzņēmumā aina pavisam cita. Amatnieka darbnīcas īpašnieks reti rēķinās, cik viņas ienesis kapitāls, bet gan viņš rēķina, cik savā darbnīcā viņš var nopelnīt, tā tad viņam no svara ir ienākums par darbu, kaut arī viņa kapitāls rentētos pavisam maz. Mazais uzņēmējs cenšas, lai viņam būtu tikai darba vieta, turpretim lielā uzņēmumā ir no svara ienākums no kapitāla. Taisni šis apstāklis dod mazajiem uzņēmumiem lielas priekšrocības. Lieli uzņēmumi prasa lielas izmaksas sakarā ar uzņēmuma kontroli un te daudz, kas atkarējas no vadītāja. Ir daudzi cilvēki, kas ir optimistiski noskaņoti attiecībā uz lieliem uzņēmumiem un viņi domā ka tad, kad radīsies liels uzņēmums tas vadīsies pats no sevis. Vadības problēma ir milzīgi svarīga lieta. Ir gan sabrukušī daudzi uzņēmumi sliktas vadības dēļ, bet cūlies nav neviens. Spējīgu vadītāju trūkums ir tas, kas veļ robežas uzņēmuma augšanai. Rūpniecībā priekšrocības mazam uzņēmumam ir sagādājuši tehnikas attīstība, piem., elektrība un iekšdedzes motori. Tvaika mašīnas var pielietot tikai lielos uzņēmumos, bet elektromotors var būt katram amatniekam. Citu attīstības gaitu transportam ir devuši iekšdedzes motori un auto dod iespēju viegli un ērti nokārtot satiksmi ar centru un tas nāk par labu mazajiem uzņēmumiem. Mazie uzņēmumi spēj daudz labāk par lielajiem piemēroties patērētāju kaprīzei. Lielie uzņēmumi iziet uz standartizāciju un ražo standartizētas preces vieži bez kaut kādas gaumes, lai tikai precī varētu lētāk ražot un vairāk pārdot. Lielā rūpniecība nekad nevar dot sīkus un mākslinieciskus darinājumus, komvar tikai mazie uzņēmumi. Jaņemam apģerbu rūpniecību, tad arī tur liela nozīme atsevišķa cilvēka prasībām. Dāmas ne labprāt mēdz valkāt tādus tērpus kādi ir jau redzēti. Jaņemam tos tērpus, kas ražoti 10,000 vienādes eksemplāros, tad skaidrs, ka dāma ar kautcik izsmalcinātu gaumi ne labprāt nesēs vienu no šiem, bet viņai palīgā nāk šuvēja un ja pēdējai ir kaut cik mākslinieciskas dotības, tad ar maza griezuma vai dekorācijas palīdzību panākams pavisam cits efekts. Jāņem vērā, ka tur, kur pastāv lieli uzņēmumi, viņi cenšas arī cilvēkā aizdzīt individuālo, resp., panākt cilvēkas vienādas vajadzības, kā to redzam gan Z.A.S.V. gan I.S.R.S. Šādam standartizētam prietam protams arī standartizēti priekšmeti ir vieta. Vēl viens ārkārtīgi svarīgs apstāklis ir tas, ka uzņēmuma lielumam veļ robežas tirgus. Jo lielāks pieprasījums ir pēc kādas preces, jo lielāks var būt uzņēmums, kas šo precī ražo.

Tāda pat problēma par lieliem un maziem uzņēmumiem ir arī tirdzniecībā. Parastais uzskats ir tāds, kad runājot par mazuma tirdzniecību domājam, ka mazuma tirdzniecība notiek mazos tirdzniecības uzņēmumos. Ir tendence lielajiem tirdzniecības uzņēmumiem pārņemt rokā mazuma tirdzniecību un radīt tā saucamos *f i l i ā l - u z ņ ģ m a m u s*, un tas nozīmē, ka viens liels uzņēmums iekārto 10, 100, 1000 un vairāk veikaliņus. Šie lieli uzņēmumi ir piemēroti standartizētām un tipizētām precēm, tāpēc arī no katras preces sugas ir visai nedaudzi paraugi šajos veikalos un tikai cjošas preces tur atrodamas. Šādi uzņēmumi netur tādas preces kurām ir maz pircēju. Iriekšrocība tāda, ka šeit ir centralizēta noliktava, var ērti papildināt preču krājumus. Mazs veikālnieks pazist katru pircēju, zin piemēroties katra pircēja gaumei, apkalpošana ir pilnīgi individuāla, kāda nekad nevar būt filiālu uzņēmums.

Otra tendence tirdzniecībā ar lieliem uzņēmumiem ir t.s. preču nami, kur var atrast visu to, kas tikai vajadzīgs. Sevišķi derīgi šādi preču nami ir cilvēkiem, kas steidzās un tie bez steigšanās pa atsevišķiem maziem uzņēmumiem var dabūt visu vajadzīgo. Izrādās, ka arī šādiem preču namiem ir robežas, kurām pāri notiek. Piemēram, tur nekad nevarēs turēt tādas preces, kas cilvēkam vajadzīgas diē dienā, un grūti tieēt vai pircēji no Gaisa tilta rajona ies pēc svaiga piena vai maizes uz AEV. Arī tirdzniecībā mazi uzņēmumi neinteresējas tik daudz par kapitālu, bet tirgotājs

rūpējas, lai viņa darba ienākums būtu kaut cik liels. Ir ieskats, ka mazi veikali var tirgoties bez pūlēm, vajag tikai stāvēt aiz letes un katrs, kas nāk iekšā pienes naudu klāt. Par šī nepareizā uzskata recidēšanu daudzi tirgotāji ir samaksājuši pamatīgu skolas naudu. Nepareiz ir arī uzskats, ka tagadējos apstākļos nevar pastāvēt mazuma tirdzniecība. Tā nevar pastāvēt tikai tad, ja atrodās nemākuļa rokās.

33.lekc.27.II.43.

Vēl pāris vārdu būtu jāpasaka par lieliem un maziem uzņēmumiem lauksaimniecībā. Lauksaimniecība ir raksturīga ar to, ka vispārīgi uzņēmumi šeit kā apgrozījumu tā ieguldīto kapitālu un strādnieku ziņā ir mazāki kā rūpniecībā. Arī lauksaimniecībā ir savs pastāvīgais kapitāls, kas ieguldīts kā ēkas tā mašīnās, bet šis kapitāls ir ievērojami mazāks kā rūpniecībā. Kamēr rūpniecībā izejvielas piegādā pie mašīnas, lauksaimniecībā tas ir otrādi - mašīna jāpiegādā pie apstrādājamā produkta. Nemot vērā šo apstākli, lauksaimniecībā liela loma piekrīt mainīgām izmaksām, kas neļauj lauksaimniecībā koncentrēties lieliem uzņēmumiem. Visai svarīgi ir arī dabas apstākļi un tie bieži ir tādi, kas neļauj vairākus nemes gabalus apvienot vienā un tos kopīgi apstrādāt. Tur, kur zeme līdzeha, tur jautājums par zemes apstrādāšanu ir vienkāršāks, bet tur, kur ir nelīdzenumi, tur šis jautājums jau sarežģītāks. Daudz tādas mašīnas, ko lieto līdzenumā nav iespējams pielietot tur, kur lauki jāierīko mazi. Faktors darbs mazos uzņēmumos lauksaimniecībā ir daudz produktīvāks nekā lielos. Vispārīgi liela loma ir t.s. darba uzņēmumiem, tas ir tādiem, kur pats īpašnieks strādā līdzī. Lielos uzņēmumos rūpniecībā ir daudz tehnisku apstākļu, kas spiež darba produktivitāti paaugstināt. Tāds ir piemēram slidošās lentas princips. Darba uzņēmumos nāk klāt vēl viens cits apstākļi un proti tas, ka īpašnieks darbam pieiet pavisam kā algots strādnieks. Lielo lauksaimniecības uzņēmumu darbu agrūtina arī iekšējā transporta izmaksas. Lieliem uzņēmumiem lauksaimniecībā ir iespējams veikt darbu ar mašīnām, bet tagad ar kooperācijas palīdzību tas iespējams arī mazām saimniecībām. Ļoti interesanta ir mazs saimniecību vēsture Dānijā. No sākuma te tikai muižnieki varēja pienu pārstrādāt pienctavās, bet tad, kad radās mazs lauksaimnieku apvienošāns piensaimnieku sabiedrībās, tad noskaidrojās, ka šādā ceļā var iegūt visas tās pašas priekšrocības, kas ir lieliem uzņēmumiem. Runājot par rūpniecības uzņēmumiem, redzējam, ka liela loma piekrīt uzņēmībai un tā bija daudzos gadījumos tas faktors, kas velk robežu uzņēmuma lielumam. Zīmējoties uz lauksaimniecību, pacelās pavisam cits, pilnīgi pretējs jautājums - vai saimniecība nav par mazu, lai šis faktors būtu pilnīgi izmantots. Ļoti daudzos gadījumos tā arī ir un uzņēmējs meklē darbu pilsētā lielos uzņēmumos. Tā tas ir no vienas puses, bet uz laukiem pēdējā laikā radušies apstākļi ārpus saimniecības un tur ir vietas piem., kooperācijā, kur uzņēmība var atrast savu novietošanos.

Beidzot jāizrāda, ka liela loma ir zemes cenai. Ar ražošanas faktoriem ir stāvoklis līdzīgs kā ar citām precēm - arī faktoriem ir cena un vienā vietā tā var būt citāda ne kā otrā. Visā visumā šī oena veidojās apmērām pēc visiem tiem pašiem likumiem kā to redzējam nodaļā par maīnu. Jāņem vērā to, jo šaurāka ir kāda prece, jo augstāka ir tās cena. Tāpat tas ir arī ar ražošanas faktoriem. Piemēram, visur tur, kur zemes cenas ir augstas, ir tendence pastāvēt mazām saimniecībām un uz šī relatīvi mazākā zemes gabala tiek ieguldīts daudz darba spēka un daudz kapitāla. Tur, kur zeme ir lēta, bet darba spēks ir dārgs, tur bieži redzam lielas saimniecības, kas nostādītas ekstensīvi. Parasti redzam, ka blakus lieliem lauksaimniecības uzņēmumiem atrodami mazi un atkarībā no tā kuri apstākļi ir pārsvarā, tur ir arī cenšanās nosvērties lauksaimniecības lielumiem. Iedējā laikā gan novērojama tieši mazs saimniecību rašanās. Nav jāizmirst, ka te ir svarīgi ne tikai saimnieciskie apsvērumi vien, bet svarīgi var būt arī citi ap-

stākļi, piem., politiskie.

SADALIŠANA.

Sadališana parasti nozīmē tautas ienākuma sadališanu starp ražošanas faktoru īpašniekiem. Ikdienu valdā sadališanu saprot arī kā preču sadališanu starp patērētājiem, resp., tirdzniecību, bet tas ir neapareizi. Īstenībā sadališana ir mācība par ienākuma veidiem. Šīnī nodaļā apskatīsim ienākuma veidus un ne kā šie ienākuma veidi ir atkarīgi. Par pašu ienākumu šeit vairs neatkartosim, bet mēģināsim noskaidrot pēc kādiem principiem notiek tautas ienākuma sadališana starp ražošanas faktoru īpašniekiem. Iirmkārt ņemsim vērā visu to, ko apskatījām nodaļā par maiņu - visu to, kas attiecās uz cenas veidošanās procesu, jo ienākums ir galu galā tikai cena par ražošanas faktoriem. Jāņem vērā tas apstāklis, ka ikdienas dzīvē redzam bieži tādus gadījumus, ka viena un tā pati persona reprezentē vienā un tai pašā laikā vairākus ražošanas faktorus. Lauksaimnieks, piemēram ir zemes īpašnieks, kapitāla īpašnieks un darba īpašnieks. Tādos gadījumos arī viss ienākums saņem plūst vienas personas rokās. Šādos gadījumos nepētīsim kāda daļa no ienākuma ir no darba, kāda no kapitāla u.t.t., jo tas īstenībā nav mums svarīgi. No svara ir noskaidrot tikai tos principus no kuriem ir atkarīgs ienākuma lielums no viena vai otra ražošanas faktora neatkarīgi no tam, kam šie ražošanas faktori pieder un vai vienai personai pieder viens vai vairāki ienākumi. Mēs apskatīsim funkcionālo un nevis personisko ienākumu sadališanu. Irotams, arī jautājums par personisko ienākumu sadališanu ir interesants, bet šī problēma nav vairs īsti tautsaimniecības tecrijas problēma. Runājot par atsevišķiem ienākumu veidiem, mēs tos protams apskatīsim katru atsevišķi, jo visus reizē apskatīt nevaram, bet jāpatur prātā viens - šie ienākuma veidi ir viešā sakarā viens ar otru.

Iesāksim vispirms ar ienākumu no darba. Īstenībā ienākums no darba aptver sevi 1) ienākumā no darba ietilpst darba ienākums pašā uzņēmumā un 2) darba ienākums svešā uzņēmumā, ko sauc arī par darba algu. Tā tad darba alga ir atlīdzība par darbu, kas veikts svešā uzņēmumā. Bieži vien šo ienākuma veidu literatūrā sauc par darba algu vispār un to var arī darīt, bet jāpatur tikai prātā, ka šeit ietilpst arī ienākums par darbu pašā uzņēmumā. Runājot par darba algu, jāpiezīmē, ka tā parasti ir nodrošināta ar darba likumu par to laiku uz kura darbs ir noligts. Tā kā viss lielais cilvēku vairums gūst ienākumu no darba nododot darbu par atlīdzību citu cilvēku rīcībā, tad mēs šīnī nozīmē runāsim par darba algu. Mazos uzņēmumos ir grūti novilkt robežu starp darba ienākumu un uzņēmēja peļņu, tāpēc arī diezgan pagrūti ir nošķirt darba ienākumu no tautas ienākuma. Ja pētītu, kādu daļu darba ienākums sastāda no tautas ienākuma, tad jāsaka, ka šī daļa var svārstīties atkarībā no atsevišķo ražošanas faktoru relatīvās šaurības.

Algas % no tautas ienākuma.

	1913.g.	1938.g.
Vācija	45	58
Francija	43	52
Lielbritānija	55	67
Z.A.S.V.	60	67
Holande	37	47

Redzam, ka ienākums no darba ir pats svarīgākais ienākuma veids un varam teikt, ka visās valstīs tas sastāda apmēram $\frac{1}{2}$ no tautas ienākuma. Iārējo daļu sastāda ienākums no zemes jeb zemes rente un

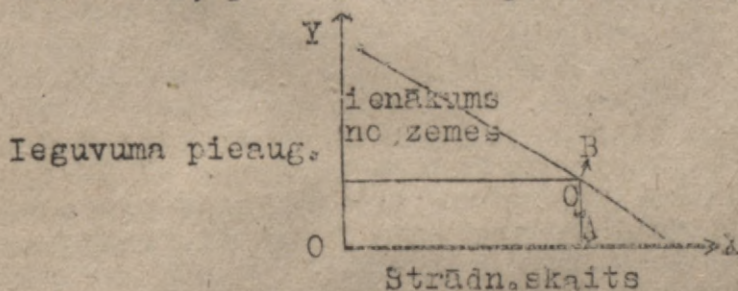
ienākums no kapitāla jeb uzņēmēja peļņa.

Mēdz šķirt nominālo algu no reālās algas. Nominālā alga var būt kā nauda tā grauda, tikai otrā gadījumā to nosauc par reālo algu. Tēc algu maksāšanas veida varam izšķirt laika algas un akorda algas. Laika algas maksā par nostrādātām laika vienībām, bet akorda algas par gabaliem. Sociālā alga ir tad, ja algu nosaka vadoties ne tik daudz no darba kā no strādnieku vajadzībām. Tā strādnieks saņem izdienas piemaksas, ģimenes piemaksas u.c. Sociālā alga atalgo strādnieku vairāk kā patērētāju, kamēr pārējā alga atalgo strādnieku vairāk kā ražotāju.

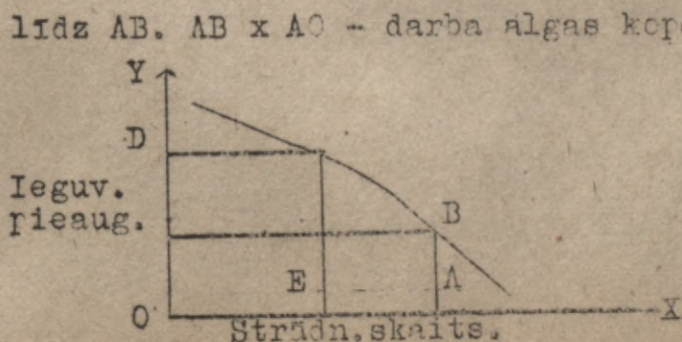
Lai noskaidrotu no kādiem faktoriem atkarīgs algas lielums, lietošim sukcesīvās aproksimācijas metodi. Pieņemsim, ka pastāv pilnīgā konkurence un pieņemsim, ka šī konkurence pastāv 1) starp piedāvātājiem, resp. strādniekiem, kas šo ražošanas faktoru grib pārdot un 2) starp ražošanas faktora darba pieprasītājiem, resp. uzņēmējiem, kas šo faktoru grib pirkt. Pieņemsim arī, ka mēs jau tājumu sākumā centīsimies izpētīt zīmējties uz nekvalificēto darbu, uz darbu, kas ir homgens un vienādi produktīvs. Darba algas veidošanās process pēc savas būtības ir cenas veidošanās process un arī šeit ir svarīgs pieprasījums un piedāvājums. Darba alga īstenībā ir atkarīga no darba pieprasījuma un darba piedāvājuma, piekam piedāvājumu un pieprasījumu sapratīsim uz mata tāpat kā tur, kur jau runājam par cenas veidošanos vispār.

Darba pieprasījums ir tas darba kā ražošanas faktora daudzums kuru uzņēmēji ir ar mieru nodarbināt par zināmu algu zināmā laikā. Darba piedāvājums ir tas darba kā ražošanas faktora daudzums kuru šī faktora īpašnieks ir ar mieru nodot uzņēmuma īpašnieku rīcībā pret zināmu atlīdzību zināmā laikā.

Liktos, ka problēma ir vienkārša, bet īstenībā tā nav. Ja jautāsim no kā atkarīgs darba pieprasījums pie vienas un tās pašas algas, tad atkal jāanalizē piemērs: iedomāsimies kādu lauku saimniecību kura nodarbina kādu algotu darba spēku un saimnieks pats nestrādā līdz. Pieņemsim, ka arī kapitālam nav nozīmes. Kā izšķirsies saimnieks cik daudz darba kā ražošanas faktoru viņš savā saimniecībā nodarbinās. Pieņemsim, ka alga netiek maksāta naudā, bet kā alga maksā to pašu produktu, ko strādnieki ražo, piem., zināmu kviešu daudzumu. Strādnieku daudzums, resp., darba kā ražošanas faktora daudzums (ja pieņem, ka darbs visiem strādniekiem vienāds, tad darba daudzumu reizinot ar strādnieku skaitu!) būs tik liels, pie kura robežprodukts līdzināsies darba algai.

Diagramā mēs zīmējam tikai produktivitātes liknes otro pusī, jo kā jau redzējam pirmā nav praktiski svarīgā un uzņēmējs apstāsies liknes otrā pusē. Ja strādnieku skaits būtu OA, tad alga būs OB un viņam nebūs izdevīgi maksāt algu AQ, jo konkurence uzņēmēju starpā spiedīs algu paaugstināt līdz AB. $AB \times AO$ -- darba algas kopdaudzums.

Pieņemsim, ka strādnieki kaut kādu apstākli dēļ pieprasa lielāku algu un pieņemsim, ka viņi pieprasa algu OD. Tie šīs algas varēs pieņemt tikai OE strādniekus un strādnieki EA paliks bez darba un tie būs ar mieru strādāt lētāk un tā konkurence strādnieku

starpā dzīs algu uz leju līdz sasniegta būs atmaksāšanās robeža. Jāņem vērā, ka katra uzņēmums ražo vairākus produktus un tur ir arī dažādas produktivitātes līknes un strādnieku skaits mainās atkarībā no šīm līknēm. Ja mainās ražošanas tehnika un rodas jauna produktivitātes līkne, tad arī robežprodukts ir pavisam cits. Zinām, ka algu produktos nemaksā, bet tā ir naudā, un tas rada sarežģītu attiecību starp darba algām no vienas puses un produktu cenām no otras puses.

34. lekc. 2. III. 43.

Jāņem vērā, ka tas apstāklis, ka ražošanā pieēalās arī kapitāls un jāmēģina noskaidrot no kādiem faktoriem atkarīgs darba pieprasījums tad, ar citiem vārdiem - kā darba pieprasījumu ietekmē dažādas augļu likmes. Lai to analizētu mums uz brīdi jāatgriežas pie uzņēmumiem un jāpaskatās kā tur isti ražošana rit. Redzam, ka ir dažādi uzņēmumi ar dažādu ražošanas procesa garumu. Darba algu uzņēmējs izmaksā zināmos periodos neatkarīgi no tā, vai ražošanas process ir vai nav veidzies. Ja piemēram uzņēmējs ražo kādas mašīnas, kuras izgatavošana prasa 3 mēnešus, tad tomēr strādnieks algu saņem katru mēnesi. Tajos gadījumos, kur šis ražošanas process nav garāks par to posmu par kuru izmaksā darba algu, kapitāla augļu likmes neietekmēs darba algu augstumu, resp. darba pieprasījumu. Tādas nozares ir piem., maiznīcas, kurās maize, kas vakar izcepta, šodien tiek pārdota. Ar ilgu ražošanas posmu ir tādas nozares, kur ražo kādus lielākus ražošanas līdzekļus, piem., kuģu būvētavas. Ar vēl ilgāku ražošanas posmu ilgumu ir piem., mežu audzētavas. Rodas jautājums kā ir ar šīm ražošanas nozarēm. Izrādās, ka šeit kapitāla augļu likmēm ir liela nozīme attiecībā uz darba algu. Te ir zināma analogija ar to, ko redzējam pie vekselu diskontēšanas tad, kad runājam par vērtību teoriju. Ja mums ir vekselis par Ls. 1000,- ar 1 gada termiņu, tad šis Ls. 1000,- saņemsim pēc viena gada. Tagad, acumirkli, neviens par šo vekseli Ls. 1000,- nemaksās, bet atskaitīs 6 vai 7% atkarībā no tā cik liela ir augļu likme. Jo lielāka būs augļu likme, jo mazāka būs vekselja šīsdiēnas vērtība. Līdzīgi ir arī ražošanā. Iieņemsim, ka augļu likme pastāv 6% un tas, ko strādnieks šodien veic, realizēsies pēc 60 gadiem un tad produkta vērtība būs Ls. 40,-. Mums jāaprēķina, cik tad liela būs Ls. 40,- šīsdiēnas vērtība, un tā būs šāda:

Ls. 40,- : 1,06⁶⁰ līdzinājs Ls. 1,21; bet ja augļu likme ir 4,
 tad: Ls. 40,- : 1,04⁶⁰ " " " " " " 2,
 tad: Ls. 40,- : 1,02⁶⁰ " " " " " " Ls. 12,19

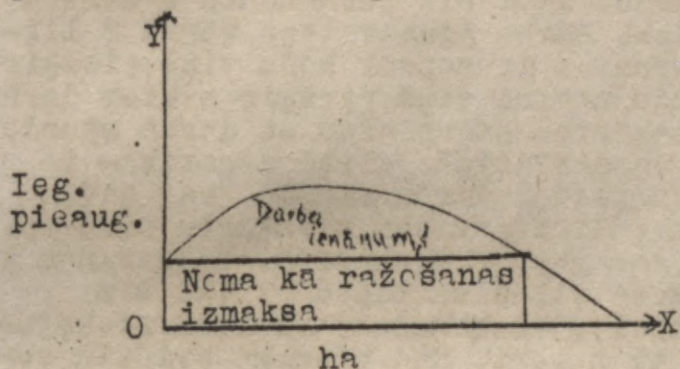
Redzam, ka jo mazāka ir augļu likme, jo lielāka ir robežprodukta tagadējā vērtība, resp. jo bagātāka ir kāda sabiedrība ar kapitālu, jo mazāka būs augļu likme un lielāka darba alga. Tagad mēs varētu precizāki formulēt no kā tad isti ir atkarīgs darba pieprasījums un formulējums ir:

darba pieprasījums (pie vienas un tās pašas darba algas) ir atkarīgs no darba diskontētā robežprodukta.

Šini formulējumā jau ietilpst kapitāla augļi. Redzam, ka kapitāla augļu likmes pazemināšanās sekmē darba algu pieaugumu tanīs nozarēs kur ražošanas periods ir garāks. Darba algu pieaugšanu tas sekmē tāpēc, ka pieaug pieprasījums pēc darba veidojot jaunu pieprasījuma līkni. Ja nu darba algai būs tendence pieaugt tanīs nozarēs, kur ražošanas periods ir garš, tad būs novērojama strādnieku plūšana uz šīm nozarēm. Citās nozarēs piedāvājums samazināsies un radīsies jauna piedāvājuma līkne un algas augs arī šinīs nozarēs. Redzam, ka zemas augļu likmes ietekmē tieši tās ražošanas nozares, kur ražošanas periods ir garš; bet netieši ietekmē tās nozares, kur šis periods nav garš. Praktiski tas tomēr tūri tik vienkārši nav,

jo ir vēl citi apstākļi, kas ietekmē darba algas. Ir arī tā, ka zemas augļu likmes pagarina ražošanas periodu un labi tas novērojams rūpniecībā - jo zemāka augļu likme, jo ir lielāka tendence ražošanas periodu pagarināt.

Jau sākumā redzējam, ka ienākumu no darba ir iespējams iegūt no darba savā uzņēmumā. Šī parādība ir tādas uzņēmumos, kur īpašnieks ir ne tik vien uzņēmējs, bet arī strādnieks, resp. t. s. darba uzņēmumos. Šādi uzņēmumi ir ļoti izplatīti lauksaimniecībā. Tagad rodas jautājums kā veidosies darba algas jautājums šai uzņēmumā. Pieņemsim uz brīdi, ka saimniekam ir apnicis pašam strādāt un viņš nolēmis saimniecību iznomāt saviem strādniekiem. Katram strādniekam tagad būs tiesība izvēlēties tik lielu zemes gabalu, cik lielu viņš var apsaimniekot. Zemes gabala lielums pie kura strādnieks apstāsies ir atkarīgs no nomas maksas augstuma. Viņš nomās tik

daudz ha līdz būs sasniegta atmaksāšanās robeža. Nomāts tiks tik daudz ha pie kuriem ieguvuma pieaugums līdzināsies noma. Tagad pacēlas jautājums kurā gadījumā ienākums būs augstāks - vai tad, kad tas būs iegūts savā saimniecībā vai citā. Istenībā šis jautājums nemaz nav atrisināms. Jāņem vērā ka grūti ir šķirt darba ienākumu no darba ienākuma savā uzņēmumā,

tāpat nav iespējams salīdzināt darba kvalitāti. Tomēr ir apstākļi, kas liek domāt, ka starpība šeit nav liela. Pieņemsim, ka strādniekam kam pieder darba uzņēmums piemīt uzņēmēja spējas, tad šādā gadījumā viņam darba ienākums būs augstāks kā tad kad viņš strādātu algotu darbu. Visos tais gadījumos ienākums lielāks sakarā ar uzņēmību, īstenībā šāds darba uzņēmums beigs pastāvēt, jo uzņēmējs centīsies ielikt savas spējas kādā lielākā uzņēmumā. Ja strādniekam kam pieder darba uzņēmums nav nekādu uzņēmēju spēju, tad darba uzņēmējs būs niecīgāks un verbūt sakarā ar to uzņēmums būs jāslēdz un īpašniekam būs jāiziet kādā lielākā uzņēmumā par strādnieku. Viss tas rāda, ka darba ienākums šais gadījumos jāņem aptuveni pie darba algas, bet pilnīgi precizējams tas nav.

Darbam kā ražošanas faktoram nūkas dalīties ienākumos ar citiem ražošanas faktoriem. Šai ienākuma dalīšanai pamatā guļ atsevišķu ražošanas faktoru relatīvā šaurība. Jo pilnīgāka konkurence, jo pilnīgāk izpaužas šī relatīvā šaurība. Tomēr, jāņem vērā, ka pilnīgā konkurence praktiski nepastāv un tāpēc ir vēl citi apstākļi, kas to ietekmē.

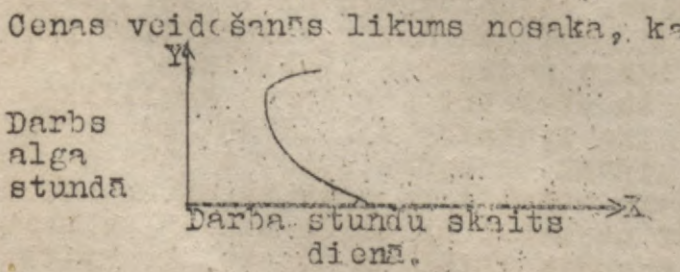
Ļoti daudzos gadījumos, sevišķi klasiskā skola mēdza darbu identificēt ar precī vispār. Jāizrāda, ka darbu nekādā gadījumā nedrīkst identificēt ar precī. To nevar tāpēc, ka darbam ir vesela rinda īpatnību, kas šo identificēšanu neatļauj. Iirmkārt, nav iespējams runāt par darba ražošanas izmaksām tāds pat nozīmē kā mēdz runāt par precī ražošanas izmaksām. Klasiskā skola runāja par darba ražošanas izmaksām. Jāņem vērā ka tautas vairošanās process ir bioloģisks un nevis ražošanas process. Istenībā aiz šī iemesla vien darbu kā ražošanas faktoru nekādā gadījumā nevar uzskatīt kā precī. Ja daudz, tad verbūt tikai dažos gadījumos kvalificēto strādnieku apmācīšanas izdevumus varētu uzskatīt par darba kvalifikācijas izmaksām. Otrkārt, darba otrā īpatnība vēl ir tā, ka darbs ir saistīts ar to personu, kas zināmu uzdevumu veic, tā tad darbu kā ražošanas faktoru nav iespējams atdalīt no cilvēka. Ņemot vērā šo apstākli darbu nevar kā precī uzglabāt un tāpēc tas laiks kuru strādnieks pavada bez darba ir pazudis laiks un atpakaļ to vairs nevar dabūt. Aiz šī iemesla arī darba kā ražošanas faktora īpašnieki, resp. strādnieki nevar nogaidīt labvēlīgu situāciju un tad

darbu pārdot.

Tagad atliek noskaidrot no kā isti sastāv darba piedāvājums. Mēs runāsim par darba daudzumu sabiedrībā vispār. Darba kā ražošanas faktora daudzums ir atkarīgs no 3 iemesliem: 1) no strādnieku skaita, 2) no stundu skaita, ko strādnieki ar mieru dienā strādāt un 3) no tās efektivitātes kādu šie strādnieki ir spējīgi sasniegt savā darba laikā. Darba spējīgo skaits ir atkarīgs no iedzīvotāju skaita un sastāva. Iar darba efektivitāti esam jau reiz runājuši (sk. 26. lekc.) un to vairs šeit neatkartosim. Vēl tā tad jāapskata viens apstāklis - darba dienas garums un jānoskaidro sakarība starp darba stundu skaitu un to algas lielumu ko strādnieks pie šīs darba dienas ilguma saņem par 1 darba stundu. Mēs neņemsim vērā apstākli, ka ar virsstundu atalgojumu palīdzību ir iespējams palielināt stundu atalgojumu. Virsstundu atlīdzība ir atlīdzība par lielākiem darba upuriem ar kuriem ir raksturīgas darba pēdējās stundas. Mums ir svarīgi atrast kaut cik permanentu sakarību starp darba stundu skaitu un algu. Darba piedāvātājs vērtē 2 lietas: savus personīgos darba upurus un to nozīmi kādu viņš piešķir naudai jeb pirktspējai, resp. kādu nozīmi viņš piešķir saviem darba upuriem. Cenšoties noskaidrot sakarību starp algu un darba stundu skaitu mums nāksies noskaidrot ko strādnieks vērtē augstāk - to naudu ko viņš grib nopelnīt savā pēdējā darba stundā, vai savu brīvo laiku šīn stundā. Ņemsim palīgā pavisam vienkāršu piemēru. Savā laikā Eiropā bija trests, kas ražoja margarīnu. Margarīnam kā izejvielas ir nepieciešamas kokosa eļļas un tāpēc Afrikā šim trestam bija vesela rinda plantāciju, kas audzēja kokosa riekstus un kā strādnieki tika nodarbināti negerī. Kad pieauga sviesta cena, reizē pieauga arī margarīna cena un trests bija ieinteresēts produkcijas pavairošanā. Lai ražotu vairāk margarīna vajaga vairāk eļļas, lai dabūtu vairāk eļļas jādabū vairāk kokosa riekstu un lai tos vairāk dabūtu, tad jāpieliek vairāk darba. Bet nu izrādījās, ka negerī negrib vairāk strādāt un viņš strādā tikai tik daudz, lai nopelnītu uzturu un parējo laiku gozējās saulē. "Aha", teica tresta viri, "lieta vienkārša" un paaugstināja algas. Notika kaut kas negaidīts - negerī strādāja vēl mazāk, jo iztikai viņš varēja tagad nopelnīt taču īsā laikā. Tad kādam ienāca prātā asprātīgā doma un uz Afriku aizveda karuseli un nu negerus tur pa maksu vizināja. Ja agrāk negerim pietika tikai nopelnīt iztikai, tad tagad viņam bija vēl jāpiepelna karuselī un to varēja izdarīt vienīgi strādājot kādas stundas ilgāk. Tādu ceļu trests arī panāca lielāku kokosa produkciju.

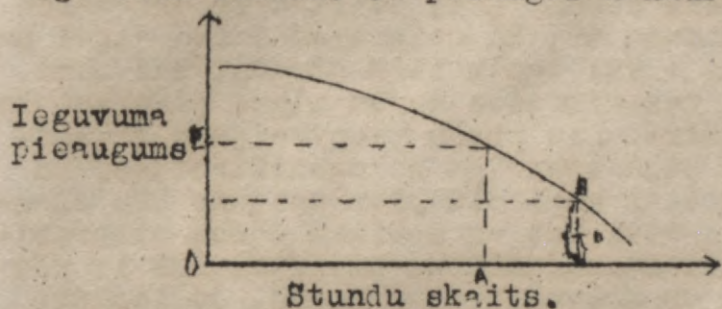
Ja skatāmies mūsu dzīvē, vai tad tāds pat karuselis nav visa mode, patafoni, auto u.t.t. Negerim nebija interese vairāk strādāt, tāpēc, ka viņa dzīves līmenis bija sasniedzis dzīves standartu. Ar karuseli pacēla dzīves standartu un nu līmenis bija zemāks un radās tendence to izlīdzināt. Starpība starp dzīves standartu un dzīves līmeni ir impulss, kas spiež cilvēku strādāt ilgāk.

Viss pagājušais gadu simtenis raksturīga ar to, ka visu laiku auga darba algas un samazinājās darba dienas ilgums. Šī g. sākumā, līdz pasaules karam galvenās ražojošās zemēs darba dienas ilgums bija 10 stundas, bet pēc pasaules kara darba dienas ilgums samazinājās uz 8 stundām.

Tādā gadījumā likums nevirzās uz pretējo pusi.

Monopola stāvoklis rastos tad, kad būtu apvienojušies darba kā ražošanas faktora īpašnieki, resp. strādnieki, bet ja būtu apvienojušies darba kā ražošanas faktora pieprasītāji, tad izveidotos monopsons. Ja būtu apvienojušies monopsonisti, tad viņi cenšos, lai alga būtu zemāka. Ja pilnīgās konkurences apstākļos alga būtu AB,

tad monopsonisti cenšos algu maksāt zemāku, piem., AD. Monopola apstākļos darba kā ražošanas faktora īpašnieki gribēs iegūt lielāku pelņu, piem., OE. Iar to cīnās arcbiedrības, strādnieku organizācijas u.t.t. Ja tik augsta alga būs panākta, tad uzņēmējam neatmaksēsies vairs tik

daudz strādniekus nodarbināt un viena daļa strādnieku paliks bez darba. Tūlīt jāpiezīmē, ka tas ir statikas skatījums un sekas ne vienmēr momentāli sekos cēlonim. Nāks vispirms tā sauktais reakcijas periods kura laikā uzņēmums pielāgosies jaunajiem apstākļiem.

Algu paaugstinājums izeauc arvien lielāku un lielāku mašīnu pielietošanu uzņēmumā. Tur, kur iespējams lēts darba spēks, parasti nepārādās jaunas, darbu aiztaupošas mašīnas. Piemēram Indijas rūpniecība spēj strādāt ar zemu ražošanas tehniku. Augstais algu līmenis ir tas, kas pirmā kārtā spiež uzņēmēju meklēt mašīnas, kas ietaupa darba spēku. Augstāka ražošanas tehnika prasa darba spēku ar augstāku kvalifikāciju, kas savukārt iegūstama par augstāku algu. Augsti attīstītās lauksaimniecības zemēs lauksaimniekam jābūt ar augstām tehniskām un agronomiskām zināšanām. Rūpniecības revolūcijas sākumā uzņēmēji centās pēc iespējami lielākas pelņas uz lēta darba spēka rēķina, nodarbinot bērnus un sievietes, bet vēlāk uzskati mainījās un tagad cenšas pēc lielākas pelņas ar mašīnu un kvalificēta darba spēka palīdzību. Augstākas algas un augstāks dzīves līmenis izeauc mirstības samazināšanos, bet tani pat reizē izeauc arī dzīvības samazināšanos. Augstāka alga ietekmē darba dienas ilgumu, augstāka alga var neapšaubami ietekmēt arī atsevišķa strādnieka darba produktivitāti. Ja cilvēkam ir augstāks dzīves līmenis, tad protams, viņam mazāk veselības traucējumu, labāka atpūta un tāpēc darbs tiek padarīts produktīvāk. Viss teiktais attiecas uz visām ražošanas nozarēm vispārīgi, bet ja apskatīsim katru atsevišķu nozari atsevišķi, tad tur augstākas darba algas var ietekmēt arī ražošanas cenu. Baidzot jāatzīmē, ka monopolistisks algu paaugstinājums var izeauc bezdarbu.

Līdz šim mēs pieņemām, ka darbs kā ražošanas faktors viscauri ir vienāds, bet kā jau pašā sākumā aizrādījām - šāds uzskats ir nepareizs. Mums tūdaļ jānāk pie slēdziena, ka starp darbu un darbu var būt liela starpība. Irotams, ir jau visiem strādniekiem kopēja intereses, bet atsevišķām grupām ir savas intereses, ar citiem vārdiem: starp strādniekiem novērojama zināma grupēšanās arcdods. Iarēja no viena aroda uz otru ir saistīta ar zināmām grūtībām, kaut vai tadēļ vien kā grūti ir jaunu arodu iemācīties. Tas nav vienīgais, ctre ir tas, ka ļoti daudzos arcdods, cilvēki, kas pie šiem arcdiem pieder cenšas šo piederēšo skaitu dažnedažādā kārtā ierobežot.

Nemot vērā sacīto, jāsecina, ka pastāv vesela rinda darba tirgu un katram tirgum ir sava īpatnēja piedāvājuma likne, atsevišķas algas. Visi darba kā ražošanas faktora īpašnieki iedalāmi divi lielās grupās - garīga un fiziska darba strādniekos, kas tālāk sadalās vairākās apakšgrupās. Dažādu algu līmeņi starp šīm dažādām grupām pastāv tadēļ, ka ir zināmas grūtības, kas neļauj vienai grupai pāriet uz otru grupu. Jāņem vērā, ka arī atsevišķā grupā ir strādnieki

ar augstākā un zemākām algām, kas ir atkarīgas no atsevišķo strādnieku robežproduktivitātes.

Speciālie apstākļi, kas rada dažādas algas ir ietekmēti gan no piedāvājuma gan no pieprasījuma apstākļiem. Vispirms jāmin darba robežproduktivitāte un tā var būt dažādiem strādniekiem dažāda un tā arī nosaka cik augsta alga būs strādniekam uzņēmumā. Irecizāki gan būtu teikt "robežienesā", jo te ne tik daudz no svāra ir pati produktivitāte kā atsevišķa produkta vērtība. Liela nozīme te cilvēka spējām, tāpēc arī pieprasījums pēc strādniekiem ar lielāku darba efektivitāti notiek par augstākām cenām. Ļoti svarīga ir arī darba pieprasījuma elastība. Tā saprotama tā, kā mainīties darba algai mainās pieprasītais darba daudzums - vai tas notiek strauji vai lēni. Dažos gadījumos var būt tā, ka pazemināties darba algai pieprasījums strauji pieaug, dažos pieaug kūtri. Tie preču pieprasījuma elastības redzējam, ka elastība šeit bija atkarīga no substitūcijas. Tā arī šeit, kur darbū var atvietot ar kapitālu pieprasījums būs elastisks, bet kur nav iespējams to atvietot ar mašīnām darba pieprasījums būs neelastisks. Tā piemēram neelastisks pieprasījums ir pēc podnieka darba. Jo vienkāršāks un nekvalificēts darbs, jo lielāks būs darba piedāvājums un no otras puses - jo kvalificētāks būs darbs, jo piedāvājums būs mazāks. Lai kvalificēta darba prasmi iegūtu jābūt iedzīmtām spējām un cīrkārt jācenšās šīs spējas izveidot un tas prasa rūpīgu un ilgu darbu un tikai tas, kas šai izveidošanai nodevies var kļūt savas nozares specialists. Šī izglītība prasa kā izmaksas tā laiku. Daudziem nav pacietības to veikt, tāpēc arī attiecīgo specialistu skaits nav liels. Ja nemam kādu fizisko darbu, tad redzam, ka tur vajadzīgs tikai fiziskais spēks un tāpēc arī šāda darba strādniekam nav ilgi jāgaida līdz viņa darba spējas sasniegtu augstāko pakāpi, tas notiek jau jaunībā (a). Kvalificēta darba darītājam darba spējas un alga no sākuma tik strauji neaug, bet pēc zināma laika sasniedz krietni augstu līmeni (b). Studētājam cilvēkam

ir citādi, no sākuma viņa alga var būt pat negatīva, pēc tam viņa sasniedz lielu augstumu strauji augot un tad atkal strauji nokrīt. Ja tagad paskatāmies uz fiziskā darba strādnieka dzīvi, tad redzam, ka viņa maksimālā darba alga sasniedzama drīz un viņš jau jaunības gados var nodrošināt savu stāvokli,

var agri apprecēties. Turpretim studētājam cilvēkam jaunības dienās daudz no kā jāatsakās un kas ir atteikušies, tie arī saņem dzīvē vēlāk augstāko atalgojumu par to, bet ko viņi ar to var iesākt, tas ir cits jautājums. Ir sakāmvārds, ka jaunības dienās cilvēks šķiežot veselību, lai tiktu pie mantas, bet vecuma dienās viņam jāšķiež manta, lai tiktu pie veselības.

Vēl augstākas darba algas var iegūt monocelizējot zināmu darba nozari, piemēram advokātu padome Latvijā katru gadu zņņēma zināmu advokātu skaitu.

Svarīgs ir arī sezonas darbs, jo tie ir arēdi, kas strādā tikai sezonās saņem arī augstākus atalgojumus.

Tagad apskatīsim dažus piemērus no praktiskās dzīves, lai redzētu kā šie apstākļi ietekmē darba algas augstumu. Iestāv zināma starpība starp laukstrādnieku un rūpniecības strādnieku algām, pie kam rūpniecības strādniekiem algas augstākas. Salīdzinot laukstrādnieku un rūpniecības strādnieku reālalgas nebūs tik liela starpība starp šīm algām kā starp nominālgām. Tas tāpēc, ka uz laukiem dzīves izmaksas ir lētākas. Nozīme ir arī rūpniecības un lauksaimniecības produktu cenām. Algas augstums ir atkarīgs no robežienesā. Lielc križu periodos rūpniecības produktu cenas nekad nav tik zemu kri-

tušas kā lauksaimniecības produktiem. Tas tāpēc, ka rūpniecība izmanto visādus monoclistiskus un puse monoclistiskus apstākļus, lai ceļas uzturētu. Lauksaimniecībā šāda lieta nepastāv. Rūpniecība ir pastāvīgi atradusies augšanas stāvoklī. Augošai rūpniecībai ir vajadzīgi arvien vairāk un vairāk strādnieku, kas komplektējās no lauciniekiem. Taisni šim dinamiskajam momentam ir liela nozīme šai jautājumā. Starpība algās var rasties arī tāpēc, ka rūpniecība prasa kvalificētākus strādniekus kā lauksaimniecība.

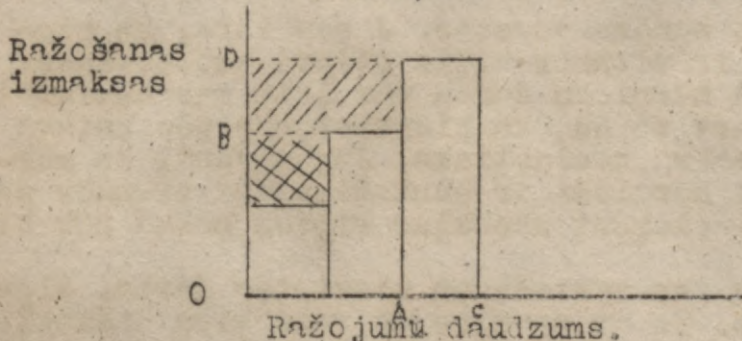
Mūrnieku algas arvien bijušas samērā augstas. Jāņem vērā, ka pieprasījums pēc mūrnieku darba ir vienmēr bijis stipri neelastisks. Tas vispirms jau tāpēc tā, ka mūrnieku darbu var ļoti maz atvietot ar mašīnu darbu, bet tas ir arī tāpēc, ka pieprasījums pēc gatavā produkta, pēc dzīvokļiem ir smērā neelastisks. Jāņem vērā, ka mūrnieku darbs ir sezonas darbs. Mūrnieki ir centušies arī vienmēr savu ardoņu monoclizēt un centieni pieņemt mācekļus viņiem nekad nav bijuši sevišķi lieli.

Ļoti interesants ir jautājums par vīriešu un sievietes darbu. Algas vīriešiem ir arvien augstākas. Te atdoramies uz vairākiem apstākļiem. Pirmais ir tas, ka ir vesela rinda tādu nozaru, kas piemērotas vai nu tikai vīriešiem vai sievietēm un viens otra vietā stāties nevar. Piemēram vīrietis nevar atvietot žēlsirdīgās māsas darbu, jo to rūpību, ko prasa slimnieku kopējas darbs vīrietim būs grūti rādīt. Nozaru, kur pieprasa tikai vīriešu darbu ir vairāk par tām nozarēm kur pieprasa tikai sievietes darbu. Tāpēc arī vīriešu darba spēks ir relatīvi mazāk nekā sievietes darba spēks. Šinī gadījumā ir svarīgs arī saistītais piedāvājums. Cilvēki dzīvo mājturības, ģimenēs un vienā ģimenē dzīvo kopā kā sievietes tā vīrieši, tāpēc arī jo augstāku algu saņems vīrietis, jo par zemāku algu būs ar mieru strādāt sieviete, vai nu tā būtu sieva vai meita. Sakarā ar to krit arī darba algas tām sievietēm kas dzīvo vienas pašas. Šis kopīgā piedāvājuma moments dažreiz tiek izmantots no atsevišķiem rūpniekiem. Tajos apgabalos, kur rodas brīvs sievietes darba spēks, piem., kalnraktuvēs strādā vīrieši, sievietes tur mājās ir brīvas un viņu darba spēku var iegūt samērā lēti, tur uzņēmīgi cilvēki ierīko fabrikas, lai šo brīvo sievietes darba spēku izmantotu.

Tālāk pāriesim pie jautājuma par z e m e s r e n t i . Zemes rente ir atbildība par zemes kā ražošanas faktora līdzdalību ražošanā. Jau redzējam, ka zeme kā ražošanas faktors ražošanā piedalās 3 veidos. Atkarībā no viena vai otra no šiem veidiem ir iespējams runāt 3 dažādiem zemes rentes veidiem. Var runāt par lauksaimniecības zemes renti, par kalnrūpniecības renti un par gruntsgabalu renti pilnībā. Mēs galveno vērību piegriezīsim lauksaimniecības zemes rentei. Tīri formāli ņemot zemes rente var parādīties vairākos juridiski svarīgos veidos un tie ir 3: 1) zemes rente var ietilpt zemes īpašnieka ienākumā ja viņš pats šo zemi izmanto. Zemes rente nav un nevar būt viss šis ienākums tāpēc, ka šeit ietilpst arī kapitāls, darbs. Zemes rente šeit ir tikai daļa no ienākuma ko saņem īpašnieks par zemi ja viņš pats to apstrādā. 2) Zemes rente var ietilpt nomā ja zemes īpašnieks savu zemi iznomā. Noma nesastāv no zemes rentes vien tāpēc ka reti iznomā zemi vien, bet parasti iznomā līdzī arī kapitālu, piem., ūkas, tāpat ļoti bieži zeme var būt meliorēta. Ja arī nomā nekādu citu ienākuma veidu neietilptu, tad jāņem vērā, ka nomaļi taču nav jābūt tik pat augstai cik liela ir zemes rente. Tā var būt augstāka, zemāka vai beidzot vienāda ar zemes renti. Noma nav zemes rente!!!

3) Zemes rente var ietilpt augļos, ko maksā par nekustama īpašuma hipotēkām. Šādas hipotēkas gan formāli ņemot dod iespēju saņemt kapitāla augļus, bet aiz tā slēpjas zemes spējas dot zināmu renti. Ja zemei nav nekādas vērtības, tad vērtības nav arī hipotēkai.

Runājot par ienākumu no darba galveno vērību piegriezām darba algai, jo šis darba ienākuma veids ir visbiežāk sastopams. Šeit mēs apstāsimies galvenokārt tie tās zemes rentes formas, kur zemes rente ietilpst īpašnieka ienākumā. Zemes rente var rasties 3 situācijās: 1) rente iespējama tad, ja visa, zināmas sabiedrības rīcībā atrodošās zeme ir vienādas kvalitātes un atrodās vienādā atstatumā no tirgus. Tādā situācijā radušās renti mēdz saukt par **i n t e n s i t ā t e s** renti,

Tieņemsim, ka ražošana notiek uz pilnīgi vienāda labuma zemes. Ja gribēsim ražot kādu produktu, tad noskaidrosies, ka zināma produkta daudzuma ražošanai būs nepieciešamas zināmas izmaksas (I). Ja gribēsim ražot vairāk, tad ražošanas izmaksas pieaugs (II, III). Iastāv tagad jautājums, cik daudz tad isti tagad uz zemes ga-

bala ražos. Skaidrs, ka ražojumu daudzums atkarīgs no cenas. Ja cena būs OB, tad ražoto kvintālu skaits būs OA. Šis kvintālu skaits nedos nekādu zemes renti, jo izmaksas ir tik pat lielas, cik ieguvums, bet zemes rente radīsies no iepriekšējā daudzuma. Ja cena būs OD, tad ražos OD. Zemes rente te veidosies no pirmā un otrā kvintālu daudzuma, resp. zemes rente pieaugs. Zemes rente radīsies sakarā ar intensīvāku zemes gabala apstrādāšanu, kāpēc šo zemes rentes veidu mēdz arī saukt par **intensivitātes** renti. Šis un tāpat pārējie 2 zemes rentes veidi ir t. s. **diferenciālā** zemes rente. To sauc tā tāpēc, ka šī zemes rente ir tā ieguvuma daļa par kuru ieguvums no pirmā kapitāla un darba ieguldījuma pārsniedz ieguvumu no pēdējā kapitāla un darba ieguldījuma. Iedējās izmaksas savukārt ir atkarīgas no cenas. Visi zemes rentes veidi rodas sakarā ar šaurību.

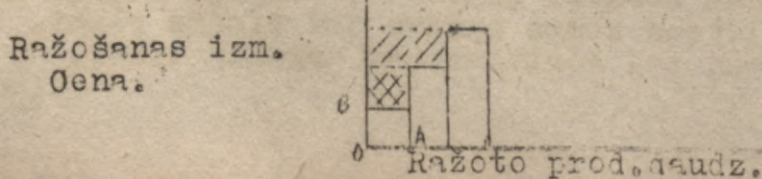
Tagad ņemsim otru zemes rentes veidu un iedomāsimies, ka zeme ir dažāda labuma, bet gan vienādā attālumā no tirgus. Skaidrs, ka sākumā ņems apstrādāšanā labāko zemi un tad, lai iegūtu labības

daudzumu OA vajadzēs izmaksas OB. Kamēr būs cena OB, labību ražos tikai uz labākās zemes un zemes rente nebūs. Tieņemsim, ka cena aug līdz OC. Ja cena pieaugs tik tālu, tad atmaksāsies ražošanā ņemt arī sliktākas kvalitātes zemi. Lai iegūtu daudzumu OD vajadzīgas izmaksas OC, tā no šā daudzuma zemes rente nebūs, bet zemes rente radīsies no iepriekšējā labības daudzuma. Ja cena ceļas vēl augstāk, tad atmaksāsies

apstrādāšanā ņemt vēl sliktākas kvalitātes zemi. Šī trešā labuma zeme renti nedos, bet rente sastādīsies no iepriekšējās zemes. Šo rentes veidu sauc par **k v a l i t ā t e s** renti. Jāatceras, ka tā nav domāta pašas rentes kvalitāte, bet gan zemes kvalitāte.

Trešais zemes rentes veids ir iespējams tad, ja zeme ir vienāda labuma, bet tā atrodās dažādā attālumā no tirgus. Tē nāks klāt ražojuma transporta izmaksas. Kamēr cena būs OB, apstrādās zemes

daudzumu OA tuvu pie tirgus, bet ja cena celsies, tad radīsies iespēja apstrādāt arī tālāko zemi. Ražošanas izmaksas arī te būs OB,

bet klāt nāks vēl transporta izmaksas. Zemes rente radīsies no pirmā zemes gabala. Šo zemes rentes veidu sauc par attāluma renti jeb atrašanās vietas renti (Lagerrente). Jāievēro, ka atrašanās vietas rente var būt ne tikai pirmā labuma zeme vien, bet arī 2., 3. u. t. t. labuma zeme tikai par tik, cik šīs kvalitātes zemes ir ņemtas arstrādāšanā.

Zemes rente saimnieciskā sistēmā izlīdzina starpību starp dažādas kvalitātes, dažāda attāluma zemi un dažādu intensivitāti vienas un tās pašas zemes arstrādāšanā. Darbs un kapitāls saņem atlīdzību neskatoties uz to vai viņi izmantoti tuvāk vai tālāk, labāko vai sliktāko zemju izmantošanā. Zīmējoties uz otru veidu jāaizrāda, ka amerikānis Henry G a r e y savā laikā kritizējis šo zemesrentes veidu aizrādīdams, ka Amerikā šī teorija neesot attīstījusies, jo Amerikā kolonisti nav ņēmuši arstrādāšanā auglīgāko, bet gan sliktāku zemi. Viņš saka, ka šī teorija nav pamatota, jo nebalstās uz reāliem pierādījumiem. Uz šo iebildumu jāpiezīmē, ka labākā un sliktākā zeme jāņem nevis absolūtā, bet gan relatīvā nozīmē. Labākā zeme kolonistam ir tā, kas šim kolonistam ir labākā izejot no viņa zemes arstrādāšanas iespējām. No šī viedokļa izejot Amerikas kolonizācijas sākumā labākā zeme kolonistu uztverē atradās urju krastos un tur kur bija vieglā, lidums izcirsts.

Atrašanās vietas rentes teoriju vispilnīgāk ir izstrādājis vācu zinātnieks T h ü n e n s savā darbā "Der isolierte Staat". Viņš pirmais arī lieto eksakte matematiske metodi tautsaimniecisko sakarību meklēšanā izejot no skaidri formulētiem priekšnosacījumiem. Kā viens no pirmajiem viņš liek pamatus ražošanas teorijai aizrādot kā pirmais uz ieguvuma pieaugumu. Viņš pieņem, ka liela plašuma vidū atrodas pilsēta un visapkārt tai koncentriski izplūšas lauki kur dažādas ekstensivitātes pakāpes sagrupētas koncentriski. Ja pilsētai cauri tek upe, tad košskats vairs nebūs koncentriskis, bet gan garenisks upeš virzienā. Izejot no Thūnena mācības redzam, ka no attāluma no tirgus atkarāsies ne tik vienu kādu zemi ņemt arstrādāšanā, bet arī kādus produktus ražos un attālumam nosaka galvenokārt transporta izmaksas gataviem produktiem.

Attiecībā uz zemes renti ir interesanti skatīt kādām pārmaiņām tā radota laikā, resp. kā veidojās zemes rente dinamiskā skatījumā. Rikardo mēģināja izdarīt dažus pareģojumus attiecībā uz zemes rentes lieluma maiņām nākotnē. Viņš teica, ka līdz ar iedzīvotāju skaita pieaugumu un līdz ar rūpniecības attīstību zemes rentei būtu pastāvīgi jāpieaug. Sakarā ar to darba algai pēc viņa domām, tāpat arī kapitāla augļiem vajadzētu rīst. Izejot no Rikardo laika apstākļiem var pieņemt, ka viņam ir bijis pamats tā pareģot, bet dzīve pierādījusi ka pareģojumi nav pierādījušies. Košs tā laika ir notikušas ļoti interesantas pārmaiņas lauksaimniecībā. Vispirms ir ļoti attīstījusies lauksaimniecības tehnika un sakarā ar to ir radusies pilnīgi jauna produktivitātes likne. Milzīgo zemes platību izmantošanā Jaunajā pasaulē apgādā pasauli ar lētu labību un jūras transporta tehnikas uzlabošanās - lūk apstākļi kurus nevarēja paredzēt Rikardo. Ir atrasta metode gāisa slāpekļa saistīšanai un reizē ar to radīts pagrieziens mākslīgo mēsļu rūpniecībā, radušās jaunas mašīnas, izaudzētas labākas labības šķirnes u. t. t. Visi šie apstākļi paveruši ceļu tādai produktivitātei par kādu agrāk sapņot pat nevarēja un viss tas ir nōstājies pret Rikardo pareģojumiem. Jāsaka, ka lauksaimnieku ienākums pēdējos gados ir samazinājies un līdz ar to samazinājies zemes rente. Arī valdības cenšas samazināt zemes renti, piem., Latvijā bija vairākas preces kurām visā valstī bija noteiktas vienādas cenas, tādās preces bija cements, mākslīgie mēsli. Ja nu vēl ražotam produktam nosaka visā valstī vienādu cenu, tad reizē ar to atrašanās vietas rente ir gandrīz eminēta.

Zemes rentes pieaugumu var radīt rūpniecības pieaugums tanis zemēs kas nodarbojas ar lauksaimniecību un to ražojumu eksportu, bet visā visumā tam uz zemes renti ir niecīga nozīme.

Zemes rentes problēma ir daudz svarīgāka problēma par zemes vērtības problēmu. Zemes rente īstenībā ir pamats, bet zemes vērtība ir atvasinājums. Ar zemes rentes problēmu praktiskā dzīvē jāsaprotas maz, bet bieži jāsaprotas ar zemes vērtības problēmu. Tas tāpēc, ka zeme atradās tirgū. Zemes gabala vērtība ir atkarīga no divi faktoriem: 1) no zemes rentes un 2) no kapitāla augļu likmes. Zemes renti ir iespējams uzskatīt kā ienākumu no zemes. Ja cilvēks kādu zemi pērk, tad viņš pret šo zemi ir aizdevis zināmu summu naudas. Viņš rēķina kā ienākums no zemes ir ienākums no tās summas, ko viņš par šo zemes gabalu aizdevis. Pieņemsim, ka zemes gabals katru gadu dos Ls.2000,- ienākumu. Cik lielu summu tad būs ar mieru cilvēks par šo zemes gabalu maksāt? Tas atkarāsies no augļu likmes un piemēra pēc pieņemsim ka tā ir 5%. Zemes gabala vērtību atradīsim ar vienkāršu trejskaitļu rēķinu palīdzību:

$$\left. \begin{array}{l} \text{ja gadā ienes} \quad 5 \text{ tad kapitāls } 100 \\ 2 \quad " \quad " \quad 2000 \quad " \quad " \quad X \end{array} \right\} X = \frac{100 \cdot 2000}{5} = 40000$$

Zemes vērtību tā tad mēs iegūstam kapitalizējot zemes renti ar zināmu augļu likni.

Pieņemsim tagad, ka augļu likme ir 2%, tad

$$X = \frac{2000 \cdot 100}{2} = 100.000$$

No abiem piemēriem varam izlobīt atziņu, ka zemes vērtība 1) proporcionāla zemes rentes augstumam un 2) pretēji proporcionāla augļu liknei. Šim apstāklim liela nozīme praktiskā dzīvē. Izrādās, ka ne visi zemes pircēji rēķinājas ar vienu un to pašu augļu likmi. Rezultāts ir tāds, ka zemei dažādu pircēju skatījumā ir arī dažāda vērtība. Šo problēmu tuvāk pētījis L.U. prof. Kosinskis. Pieņemsim, ka zemi pērk kāds cilvēks, kas vienkārši grib pēc iespējas izdevīgāk ieguldīt savu kapitālu un grib pret savu kapitālu saņemt iespējami augstāko ienesu. Viņa augļu likme būs samērā augsta. Ja zemes gabalu pērk zemnieks savai saimniecībai, tad viņam nav no svara ienākums no viņa kapitāla, bet no svara viņam ir ienākums no viņa darba. Viņš kapitalizēs, ar to pašu procentu ar kādu viņš būs saņēmis aizdevumu no bankas zemes pirkšanai, ja viņam pašam nauda nav. Īstenībā viņš neko nemanto, bet novērtē zemi augstāk kā citi. Šim izskaidrojumam piegriezuši vērību arī citi autori, bet tie to atrisinājuši tikai daļai. Jāsaka, ka zemes vērtība atkarīga no šiem 2 faktoriem visur, neatkarīgi no tā kur zeme atrodas. Pilsētās galvenais ir zemes rente, tāpēc arī zemes gabalu vērtība pilsētās lielāka. Apbūves gabalu rente arī parādās visos 3 jau minētos veidos, tikai viņa parādās citādi, bet būtība tā pati. Ļoti svarīgs ir trešais veids un tas ir tāpēc, ka pēc tiem apbūves gabaliem, kas atrodas pilsētas centrā pieprasījums ir ļoti liels. Labi nokārtota satiksme pilsētās arvien mazinās šo zemes renti un slikti nokārtota satiksme ar periferiju šo zemes renti cels. Pilsētās pastāv arī kvalitātes rente. Ir tāms, tai ir mazāka nozīme, bet nozīme tomēr ir. Ja ņemam vienu purvainu un vienu zemes gabalu ar cietu grunti, tad redzam, ka māju būvēšana uz pirmā prasā lielākas izmaksas kā uz otrā. Arī intensitātes rente pilsētu apbūves gabalos parādās. Tos zemes gabalus, kas atrodas pilsētas centrā atmaksājas daudz vairāk izmantot, atmaksājas ieguldīt daudz lielāku kapitālu un darba daudzumu. Tas parādās tāda veidā, ka ņamam aug stāvu skaits. Pilsētās, kur stāvu skaits nav ierobežots pēc šiem stāviem īstenībā, arī var spriest par zemes rentes augstumu šinīs pilsētās.

37. lekc. 13. III. 43.

Šinī lekcijā apstāsimies pie zemes rentes dažām īpatnībām dažos speciālos gadījumos. Vispirms apskatīsim mežu zemes renti. Viegli saprotams, ka šeit ir zināma nozīme zemes kvalitātei, tāpat arī zemes gabala atrašanās vietai. Zemes izmantošana mežsaimniecībā,

ja skatāmies uz valsti kā uz vienu zemes gabalu, ir ekstensiva. Bruto ienesa no 1 ha mežsaimniecībā ir vienmēr mazāka kā bruto ienesa no 1 ha zemes lauksaimniecībā, bet neto ienesa mežsaimniecībā no 1 ha ir lielāka par neto ienesu lauksaimniecībā no 1 ha. Ja jau zemes rente mežsaimniecībā ir lielāka par zemes renti lauksaimniecībā, tad dabīgi rāpjas jautājums: kāpēc tad lauksaimnieki neātriet uz mežsaimniecību. Atbilde te ļoti vienkārša - mežsaimniecībā nav darbu kur ielikt. Mežsaimniecība ir ļoti ekstensiva, t.i. uz viena un tā paša zemes lieluma mežsaimniecībā jāiegulda daudz mazāk darba un kapitāla kā lauksaimniecībā. Mežsaimniecībā arī ļoti labi redzam kāda nozīme ir laikam tautsaimnieciskos procesos. Te ir ilgāk jāgaida līdz produkts var nākt tirgū un tāpēc liela nozīme te ir kapitāla augļu likmei. Meža saimniecības īpašniekam nākas atrisināt ļoti interesantu problēmu - cik ilgi ļaut augt kokiem? Izdevīgākais augšanas ilgums ir atkarīgs no gadskārtējās koku masas pieauguma un kapitāla augļu likmes. Jo mazāka būs kapitāla augļu likme, jo ilgāk atmaksāsies kokus audzēt. Daudzreiz šini jautājumā sadurās meža īpašnieka un visas sabiedrības intereses un valsts izdod attiecīgus rīkojumus, ka mēģina mežsaimniecību novirzīt tāda virzienā kas būtu pieņemams visai sabiedrībai. Kā valsts šādos un līdzīgos gadījumos rīkojas, to izskaidrot ir agrārpolitikas uzdevums.

Raktuves, pretēji mežam ir raksturīgas ar to, ka šeit krājumi vairs neatjaunojas un daudz ir tādu krājumu kur izraktenus iespējams smelt tikai zināmu periodu. Jēdziens "intensīva ražošana" raktuvju saimniecībā nozīmē to, ka katru gadu izņem no raktuvēm lielāku izraktenu daudzumu. "Ekstensīva izmantošana" nozīmē to, ka sāk izmantot tādas raktuves kuru izmantošana agrākos gados nav vairs atmaksājusies. Raktuvju izmantošanas intensīvitāte atkarās gan no izraktenu cenām, gan no attiecīgās raktuves izmantošanas izmaksām. Bieži nākas sastapties ar augošu izmaksu problēmu, pie tam vienā gadā. Attiecībā uz raktuvēm kapitāla augļu likmēm ir nozīme tik tālu, cik intensīvi raktuves tiek izmantotas. Ja intensīvi iespējams raktuvi izmantot un cena ne piedāvāta daudzuma nemainās, tad nav šķēršļu raktuvju intensīvai izmantošanai ja augļu likme ir zema, t.i. ja augļu likme ir zema, tad neskatoties uz augošām ražošanas izmaksām atmaksājās raktuvju izmantošanu stiept garumā. Izmaksas pieaug arī ar katru metru ko nākas zemāk ierakties zemē, arī temperatūra pēc katriem 33 metriem pieaug par 1 grādu. Šis augošās izmaksas varētu saukt par augošām ražošanas izmaksām ilga laika periodā, pretstatā pirmajām augošām izmaksām gada laikā. Vēl viena problēma ir tā, vai tas raktuvju izmantošanas ilgums, kas izdevīgs raktuvju īpašniekam ir saskaņojams arī ar sabiedrības interesēm. Piem., vai sabiedrības interesēs ir milzīgo luksus okeāna tvaikņu būves, kas, lai iegūtu zilo lentu, patērē neiedomājamus ogļu krājumus, ja ogļu daudzums pasaulē ir aprobežots? Tautsaimniecības teorija gan šo problēmu var uzstādīt vispārīgi, bet tuvu viņu apskata ekonomiskā politika.

Zemes rente ir viens no ienākuma veidiem, bet jau agrāk rēlējām, ka tas kas ienākums vienam, ir izmaksa otram. Kā ir ar zemes rentēm attiecībā pret cenu - vai zemes rente ietekmē cenu, vai nē? Literatūrā atrodam divas atbildes. Viena saka, ka zemes rente cenu neietekmē, tā ir starp citu arī Rikardo dēma. "emes rente pēc viņa domām ir augstā labības cenu sekas un nevis cēlonis. Ļoti daudzi tautsaimnieki pievienojas Rikardo uzskatiem, to starpā arī Marshall, bet daudzi tautsaimnieki, starp tiem arī Gustavs Cassels saka, ka zemes rente ietekmē cenu. Lai to izšķirtu vispirms jāatceras, ka zemes rente tirā grāmatvedības nozīmē var tikt uzskatīta par ražošanas izmaksu. Tas var būt tad, ja zeme ir nomāta no zemes īpašnieka un nomniekam jāsamaksā noma un nomā ietilpst zemes rente un tad tā ir tirā izmaksa no grāmatvedības viedokļa. Tas pats var būt arī tad, ja lauksaimnieks pērk zemi ar bankas aizdevuma palīdzību. Otrkārt, jāņem vērā, ka zemes rente nav at-

līdzība par kautkādiem personīgas dabas upuriem, kā gaidīšanu, darbu. Teiktais ir spēkā neatkarīgi no tā, vai uz zemes ražo vienu produktu, vai vairāk. Ricardo pieņēma tikai vienu produktu, tāpēc arī viņam nebija dārišana ar tiem sarežģījumiem, kas rodas, ja zemi izmanto daudziem dažādiem nolūkiem. Izmantojot zemi vienam nolūkam un ražojot tikai vienu produktu, mēs nevaram ražot tani pašā vietā un laikā uz tā pašā gruntsgabala nevarēsīm uzcelt ūku. Iar šo zemes gabalu taču būs jāsamaksa tāda pat cena, ja tas būs pirktis dārza ierīkošanai, kā tad, ja tas būtu pirktis apbūves vajadzībām. Zinām, ka zemes vērtība atkarīga no zemes rentes. Kaut arī dārzs nevarēs dot tādu ienesu kā nams, ar zemes renti jāreķinājas tik un tā. Jāņem vērā, ka cenai ir divas funkcijas: viņa regulē kā ražošanu, tā patērēšanu. Viņa spiež ekonomizēt ar saimnieciskajiem labumiem. Jo augstāka kāda saimnieciskā labuma cena, jo taupīgāk viņa spiež ar šo saimniecisko labumu apieties. Arī augstā zemes cena spiež zemi izmantot tikai tiem nolūkiem, kur zemes cena vislabāk rentētos. Šī un no cita apstākļa dēļ Ņujorkas centrālās pabeļas debesskrāpji un nav ģimenes dārziņu. Ja ņem vērā apstākli, ka zeme kā ražošanas faktors piedalās dažādu produktu ražošanā, tad zemes rente nav vienkārši kā cenas sekas, bet pati var aktīvi ietekmēt cenu. Ja pieņemsim, ka lauksaimniecība ražo tikai vienu produktu, tad jāpiekrit Ricardo, tad jāpiekrit, ka augstās cenas ir tas apstāklis, kas izsauc zemes renti. Ja saimniecisko dzīvi skatīsim lielās perspektīvās, tad redzēsīm, ka zemes rente ir tikai produktu cenu sekas. Te būs viena virziena cēloniskā sakarība, cena cēlonis, zemes rente - sekas. Ja pētīsim tos apstākļus, kas spiež zemi izmantot gan vienu, gan otru produktu ražošanai dažādās kombinācijās, tad būsīm spiesti atzīt funkcionālo sakarību starp zemes renti un cenu no vienas puses un zemes kā ražošanas faktora cenu no otras puses.

Tagad pāriesīm pie ienākuma no kapitāla. Ienākums no darba varēja būt kā ienākums no darba savā, tā svešā uzņēmumā. Arī ienākumu no kapitāla mēs varam iegūt pilnīgi līdzīgi. Ja ienākums no kapitāla iegūts savā uzņēmumā tas vienmēr būs sajaukts kopā ar uzņēmēja peļņu, bet ja pats uzņēmējs piedalās ražošanā, tad klāt var būt piejaukts ienākums no darba. Mēs galvenā vērību piegriezīsim tam ienākumam no kapitāla, ko kapitāla īpašnieks iegūst nododot savu kapitālu svešā uzņēmumā. Šādu ienākuma veidu sauc par kapitāla augļiem. Mēs to saukt arī par renti, bet tas ir nepareizi, jo ar renti apzīmē diferenciatu ienākumu. Jo lielāku ienākumu uzņēmējs iegūst no sava kapitāla savā uzņēmumā, jo lielākus augļus viņš būs ar mieru maksāt ar svešu kapitālu. Starp kapitāla augļu augstumu un ienākumu savā uzņēmumā ir cieša sakarība. Tam kapitāla ienākumam, kas iegūts svešā uzņēmumā nereti piejaukti uzņēmēja peļņa un dažādi citi elementi. Jo lielāks būs risks, jo augstākus augļus pieprasīs kreditors. Debitors ar apšaubāmu maksāt spēju var iegūt aizdevumu tikai pret augstiem augļiem. Iar aizdevumiem maksājamo atlīdzību mēdz saukt par brutto augļiem. Ja no brutto augļiem atskaitām atlīdzību par kreditora risku, pūlēm, tad dabūjam netto augļus. Netto augļiem līdzinājas tie augļi, kurus kreditori mēdz ņemt no vissolidākiem debitoriem. Mēs savās pārrunās ar apzīmējumu augļi un kapitāla augļi domāsim tikai netto augļus. Savās pārrunās esam jau vairākkārtīgi kapitāla augļiem pieskārušies. Rūpīgi apskatot visus šos gadījumus, redzam, ka visās šinīs problēmās izceļas divi momenti: 1) redzam, ka kapitāla augļi rodas sakarā ar to, ka kapitāls ir produktīvs, ka kapitāls dod iespēju cilvēkam pavairot nepieciešamo saimniecisko labumu krājumu. To redzējam nodalā par ražošanu. 2) Kapitāla augļi rodas sakarā ar to, ka cilvēks tagadnes vajadzībām dod priekšroku pret nākotnes vajadzībām un tāpēc arī cilvēks tagad iegūstamos labumus vērtē augstāk par nākotnes iegūstamiem labumiem. Šie divi momenti ļauj arī saprast divas kapitāla augļu definīcijas. Firmā ir sekas, ka kapitāla augļi ir atlīdzība par kapitāla rie-

dališanos ražošanā. Šī definīcija ir pilnīgi analoģiska darba ienākuma un zemes rentes definīcijām. Kas tad ir tas kapitāls par kura piedališanos ražošanā kapitāla īpašnieks saņem augļus? Šis kapitāls ir visi saražotie ražošanas līdzekļi. Šīnī definīcijā ir ietverts arī laika moments, jo tas ietilpst arī kapitāla definīcijā pašā.

Otra definīcija pamatojas uz cilvēku vērtējumiem laikā. Viņa vairs nepamatojas uz kapitālu kā ražošanas faktoru, bet uz pretstatu jēdziens tagadnes labumi - nākotnes labumi. To izceļas laika moments līdzīgi tiem apsvērumiem, kurus apskatījām runājot par gaidīšanu. Šos jēdzienus labi apskatījis Bohm-Bawerks savos darbos. Tagadnes labumi ir visi tie saimnieciskie labumi, kas gatavi patēriņam jau šodien, kamēr nākotnes labumi ir tādi, kas kļūs gatavi patēriņam tikai nākotnē. Nākotnes labumus ieskaitāmi piem., koki, meži, izdīgšais tīrums, mašīnas (kuras gan nākotnē tieši patērēt nevarēs, bet ar kurām var iegūt nākotnei patērējamos labumus), kurināmais materials, smērēļas u.tml. Otra kapitāla augļu definīcija skan šādi: Par kapitāla augļiem sauc atskaitījumu no nākotnes labumu vērtības, salīdzinot šo nākotnes vērtību ar tagadnes labumu vērtību. Piemēram, ja 107 kg ko saņemsim pēc viena gada tagadnes vērtība būs 100 kg. kviešu, ko varam saņemt tagad, tad 7 kg būs kapitāla augļi. Šīnī definīcijā mēs izceļam diskontēšanas momentu, šo definīciju var formulēt arī citādi: kapitāla augļi ir vērtības pārsniegums, kas ir šodien patērējamiem labumiem, salīdzinot ar labumiem, kas ir iegūstami tikai nākotnē.

Mēs lietosim abas definīcijas, ir to, kas pamatojas uz produktivitāti, ir to, kas pamatojas uz laiku. Sakausēt šīs definīcijas ir grūti, jo tās izsaka divus dažādus momentus. Firmā izceļ pierasījuma, otra piedāvājuma momentus. Naudas saimniecībā nauda arvien ieņem redzamu vietu visos naudas darījumos. Nākotnes vērtību mēs varam dabūt no tagadnes vērtības atskaitot kapitāla augļus un tagadnes vērtību varam dabūt nākotnes vērtībai pieskaitot kapitāla augļus. Šos pieskaitījumus vai atskaitījumus izsaka procentos un šo augļu summu izteiktu procentos no kapitāla sauc par augļu likmi. Jāievēro tikai tas, ka visu laiku mēs pieņemam pašas naudas vērtību par nemainīgu. Ir skaidrs, ka naudas vērtība nav konstanta, bet ar to saistītām parādībām mēs iepazīsimies nodaļā par naudu. Domājot par kapitāla augļiem nedrīkst pieņemt, ka kapitāls un nauda ir identiski jēdzieni. Senos laikos kapitāla augļus neatzina aiz tā iemesla, ka uzskatīja naudu par neauglīgu un teica, ka neviens naudas gabals nevar dzemdēt citu naudas gabalu. Tas bija tāpēc, ka toreiz nepazina kapitālu. Mūsu dienās kapitālu un naudu mēdz identizēt, bet tas ir aiz tā iemesla, ka parasti kapitālu mēdz izteikt naudā un arī augļus saņemt naudā. Nauda tomēr jāuzskata tikai kā spēja pirkt tās reālas lietas, kas vajadzīgas ražošanai. Kapitāla augļu likme protams ir atkarīga no pierasījuma un piedāvājuma. Te jāanalizē kapitāla pierasījums un piedāvājums atsevišķi un jānoskaidro no kādiem faktoriem pie vienādas augļu likmes ir atkarīgi kapitāla pierasījums un piedāvājums.

38.lekc.16.III.43.

Runājot par kapitāla pierasījumu īstenībā apskatīsim sakaru starp kapitāla produktivitāti un augļu likmi. Kapitāla produktivitāte ir tā kuras dēļ cilvēki naudu aizņemās. Visas ar kapitālu saistītās problēmas ir sarežģītas, tāpēc raudzīsim iet sukcesīvās aprēķinācijās ceļu, bet nevis iziet no mūsu dienu sarežģītās saimnieciskās dzīves virpuļiem. Pieņemsim, ka mēs novērojam kādu samērā primitīvu lauksaimnieku sabiedrību, kas sastāv no atsevišķām saimniecībām, tā tad uzņēmumiem, kurus strādā arī algots darba spēks. Vienkāršības dēļ pieņemsim, ka visi šie uzņēmumi ražo vienu produktu - labību un arī strādniekiem algas maksā ar šo labību. Tālāk pieņemsim, ka šie saimnieki savā starpā atrodās kon-

kurences attiecībās un konkurences attiecībās pastāv arī strādnieku starpā. Ražošana šeit notiek primitīvā veidā, jo trūkst darba rīku. Ieņemsim arī, ka strādnieki pret izgatavot darba rīkus, bet tā kā pa šo rīku gatavošanas laiku viņiem vajadzīgs uzturs un saimniecības ir tik nabadzīgas, ka tām krājumā nekā nav, tad arī neviens strādnieks nevar no lauku dyrbiem izpalikt, lai mājās gatavotu darbarīkus. Tālāk pieņemsim, ka kaimiņos ir radusies kāda sabiedrība, kas jau spēj aizdot zināmu labības daudzumu. Šos kaimiņu lauksaimniekus mēs varētu nosaukt par kapitāla īpašniekiem. Ieņemsim, ka arī tie savā starpā atrodās konkurences apstākļos. Tas labības daudzums, ko izīēs kapitāla īpašnieki izīēs cauri sekojošam transformācijas procesam: pirmkārt labība noderēs uzturam rūpniecības strādniekiem kamēr viņi gatavos darba rīkus un otrkārt, laukstrādnieki izlietos darba rīkus labības ražošanai. Ieņemsim, vienkāršības dēļ, ka šie darba rīki kalpo tikai 1 gadu. Ielietojot šos darba rīkus laukstrādnieki iegūs daudz lielāku ražu nekā agrāk. No šī ražas pieauguma būs iespējams atdot kapitāla īpašniekiem aizņemto labības daudzumu un vēl paliks pāri. Tagad esam nonākuši problēmas priekšā - cik liela daļa no atlikuma aizīēs kā kapitāla augļi. Esam dabūjuši sekojošu šēmu: sākumā ir brīvais kapitāls labības veidā, tad nāk investētais kapitāls darba rīku veidā un beidzot parādās atkal brīvais kapitāls labības veidā. Sākumā varētu likties, ka kapitāla īpašnieki saņems tik daudz labības par cik viņu aizdotais kapitāls pavairojis saražotu produktu daudzumu, bet tā tas nebūs. Lai to izprastu ņemsim kādu izdomātu skaitlisku piemēru. Ieņomdām, ka izsēj 100 kvintālus labības un ražošanas procesa rezultātā rodas jauna raža - 500 kvintāli. No šīs ražas 300 kvintāli aizīet kā darba alga, bet 200 kvintāli paliek uzņēmējam. Otrā gadījumā ražošanas procesā iet tāpat 100 kvintālu, bet uzņēmējs būs aizņēmis vēl 100 kv. un ar šiem 100 kv. ir saražoti darba rīki un šie darba rīki arī iet ražošanas procesā. Sakarā ar to raža ir augstāka un ieguīti ir 700 kv. Ražas pieaugums, kas radīes sakarā ar aizņemtā kapitāla lietošanu ir 200 kv. No šī pieauguma 100 kv. aizīes kā samaksa par aizņēmumu un pāri paliks 100 kv. Tagad mums jāatrisina problēma, cik no šiem 100 kv. aizīes kā kapitāla augļi. Skaidrs ir tas, ka viss šis pieaugums uzņēmējam palikt nevarēs, jo tādā gadījumā kapitāla īpašniekiem nebūs nekādu interešu aizdot savu kapitālu un skaidrs ir arī tas, ka viss šis pieaugums kapitāla īpašniekiem arī neaizīes, jo tādā gadījumā uzņēmējam nebūtu nekādu interešu kapitālu aizņemtīes. Šai problēmai atkal jāpieīet ar robežskatījumu, proti, ir jāapskatās, cik lielu pieaugumu dod pēdējā aizdotās labības vienība. Ja pēdējais aizdotās labības kgr. dos 50 gr. pieaugumu, tad viss aizņemtās labības daudzums, t.ī. 10.000 kg dos 500 kg. pieaugumu, jeb 5% no kapitāla. Lai sacītais kļūtu skaidrāks apskatīsim vienu atsevišķu uzņēmēja stāvokli. Visi strādnieki bija nodarbināti pie lauku dyrbiem, tagad, pateicotīes kapitālam, dažiem ir radusīes iespēja kļūt par rūpniecības strādniekiem. Iakāpeniski palielīnct aizņemtās labības daudzumu nonāksim pie augošā ieguvuma pieaugumu un pie produktīvitātes līknes visār. Iraktīskā dzīvē nākas sastaptīes nevis ar produktīvitātes līknes pirmo, bet gan ar otro daļu kurā redzam dīlstošo ieguvuma pieaugumu. Uzņēmējam jāreķīnājās ar to faktu, ka sāsnīedzct zināmu punktu katrā aizņemtā vienībā dos arvien mazāku un mazāku pieaugumu līdz beīdzct lauksaimnīekam pēdējais tā aizņemtās labības kg dos 50 gr. lielu ieguvuma pieaugumu, resp. 5% un tāreo arī lauksaimnīeki negribēs maksāt lielāku augļu līkmi par aizņemto kapitālu kā par pēdējās kapitāla vienības ieguvuma pieaugumu. Sakarā ar indīferences līkumu viņš visu aizņēmumu vērtēs pēo pēdējās vienības un tādā kārtā visa augļu summa hūs aizņēmuma summas reīzīnējums ar pēdējās vienības ieguvuma pieaugumu. To pašu varam arī teīkt šādi: kapitāla augļu kopsumma līdzīnāsīes pēdējās kapitāla

vienības produktivitātei reizinātai ar kapitāla vienību skaitu.

Savos spriedumos neesam pēmuši vērā vienu svarīgu apstākli - mēs pieņemām, ka uzņēmējs var uzskatīt strādnieku algas kā dotas. Kā reagēs tagad algas uz kapitāla ieplūšanu ražošanā? Lai to noskaidrotu atcerēsimies, ka pastāv konkurence. Tadā gadījumā alga ir atkarīga no tirgus stāvokļa. Ir skaidrs, ka kapitāls izsauks algu celšanos. Aizņemtais kapitāls atver katrām uzņēmējām ceļu uz jaunām iespējām, ar darba rīkiem viņš pavairo produkciju. Uzņēmējam ir izdevīgi pieaicināt darbā vairākus strādniekus un solīt augstākas algas viņš atvilks pie sevis kaimiņa strādniekus, bet lai kaimiņš strādniekus paturētu viņš būs spiests maksāt augstākas algas. Tātad, tie būs rūpniecības strādnieki, kas kā pirmie saņems augstāko algu. Iekšēniski tam sekos arī laukstrādnieku algu celšanās. Esam nonākuši pie jau agrāk teiktā, ka kapitāla augšana ietekmē algu augšanu. Pieņemsim uz brīdi, ka algas netiek celtas. Tie šādiem apstākļiem var notikt, ka kapitāla īpašniekiem nav iespējams izmantot daļu no kapitāla, vienkārši tāpēc, ka viņi nevar savos uzņēmumos piesaistīt vairāk strādniekus. Ja viņš izlietos teiksim 90%, tad neizlietoti paliks 10% un rezultāts būs tāds, ka šis neizmantotais kapitāla daļas produktivitāte būs nulle un skaidrs, ka tirgū neviens par šo kapitālu augļus nemaksās un augļi kļūs līdzīgi nullei. Tas apstākļi, ka algas celšas ir galvenais iemesls, kas nodrošina kapitāla simtprocentīgu izmantošanu un noteiktus augļus. Mēs pieņemām, ka darba rīki ražoti viena gada vajadzībām, bet ja darba rīkus iespējams ražot vairākiem gadiem, tad stāvoklis ir pavisam cits, jo iespējams kapitālu investēt uz ilgāku laiku. Visu laiku mēs runājam par to, ka tiek ražota tikai viena prece, bet jāņem vērā, ka ir tūkstošiem dažādu ražojumu un katrs no šiem produktiem dod zināmu ražas pieaugumu par kuru tiek maksāti augļi. Kapitālam ir tendence plūst uz tām ražošanas nozarēm kur ražošanas dēļ lielāku robežproduktu. Varam teikt, ka kapitāla augļi līdzinājas kapitāla robežienesai, resp. robežproduktivitātei izteiktai naudā. Visas tās vienības no kurām sastāv reālkapitāls ir iespējams mērīt tikai ar naudu. Arī kapitāla augļus mēdz maksāt naudā, taču aiz šīs naudas summas, kas reprezentē kapitāla augļus, slēpjas kapitāla produktivitāte.

Līdz šim mūsu analīze attiecās tikai uz vienu noteiktu laika periodu, taču jāņem vērā, ka saimnieciskajā dzīvē ražošanas process turpināsies nepārtraukti - jauni un atkal jauni kapitāla daudzumi plūst ražošanā, iegūstas jaunas mašīnas, kuras noliecjas dažādos laika periodos. Šī nepārtrauktība ražošanas procesā nozīmē to, ka katru acumirkli rodas klāt jauns brīvais kapitāls, katru acumirkli jau esošais kapitāls pārveidojas darba rīkos un mašīnās un katru acumirkli šīs mašīnas un darba rīki noliecjas un novecojas. Saimnieciskajā dzīvē redzam, ka lielu krājumu vietā, sakarā ar nepārtrauktību ir liels patērīgais priekšmetu plūdums. Istenībā tas, ko pieprasa tirgū ir novis reālkapitāls pats, bet zināms pirkspēju daudzums ar kuru šo reālkapitālu var iegūt. Ražošanas procesam ir zināma līdzība ar iedzīvotāju dabīgo kustību. Vecas paaudzes mirst, jaunas dzimst un tā kā katram individam jāiet cauri dažādam vecuma pakāpēm, tā sabiedrībā mūžīgi ir visāda vecuma cilvēki. Līdzīgi ar reālkapitālu - mainīgais kapitāls piedalās ražošanas procesā tikai vienu reizi, bet dažādos ilgumos, pastāvīgais kapitāls piedalās dažādos laikos vairākos ražošanas procesos.

Tagad pāriesim pie jautājuma kā veidojas atsevišķu mašīnu vai darba rīku cena. Te īstenībā vajadzēja apskatīt nodaļu par vērtību un cenu, bet vadoties no pedagogiskiem motīviem šo jautājumu ieklausim šeit. Cena ir atkarīga no pieprasījuma un piedāvājuma. Piedāvājums ir atkarīgs no ražošanas izmaksām. Krit svarā šeit viss tas ar ko iepazīsimies nodaļā par ražošanas izmaksām. Pieprasījums ir atkarīgs no tā kā šī mašīna ceļ ražotā produkta daudzumu, kāda mašīnai ir produktivitāte. Te svarā krit tās atziņas ko

Ieguvām nodaļā par ieguvuma pieaugumu. Jo lielāka mašīnai ir robežproduktivitāte, jo lielāka būs cena. Kā pieprasījuma, tā piedāvājuma cenas veidošanā zināma loma piekrīt arī kapitāla augļu likme. Tai nozīme tāpēc, ka ražošanas prasa laiku arī mašīnai, kāpēc arī mašīnas piedāvājuma cena nav vienkārša ražošanas izmaksu kopsumma, bet te jāpieskaita augļi pa to laiku, kas raksturojās ražošanas procesa ilgumu. Mašīnas piedāvājuma cena ir atkarīga no ražošanas izmaksām, kas kumulējās ar kapitāla augļu likmi. Mašīnas pieprasījuma cenu nosaka ne tikai mašīnas robežproduktivitāte, bet robežproduktivitāte reizināta ar mašīnas kalpošanas ilgumu nākotnē. Te krit svarā arī mašīnas robežproduktivitātes tagadnes vērtība. Skaidrības labad ilustrēsim skaitlisku piemēru: pieņemsim, ka mašīnas izgatavošana ilgst 3 gadus. Lirmā gada sākumā ražošanas izmaksas ir Ls.200,-, otrā - Ls.300,- un trešā - Ls.400,-. Jāņem vērā arī augļu likme un pieņemsim, ka tā ir 6% gadā. Tie dotajiem datiem mašīnas piedāvājuma cena būs:

$$200 \times 1,06^3 + 300 \times 1,06^2 + 400 \times 1,06 \quad \underline{\text{Ls.999,-}}$$

Tagad mēģināsim dabūt mašīnas pieprasījuma cenu. Pieņemsim, ka robežproduktivitāte ir Ls.100,- gadā. Tālāk pieņemsim, ka mašīna kalpo 12 gadus. Par pirmo gadu robežproduktivitātes des Ls.100,-, bet par katru nākošo gadu šie Ls.100,- attiecīgi jādiskontē, lai dabūtu šīs summas tagadnes vērtību.

$$100 + 100(1-0,06) + 100(1-0,06^2) + \dots + 100(1-0,06^{11}) \quad \underline{\text{Ls.889,-}}$$

Redzam, ka pieprasījuma cena ir mazāka par piedāvājuma cenu un tādēļ šo mašīnu uzņēmējs lietot nevarēs. Šī situācija var mainīties atkarībā no augļu likmes. Kā aina izskatīsies tad, to redzam sekojošā tabelē:

8% 6% 4% 3% 2%

Piedāvājuma cena: Ls.1034,- Ls.999,- Ls.965,- Ls.949,- Ls.932,-
Pieprasījuma cena: " 814,- " 889,- " 976,- " 1025,- " 1079,-

Runājot par šo mašīnu varam teikt, ka viņa atradis tirgu tikai tad, ja augļu likme nebūs augstāka par 4% un līdz ko augļu likme būs augstāka, mašīnu neatmaksāsies pirkt. Ja augļu likme būs zemāka, tad skaidrs, ka mašīnu būs vēl izdevīgāk pirkt. Redzam, ka šai problēmā ļoti svarīga vieta ir kapitāla augļu likmei.

Tālāk viegli varam tagad saprast vēl vienu jautājumu, kas gan īstenībā iedersās nodaļā par maiņu un tas ir jautājums par kredītu. Ražošanas kredīts ir kapitāla apgrozījums svešā uzņēmumā. Lai šis apgrozījums varētu notikt, ir svarīgi sekojoši priekšnosacījumi: ir nepieciešams, lai kredītaņēmējs būtu spējīgs kredītu termiņā apgrozīt, t.i., lai uzņēmējs būtu kredīta spējīgs. Ikdienu dzīvē par kredīta spējīgu sauc tādu cilvēku kam pieder kaut kas ar ko var kredītu nodrošināt. Tautsaimnieciskā izpratnē par kredīta spējīgu sauc tādu personu, kas savā uzņēmumā spēj aizņemt kapitālu apgrozīt tik ilgā laikā uz cik ilgu laiku kapitāls ir aizņemts. Ja līdz termiņam ražošanas process vēl nav nobēidzies, ja aizņemtais un investētais kapitāls vēl nav pārvērties par brīvo kapitālu, tad uzņēmums nav kredīta spējīgs. Piemēram, Lauksaimnieks nevar 2 mēnešos aizņemt apgrozīt, tā tad viņš nav kredīta spējīgs uz šo laiku. Tādus kapitālus, kas nav paspējuši noteiktā laikā apgrozīties sauc par iesalušiem kapitāliem.

Kredītspējīgs ir tas, kas aizņemt kapitālu spēj apgrozīt tā, lai kapitāla pieaugums termiņā beigās būtu tik liels, ka ar to spētu samaksāt ne tikai aizņēmumu, bet arī augļus par aizņēmumu. Šis apstāklis ir bieži par iemeslu kredītu iesalšanai.

Tālak ir nepieciešams, lai pastāvšie likumi un noteikumi dotu iespēju piespiest kredītu termiņā atmaksāt.

Ražošanas kredītu, atkarībā no tā, vai tas sagādā mainīgu vai ilgāka termiņa pastāvīgu kapitālu mēdz iedalīt *a p g r e z i b a s k r e d i t ā* (t.i. kredīta veids, par kuru mums visu laiku ir bijusi runa) un *i e g u l ā t i j u m a k r e d i t ā* (tas kapitāls, kas pakāpeniski ilgā laika periodā pārvērtīsies brīvā kapitālā). Iedzīve deldē vairākos pamēģienos. Ieguldījumu kredītu mēdz lietot fabriku ūku celšanai, meliorācijai u.t.t. Runājot par kredītu, tautsaimnieciskās grāmatās ir minēts arī par *p a t ē r i ņ a k r e d i t u*. Galvenā starpība starp abiem šiem kredīta veidiem ir tā, ka ražošanas kredītu lieto uzņēmumi, bet patērēja kredītu - mājturības. Sakarā ar to dažādi ir arī šo abu kredītu atmaksāšanās avoti. Runājot par patērēja kredītu redzējām, ka tas nozīmē nākotnes labumu izlietošanu.

Skatoties no nodrošinājuma viedokļa kredītu mēdz iedalīt *p e r s o n ā l k r e d i t ā*, kam nav nekāda nodrošinājuma, bet kredīta devējs uzticās kredītaņēmēja goda vārdam un *r e ā l k r e d i t ā*, ko piešķir tikai pret kāļu materiālu lietu, vai tiesību iekļaušanu. Personālkredītu iedala *v i e n k ā r š ē* un *g a l v o j u m a k r e d i t ā*, pie kam pēdējā citas personas uzņemas atbildību kā galvnieki.

Reālkredītu iedala tālak *m o b i l ā r ā* (izsniedz tikai pret kustamas mantas iekļaušanu. Mēdz arī saukt par *l o m b a r d k r e d i t u*) un *i m o b i l ā r ā k r e d i t ā* (izsniedz pret nekustamas mantas iekļaušanu. Mēdz saukt arī par *h i p o t e k ā r o k r.*).

Arī reālkredīti nav pilnīgi droši. Var mainīties iekļautās mantas vērtība un var bojāties arī pati iekļautā manta, resp. samazināties iekļautās mantas vērtība.

39. loks. 2c. III. 43.

Kapitāla piedāvājums. Runājot par kapitāla pieprasījumu, mēs bijām riepēmuši, ka kapitāla piedāvājums ir konstants lielums. No šīda riepēnuma izejot mums bija vieglāk saprast kapitāla pieprasījuma būtību un ipatnības. Tagad pārrunāsim galv. kārtā kapitāla piedāvājumu, pie tam nevis abseviskā uzņēmumā, bet visā saimniecībā sabiedrībā kā vienā veselā. Kamēr runājot par kapitāla pieprasījumu mums bija svarīga kapitāla produktivitāte, tagad runājot par kapitāla piedāvājumu - uzmanības centrā būs cilvēka vērtējumi laikā t.i. apstākļi, ka cilvēki tagadnes labumus vērtē augstāk par nākotnes labumiem. Seit mums jāatceras arī tā kapitāla augļu definīcija, kas augļus apzīmē kā rezultātu no cilvēku vērtējumiem laikā. Kad pastāv uzņēmumi, kas izmanto kredītu un kas maksā atbilstību par kredītu kapitāla augļu veidā, tad rodas arī piedāvājums, lai aizdodot kapitālu saņemtu augļus. Noskaidrosim kāpēc kapitāla aizdevējs pieprasa augļus par aizdotu kapitālu. Atstāsim pie malas domas, ka kapitāla pieprasījums ir radījies kapitāla augļus un pilnīgi neatkarīgi no tā izpētīsim jautājumu kāpēc cilvēki dažādi vērtē tagadnes un nākotnes labumus un kāpēc cilvēks tagadnes labumus vērtē augstāk par nākotnes labumiem.

Bem-Baverks to labi formulējis, teikdams, ka nākotni mēs redzam perspektīvā samazinājumā, ka nākotnei mēs piešķiram mazāku nozīmi. Jautājuma nākotne, jo tai mēs piešķiram mazāku nozīmi. Tā kā nākotne tiek diskontēta, mēs iegūstam, ka nākotnes vērtība ir mazāka par tagadnes vērtību. Šī perspektīvā nākotnes nozīmes samazināšanās notiek arī tāpēc, ka nākotnes vajadzības varam tikai iekārtot, bet tas kā tagadnes vajadzības nevar sajūst. Cilvēks apzinās, ka nezin kas ar viņu notiks nākotnē. Liem., ja glabās naudu nākotnei, var gādīties, ka būs par vēlu to izlietojot. Nākotnes perspektīvais samazinājums nav tik liels, ja indivīda saimnieciskās intereses sniežas pāri viņa pašā dzīvei, ja indivīds grib atstāt mantojumu bēr-

niem. Nākotnes un tagadnes vērtējumu var lielā mērā ietekmēt arī mantdošanas likumdošana. Jo augstāks ir mantdošanas nodoklis, jo lielāka būs tieksme mantu notērēt, kas atrodas viņa rīcībā.

Nākotnes nozīme perspektīvā samazinājuma ir tas, kas zināmā mērā bremzē attiecīga kapitāla piedāvājumu. Cilvēki nevēlas tik lielos apmēros atteikties no tagadnes, lai būtu iespējams armierināt pieprasījumu, kas var rasties pēc kapitāla.

Šai situācijai kapitāla augļu uzdevums ir pamudināt piedāvāt kapitālu lielāku daudzumu, nekā tas būtu piedāvāts bez šī pamudinājuma, lai cilvēki atteiktos no tendences notērēt kapitālu, kas rastos, ja augļus nemaksātu.

Kapitāla patērēšana. Kapitāla daudzums zināmā sabiedrībā var būt nrmsinīgs, var arī pieaugt vai samazināties.

Kapitāla daudzums var samazināties, ja kapitālu patērē. Kapitālu patērēt var pamudināt cilvēka vērtējumi laikā. Kapitāla patērēšanas problēmu apskatīsim vispirms no naudas viedokļa un pēc tam no ražošanas un tehnikas viedokļa.

Apskatot kapitāla patērēšanas problēmu no naudas viedokļa, jāievēro, ka mūsu pašreizējā saimnieciskajā iekārtā kapitāla patēriņš notiek ar naudas darījumu palīdzību. Atsevišķas mājturības patērē uzkrāto naudu, vai arī to naudu, ko iegūstam no kredītiestādes patēriņa kredīta veidā. Piem. A aizņemas no krājkašes Ls.500,-, lai sarīkotu kāzas. B ir uzkrājis krājkašē Ls.1000,- ko izņem un notērē līdz beigot no noguldījuma nekas vairs pāri nepaliek. No kādiem avotiem krājkašē izmaksā naudu. Visbiežāk kapitāla patērēšanas gadījumos kredītiestādes ņem līdzekļus izmaksām no jauniem noguldījumiem, ko citi tai pašā laikā ir iemaksājuši, t.i. atsevišķu mājturību vai personu kapitāla patēriņu sedz ar citu mājturību uzkrājumiem. Ja patērēšanai no bankas sāk izņemt vairāk nekā ienāk jauni noguldījumi, bankas sāk atprasīt aizdevumus uzņēmumiem. Šāds gadījums ir iespējams, ja samazinas iedzīvotāju dzimstība un sāk dominēt vecākie cilvēki, kas vecuma dienās, sevišķi, ja nav bērnu, notērē visu, ko spēka gados ir uzkrājuši.

Tipiska kapitāla patērēšana naudas saimniecībā ir noguldījumu izņemšana no bankas un patēriņa kredīts. Kapitāla patērēšana var notikt arī citādi. Piem., kāds nopircis kāda uzņēmuma obligācijas. Šis kapitāls tiek investēts mašīnās. Privātsaimnieciski ņemot kapitāla īpašnieks var savu noguldījumu atbrīvot obligāciju pārdojot citam un saņemto brīvo kapitālu patērēt.

Viens no konsekvēntākiem veidiem kā mājturības var patērēt kapitālu, ir mūža rentes apdrošināšana. Persona samaksā apdroš iestādei zināmu summu un par to saņem no apdroš iestādes līdz mūža beigām zināmas termiņos zināmu renti. Cilvēkam nav jābaidās, ka sasniedzot zināmu vecumu var palikt bez līdzekļiem. Ja viņš mirst agrāk tad no patēriņa kredīta nekas pāri nepaliek. Mūža rentes apdrošināšana pēc savas būtības ir lielākas cilvēku grupas kapitāla patērēšanas racionalizēts veids.

Tā tad kapitāla patērēšanu nosaka apstākļi, ka cilvēks tagadni vērtē augstāk par nākotni un ja augļu likmes ir zemas, jo ātrāk kapitāla īpašnieks stāsies pie kapitāla patērēšanas.

Kapitāla patērēšana no tehniskā viedokļa, t.i. kapitāla patērēšanas tehniskā ruse. Reizējām, ka ja noguldījumus no bankām izņem vairāk nekā ienāk jauni noguldījumi, bankas uzsaka kreditus uzņēmējiem. Sakarā ar to uzņēmējiem vairs nav iespējams uzturēt mašīnas tāda tehnikas līmenī kā agrāk. Tā sabiedrībā kā zināmā veidā ir iespējama arī pilnīgi neatkarīgi no naudas saimniecības. Runā-jot par ražošanas procesa nepārtrauktību jeb kontinuitāti, redzējam šo noliecoto vietā pakāpeniski ražošanas procesā pakāpeniski noliecotas. Tādā kārtā tas kapitāls, kas bijis ieguldīts darba rīkos, tiek arvienu no jauna ieguldīts, no jauna investēts

job reinvestēts. Reinvestēšanas ceļā mašīnu un darbarīku daudzums nepārvairojas un arī nesamazinās. Tas paliek konstants, stacionārs. Darba rīku un mašīnu tehnisko līmeni ir iespējams arī samazināt, kad noliecotās mašīnas vairs neatjauno, bet mēģina cik tālu tas iespējams iztikt ar nolietotām mašīnām (t.i. patērē pastāvīgo kapitālu). Tā īstenībā ir kapitāla patērēšanas tehniskā puse, kad mašīnas un darba rīkus, kas nolietojas vairs neatjauno. (Kara gados, lielu katastrofu gadījumos).

Kapitāla krāšana. Kapitāla izkrāšana ir pretēja kapitāla patērēšanai. Mēs redzējam, ka atsevišķu mājturību kapitāla patēriņu atver otru mājturību radītais job uzkrātais kapitāls. Parasti jaunuzkrātais kapitāls ir lielāks par patērēto, izņemot kara un nemiera laikus. Tāpēc visumā ņemot, kapitāla daudzums pastāvīgi pieaug, kapitāls uzkrājas.

Kapitāla uzkrāšana iespējama arī naturālā saimniecībā. Tur tā nozīmē, ka visi sarāzotie patēriņa priekšmeti netiek patērēti. Krāšanas mērķis natur.saimn.rāmjos vispirms kārtā ir radīt zināmas patēriņa priekšmetu rezerves grūtākiem laikiem. Iespējams arī otra krāšanas veids - ar nolūku paplašināt ražošanu. Šīnī gad.uzkrāj patēriņa priekšmetu rezerves, lai varētu pagatavot darba rīkus, kas palielinā ražošanas procesa efektivitāti. Abi šie gadījumi bieži vien viens otru neizslēdz. Abos gadījumos nolūks: nodrošināt pilnīgāku vajadzību apmierināšanu nākotnē.

Kad runājam par Semicru, sastapamies ar jēdzieniem par gaidīšanu un gaidīšanas upuri. Jēdzieni gaidīšana un krāšana attēlo cilvēku attiecībās pret tagadni un nākotni, izšķirībā starp šiem jēdzieniem nav visai skaidra. Starpība var būt tikai tāda, ka gaidīšana attiecas uz cilvēka izturēšanos zināmā laika periodā uz to, vai cilvēks izvēlēsies aplinkus ražošanu tiešās ražošanas vietā vai nē. Turpretim, ja runājam par krāšanu, tad šeit uzsveram zināma daudzuma patēriņa priekšmetu sagatavošanu naturālā saimniecībā vai arī zināmas naudas summas, resp. zināma pirkspēju daudzuma sagatavošanu naudas saimniecībā. Ir tāms tie var pastāvēt un pastāv arī tad, kad sabiedrība pāriet uz naudas saimniecību.

Krāšana naudas saimniecībā. Arī naudas saimniecībā cilvēki sagatavo sev zināmus pārtikas priekšmetu krājumus un izlieto zināmus krājumus ražošanas pārkarotšanai, piem., lauksaimnieki pašu spēkiem un savā saimniecībā atrodamiem līdzekļiem ceļ ūkas u.t.t. Tā tad iepriekšējā apakšnodalā apskatītie krāšanas veidi netiek pilnīgi izslēgti arī naudas saimniecībā.

Naudas saimniecībā cilvēki savus ienākumus saņem galvenā kārtā naudas veidā. Tāpēc nauda kļūst par viļņotāju krāšanā, jo tā atļauj daļu no ienākuma uzkrāt. Tā kā ienākumus cilvēki saņem naudas formā, tad arī uzkrājumi ir naudas formā. Šī krāšana var notikt dažādās veidās:

- 1) krājējs uzkrāj atsevišķas naudas gabalus (zekē). Šī krāšana nozīmē, ka krājējs neizmanto visas tās iespējas, ko viņa ienākumi nauda dod. Viņš pērk mazāk patēriņa priekšmetu nekā viņa ienākumi to atļauj. Savu pirkspēju atlikumu viņš atstāj neizmantotu - noglabā zekē. Tas parasti notiek lielā grūtību laikmetos, kad iedzīvotāji bankām neuzticās. Šo krāšanas veidu nevar uzskatīt par normālu locēkli saimniecētājas sabiedrības krāšanas laukā, pastāvēt naudas saimniecībā, jo šis veids noveicina ražošanu, bet gan to kāvē, jo daļa krājēju pirkspēju netiek izmantota. Tāpēc saimn. sabiedrība ir ieinteresēta šī krāšanas veidā izskausšanai.
- 2) Neizlieto to ienākuma daļu, t.i. zināmas pirkspējas ietvertas naudas formā nogulda bankā vai kādā kredītiestādē. Gan krājējs arī tagad izlieto mazā patēriņa priekšmetu, nekā viņa ienākumi to atļauj, tomēr nodod šīs savas neizmantotās pirkspējas bankās, kurās tās nodod savukārt tālāk tiem uzņēmējiem, kas grib paplašināt savu ražošanu. Tādā kārtā tos patēriņa priekšmetus, kurus patērētājam...

bija tiesības patērēt, bet kurus viņš neapatērēja, patērē strādnieki, kas uzņemas ražošanas aparāta paplašināšanu, t.i. jauna reālkapitāla sagādāšanu. Tā tad banku var uzskatīt par kredīta, resp., pirktsprēžu vidutāju arī par kapitāla vidutāju.

Liela daļa uzkrājumu ierlūst apdrošināšanas iestādēs, kurās rodas ievērojamas rezerves, kas līdz to izmantošanai tiek aizdotas uzņēmējiem ražošanai. Tas pats notiek arī ar akciju un obligāciju palīdzību.

Kapitāls uzkrājas arī nemaz neizejot caur atsevmājturībām - atsevišķi uzņēmumi uzkrāj zināmu kapitālu, zināmas kapitāla rezerves, t.i. daļu gadskārtējā tiratlikuma nesadala starp sabiedrības biedriem, bet atstāj uzņēmuma paplašināšanai.

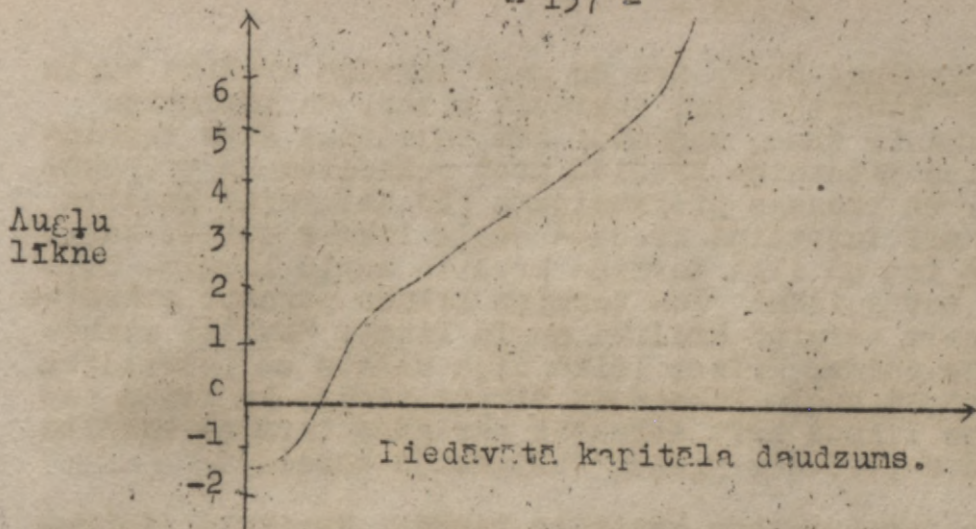
Krāšana var notikt arī piespiedu kārtā - sociālās apdrošināšanas un pensiju fondi, piespiedu pierokstišanās uz obligācijām un akcijām. Redzam, ka krāšana īstenībā ir kapitāla radīšanas naudas puse. Kapitāla radīšanai ir arī sava tehniskā puse kuru var saukt par kapitāla investēšanu - brīvā kapitāla pārvēršanu ražošanas līdzekļos. Vienīgi šī investēšana pēc būtības ir tā, kas bankā noguldīto naudu pārvērš reālkapitālā. Saimnieciskās depresijas laikā ne katrreiz šī noguldītā nauda tiek investēta. Saimnieciskā dzīvī iestājas itkā pagurums un naudai ir tendence uzkrāties bankās.

Tas tāpēc, ka bankas uzmanīgas ar jaunu kredītu izsniegšanu, bet uzņēmēji ar jaunu kredītu pieprasīšanu, jo saražotām precēm ir grūti atrast tirgu ar tādu cenu, kas segtu ražošanas izmaksas. Šis apstāklis, ka depresiju periodā bieži noguldījumi uzkrājas bankās un nepārvēršas reālkapitālā ir ļoti svarīgs, bet diemžēl tautsaimnieki to ne vienmēr ievēro. Turpmākas pārrunās mēs pieņemsim, ka bankās uzkrātā nauda tiek investēta.

Kapitāla piedāvājuma likne. Katru gadu uzņēmēju rīcībā var nākt zināms daudzums kapitāla. Daudzums atkarījas no kapitāla augļu lieluma. Tādā kārtā starp piedāvātā kapitāla daudzumu un kapitāla augļu likmes lielumu ir tāda pat sakarība, kāda pastāv starp piedāvāto preču daudzumu un piedāvājuma cenu. Līdzīgi kā runājām par preču kopiedāvājumu, attiecībā uz kapitāla piedāvājumu varam runāt par kapitāla kopiedāvājumu, kas sastāv no atsevišķu kapitāla īpašnieku piedāvājumiem. Sakarā ar to varam runāt kā par kapitāla piedāvājuma likni (kopiedāvājuma) tā par individuālo kapitāla piedāvājuma likni.

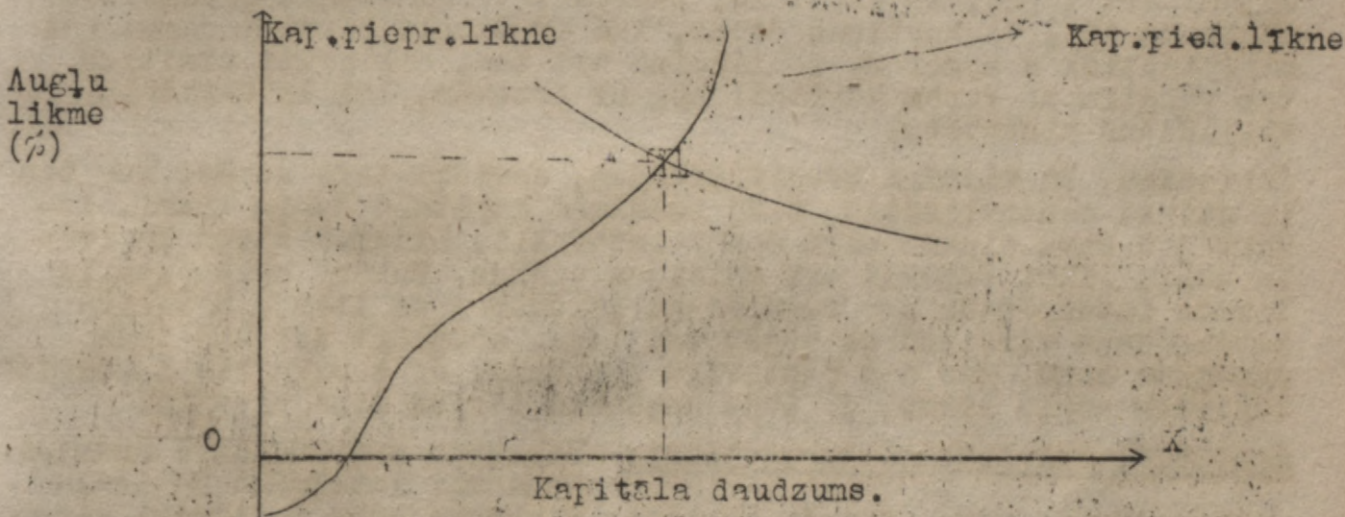
Cenšoties uzstādīt kapitāla kopiedāvājuma - vienkārši kapitāla piedāvājuma likni ir jāievēro, ka daļa kapitāla īpašnieku, kaut arī maza, būs tādi, kas ar mieru aizdot kapitālu arī tad, ja par to nekādus augļus nesapņems. Tie var būt cilvēki spēka gadēs, kas sapņem samērā lielu ienākumu un uzkrāj daļu vecuma dienām. Daži var būt bus ar mieru uzkrāt un aizdot kapitālu pat tad, kad kapitāla augļu likme būs negatīva, t.i. par uzkrājuma glabāšanu vēl vajadzētu piemaksāt klāt. Bieži gribēti cilvēki nespēj savus ienākumus savas mājturības robežās patērēt un tie būs ar mieru savus ienākumus uzkrāt arī tad, ja par tiem augļus nesapņems. Var būt arī tādi, kas pie mazākas augļu likmes uzkrās vairāk, nekā pie lielākas augļu likmes (tādi, kas grib nodrošināt sev zināmu noteikta lieluma pastāvīgu ienākumu - ja kap. augļi lielāki, mazāk jānogulda). Tomēr viss lielais cilvēku vairums būs ieinteresēts daļu savu ienākumu uzkrāt tikai tad, ja par noguldījumu jeb aizņēmumu ir iespējams saņemt augļus, pie tam, jo lielāka būs augļu likme, jo lielāki būs šo personu uzkrājumi. Bankas šos noguldījumus mēģina no cilvēkiem dabūt ar reklāmas palīdzību.

Izrādas, ka jo augstāka augļu likme, jo straujāk pieaug uzkrātās summas, jo vairāk ierobežos savu ienākumu to daļu, kas tiek izlietota patēriņā nolūkiem. Tā tad kapitāla piedāvājuma likne ir augoša un savā ziņā līdzinās preču piedāvājuma liknei, taču ar zināmām īpašībām.

Liknes augšējā daļa ir samērā stāva - sasniedzot zinamu %, zinamu augļu likmi, kapitāla piedāvājums kļūst samērā neelastisks

Kapitāla augļu likmes veidošanās process.

Lai izsektu kap. augļu likmes veidošanās procesam, vajadzīga vēl kapitāla pieprasījuma likne. Kur abas liknes krustojas ir līdzsvara punkts, kas rāda augļu likmi, pie kuras kapitāla piedāvājums un pieprasījums līdzsvarojas. Kap. augļu likmes veidošanās procesā (tāpat kā cenas veid. proc.) ir svarīgi taisni tie piepras. un piedāvājuma apstākļi, kas grupējas ap līdzsvara punktu (šēma apvilktā) Iētot šīs liknes daļas ap līdzsvara punktu un apstākļus, kas ar tām saistas, nonākam pie kapitāla robežpiedāvājuma un kapitāla robežpieprasījuma. Izrādas, ka kapit. augļu likmes veid. procesā praktiska nozīme ir tikai kap. robežpieprasījumam un kap. robežpiedāvājumam, kamēr nav praktiskas nozīmes, cik daudz kapit. piedāvātu pie 15%, 20%, tāpat par brīvu vai negatīvu kap. augļu likmi. Kap. augļu likmes veidošanās procesā svarīgs ir jautājums, kāda augļu likme ir nepieciešama, lai radītu to kapitāla robežpiedāvājumu, kas ir vēl vajadzīgs, lai finansētu blokus ražošanu. Diagramā kapitāla pieprasījuma likni zīmējam ļoti lezenu, tāpēc ka kapitāla pieprasījums attiecībā pret kapitāla augļu likmes pārmaiņām ir ļoti, ļoti elastisks. Tas ir ļoti svarīgi. Kap. piepras. likne tāpēc elastiska, ka ir lielas iespējas pastāvīgi palielināt ražošanas aplinkus ceļus - modernā tehnika paver gandrīz neaprobežotas iespējas. Kapitāla piedāvājuma liknei samazinoties kaut arī maz, kļūst reāla vesela rinda plānu un projektu, kas pie augstākas augļu likmes neatmaksājas. Diskontu palielinot vai pazeminot par 1 vai 0,5% kredīta pieprasījumi strauji mainas. Kapitāla tirgū kredītu ņem ne tikai uz 1 gadu, bet arī uz vairākiem gadiem, t.i. kredīts var būt

kā Isa, tā gara termiņa. Starp Isa un gara termiņa kredita augļu likmēm pārāk liela starpība ilgi pastāvēt nevar. Ja īstermiņa kredita augļu likme ir zema, uzņēmēji kam vajadzīgs gara termiņa kredīts, aizņemsies īstermiņa kredītu pret vekseliem un to pakāpeniski atjaunos. Tā pieaugs pieprasījums pēc īstermiņa kredita un reizē pieaugs arī īstermiņa kredita augļu likmes u.t.t. kamēr būs saskaņa starp Isa un ilga termiņa kredita augļu likmēm. Pilnīga saskaņa gan nav gaidāma. Isa termiņa likmes parasti svārstās daudz vairāk kā gara termiņa kredita augļu likme. Sevišķi stabilas rādējās lielās saimn. krīzes laikā bija valsts un pašvaldību aizņēmuma obligācijām augļu likmes un vispār tāpēc, ka krīžu periodos Isa termiņa likmes krit straujāk par gara termiņa kredita augļu likmēm, šādos periodos pieaug obligāciju kursi.

Monopola stāvokļa iesprējamības kapitāla tirgū. Kapitāla pierprasītāju ir tik daudz un tie nāk ne tik daudziem uzņēmumiem un mājturībām, ka par kopdarbību starp kredita pierprasītājiem ar nolūku nosriest uz leju kapitāla augļu likmi, ir grūti runāt. Līdzīgā stāvoklī ir arī kapitāla piedāvātāji.

Kapitāla piedāvājums un kapitāla pieprasījums ir grūti monocli-zējami arī tāpēc, ka kapitāls, saprotot to kā zināmu pirktspēju daudzumu ir ļoti kustīgas dabas, tas ir viegli pārvietojams, pat starptautiskos apmēros. To liecina arī tas, cik grūti cīnīties tām valstīm no kurām kapitāli bēg uz ārzemēm, lai šo kapitālu aizplūšanu aizkavētu.

Jāpiezīmō, ka vienīgi kredītiestādes, sevišķi tais zemēs, kur tās ir stipri centralizētas, spēj ietekmēt kapitāla augļu likmi, izmantojot savu zināmā mērā monopolistāvokli. Līdzīgā kārtā kapitāla augļu likmi ietekmē arī emisijas bankas. Sakarā ar kap.augļu likmes ietekmēšanu jeb regulēšanu jāievēro, ka likmju mākslīga ietekmēšana virzienā uz augšu vai leju, savukārt ietekmē tāda uzņēmuma cenu, kas dod pastāvīgu ienākumu. Jo zemāka būs ieguldīta kapitāla augļu likme, jo šādu uzņēmumu tirgus cena pieaugs.

Apstākļi, kas ietekmē augļu likmi. Ieg.gadu simteni divi svarīgi apstākļi ietekmēja kapitāla pierprasījumu, resp. spieda kapitāla pierprasījumam pastāvīgi pieaugt.

- 1) iedzīvotāju skaita pieaugums, kas tad bija ievērojami lielāks kā tagad un
- 2) jauni izgudrojumi, kas prasījuši daudz kapitāla, lai tos varētu izmantot.

Iedzīvotāju pieaugums spiež attiecīgo zemi pilnīgāk izmantot savas ražotspējas, jo nojēciešami lielāki patēriņa priekšmetu daudzumi. Ja iedzīv.pieaugums samazinas, pierprasījums pēc kapitāla samazinas un reizē kā sekas jāgaida augļu likmes samazināšanās.

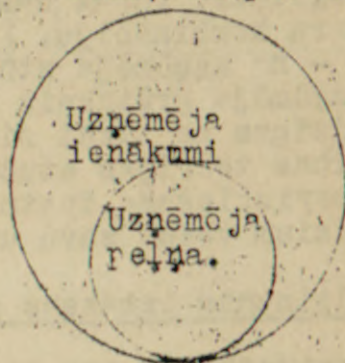
Zīmōjeties uz izgudrojumiem arī var droši teikt, ka tie ietekmē kapitāla augļu likmi uz augšu, jo viss lielais vairums izgudrojumu ir tādi, kas rada pierprasījumu pēc kapitāla. Jautājumā kā kapitāla augļu likmi ietekmē tie izgudrojumi, kas jau ilgāku laiku ir tikuši ekspluatēti, tautsaimnieku domas dalas. Amer.Fisher domā, ka jaunu izgudrojumu pēcefekts, ietekme ilgā laika sprīdī ir tāda, ka šie izgudrojumi augļu likmi pazemina, jo tie dodot iespēju uzkrāties jauniem kapitāliem.

Zviedris Wiksell ir pilnīgi pretējās domās. Iasaules karā iznīcināja ļoti daudz kapitāla. Tas ietekmēja kapitāla augļu likmes pieaugumu pēc kara gados. Sevišķi augstas likmes pēc kara bija Latvijā. Irotams šais likmēs bija arī laba tiesa riska prēmija, jo mūsu zemē mierīgi saimnieciskas dzīves apstākļi nestabilizējās vēlāk nekā citās zemēs.

Uznēmēja peļņa. Uznēmēja peļņas būtība. Nodaļa par ražošanu redzējam, ka uznēmībai ir 2 funkcijas: 1) organizēt višus pārejos ražošanas faktoros ražīgai kopdarbībai un 2) nest risku šiem uzdevumi ir samēra dažādas dabas. Tā tad arī šis ražošanas faktors, tāpat kā pārējie, īstenībā ir faktoru grupa. Iar uznēmēja ienākumu sauksim to tīro kerienākumu, ko saņems uznēmōjs pēc tam, kad viņš ir atskaitījis atlīdzību par citiem piederošiem ražošanas faktoriem. (par algotu darbu, nēmātu zemi, aizņemtū kapit.).

Tā uznēmēja ienākums sastādas no 1) uznēmēja peļņas un ražošanas faktoriem, t.i. par darbu 2) no atlīdzības par paša uznēmēja nēmumā ar savu darbu, par zemi (jā rēts uznēmōjs piedālas uzņemūmā ar savu darbu, par zemi (jā lietē savu zemi) un par kapitālu (jā lietē savu kapitālu).

Grafiski varam attēlot šādi:
Tā tad, lai dabūtu uznēmēja peļņu, ir jāatskaita no uznēmēja ienākuma ienākumu par paša uznēmēja darbu, zemi, kapitālu.

Uznēmēja peļņa pēc savas būtības ir atlīdzība par 1) uznēmēja organizēšanas spējām un 2) uznēmēja nesto risku.

Atlīdzība par uznēmēja nesto risku. Nodaļa par ražošanu redzējam, ka riska pamatā ir tas apstāklis, ka mēs nezinām nākotnes notikumus. Ja tie būtu zināmi, tad nekāda riska nebūtu un līdz ar to uznēmēja peļņa neietilptu atlīdzība par riska nešanu.

Laiks pastāvīgi plūst. Reizē ar to mums kļūst zināmi nākotnes notikumi par kuriem iepriekš varējām tikai minēt. Tādā kārtā piepildās vai nepiepildās tie notikumi par kuru piepildīšanās uznēmēji nes risku, piem., uznēmōjs domā, ka nākotnē cenas celsies un noslēdz attiecīgus darījumus. Šai gadījumā uznēmōjs uzņemas risku. Iēo kāda laika noskaidrojas, vai cenas ir cēlušās vai nē un līdz ar to, vai uznēmōjam šāda riska uzņemšanās devusi peļņu vai zaudējumu. Zaudējuma gadījumā viņš ne tikai nesāņem nekādu atlīdzību par savu risku, bet zaudējuma kompensēšanai varbūt jāatdod arī tā peļņas daļa, kas ir atlīdzība par viņa organizēšanas spējām, dažreiz pat jāatdod viss uznēmēja ienākums, ko uznēmōjs saņēms par savu darbu, kapitālu un zemi. Beidzot zaudējumi var būt tik lieli, ka jāatdod arī daļa uzkrātās mantas.

No teiktā secināms, ka labes gads, kad atlīdzība par risku ir samērā augsta, tā ietver sevī arī daļu no zaudējumu kompensācijai, kas uznēmējam rodas, vai var rasties sliktākos gados. Tāpēc tā peļņas tiesa, kas pēc savas būtības ir atlīdzība par risku, ietver sevī savukārt īpatnēju daļu, ko mēs varētu saukt par kompensācijas peļņu. Tā kompensē zaudējumus tās gadījumos kad tie rodas, vai kad peļņas nav. Ja uznēm.vienā gadā būtu peļņījis Ls.5000, bet otrā gadā nebūtu nekādas peļņas, tad būtu nepareizi uzskatīt višus 5000 pirmajā gadā par peļņu, kā to parasti mēdz darīt, jo šai peļņā ietilpst arī kompensācija par otro gadu, kad peļņas nav.

Ja nebūtu riska, tad nebūtu arī nekādas starpības starp akciju kapitālu un obligāciju kapitālu. Obligācijas ikgadus dod noteiktus %, turpretim akcijas, var ienest arī daudz lielākus %, bet var neienest arī nemaz. Cilvēki iegulda kapitālu akcijās, ja var gaidīt, ka akciju kapitāls dos lielāku peļņu nekā obligāciju kapitāls, dit, ka akciju kapitāls dos lielāku peļņu nekā obligāciju kapitāls, kurš piem., dētu 5%. Ja uznēmums darbosies sekmīgi un dos 12% lielādas dividendes uz savām akcijām, tad no šiem 12% - 5% ir kapitāla peļņa, 5% kompensācijas peļņa, kas līdzinās tās gadījumos, kad peļņas nav un 2% atlīdzība par to, ka akciju īpašnieks uzņēmis

risku. Šie 2% ir uzņēmēja peļņa istā nozīmē.

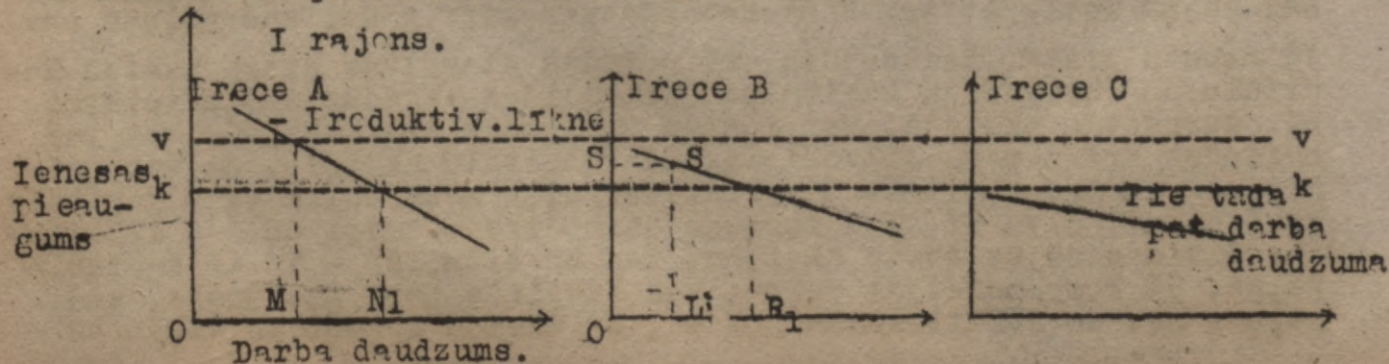
Atbildība par uzņēmēja organizatoriskām spējām. Kā redzējam, daļa uzņēmēja peļņas ir atbildība par uzņēmēja spējām organizēt ražošanas faktorus rašīgai kopdarbībai. Jo lielākas ir uzņēmēja organizatoriskās spējas, jo mazāku risku viņam nāksies nest. Uzņēmēja darbība nav kāda laimes spēle, kas balstas tikai uz risku. Ar lielām organizatora spējām ir iespējams no šī riska izvairīties. Spējīgs uzņēmējs rada gadījumus saimnieciskā laukā un pret tos attiecīgi izmanto. Likumi, kas valda saimnieciskā dzīvē ir ļoti sarežģīti, piem., cik dažādi sarežģīti apstākļi ietekmē cenu. Ja ievērosim, ka naudas pirkspējas mainas, tad tie apstākļi, kas ietekmē cenu kļūst vēl sarežģītāki. Tāpat daudzi apstākļi ietekmē izdevīgāko ražošanas faktoru kombināciju. Iaredzēt visus darba apstākļus un radīt no tiem - no uzņēmēja stāvokļa raugties - visizdevīgāko kombināciju ir uzņēmēja grūtākais uzdevums. Lai uzņēmējs savu uzdevumu veiktu, vajadzīgas ne tikai zināšanas, bet arī īpatnējas spējas. Tautsaimniecības teorijas studijas nekādā veidā par uzņēmēju neizmācīs, ja tam nebūs nepieciešamo īpatnību un spēju. Studijas var palīdzēt šiem cilvēkiem veikt savu uzdevumu.

Salīdzināmās izmaksas un salīdzināmās priekšrocības. Svarīgas, lai izprastu tirdzniecību. Katrs tirdzniecības cēlonis ir priekšrocība, ko sagādā darba dalīšana un ģeogrāfiskās priekšrocības. Jo priekšrocības lielākas, jo plašāka attīstās tirdzniecība. Ja tirdzniecību apskatām vienu pašu, izrautu no visa lielā saimniecības mehānisma, izliekas, ka tā ir izšķiešana. Bet ja to ņemam visā visumā, tā ir tā, kas padara specializāciju par iespējamu. Piem., liekas, ka nepareizi, ka lauksaimnieks pārdod linus un pērk lina drānu, bet faktiski tā ir darba dalīšana, kas dod lielas priekšrocības tām personām, kas tani piedalās. Tā padara arī iespējamu ģeogrāfisko darba dalīšanu - starp vienas un tās pašas valsts rajoniem - reģionālā darba dalīšana un 2) darba dalīšana starp dažādām valstīm - starptautiskā darba dalīšana. Uz to pamatojas iekšējā un ārējā tirdzniecība.

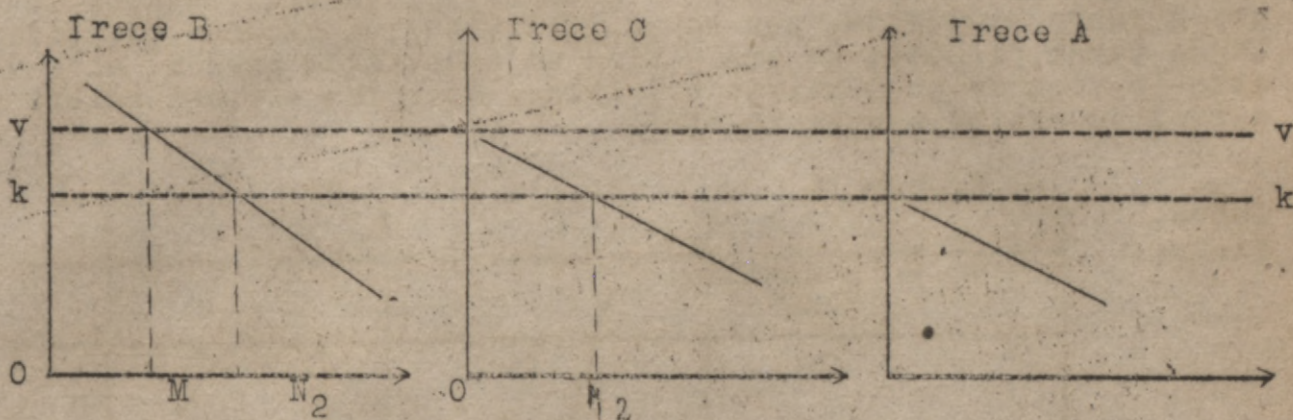
Reģionālā tirdzniecība. Pieņemsim, ka kādas zemes patēriņa preces var iedalīt 3 grupās - A, B un C. Arī pašu zemi iedalīsim 3 ražošanas rajonos - I, II un III. Ikviens no šiem 3 rajoniem spēj ražot visas minētās 3 patēriņa preču grupas, tomēr I rajonam ir zināmas priekšrocības A preces ražošanā, II rajonam B preces ražošanā un III raj. - C prec. Nākamā vietā visizdevīgāki ražot I rajonā precī B, II raj. precī C un III raj. precī A, un kā veidzamo I raj. precī C, II - A un III - B. Tā tad iespējams viens no šiem 3 iespējamajiem stāvokļiem:

- 1) I raj. ražo tikai precī A, II raj. precī B, III raj. - C
- 2) I " " precī A un B " " B un C, " " C un A
- 3) visi rajoni ražo visas 3 preces.

Kurā no šīm iespējamībām iestāsies? Pieņemsim, ka vienīgās izmaksas sastāda šo preču ražošanas darbs.

II rajons

III rajons

Irece C

Irece A

Irece B

G r a f i k a l i d z i g a .

Katrā rajonā darbs kā ražošanas faktors ir tikai OM . Tad I rajons ražos tikai preci A, jo robežprodukts būs OV , bet ja ražotu arī preci B, robežprodukts (??) būtu OS , t.i. robežienesa būtu stipri mazāka un arī algas līdz ar to varētu maksāt mazākas, un šis nozares strādnieki pāries uz preci A. Tā tad I rajons neražos preci B un C, jo robežprodukts būs mazāks kā pie A produkcijas.

Pieņemsim, ka iedzīvotāju skaits ir pieaudzis visos 3 rajonos un samazinājies darba robežprodukts - K . Tagad pie preces A ražošanas nodarbinās ON - 1 strādniekus un pie preces B ražošanas OR - 1 strādniekus, jo arī šai precei būs atmaksas robeža.

Līdzīgi būs arī II un III rajonā.

Tā tad pieaugot iedzīvotāju skaitam un samazinoties robežproduktivitātei var pienākt laiks, kad katrs rajons ražos visas 3 preces, lai gan to preci vairāk, kurai visizdevīgākā produktivitātes likne. Jo mazāk saimnieciski kāds rajons attīstīts, jo vairāk tas būs specializējies, ja tikai tam būs sakari ar citu rajonu. Iedzīvotāju skaitam pieaugot, šī specializācija arvien vairāk izzudīs.

Ir 2 galvenie faktori no kuriem atkarājas ražošanas daudzpusība kādā rajonā:

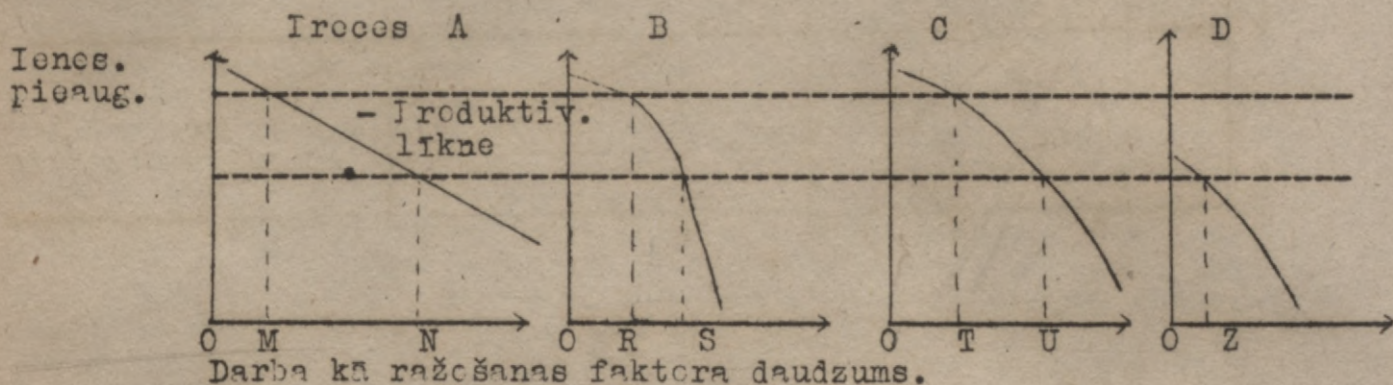
- 1) izejvielu daudzpusība - dabas bagātību daudzpusība un iedzīvotāju daudzpusība pēc viņu spējām,
- 2) darba robežprodukts, tātad kapitāla robežprodukts.

Darba robežprodukts atkarīgs no iedzīvotāju daudzuma samēra ar attiecīgās zemes dabas bagātībām un reālkapitāla efektivitāti attiecīgā zemē (Reālkapitāla efektivitāte - cik efektīvs šis reālkapitāls - sarežotie ražošanas līdzekļi - moderna vai novecojusies darba iekārta. Atkarīga arī no iedzīvotāju tehniskās un garīgās darba efektivitātes). Tar darba spēku bija pieņemts, ka tas var pārvietoties no viena rajona uz otru.

Starptautiskā darba dalīšana un tirdzniecība. Viena no galvenām starpībām ar vietējo

tirdzniecību ir, ka starptautiskai tirdzniecībai jāreķinās, ka tur rodas nopietni šķēršļi pie iedzīvotāju pārvietosanas no vienas valsts otrā (valsts robežas, katrā valstī zinamas tradīcijas un valoda no kuras iedzīvotāji nelabprāt šķiras, lai gan citā valstī būtu iespēja uz augstāku dzīves līmeni. Arī atsevišķo strādnieku efektivitāte visās valstīs nav vienāda, tāpēc arī dažādās valstīs dažāda darba

efektivitāte. Tāpēc tagad dažā valsts ražo arī tādas preces, kuras tā nekad neražotu, ja visas pasaules darba efektivitāte būtu vienāda. Pieņemsim, ka ir 2 valstis - I un II, pieņemsim, ka abām ir vienādas zemes bagātības, abu zemju iedzīvotājiem vienāda efektivitāte. Tāpēc varam pieņemt, ka zīmējoties uz atsevišķām precēm, abas valstis ir vienāda produktivitātes likne. Starpība - vienā valstī iedzīvotāju skaits mazāks kā otrā.

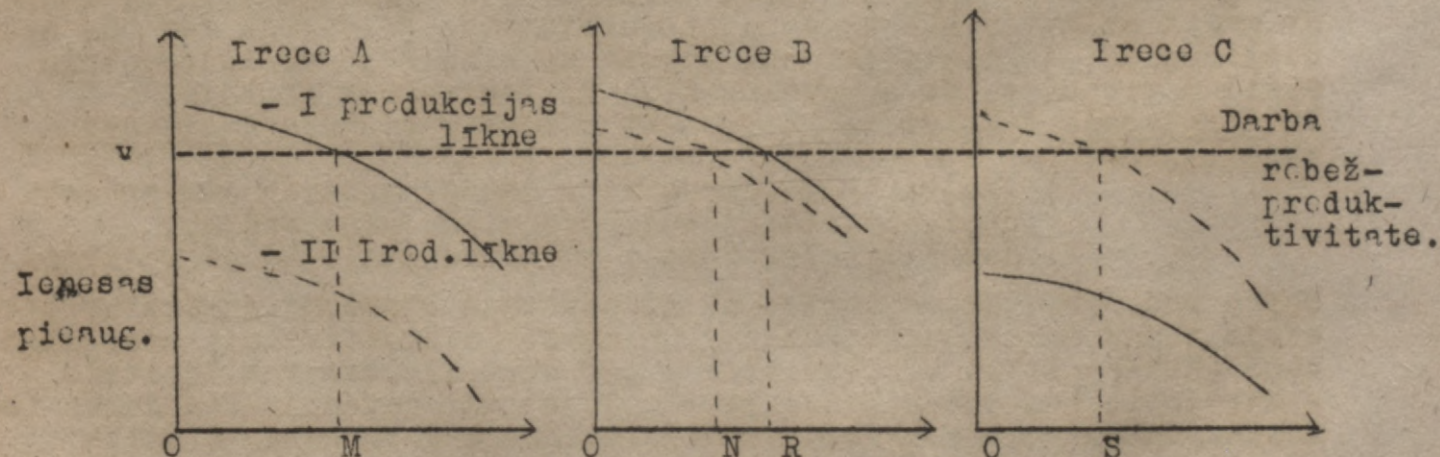
I valstī darba robežproduktivitāte ir lielāka. Nodarbināto skaits pie preces A pirmā valstī OM, otrā ON, pie preces B I valstī OR, otrā valstī OS. Preci D I valsts neražos nemaz, bet otrā valstī nodarbināto skaits būs OZ.

No šīs situācijas izriet, ka I valsts precī D importēs no II valsts, bet II valsts precī B no I valsts.

Tirdzniecība starp 2 valstīm būs atkarīga no robežproduktivitātes starpības šīs valstīs, t.i. no algu līmeņa abās valstīs. Atsevišķas valsts algu līmenis var būt tik augsts, ka tur dažas ražošanas nozares neatmaksājas, tur var plaukt tikai tā rūpniecība, kas pamatojas uz šīs valsts dabas bagātībām.

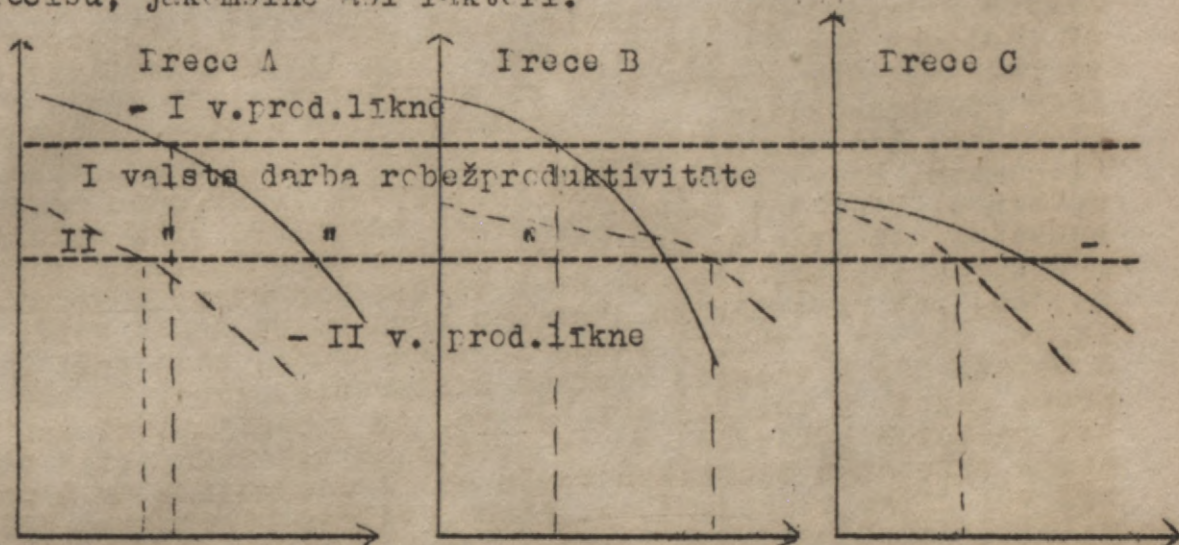
Otrs svarīgs faktors - cena - dažādas priekšrocības, ko viena valsts bauda salīdzinot ar otru valsti - dabas bagātību, reālkapitāla, iedzīvotāju spēju ziņā u.c.

Pieņemsim, ka 2 valstis ar vienādu iedzīvotāju skaitu un vienādu darba robežproduktivitāti, bet citi apstākļi dažādi.

Preci A ražošanā katrā valstij būs citāda produktivitātes likne. Tādā gadījumā precī A ražos tikai I valsts, jo tur šo precī ražot būs iespējams maksāt augstākas algas kā II v. Preci B atmaksāties ražot kā I tā arī II valstī, tikai nodarbināto skaits I v. būs OR, II v. ON. Preci C ražos tikai II valsts. I valsts eksportēs precī A uz II valsti un importēs precī C. Bet realitātē nav valstis, kurās būtu vienāda robežproduktivitāte. Valstis viena no otras atšķiras kā ar darba robežproduktivitāti

(no kuras atkarājas algu lielums) tā arī ar dažādām priekšrocībām, ko sagādā dabas bagātības. Tāpēc, lai izprastu starptautisko tirdzniecību, jākombinē abi faktori.

Tā tad dažāds kā iedzīvotāju skaits, tā arī darba robežproduktivitāte. Redzam, ka I valsts precī C neražos. Lai gan redzam, ka I valsts bagātāka par II, (jo produkcijas līkne augstāka), redzam, ka darba dalīšana un starptautiskā tirdzniecība starp abām valstīm tomēr iespējama.

- I. Katrā atsevišķā valstī darbs, kapitāls un tāpat arī uzņēmība plūdis tur, kur šiem ražošanas faktoriem augstāka robežproduktivitāte, jo tur maksās augstākas algas, būs augstāki kapitāla augļi, tāpat uzņēmēja ienesa lielāka.
- II. Viena valsts var importēt zināmas preces arī tad, lai gan tā būtu dabas bagātību ziņā bagātāka nekā tā valsts, kura šīs preces eksportē, ja šīs importētājvalsts iedzīvotāji nodarbināti ar tādu preču ražošanu, kurām tur vēl lielākas priekšrocības.
- III. Ja kāda valsts ir nabadzīgāka (zemāks algu līmenis kādu preču ražošanā kā citur) un tā var argādāt ne tikai savu tirgu, bet arī vēl eksportēt, jo nevar atstāt bezdarbībā darbu un kapitālu. Bagātākā zeme būs spiesta augstāku algu līmeni uzturēt) pretējā gadījumā var rasties neapmierinātība valstī), un tā nevarēs konkurēt ar nabadzīgāko valsti. Tādējā produkcija pieaugs un reizē celsies arī darba algas un tā algu līmenis starptautiskā līmeni izlīdzināsies.
- IV. Tāda valsts, kur algu līmenis augstāks, nav apdraudēta no valstīm ar zemāku algu līmeni, ja šī algu līkme ir dabas bagātību rezultāts, sakarā ar ko vienmēr atradīsies preces, kuras šī valsts varēs ražot izdevīgāk nekā otrā valsts ar zemāko algu līmeni.

Minētā izlīdzināšanās notiek konkurences ceļā. Konkurence ir tā, kas spiež vienā valstī algas uz leju, lai paceltu robežienesu. Algu spiešana uz leju iedzīvotājiem nav patīkama. Starptautiskā tirgū rodas draudēši apstākļi, ja vienā valstī mākslīgi panākts augsts algu līmenis (arēdbiedrības, naudas deflācijas ceļā. Piem., I valstī augsts algu līmenis, II valstī zems. Šī II v. var būt I valstij par nopietnu konkurentu, tā iekaros tirgu, paplašinās ražošanu, kamēr I valstij jābaidās no bezdarba. Bet II valstī celsies pieprasījums pēc darba spēka un kapitāla, augs darba algas un teoretiski ņemot stāvoklis izlīdzināsies. Iraktiski

nemot tas tomēr viss saistīts ar nepatīkamām sekām iedzīvotājiem un tāpēc valsts cenšas šādus stāvokļus ar dažādiem līdzekļiem kavēt.

Lielos krīzes laikos valstis bieži ķeras pie inflācijas. Algas šīnī gadījumā nespēj sekot cenām — algu līmenis faktiski samazinās un ražošana var konkurēt ar kaimiņvalstīm. Tās ķeras pie speciāliem protlīdzekļiem, piem. muitām, maksā saviem uzņēmējiem eksportprēmijas, lai tie starptautiskā tirgū varētu sacensties.

Iienemsim, ka valsts A panāk rūpniecībā ievērojamu produktivitātes celšanos, lietojot jaunu ražošanas tehniku. Uz B valsti tas atsauksies atkarībā no tā, kādas preces šī efektīvākā rūpniecība ražos. Ja tās būs preces, ko B valsts importēs, B valsts neko nezaudēs, pat pret mazāku daudzumu savu preču tagad varēs šo preci iegūt. Bet ja A valsts ražos to pašu preci, kādu ražo B valsts, A valsts būs B valstij bīstams konkurents, kurai nu būs grūti šo preci ražot. B valstij arī būs vai nu jāracionalizē ražošana, vai arī radīsies bezdarbs, algas kritīsies tik zemu, līdz atkal pie zemās ražošanas tehnikas varēs atkal sacensties ar A valsti. Ir arī vēl citas iespējamības, piem., valsts piemaksas, kuras gan valstij atkal jāiegūst, piem., nodokļu veidā.

41. lekc. 27. III. 43.

Iemesli kuru dēļ zelts un sudrabs kļuvuši par mainas līdzekļiem.

Vēsturiskie notikumi nevienmēr ir radušies kā cilvēku loģisko pārdomu produkts. Sākumi daudziem vēsturiskiem notikumiem meklējami nevis cilvēku loģiskās pārdomās, bet gan mistikā. Tā pa daļai ir arī ar naudu. Daži tautsaimnieki pamatoti pieņem, ka naudas sākumi meklējami reliģiskā kultā. Senātnē cilvēki dieviem ziedojuši arī metāla gabalus uz kuriem bijis iespiests upurētā dzīvnieka attēls. Šie metāla gabali vēlāk sāk cirkulēt starp cilvēkiem kā maksāšanas līdzeklis.

Blakus reliģiskiem izejpunktiem var maksāšanas līdzekļu vēsturē minēt arī citus apstākļus, sakarā ar kuriem ir radušies vajadzība pēc maksāšanas līdzekļiem. No šiem apstākļiem dāvināšana un pret-dāvināšana ir viens no vecākiem. Ceļotāji ir novērojuši pie dažām mežonju tautām, ka dažas cilts savas mantas noliek naktī pie citu cilšu durvīm, nolūkā, lai šī ciltsatneste mantu vietā atstātu savas mantas. Nākamā naktī viņi ierodas un atstātās mantas paņem. No šādas dāvināšanas un pret-dāvināšanas pamazām attīstījusies maiņa. Maiņai attīstoties arvien tālāk un tālāk maiņas centrā pamazām izvirzījās viena vai otra atsevišķa prece, kas tajā kārtā kļuva par maiņas līdzekli. Šo preci visi cilvēki vēlas iegūt netikai tāpēc, ka tā būtu derīga vai skaista, bet gan tāpēc, lai pret to iemainītu citus priekšmetus. Vēsture stāsta, ka senos laikos dažādi priekšmeti ir noderējuši kā maiņas līdzeklis: sāls, dzelzs, gliemežvāki, ādas, lopi u. t. t., taču starp visām lietām vispirms jāmin zelts un sudrabs. Iemesli, kāpēc zelts un sudrabs ir kļuvuši par svarīgāko maiņas līdzekli ir dažādi. Minēsim svarīgākos no tiem:

1) Zelta un sudraba maiņas vērtība ir samērā liela ar šo metālu svaru, tāpēc tos ir vieglāk transportēt nekā citus priekšmetus tikpat lielā vērtībā.

2) Zeltam un sudrabam ir elastisks un gandrīz neaprobežots pieprasījums. Tāpēc šo metālu vērtība pārāk strauji nekrit, ja pavairojās šo metālu daudzums.

3) Zelta un sudraba gadskārtējā raža salīdzinot ar šo metālu krājumiem ir neliela. Aiz šī iemesla tās svārstības, kas notiek šai metālu gadskārtējā ražā nav tik nozīmīgas kā tās varētu būt pie citiem apstākļiem.

4) Zeltu un sudrabu var viegli dalīt pēc patikas lielos vai mazos

gabalos, tie kam mazu vienību vērtība ir proporcionāla to lielumam, ko bieži neredzam tie citām mantām, piem., diamantiem.

Monētu rašanās iemesli. Senās laikos, kad metālus lietoja par maksāšanas līdzekļiem, šos cēlmetālus mēdz lietot pēc svāra. Zeltu un sudrabu glabāja stienēs un spirālēs. Tad, kad vajadzēja maksāt, nocirta pēc svāra zināmu stienī vai spirāles gabalu. Nocirtā zelta vai sudraba daudzumam pēc svāra bija jālidzinājās tam, kas bija jāmaksā. Vācu naudas teoretiskais G.F.KNAI šādu maksāšanas līdzekļa lietošanu pēc svāra nosaucis par *penzatoriskū* (no latīņu vārda "pendere" - svērt). Vēl tagad dažu zemju naudas vienību nosaukumi liecina, ka senatnē tieši maksāts pēc svāra, jo šo zemju naudas vienību nosaukumi ir kādu svāra vienību nosaukumi, piem., mārciņa, lira, marka, drachma u.t.t. Sabiedrībai vairāk un vairāk organizējoties ar naudas lietošanu sāka nodarboties kā baznīcu pārstāvji tā arī laicīgie valdnieki. Raizē ar to sabiedrība no metālu svēršanas pārgāja uz metāla monētām. Šo pāreju viegli saprast, ja iedomāsimies, ka valdnieka uzdevums bija sekot, lai valstī būtu pareizi mēri un svāri. Valdnieks ar savu zīmogu apliecināja attiecīgā metāla svāru. Šo valdnieka zīmogu lika uz abām pretējām metāla gabala jeb monētas pusēm. Tā radās monētas. Šāda apzīmogošana no abām pusēm atvieglināja monētas svāra samazināšanos. Apzīmogotās monētu gabalus ar laiku standartizēja un laida apgrozībā zināma, noteikta lieluma jeb svāra naudas gabalus. Atsevišķi apzīmogoti metāla gabali pārvērtās monētās, ko kala un laida apgrozībā valdnieki. Tā ar laiku vienkārša svāra konstatēšana metāla gabalos, ko izdarīja ķēniņi pārvērtās par pazīņojumu. Metāla daudzums monētās samazinājās, bet ķēniņš ar savu zīmogu apliecināja un proklamēja, ka monētas ietilpstošais metāla daudzums ir tas pats, resp. monētas reālā vērtība bija zemāka par tās nominālvērtību. Kņaps saka, ka ar šo monētas, resp. nauda nekāļo vairs penzatoriski kā agrāk, bet gan *proklamatoriski*, jo valdnieks proklamē kas ir mārciņa, kas lira, drachma. Šādā veidā no valdnieka proklamatoriskās rīcības ir radušies daži naudas vienību nosaukumi, piem.: Skandināvijas valstīs ir krūna, ko mēs saucam par kronu. No vēstures, īpaši no saimniecības vēstures zinām, ka vienas un tās pašas monētas svārs pakāpeniski dažādos veidos ir samazinājies. Mārciņa, lira drachma kļuva arvien vieglāka un vieglāka, metāla saturs monētās pamazinājās un pamazinājās. Citiem vārdiem sakot, valdnieks proklamēja, ka arvien mazāks un mazāks ir tas metāla daudzums, kas sastāda vienu mārciņu, liru, drachmu u.t.t. Konkrete runājot, naudas gabals kļuva arvien plānāks un plānāks, vai arī diametrā mazāks un mazāks, tie kam savu uzrakstu paturēja to pašu. Daži autori šai sakarā šos valdniekus sauc par naudas viltotājiem. Tomēr, tik vienkārša tā lieta nav. Kari ir bijuši pastāvīgs faktors pasaules attīstībā. Kā tagad, tā arī toreiz, kad notika naudas gabala vērtības pazemināšanās, kari prasīja naudu. Valdniekiem bija grūti tikt tie naudas, kas bija vajadzīga kara vošanai. Citas izejas nebija kā sadalīt esošā cēlmetālu daudzumu lielākā monētu skaitā nekā bija agrāk. No viena un tā paša cēlmetālu daudzuma izkala lielāku skaitu monētu. Līdz ar to samazinājās katras monētas svārs. Mūsdienās valdības to izdara daudz vienkāršāk: nodrukā un izlaiž daudz vairāk naudas zīmju. Princips ir tas pats, kas senāk.

Rodas jautājums, vai tad, kad karš ir izbeidzies, ienaidnieks uzvarēts un iegūta ienaidnieka zeme līdz ar ienaidnieka naudas kasi, nebija iespējams atkal izlaist vērtīgāku, labāku naudu, kāda tā bija pirms kara? Tas diemžēl nebija iespējams.

Grešama likums. Šeit jāievēro viens svarīgs likums, ko tautsaimnieki nosaukuši par Grešama likumu (Thomas Gresham), kas bija bagāts tirgotājs, nodibinājis Londonas biržu, bijis arī par Anglijas karaļa padomnieku naudas lietās. Grešama likums nozīc, ka ikviens cenšas maksāt ar sliktāku naudu, bet labāku naudu cenšas paturēt sev un nelaist apgrozībā.

Apgrozībā ir tendence palikt mazvērtīgākām monētām, tāpēc arī mazvērtīgāko monētu vietā nav iespējams ievest apgrozībā vērtīgākas monētas ar to pašu nominālo vērtību (t.i. vērtību, kas uzrakstīta uz monētas), jo visi mēģinās iztikt ar sliktākām monētām un vērtīgākās monētas no apgrozības pazudīs. Tā tad attiecība šai ziņā spēj iet tikai vienā virzienā: monētas paliek arvien mazākas un mazākas un mazāks cēlmetālu daudzums un no cetrādi. Var teikt, ka process, kuru apskatījām, ir neatgriezenisks.

Paralēla valūta un dubultvalūta. Ja valstī pastāv divas dažādas naudas vienības, pie kam viena ir kalta no zelta, otra no sudraba un abas nav ar likumu noteiktas vērtības sistēmas, tad šādu naudas sistēmu sauc par paralēlu valūtu. Mainas attiecības starp abām naudām izveidojās brīvā tirgū atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma, jeb turpretim vērtības attiecību starp šīm divām naudām valsts nosaka, tad šādu sistēmu sauc par dubultvalūtu. Šādā gadījumā kā sudraba, tā zelta naudas vienības ir likumīgi maksāšanas līdzekļi, pie kam valsts šos abus metālus pieņem pārkalšanai naudā. Šis moments ir ļoti svarīgs un tas jāatceras.

Klibojošā dubultvalūta. Sudraba un zelta cenas ar laiku svārstās. Svārstās arī sudraba un zelta vērtību attiecības. Tāpēc, pie dubultvalūtas bieži iznāk, ka vērtību attiecība starp zelta un sudraba naudu ir noteikta vienam vai otram metālam par labu, pareizāk sakot, valdības noteiktā vērtību attiecība starp zelta un sudraba naudu kļūst par labu vienam vai otram metālam. Ja ar laiku noskaidrojās, ka šai vērtību attiecībai sudraba vērtība (attiecībā pret zeltu) ir noteikta augstāk par faktisko stāvokli, tad saskaņā ar Grešama likumu zelta nauda no apgrozības sāks zust un valsts naudas kaltuvēs sāks ieplūst pārkalšanai tikai sudrabs, jo - to pārkaļot naudā - iegūst lielāku vērtību nekā sudrabam tādā gadījumā ir metāla vērtība. Ar zeltu šai gadījumā būs pilnīgi otrādi: zelta ir lielāka vērtība nekā monētās. Tāpēc atsevišķu zelta monētu turētājiem ir interese zelta monētas pārkaļot metālā un pārdot zeltu.

Lai šādu parādību aizkavētu, tad valsts šādos gadījumos mēdz aturēt metāla pieņemšanu to monētu pārkalšanai, kas ir pārsniegušas tirgus vērtību, atstājot apgrozībā izkaltās monētas kā likumīgus maksāšanas līdzekļus. Tas aizkavē otra metāla (mūsu piemērā - zelta) pazušānu. Šādu sistēmu sauc par klibojošo dubultvalūtu. Kā paralelai, tā dubultvalūtai savā laikā bija liela nozīme saimnieciskajā dzīvē. Mūsdienās tām vairs palikušas tikai vēsturiskā nozīme. Iasaule, tās var teikt, gandrīz nepazīst.

Atgriežoties atpakaļ pie jautājuma par monētu vērtības samazināšanos, jāsaka, ka karš un Grešama likums nebija vienīgie, kas šo parādību izsauca. Blakus šiem apstākļiem jāievēro vēl tas, ka monētu vērtības samazināšanu par nepieciešamu ir padarījuši arī saimnieciskā attiecība, it sevišķi pēdējo mainas attiecība. Tikai samazinot un atkal samazinot metāla daudzumu monētās bija iespējams sagādāt tik daudz naudas, cik naudas bija vajadzīgs augošiem tautsaimnieciskajiem apgrozījumiem. Tā attiecība ir pati it kā radījusi kompensētu naudu. Šādu apzīmējumu ir ieteicis Irwings Fišers. Kompensēta dolāra būtība ir tāda, ka dolāra metāla saturam pēc Fišera domām, jābūst mazākam tad, kad pēdējo cenām ir tendence krist, lai cenu krišanu aizkavētu.

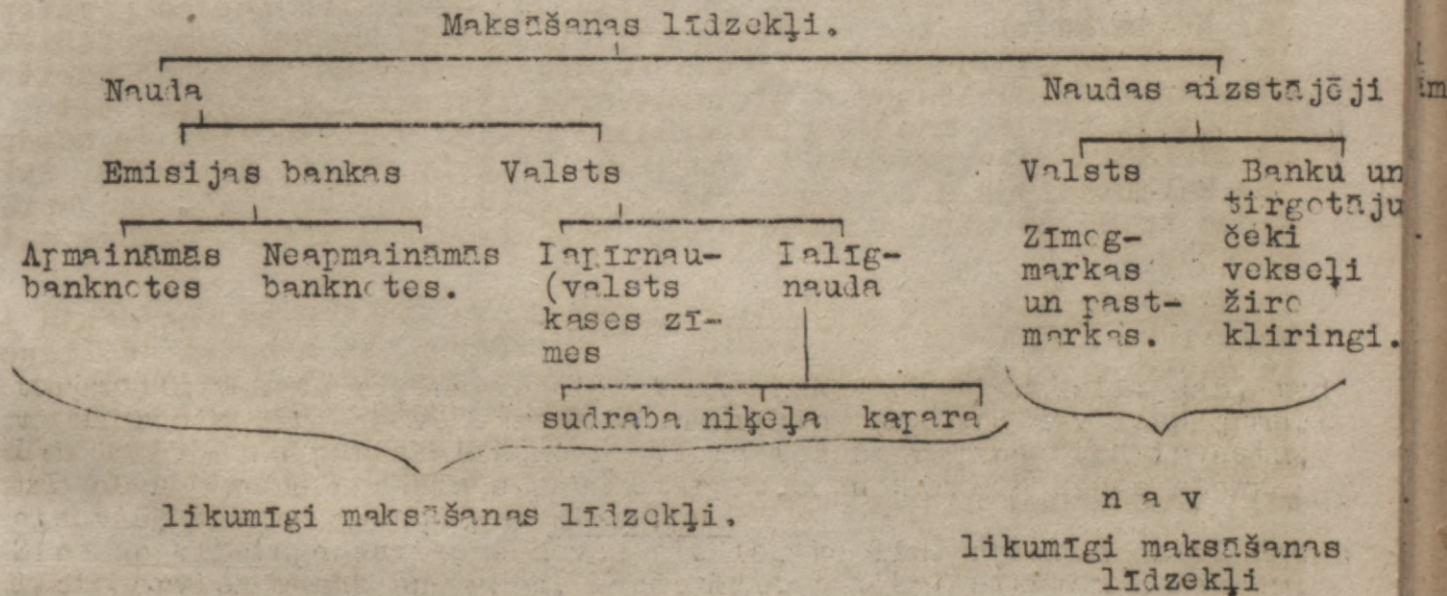
turētājam tekšs rēķins ir cita bankā nekā čeka izrakstītājam, tad vienkāršais žiro pārvedums no viena rēķina uz otru nav iespējams. Lai tomēr šādu pārrakstīšanu no viena tekšs rēķina otrā izvestu, tad abas bankas norēķinās savā starpā. Šādu norēķināšanos starp atsevišķām bankām sauc par kliringu.

Žiro un kliringa satiksme noved pie tā, ka lieluzņēmumu dzīvē naudu lieto arvien mazāk un mazāk. Naudu lietot tikai sīkākām nomaksām. Teiktais sevišķi attiecināms uz Angliju un ZASV.

Ja vēlreiz gribētu attēlot lielos vilcienos maksāšanas līdzekļu gaitu, tad tā būtu attēlojama šādi:

1. no konkrētā uz abstraktu,
2. no metala penzatoriskās lietošanas uz proklamatorisko,
3. no metālnaudas uz papīrnaudu, un
4. no naudas uz banku maksāšanas līdzekļiem kā naudas atvietotājiem.

Šematiski maksāšanas līdzekļus var sagrupēt šādi:

Ialignauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis tikai aprobežotā daudzumā, piem., agrāk sudraba nauda bija jāņem preti tikai līdz Ls.25,-, bet niķeļa un kaspāra nauda tikai līdz Ls.5,-, ialignaudu raksturo šādas 4 īpašības:

- 1) valsts kāļ no sava metala,
- 2) naudas vērtība neatbilst metala vērtībai,
- 3) izlaiž neaprobežotā daudzumā,
- 4) var ņemt preti, ja maksājama summa ir lielāka par noteikto summu (piem. Ls.25,- un Ls.5,-)

Naudas funkcijas un šo funkciju nozīme. 1) Nauda ir mainas līdzeklis. Ir iespējams pie-

ņemt, ka nauda kā vispār atzīts mainas līdzeklis ir tā, kas padara par iespējamu tik plašos apmēros izvest specializāciju. Piem., profesors lasa lekcijas, ja viņam vajadzīgs uzvalks, tad viņš to var iegūt tikai ar naudu kā starpniecīga palīdzību. Tā tad nauda dod iespēju notikt specializācijai. Tas pats attiecas arī uz starptautisko darba dalīšanu, kuras rezultātā notiek preču apmaiņa starp atsevišķām valstīm. Mūsdienās katra zeme ražo dažādus produktus, tāpēc starptautiskā tirdzniecība balstās uz naudu kā mainas līdzekli, vai arī banku maksāšanas līdzekļiem, kas tomēr pamatojas uz naudu. Tāds ir klirings.

2) Nauda ir vērtības uzglabāšanas līdzeklis. Diezgan bieži starp viena priekšmeta pārcēšanās momentu un otra priekšmeta pirkšanas momentu paiet diezgan ilgs laika sprīdis. Ja šo laika sprīdi naudai pieder vērtības uzglabāšanas līdzekļa funkcijas. Priekšmeta pārdevējs uzglabā naudas veidā pārdotā priekšmeta vērtību jeb pirktspējas.

3) Nauda ir vērtības mēritājs. Ja naudu lietojam kā maiņas līdzekli, tad nauda kļūst par vērtības mēritāju tām precēm, ko cilvēki apmaina ar naudas kā starpniecīga palīdzību. Taču nauda kļūst par vērtības mēritāju ne tikai tad, kad ar naudas palīdzību maina divas preces vienā un tai pašā reizē, bet arī tad, ja starp divu preču maiņu paiet zināms laika sprīdis, ja vienu preci pārdod, piem. šodien un otru preci pērk pēc zināma laika. Šis laika sprīdis var būt diezgan garš un iespējams, ka šai laikā var grozīties naudas, kā vērtības mēritāja vērtība. Naudas vērtību savakārt mēra ar precēm, ko nauda spēj pērk. Tā tad ar laiku var mainīties naudas pirktspēja. Nauda kā vērtības mēritājs pats ir radots mainai. Saimnieciskajā dzīvē ir gadījumi, kad nauda figurē vienīgi kā vērtības mēritājs. Šai vērtības mērišanas aktā nauda tāri fiziski nepiedalās, bet vērtētāji ievēro naudas pirktspējas, naudas vērtību, lai ar naudu salīdzinātu cita priekšmeta vērtību, ko grib mērit. Bilancēs, dažādās kalkulācijās u.c. nauda fiziski nepiedalās. Uzstādot šos aprēķinus operē ar naudas vērtību lai tajā izteiktu mājas, preces u.t.t. vērtību.

4) Nauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis. Daži saka, ka nauda ir piespiedu maksāšanas līdzeklis, jo no naudas, kā maksāšanas līdzekļa nevar atteikties. Arī Latvijas likums ir atzīts, ka nauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis. Parādnieki atbrīvojās no parādiem, ja viņi savus parādus samaksā ar izlaistām naudas zīmēm, vai valsts kases zīmēm. Istenībā likums ir tas, kas naudai rada ceturto, likumīgo maksāšanas līdzekļa funkciju.

Naudas būtība. Naudu var ļoti dažādi definēt. Līckas, ka pilnīgi pietiks, ja teiksim, ka nauda ir tāds instruments kam ir

- 1) vispārāzīta maiņas līdzekļa,
- 2) vērtības uzglabāšanas līdzekļa,
- 3) vērtības mēritāja un
- 4) likumīga maksāšanas līdzekļa funkcijas.

Diezīmēsim, ka nevilkt stingru robežu, kas rādītu, kas vēl ir nauda un kas vairs nav nauda, ir diezgan grūti. Kā piemēru var minēt to, ka pasaules karā Vācijā apgrozību bija t.s. Reichskassenschein. Bismarcks tās padarīja apmaināmas pret zeltu un atzīt par likumīgu maksāšanas līdzekli un katra persona varēja atteikties no to pieņemšanas, Iraksē tomēr šis Reichskassenscheinos nav citādi uzskatītas kā nauda.

Var rasties jautājums, vai čeks ir nauda? Te jāsapka kā nē. Čeks nepilda augstākminētās funkcijas. Čeks nebūs nauda arī tad, ja to izraksta piem. agrāk patī Latvijas banka. Taču Latvijas bankas izlaistās banknotes ieskaitāmas naudā.

42 loks 3. IV. 43.

Jāpiezīmē, ka daži autori papīra naudu neuzskata par naudu, bet tikai par naudas aizstājēju. Tās tūgēc, ka agrākajā tautsaimniecībā tecijas iedalījumā, karā papīra nauda bija tikai naudas reprezentētāja par naudu atzina tikai zināmu metāla daudzumu. Šie divi dažādie virzieni rodas tāpēc, ka uz naudu iespējams skatīties no diviem dažādiem viedokļiem. Ja ņemam to pašu latu, tad arī uz to bija iespējams skatīties divējādi. Tīrākāt latu varēja uzskatīt kā

kā zināmu zelta daudzumu, jo 1922.g. noteikums bija teikts, ka lats ir naudas vienība, kas satur 0,2903226 gr. tīra zelta. Otrkārt, uz latu iespējams skatīties kā uz abstraktu rēķināšanas vienību, kas gadījuma dēļ pielīdzināms metalam. 1938.g. kreditpolitikā bija teikts, ka Latvijas naudas vienība ir lats, kas līdzinājās 0,0396487. Firms uztveri varētu nosaukt par metalismu, otro - par nominalismu. Mūsu likumdošanā par naudu, redzam it kā notikušu pāreju no metalisma uz nominalismu. Tādus pat gadījumus var atrast citu zemju likumos. Metaliskā pieceja ir daudz vieglāk aptverama, tāpēc arī Knapps saka: "Der natürliche Mensch ist Metalist". Knapps secina, ka nav nozīmes tai vielai no kuras nauda izgatavota. Viņa viedokli precizējot varam teikt, ka zelta gabals pats nebūt nav nauda, bet nauda ir tikai zelta gabala ārējā čaula uz kuras atrodas valsts uzraksts un skaitlis, kas pasaka, cik naudas vienībām šī monēta pielīdzināta. Vai zem šīs čaulas atrodas zelts vai citi metali, vai papīrs, tam pēc Knappa domām nav nozīmes. Praktiskās naudas problēmās varam atrast kā metalismu, tā nominalismu. Ja konsekventi pieturas pie metalisma viedokļa, tad, kad naudas vērtības zelta saturs ir samazinājies, šo pārmaiņu nedrīkst attiecināt uz agrāk noslēgtiem līgumiem. Raugoties no metalisma viedokļa līgums, kas noslēgts par Ls.1000,- ir faktiski noslēgts par 290,3225 gr.tīra zelta, bet tas līgums, kas pēc 1938.g. likuma noslēgts par Ls.1000,- arī paliek par Ls.1000,-. Tani laikā, kad mainīja lata vērtību, arī paredzēja, ka agrāk noslēgtie līgumi skaitās 1:1. Lai no šādiem gadījumiem izvairītos, līgumos mēdz ievest t.s. zelta klauzuras. Šāds līgums neraksta vairs vienkārši Ls.1000,-, bet maksājums izdarāms 1000 latos zelta. Jāņem vērā, ka šādas klauzuras bieži mainīties naudas vērtībai var pat anulēt un agrāk Latvijā tas neatzina. Arī Amerikas S.V. 1933.g. atcēla visas zelta klauzuras. Tas, kā viegli saprotams, ir tāpēc, ka katras valsts interesēs ir samaksāt savus parādus ar mazāko naudas vienību. Izejot no šiem praktiskās dzīves gadījumiem nav iespējams atrast pieturas punktus, kas runātu par labu metalismam vai nominalismam.

Par zelta standartu sauc tādu naudas sistēmu, kas balstās uz zeltu. Tā sevi ietver sarežģītu noteikumu sistēmu. Iie tās apstāsīties tāpēc, ka cenu līmeņu un valūtas kursa teorijas ir radušās zelta standarta laikā. Zelta standarts par vispār pieņemtu naudas sistēmu kļuva pagājušā gadā simtenā pēdējā ceturksnī. Anglija legalizēja zelta standartu 1860.g. Vācijas atsevišķās valstīs līdz 1871.g. bija sudraba standarts. Iēc kara ar Franciju zelta standarts tika ieviests arī Vācijā. Krievijā zelta standartu ievēda finanču ministra Vittes laikā - 1899.g. Zelta standarts radās tāpēc, ka valstis centās maksāšanas līdzekļu sistēmā iekļaut papīra naudu. Ja jautātu, ko tad īsti dažādās zemēs ar to gribējuši panākt, tad atbilde būtu - zelta standarta uzdevums ir naudas vērtības attiecību pret preču vērtību padarīt par zelta vērtības attiecību pret preču vērtību. Ar citiem vārdiem - viena lata pirktspēja ir tik pat liela, cik daudz preču var nopirkt par 0,2903226 gr. zelta. Līdzīgu uzdevumu zelta standartam uzstādīja visas tās valstis, kas zelta standartu ievēda. Tā zelts īpatnējā veidā saistīja kopā visas valsts saimniecību un vēl vairāk - zelts saistīja savā starpā dažādu zemju naudas vienības ar praktiski ņemot noteiktu vērtības attiecību. Ņemot vērā šo otro zelta standarta uzdevumu kļūst saprotami valūtas kursu pamati. Ja zelta lats saturēja 0,2903226 gr. zelta, bet teiksim, angļu mārciņa 25,23 reizes vairāk zelta, tad tas nozīmēja, ka 1 angļu mārciņa bija vienlīdzīga 25,23 latiem. Ja Šveices franks saturēja uz mata tik daudz zelta, cik zelta lats, tad tas nozīmēja, ka normālos apstākļos 1 Šveices franks ir vienlīdzīgs ar 1 Latvijas zelta latu. Zelts kļuva par kopīgo starptautisko vērtības mēritāju. Protams, visām zemēm nebija kopējas naudas vienības

taču 1 gr. tira zelta bija iespējams uzskatīt kā zināmu naudas vienību visā pasaulē. Irctams, zelta dolāram arvien bija nedaudz dažādas pirktspējas dažādās Amerikas daļās, tāpat arī zelta gramam nebija vienādas pirktspējas visā pasaulē, taču bija dažādi spēki, kas centās šīs starpības izlīdzināt.

Iar monētām sauc metala naudas gabālus. Iar pamata monētām sauc tās monētas, kas kaltas no tā metala uz kura pamatojās naudas sistēma. Pirms pirmā kara bija apgrozībā zelta monētas, bet tad tās pazuda. Pastāvēt zelta standartam un pastāvēt zelta pamatmonētām, valsts naudas kaltuve pieņem pārkalšanu zeltu. Tā tad zelta monētām arvien ir pilna zelta vērtība. Ja kādā brīdī zelta monētai būtu augstāka vērtība kā zeltam, tad plūdis zelts uz kaltuvēm un naudas pirktspēja pazemināsies un otrādi, tad atmaksāsies zelta monētas pārkausēt un no tira zelta iegūt lielāku vērtību. Blakus pamata naudas monētām ir vēl sīkas monētas.

Lai iepazītos ar banknošu tehniku ir izdevīgi šo iepazīšanos izdarīt konkrētā piemērā un tāpēc apskatīsim Latvijā pastāvējušās banknotes un to izlaišanas kārtību. Tānī laikā, kad Latvijā pastāvēja zelta standarts bija nosacījums, ka izlaistās naudas zīmes Latvijas Banka katrā laikā apmaina pret zeltu, ja to prasa bankas zīmes turētājs. Pret katru naudas zīmi izniedzams zelts, pie kam par katru latu c. 290b22b gr. tira zelta. Šī attiecība saucās par rari attiecību. Apmaiņas pienākums bija uzlikts emisijas bankai (Latvijas Bankai) tāpēc, lai lata vērtība nenoslīdētu zem zelta vērtības pasaules tirgū. Šis likuma pants stāv tiešā sakarā ar zelta standartā uzdevumu. Latvijas banka nevarēja izlaist naudas zīmes rēc savas patikas. Ja banka izlaistu pārāk daudz naudas zīmju, tad tai būtu jāriskē ar neizpirkšanas varbūtību un arī pārāk daudz banknošu izlaišana apgrozībā, dzen augšā preču cenas, vai arī dzen uz leju naudas vienības pirktspēju. Tādā gadījumā banknošu īpašniekiem ir izdevīgi iegūt zeltu un sūtīt zeltu uz ārzemēm, lai pret to tur iegūtu preces. Noteikumi par banknošu apmaiņu ne vienmēr ir spēkā. Lielu sarežģījumu laikmetos šos noteikumus parasti atceļ. Latvijā banknošu apmaiņa pret zeltu ierobežoja 1931.g., bet formēli to atcēla 1936.g. 28. septembrī, ka arī kreditpolitikā svitrēja augstākminēto pantu.

Zelta standartam var būt vairāk veidi. Viens var būt tāds, ka valsts kaļ tieši zelta monētas, t. i. var arī banknotes nemaz nebūt. Saskaņā ar 1922.g. noteikumiem par naudu Latvijā arī bija paredzēta zelta naudas kalšana Latvijā. Latvijā zelta standarts pastāvēja tādā veidā, ka Latvijas Banka apmainīja savas banknotes pret zeltu stienēs. Šis zelta standarta veids tiek nosaukts par zelta kodola valūtu. Šāda valūta pēc pasaules kara pastāvēja arī Dānijā un Anglijā. Arī tur bankas neapmainīja banknotes pret zelta monētām, bet pret zelta stienēm. Zelta kodola valūtai ir tā priekšrocība, ka ietaupās tas zelta daudzums, kas zelta monētu veidā saistīts iekšzemes apgrozībā. Zelta kodola valūta bija līdzeklis, kas zeltu koncentrēja emisijas bankās un mazāku zelta daudzumu varēja sasniegt daudz lielāku efektu kā pirmā gadījumā.

Trešais veids ir t. s. zelta valūtu standarts. Tas nozīmē, ka emisijas banka apmaina banknotes nevis pret zeltu vai zelta naudu, bet gan pret tādu ārzemju naudu, kas pamatojas uz zelta standartā. Līdz 1931.g. Latvijā šim nolūkam visvairāk medza lietot Angļu mārciņu. Zelta valūtu standarts dod iespēju saņemt vēl zināmus augļus, tāpēc, ka emisijas banka netur savās velvēs zeltu, vai ārzemju naudu, bet nogulda to ārzemju emisijas bankās, atstājot sev tikai čeku grāmatīņas. 1931.g. noskaidrojās, ka arī zelta valūtas standartam ir neertība. Šinī gadā Anglijas banka pēkšņi pārtauca banknošu apmaiņu pret zeltu un reizē ar to pazemināja mārciņas vērtību. Sakarā ar to arī Latvijas emisijas banka zaudēja uz kursa starpību un bija jāpartrauc vietējo banknošu apmaiņa.

Līdz šim apskatījām to zelta standarta pusi, ka banknotes apmai-
na pret zeltu. Otra puse ir tā, ka emisijas bankai pret zeltu ir
jāsniedz banknotes. Parasti likumos par naudas banknotēm, tad arī
mēdz paredzēt zelta kodola valūtas gadījumos, ka emisijas bankai
jāpērk viss pienestais zelts par oficiālo cenu. Jāpiezīmē, ka mūsu
kreditpolitikā šādu noteikumu tomēr nav un acīm redzot bija tāds
uzskats, ka tā ir pati par sevi saprotama lieta, bet tomēr tas tā
nav. Šis noteikums ir diezgan liela nozīme un tā ir tāda, ka šis
noteikums neļauj naudas vienības vērtībai pieaugt attiecībā pret
starpautisko zelta vērtību. Tienākums izsniegt pret banknotēm zel-
tu nav vienīgais šķērslis, kas kavē emisijas banku izlaist pārāk
lielu banknošu skaitu. Noteikumi par banknošu segumu nosaka, cik
daudz banknošu var izlaist emisijas banka pie zināma zelta krājuma.
Kontingenta sistēma balstās uz zināma priekšnosacījuma, ka zināma
naudas summa vienmēr atradīsies sabiedrībā un šo summu var atstāt
bez seguma. Tā Anglijā emisijas banka varēja izlaist tik daudz bank-
nošu, cik atļāva zelta krājuma plus 2 milj. 600.000 mārc.sterl.
Citas valstīs zelta krājums sastādīja zināmu daļu no izlaižamā
banknošu daudzuma. Šo sauc par kvociēnta, jeb procentuālo sistēmu.
Nodrošinājums izteikts šeit kā daļu skaitlīs no izlaistā banknošu
skaita. Emisijas banka savas naudas zīmes, kas nav nodrošinātas ar
zeltu, izlaiž apgrozībā nodrošinot pret kautko un šis kautkas pa-
rasti ir droši vekseli, vai citas parādizīmes, kas vēlāk izpērkamas.
Lai dabūtu naudas zīmes no mašīnas apgrozībā, tad bankai: 1) jā-
uzpērk pienestais zelts, 2) jāuzpērk pienestā arzemju valūta un
3) jāizsniedz nauda pret drošiem vekseliem (parasti, kas gājuši
caur citām bankām). Latvijas sistēma bija kombinācija no differences
(kontingenta) un kvociēnta sistēmām.

43.lēkc.6.IV.43.

Cenu līmenis. Par cenu līmeni mēdz saukt preču cenu caurmēra augš-
tumu zināmā zemē, galidzinot šīs cenas ar cenām kā-
dā agrākā gadā, vai laika posmā. Šo iepriekšējo gadu, vai laika
vienību mēdz saukt par bāzi. Par bāzi var pieņemt kā atsevišķu gadu,
tā arī vairāku gadu caurmēru. Līdz šim karam par bāzi cenu līmeņa
aprēķināšanā mēdza pieņemt 1913.gadu. Nōsakot cenu līmeni kādā zemē
ir iespējams uzzināt tās pārmainas preču cenas, kas notikušas attie-
cībā pret bāzes gadu. Termina "cenu līmenis" vietā mēdz bieži lie-
tot terminu "naudas pirktspēja". Iētot cenu līmeni ir jāpēta, cik
daudz naudas jāizdod par zināmu preci, bet pētot naudas pirktspēju
ir jāpēta, cik daudz preču var iegūt par naudas vienību. Cenu li-
menis ir tas, kas rāda pārmainas naudas pirktspējas, tāpēc tad arī
tautsaimnieciskajos pētījumos cenu līmenis ieņem tik svarīgu vietu.
Jāpiezīmē, ka runājot par naudas vērtību ir arvien jābūt skaidrībā
par to, kas ar to domāts, kā šī naudas vērtība ir mērīta. Naudas
vērtību var izteikt zeltā vai citā dārgmetālā, tāpat var to izteikt
arī precēs, ko par naudu var iegūt. Lai uzzinātu naudas vērtību,
izteicot to precēs ir jāuzzinā cenu līmenis. Cenu līmeni mēra ar
cenu indeksu palīdzību. Jāņem vērā, ka vienām un tām pašām precēm
vienā un tai pašā laikā var būt dažādas cenas, atkarībā no tā, vai
šīs preces pārdoj vairumā vai mazumā, tāpēc tad var runāt kā par
vairumtirdzniecības cenu indekiem, tā par mazumtirdzniecības cenu
indekiem. Mazumtirdzniecības cenu svārstības ir daudz mazākas kā
vairumtirdzniecības cenām. Tas tā ir tāpēc, ka vairumtirdzniecības
cenas ir par lielāku vienību, pien., ja cena tāmīnai svārstās par
5 snt., tad mazumtirdzniecībā šī svārstība nepārādīsies. Vairum-
tirdzniecībā pastāv lielāka konkurence un vairumtirgotājs labāk
pārredz un izprot tirgus stāvokli, turpretim mazumtirdzniecībā si-
tuācija nav tik pārredzama un arī tur cenas nepārmainās tik ātri.
Vairumtirdzniecības cenu līmeņa indeksi ir labāki cenu līmeņa rādī-
tāji visā visumā un ja ir vajadzīgs viens vispārīgs cenu līmeņa mē-

ritājs, tad tam nolūkam vislabāk kalpo vairumtirdzniecības cenu indeksi. Mazumtirdzniecības indekam ir maza nozīme, bet toties jo lielāka nozīme t.s. dzīves izmaksas indekam. Šī indeka aprēķināšanai ņem to preču cenas un daudzumus, ko zināma iedzīvotāju daļa diendienā patērē. Šis indeks ir svērtais indeks. Bez tam šeit tiek ņemtas vērā maksas par dažādiem pakalpojumiem un dzīvokļu īre. Kamēr vairumtirdzniecības indeks ir noderīgāks ja gribam redzēt pārmaiņas naudas pirktspējā, dzīves izmaksas indeks ir svarīgāks tad, ja gribam redzēt zināmas ienākuma daļas pirktspēju un proti, darba algas pirktspēju. Dzīves izmaksas indeks ir aprēķināts un publicēts arī Valsts Statistiskās pārvaldes izdevumos par Latvijas apstākļiem. Var būt zināma starpība ne tik vien starp vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības cenām, bet arī starp atsevišķu preču grupu vairumtirdzniecības cenām. Tādā kārtā var runāt kā par vispārējo cenu indeksu un vispārējo cenu līmeni un arī par speciālo cenu indekiem. Vispārējais cenu indeks ir speciālo cenu indeksu rezultāts. Tādi atsevišķi indeksi var būt aprēķināti, piem., eksporta un importa precēm, kapitālprecēm (kas nepieciešamas ražošanai) u.t.t.

	1936.	1937.	1938.	1939.	
Importa preču cenu indeksi:	84	103	99	101	
Eksporta " " "	94	145	136	151	<u>1913=100</u>

No tabulas redzam, ka eksporta preču cenu līmenis kāpis ļoti augstu. Sakarā ar saimniecisko krīzi atsevišķu vērību sāka piegriest diviem cenu līmeņiem: to preču cenu līmenim, ko lauksaimnieks pārdod un to preču cenu līmenim, ko lauksaimnieks pērk.

Kādreiz literatūrā mēdz runāt arī par cenu šķērēm. Ar to tiek domātas starpības starp diviem šādiem speciāliem cenu līmeņiem. Ekonomiskā politikā tieši šie speciālie gadījumi ir ļoti svarīgi.

Tagad vēlreiz atgriezīsimies pie vispārējā cenu līmeņa. Arī atsevišķo preču cenas veidojās atkarībā no vispārējā cenu līmeņa. Vispārējais cenu līmenis ir tas rāmis kurā noris cenas veidošanās process tādā veidā kā mēs to apskatījām. Vispārējais cenu līmenis ir tas, kas it kā satur kopā saimnieciskās dzīves atsevišķās daļas. Līdz ko mainās sabiedrībā esošās naudas pirktspēja, tūdaļ mainās atsevišķie cenu līmeņi. Reizē ar vispārējo cenu līmeni mainās arī naudas pirktspēja. Nav pareizi salīdzināt savā starpā dažādas skaitļu rindas, kas izsaka naudas vienības dažādos laika periodos. Tas tāpēc, ka divi vienādi skaitļi, kas apzīmē latus divos dažādos periodos apzīmē katrs pilnīgi savādāku preču daudzumu, ja šai laikā mainījies cenu līmenis. Šie lati, kaut arī pilnīgi vienādas summas, katrā gadā atsevišķi nozīmē pavisam kaut ko citu. Ja teiksim, kāds liels uzņēmums 11 gadu laikā katru gadu apgrozījis zināmu preču daudzumu, kas katru gadu raksturojās ar pilnīgi vienādu latu skaitli, tad nebūt nav teikts, ka pārdoto preču daudzums arī bijis pilnīgi vienāds. Lielākais preču daudzums būs tur pārdots, kur cenu līmenis ir bijis viszemākais. Līdzīgi tam, nevar salīdzināt kādas valsts budžetus divos gados. Teiktais attiecas arī uz tautas ienākumu, ja tas aprēķināts naudā. Lai naudas zīmes izteiktos lielumos, kas attiecas uz dažādiem laika periodiem izteiktu ar vienu un to pašu naudas pirktspēju, tad šī summa jādala ar cenu indeksu un jāreizina ar 100. Šādu aprēķināšanu sauc par deflatēšanu. Attiecībā par cenu indeksa izvēli, jāsaka, ka jāņem tāds indekss, kas katram atsevišķam gadījumam vislabāk atbilst. Lai teikto labāk izprastu, ilustrēsim to konkrētā piemērā, un proti, salīdzināsim Latvijas patērētāju biedrību apgrozījumus laikmetā pirms šī kara:

Gads.	Iārd.preces par milj.Ls.	Cenu ind.	Apgrozijums pārrēķ. uz vienādam pirktsp.
1930.	31,5	135	25,3
1931.	28,3	100	28,3
1932.	25,2	76	33,1
1933.	18,3	70	23,5
1934.	19,8	76	26,0
1935.	19,7	71	27,2
1936.	29,0	75	38,6
1937.	30,2	80	42,4
1938.	33,3	95	54,4
1939.	36,9	100	75,9

Deflatācija izdarīta ar mazumtirdzniecības indeksu 1913 gada

Techniski to izdara, kā jau aizrādīta, piem. 1930.gada aprēķins ir šāds: (31,5 x 100) : 135. Salīdzinot 1930., 1931. un 1932.g., redzam, ka īstenībā pārdošana prasa daudzums aug, lai gan pēc nedeflatētām summām spriežot liktos, ka tās krit un šāds spriedums būtu pavisam aplams. Šādos gadījumos samērā viegli izvēlēties indeksu apgrozījuma aprēķināšanai. Daudz grūtāk izvēlēties indeksu tad, kad vajadzētu piemēram salīdzināt dažādu gadu valsts budžetu kopsummas, vai tautas ienākumus. Starp citu, nav nemaz tik vienkāršs jautājums, vai tautas ienākuma salīdzināšanai lietot vairuma vai mazuma tirdzniecības indeksus. Blakus šiem aprēķiniem, kuru nolūks ir naudas summas ar dažādām pirktspējām reducēt uz naudas summām ar vienādām pirktspējām mēdz izdarīt arī aprēķinus, lai pārrēķinātu dažādas summas zeltā. To parasti izdara tad, kad kāda zeme atkāpusies no zelta standarta. Dažādu naudas summu pārrēķināšana zeltā ir pavisam kaut kas cits nekā naudas summu izteikšana naudā ar vienādām pirktspējām. Jaša zelta pirktspēja attiecībā pret precēm var mainīties. Ja nauda ir pārrēķināta zeltā, tad tā rāda, cik daudz zelta iespējams par zināmu naudas daudzumu pirkt, bet pārrēķinot naudas pirktspēju, dabūjam rezultēt nevis cik daudz zelta var pirkt par zināmu naudas daudzumu, bet gan, cik daudz preču var par šo naudas summu nopirkt. Savās turpmākās pārrunās mēs galvenokārt apstāsimies pie vispārējā cenu līmeņa un ja nekas speciāls nebūs teikts, tad būs domāts vairumtirdzniecības vispārējais cenu līmenis.

Tagad raudzīsim noskaidrot, no kādiem faktoriem atkarīgs vispārējais cenu līmeņa augstums. Tautsaimniecības teorijā šīs problēmas svarīgās tāpēc, ka cenu līmenis pastāvīgi mainās un lielas pārmaiņas cenu līmenī ir ievērojams notikums visas pasaules saimniecībā. Taču šīs parādības nav tik pēkšņas, lai kļūtu par vienas dienas notikumu, tomēr šo pārmaiņu sekas ļoti dziļi skar saimniecisko dzīvi un savā dramatiskumā pārspēj tos notikumus, kas reizēm savilpēc ikdienas dzīvi. Nemsim kaut vai to posmu, kad cenu līmenis krit nepārtraukti uz leju. Šajā laikmetā uzņēmēji kļūst atturīgi preču un pakalpojumu pirkšanā, fabrikās pamazām apklust darba ritms un strādnieki paliek bez darba, samazinājas vai pat zaudē savu vērtību īpašumi. Šai laikā kreditori un kreditoru zemes ir spīdošā stāvoklī, bet neapskaužamā stāvoklī nonāk debitori un debitoru zemes, ja parādus kārtot tad ir ļoti grūti.

Iētot pārmaiņas cenu līmenī tur: 1) atrodam pārmaiņas, kuras izsauc lielas katastrofas, piem. kari, 2) novērojam kustības, kas aptver garākus periodus līdz 20 gadiem, tās ir t.s. ilga laika svārstības, 3) novērojam īsākas svārstības, kas aptver 6 - 10 gadus, tās ir t.s.

konjunkturas kustības. Varam teikt, ka līknes, kas grafiski attēlo cenu līmeņa pārmaiņas ir saliktu kustību attēls no minētām 3 kustībām. Konjunktūras svārstības ir iespējams uzskatīt kā īsa laika svārstības ap ilga laika svārstībām.

Tagad pāriesim pie cenu līmeņa teoretiskās analīzes un raudzīsim tos faktorus, kas ietekmē cenu līmeni ietvert cik iespējams īsā formulā. Visvairāk lieto prof. I. Fishera formulu. Pieņemsim, ka mēs analizējam tādu sabiedrību, kur kā maksāšanas līdzekli lieto vienīgi skaidru naudu un pieņemsim, ka mums bijis iespējams registrēt zināmā laika posmā katru preci un tās cenu, kas šai sabiedrībā pārdota. Preces cenu apzīmēsim ar p , bet daudzumu ar q . Īrmais pircējs nopirktu preces par maksu

$$p_1 \cdot q_1$$

otrais pircējs

$$p_2 \cdot q_2$$

.....

.....

Registrējamā laika summa būs $\sum p_i q_i$

Pieņemsim, ka naudas daudzums, kas atrodas sabiedrībā arī mums ir zināms un tas ir M . Jāņem vērā, ka ar vienu un to pašu naudas gabalu var pirkt preces vairākas reizes, viens un tas pats naudas gabals var iziet caur vairākam rokām. Pieņemsim, ka mēs zinātu arī naudas cirkulācijas ātrumu, ka zinātu caur cik rokām šī nauda iziet zināmā laika posmā un tas ir V . Iarēizinot M ar V dabūsim pq . Tā tad

$$\sum pq = MV.$$

Šī formula pēc savas būtības izteic to, ka pirktspēju daudzums vienlīdzīgs pārdoto preču daudzumam. pq dabūjam, ja iedomājamies, ka tiek registrēta ikviena pirkuma cena un daudzums. Iraktiski iespējams registrēt tikai zināmu reprezentatīvu ainu kāda pastāv tirgū. Izteiksmes pq vietā mēs tā tad varētu lietot un arī lieto indeku skaitļus. Cenu indeksu apzīmēsim ar I , bet daudzumu indeksu ar T un tadā kārtā dabūsim $IT = MV$. Visu laiku mēs pieņemām, ka sabiedrībā apgrozās tikai nauda, bet zinām, ka tur apgrozās arī čeki, vekseli u.t.t. Arī tas jāņem vērā, tāpēc banku maksāšanas līdzekļu daudzumu apzīmēsim ar M_1 , bet viņu apgrozījumu ātrumu ar V_1 . Tā tad

$$IT = MV + M_1 V_1.$$

Šai formulā I ir tas indekss, kas rāda cenu līmeni, tā tad :

$$I = \frac{M \cdot V + M_1 V_1}{T}$$

Šī formula rāda cenu līmeni un tos faktorus no kuriem atkarīgs cenu līmenis I . Jāpiezīmē, ka šinī formulā ietverts M un M_1 - tikai tas naudas un banku maksāšanas līdzekļu daudzums, kas patiešām iet preču apgrozībā un ne citur.

44.lekc.lo.IV.43.

Iagājušā lekcijā nonācām līdz cenu līmeņa formulai: $I = \frac{MV + M_1 V_1}{T}$

pie kam šai formulā I apzīmē cenu līmeni, M - to naudas daudzumu sabiedrībā, kas iet samaksā par precēm, V - naudas apgrozības ātrumu un T - to preču daudzumu, ka atrodās apgrozībā. Tālāk būtu jānoskaidro, vai cenu līmenis ir pasīvs pārējo faktoru rezultāts, jeb arī viņš spēj ietekmēt šos faktorus. Uzskatu, ka cenu līmenis ir pasīvs pārējo faktoru rezultāts sauc par **k v a n t i t ā t e s** teoriju. Šī teorija uzskata, ka samazinoties preču daudzumam sa-

biedrībā pieaugs cenu līmenis, vai kā palielinot naudas daudzumu apgrozību, pieaugs cenu līmenis, resp., viņa uzskata, ka cenu līmenis atsauksies tieši proporcionāli šīs daļas skaitītājam un pretēji proporcionāli šīs daļas saucējam. Saskaņā ar kvantitātes teoriju cenu līmenis var mainīties tikai sakarā ar to, ka notikušas kādas pārmaiņas tais faktoros, kas atrodas formulas labajā pusē. Lai noskaidrotu katru faktora ietekmi uz cenu līmeni, ir nepieciešami analizēt katru faktoru atsevišķi. Ir svarīgi noskaidrot: 1) kādi faktori spēņās aiz katru formulu minētā faktora, resp., kādi faktori savukārt ietekmē M , V vai T lielumu; 2) kādā mērā katrs atsevišķais formulas loceklis var tikt ietekmēts no citiem formulas locekļiem un 3) kā pārmaiņas kaut kādā formulas locekļi atsaučās uz citiem locekļiem. Šis ir tās problēmas, ko šajā lokcijā tālāk risināsim. Kvantitātes teorijas domas ir izteiktas jau ļoti sen atpakaļ. Anglis John Locke ir aizrādījis, ka dubultojojot naudas daudzumu sabiedrībā dubultojs arī cenas. Šī doma, ar maz izņēmumiem, ir izrādījusies par pareizu. Agrāk rādāja galveno kārt par sakaru starp I un M , taču šī teorija paliek kvantitātes teorija arī tad, ja nem vērā te arī M , un V . Šo kvantitātes teoriju, kas apskata tikai sakaru starp I un M sauc par neīsto kvantitātes teoriju. Viens no moderno laiku autoriem, kas šinī jautājumā visvairāk iedziļinājies, ir amerikānis prof. Fishers. Sākot mūsu formulas analīzi, pieņemsim, ka pastāv zelta standarts, tā tad svarīga ir zelta produkcija, jo no tās atkarīgs naudas daudzums pasaulē, palielinoties naudas daudzumam apgrozībā, savukārt ir jāpalielinās arī cenu līmenim. Ieskatoties faktiskajos apstākļos, teiktāis pierādās. Pietiek salīdzināt zelta produkcijas apmērus no vienas puses un piemēram Anglijas lieltirdzniecības cenu līmeni no otras puses. Vismaz līdz 1914. gadam šī ietekme ir ļoti redzama. Šeit vērojama sakarība starp zelta produkciju un cenu līmeni gara laika svārstības. Līdz 1914. g. vērojamas sekojošas pārmaiņas: pagājušā gadsimta vidū sākās zelta ražošana Kalifornijā (1848) un Austrālijā (1851) un šinī periodā redzam, ka līdz ar augošo zelta produkciju, aug cenu līmenis Anglijā. Sākot ar 1870. g. novērojama zelta ražas pazemināšanās. Tani pat laikā vairākas zemes pārgāja uz zelta standartu un sakarā ar to pieauga pieprasījums pēc zelta un tani pat laikā pieauga preču produkcija, pie kam lauksaimnieki sāka vairāk ražot tirgum un par pārdošiem ražojumiem pirka rūpniecības ražojumus. Ieču daudzums T apgrozībā pieauga. Sakarā ar to vajadzēja cenu līmenim samazināties un to mēs arī redzam, ja novērojam cenu līmeņa svārstības no 1874 - 1896. gadam. 1886. g. Dienvid-Afrika tika atrastas bagātākas zelta raktuves pasaulē un sākot ar 1896. g. līdz 1914. g. novērojama ilga laika cenu līmeņa kustība virzienā uz augšu. Ja apskatām cenu līmeni un zelta produkcijas attiecību pēc pirmā pasaules kara, tad par šīs attiecības raksturu var būt dažādas domas. Zelta produkcija ir tad samazinājusies, bet pēc 1920. g. zelta produkcija sākusi atkal augt, tomēr līdz 1931. g. viņa nebija pārsniegusi pirmskara produkciju. Ja dažās valstīs pēc kara ievēda nevis zelta monētu, bet gan zelta buljona (košola) standartu, tad tas tūpēc, ka specialisti domāja, ka pasaulē zelta par maz. Starp zelta produkciju un cenu līmeni nav vis vienkārša kauzālā attiecība, bet te ir savstarpēja kauzalitāte. Patiešām - cenu krišanās, kas iestājās kopš 1929. g. un zelta banknošu apmaiņas pārtraukšana pret zeltu ir ievērojami stimulējušas zelta produkciju. Šinī zelta produkcijas pieaugamam vajadzēja pēc kādiem gadiem atkal ietekmēt cenu celšanos. Taču jāpiezīmē, ka sakarība starp zelta produkciju un cenu līmeni nav vairs tik stipra kā pirms pirmā pasaules kara. Jau ir noskaidrots, ka piemēram nevis zelts ietekmējis dolāru, bet dolārs ietekmē zeltu, ar vārdu sakot, ZASV naudas politika ietekmēja zelta cenas un nevis otrādi. Zelta daudzums nav vienīgais faktors, kas ietekmē un noteic naudas daudzumu apgrozību kādā zemē, zelta daudzums nav vienīgais no kura atkarīgs M . Piezīmēsim, ka diferences sistēma

segumam ciešāk saista kopā zelta krājumu ar apgrozībā izlaisto banknošu daudzumu nekā kvocianta sistēma. Zelta produkcija un noteikumi par banknošu segumu ietekmē cenu līmeni tādā veidā, ka tie ietekmē emisijas banku izlaisto banknošu daudzumu. Noskaidrojot, vai ir sakarība starp cenu līmeni un naudas daudzumu apgrozībā varam ņemt datus pirms pirmā pasaules kara un te redzam, ka šāda sakarība tiešām šeit pastāv. Tomēr, apgrozībā esošais naudas daudzums nav vienīgais, kas ietekmē cenu, bet blakus M ir arī vēl citi faktori, tāpēc arī dabūt pilnīgu saskaņu ir šeit grūti. Apgrozībā esošais banknošu daudzums ir lielā mērā atkarīgs no emisijas bankas diskonta politikas. Tā gan ir ekonomiskās politikas problēma, bet arī šeit mēs ar to galvenos vilcienos iepazīsimies. Iāriesim tagad pie M_1 . Ne tikai lielajos ārzemju maksājumos, bet arī maksājumos iekšzemē lielos apmēros maksā tos ar banku maksāšanas līdzekļiem. Ja jau naudas daudzums ietekmē cenas, tad par banku maksāšanas līdzekļiem, kā to viegli saprast, ir sakāms gluži tas pats. Arī statistika rāda, ka banku maksāšanas līdzekļiem ir nozīme cenu līmenī. Dažādās zemēs banknošu daudzums ir dažāds. 1931. g. (zelta standarta pēdējais pastāvēšanas gads) banknošu apgrozība Francijā bija divreiz tik liela kā Lielbritānijā, resp. banknošu daudzums uz 1 iedzīvotāju Lielbritānijā bija ievērojami mazāks nekā Francijā. Izskaidrojams tas tāpēc, ka Lielbritānijā daudz vairāk izplatīti čeki un citi banku maksāšanas līdzekļi. Vai M_1 ir atkarīgs no M ? Visā visumā jāatbild ar jā. Emisijas bankā, pastāvot zelta standartam, ir vajadzīgs zelta krājums. Arī kas jābūt skaidrai naudai, lai banka varētu izdarīt maksājumus. Vispārīgi, katrā bankā jābūt zināmai skaidras naudas rezervei. Latvijas likumi noteica, ka skaidras naudas daudzumam bija jābūt 10% apmērā no noguldījumu kopsummas. Jāņem vērā arī dinamiskais skatījums un proti, saimnieciska uzplaukuma laikmetos M_1 pieaug daudz straujāk nekā M . Jautājums tagad ir, vai starp M un M_1 pastāv kauzalitāte? Vai M_1 nevar ietekmēt M ? Kvantitatīvā teorijā ir uzbūvēta uz pieņēmumā, ka cenu līmenis augstāk minētā formulā ir tur ietvertu faktoru rezultāts. Sevišķi no šīs formulas locekļiem tur izcelts M . Agrāk pieņēma, ka atsevišķam bankam nav un nevar būt nekādas patstāvīgas iespējas apgādāt sabiedrību ar banku maksāšanas līdzekļiem. Agrākā uzskata vietā, ka M ir oclonis un M_1

ir sekas, sāk nostiprināties uzskats, ka šeit pastāv savstarpēja kauzalitāte. Iprivāto banku politiku ir iespējams uzskatīt kā patstāvīgu faktoru banku maksāšanas līdzekļu sagādāšanā. Iarasti domā, ka banka ir kredita vidutājs starp noguldītāju un aizdevuma ņēmēju. Šis uzskats ir nepareizs, jo tādā gadījumā privātam bankam nebūtu nozīmes sabiedrības apgādāšanā ar maksāšanas līdzekļiem. Izrādās, ka summas, kuras bankas var nodot uzņēmēju rīcībā nebūt nav ierobežotas ar noguldījumu kopsummu šai bankā. Bankai ir iespējams izdarīt kredita pavairošanu. Iieņemsim, ka bankā ierodās uzņēmējs ar nolūku aizņemties naudu. Ja bankas vadība tic uzņēmēja pasākumam, tad šis uzņēmējs naudu arī dabū. Daļa no kredita aiziet darba algās, daļa no šīm darba algām aiziet bankā atpakaļ kā noguldījums un daļa aiziet pie tirgotājiem. Šie tirgotāji brīvos naudas līdzekļus mājās netur, bet nogulda banku tekošos rēķinos. Redzam tā tad, ka aizdevumi dod iespēju bankām saņemt noguldījumus. Tāpēc regulēt aizdevumu augļu likmi ir daudz svarīgāk nekā normēt noguldījumu augļu likmi.

Tagad apstāsimies pie V un V_1 . Jāsaka, ka tā ir diezgan svarīga lieta un ne katreiz izprot šī naudas apgrozības ātruma īsto būtību. Lai to vieglāk izprastu, vispirms iepazīsimies ar 1) kases caurmēra atlikumu un 2) ar naudas gulēšanas laiku kasē. Lai to izdarītu apskatīsim konkrētu piemēru un salīdzināsim algas izmaksas par nedēļām un mēnešiem. Iieņemsim, ka algu izmaksā katru nedēļu un pieņemsim, ka strādnieks katru nedēļu saņem Ls.56,-. Ja strādnieks tagad šo summu pilnīgi un vienmērīgi iztērē, tad skaidrs, ka pirmās dienās viņš iztērēs Ls.8,- un viņam vēl paliks Ls.48,- pēc tam at-

likums būs Ls.40,-, tad Ls.32,- u.t.t. līdz pēdējā dienā viņam būs palikuši Ls.8,-.

$$56 + 48 + 40 + \dots + 16 + 8 = 224.$$

Izdalot 224 ar dienu skaitu nedēļā, t.i. 7, dabūsim 32. Ja algu izmaksā par mēnešiem, tad rinda izskatīsies šāda:

$$240 + 232 + 224 + \dots + 16 + 8 = 3720.$$

Izdalot dabūto summu ar 30 dabūsim 124. Izmaksājot algu reizi mēnesī tā tad kasēs caurmēra atlikums ir lielāks.

Izmaksājot algu reizi nedēļā pirmie Ls.8,- noguļ kasē 1 dienu, otrie Ls.8,- divas dienas u.t.t. Sastādot rindu dabūsim:

$$1 + 2 + 3 + \dots + 6 + 7 = 28.$$

Izdalot ar 7 dabūjam 4. Analogi tam, dabūjam, ka izmaksājot algas reizi mēnesī, naudas caurmēra gulēšanas laiks kasē ir 15,5 dienas. Varam teikt, ka jo retāk izmaksā algu, jo naudas caurmēra gulēšanas laiks kasē ir ilgāks. Naudas apgrozības ātrums tā tad ir apgrieztais naudas caurmēra gulēšanas laiks kasē. Jo ilgāks naudai ir caurmēra gulēšanas laiks, jo mazāk tā apgrozās. Ja algu izmaksā reizi nedēļā, tad nauda gada laikā apgrozās $360 : 4$ t.i. 90 reizes gadā, bet ja izmaksā reizi mēnesī, tad gada laikā nauda apgrozās $360 : 15,5$, t.i. 23 reizes.

Naudas apgrozības ātrums ir tas apgrozījumu skaits, ko nauda izdara zināmā laika posmā, piem. vienā gadā, mēnesī, nedēļā. Naudas apgrozības ātrumu ietekmē vēl daudz citi apstākļi, kas varbūt ir pat nozīmīgāki, piem., svarīgs ir iedzīvotāju biežums. Var pieņemt, ka naudas apgrozības ātrums pieaug, ja cilvēki dzīvo biežāk kopā, piem., pilsētās tas ir noteikti lielāks nekā uz laukiem. Nozīme ir arī tam, cik ērti sasniedzamas bankas, vai citas naudas iestādes un jo ērtāk tas sasniedzamas, jo mazāki atlikumi glabāsies kasē. Rodas jautājums, vai V ir atkarīgs no M? Visumā ņemot būtu jāatbild ar nē un varam teikt, ka naudas daudzuma dubultošana noizseuks naudas apgrozības ātruma samazināšanos uz pusi. Nostādot problēmu tāri statistiskā skatījumā jāsaka, ka V ir neatkarīgs no M. Skatot problēmu dinamiski, t.i. apskatot tos gadījumus, kad cenu līmenis ir kustībā uz augšu vai leju, ir jānāk pie slēdziena, ka M ietekmē V. Pieņemsim, ka cenu līmenim ir tendence celties un pieņemsim, ka cilvēki to redz un saprot. Tad cilvēki centīsies naudu ātrāk izdot un šādos apstākļos naudas apgrozības ātrums ir liels. Ja redzējam, ka augošais cenu līmenis izsauc lielāku naudas zīmju daudzumu rašanos. Cenu kritoties, naudas pirktspējas aug. Naudas apgrozības ātrumu tādos laikmetos pagausina arī neuzticība bankām, jo tad ir tendence glabāt naudu zekēs. Līdzīgi naudas zīmēm, arī banku maksāšanas līdzekļiem ir savs apgrozības ātrums. Lai to izprastu varam atkārtot piemēru par algas izmaksas periodiem, bet tikai tad jāpieņem, ka strādnieki saņem čekus un maksā ar čekiem. Tādā kārtā nonākam pie pilnīgas analogijas ar naudas apgrozības ātrumu un šīnī gadījumā banku maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums iznāks tāds pats kā naudai.

Redzējam, ka cenu līmeņa mērīšanas problēmas pieder pie grūtām tautsaimniecības problēmām, taču vēl grūtāk ir atrast tādu mēru ar kuru būtu iespējams aplēst saimniecotāji sabiedrībā cirkulējošo preču daudzumu. Redzējam, ka T ir iespējams mērīt ar indekiem. No Latvijas Statistiskās Ierīkšanas aprēķinātajiem indekiem vislabāk T varbūt raksturotu pa dzelzceļiem pārvadāto preču daudzumu, bet arī tas ir tikai varbūt. Ja viena un tā pati prece apgrozās vairākas reizes,

taid īstenībā visi šie apgrozījumi skaitāmi līdz T ietekmē visas saimniecotājas sabiedrības produkcija, produkcijas kapacitāte. Šo apstākli mēdz uzskatīt par neatkarīgu no naudas daudzuma apgrozībā, bet vēsture tomēr rāda, ka periodi ar augošu naudas daudzumu apgrozībā ir arī periodi ar augošu preču daudzumu apgrozībā. Faktora M palielināšana daļai tiks neutralizēta ar T pieaugumu šai formulā, īarasti domā, ka preču cenu celšanās kara laikā saistīs ar šo preču trūkumu. Tas tā ir varbūt attiecībā uz dažām precēm, bet ne uz cenu līmeni vispār. Ja ņem vērā, ka kara apstākļos tiek vairāk ražots t.s. militārās preces, tad jāatzīst, ka preču kopdaudzums nav samazinājies. Tā īstenībā ir vēl liels jautājums, vai preču daudzuma samazināšanās kara laikā ietekmē cenu līmeni un vismaz pirmajā pasaulē karā galvenais faktors bija nevis preču daudzuma samazināšanās, bet gan apgrozībā esošās naudas daudzuma pieaugums valstī.

45 lekc. 13.IV.43.g.

Kredīta politikai un diskonta likmei ir liela nozīme jautājumā par cenu līmeni pie jebkuras naudas sistēmas, neatkarīgi vai viņa dibināta uz zelta vai papīra standarta. Šī problēma saista arī kopā 2 lielas nodaļas taatsaimniecības teorijā, proti nodaļu par naudu un nodaļu par sadalīšanu, un saista kopā aiz tā ienesla, ka augļu likmes ir reizē kapitāla un naudas cena. Zināmos laikos un uz zināmiem laikiem cilvēkiem ir tiesības paturēt savās rokās pirktspēju un nauda ir tā, kas šīs tiesības piešķir, pie kam naudu iespējams arī aizņemt maksājot par to augļus. Diskonta likme ir augļu likme, kas aprēķināta uz priekšu naudai, kas izsniegta pret īstermiņa vekseli. Savās pārrunās iziesim no priekšnosacījuma, ka emisijas bankas diskonta procenta ir noteicošais arī citām bankām un ka pārmaiņas diskonta likmē izsauca pārmaiņas arī citos kredīta veidos. Atgriezīsimies tagad pie cenu līmeņa formulas un mēģināsim noskaidrot, vai diskonta likme ietekmē cenu līmeni vai nē. Jo zemāka būs augļu likme, jo zemākas ražošanas izmaksas būs uzņēmējam un lētāki viņam būs iespēja savas preces pārdot. Šis uzskats bieži bija redzams dienas presē. Izejot no katrā atsevišķā uzņēmēja tirī privātsaimnieciskā viedokļa, šis uzskats būtu arī pieņemams. Ja uzņēmējam pazeminājas kredīta likme, tad viņam tūlīt rodas iespēja pārdošanas maksu kalkulēt zemāk. Tomēr šī pieeja ir pilnīgi nepareiza ja problēmu grib atrisināt visas saimniecotājas sabiedrības skatījumā. Šī pieeja ir ņemts vērā tikai tas par cik uzņēmējs var precī pārdot, bet nav apskatīts par cik viņš būs ar mieru precī pārdot, resp., par cik precī varēs pirkt. Mēs zinām, ka tirgū katrs cenšas precī pārdot ar iespējami lielāku peļņu, resp. par tirgus cenu un tāpēc arī šī pieeja nav īstā, bet tā pieejot šim jautājumam viegli varam aizmaldīties. Ie zemāka diskonta procenta kredītu izmantos daudz lielākos apmēros, bet tā naudas un banku maksāšanas līdzekļu daudzums apgrozībā pavairošies, resp., pieaugs M un M_1 . Tas savukārt paaugstinās cenu līmeni un novīs samazinās. Vispārīgi - diskonta likmes paaugstināšana izsauks cenu līmeņa pazemināšanos. Šo atziņu emisijas bankas cenšas izmantot cenu līmeņa regulēšanai. Ja cenu līmenis pārāk strauji slid uz leju, tad kā bremzi lieto diskonta procenta samazināšanu un ja cenu līmenis pārāk strauji kāpj, tad diskonta likmes paaugstināšana šo kāpšanu nobremzēs. Īarasti par diskonta summas augstumu spriež no tā, cik augsta ir diskonta procentu likme, pie kam šo diskonta likmi rōķina nauda. Tas tomēr, stingri ņemot nav visai precīzi. Lai spriestu par diskonta likmes augstumu ir jāņem vērā tās pārmaiņas, kas notiek cenu līmenī pa aizdošanas laiku. Jāņem vērā, ja tā varētu izteikties, reālā diskonta likme, tas ir diskonta likme izteikta precēs. ņemot vērā cenu līmeni, lai noteiktu diskonta likmes augstumu, tad nākas salīdzināt to preču daudzumu, ko par aizdoto naudu iespējams pirkt aizdošanas brīdī ar to preču daudzumu, ko par aizdoto summu + augļi iespējams pirkt atmaksāšanas

brīdī. Starpība starp šiem daudzumiem tad arī būs augļi izteikti precēs, resp. vienādās naudas pirktspējās vai arī reālie augļi. Nepietiek, ja mēra tikai ar vienas preces cenu, jo tā nerādīs cenu līmeni, bet tikai pārgrozības vienas atsevišķas preces cenu. Runājot par precēm domājam visas preces tad veidā kā mēs domājam cenu līmeni. Ja mēs 1936.g. esam pie diskonta likmes 7% aizņēmūšies Ls.93,- uz vienu gadu un kad šini gada laikā, kad 1937.g. atdodam Ls.100,- cenu līmenis ir cēlies par 7%, tad diskonta likme naudā būtu 7%, cenu līmeņa pieaugums arī 7% un reāla diskonta likme tad būs 0. Ņemot vērā šo apstākli, ka diskonta likme mērīta precēs var būt savādāka nekā mērīta naudā, ir saprotams, kāpēc Vācijā inflācijas laikā oficiālā augļu likme bija 108%. Šī likme tomēr izteikta precēs izrādījās ļoti zema, brīžiem pat negatīva, jo cenas cēlas ārkārtīgi strauji. Līdz šim apskatītā emisijas banku darbībā kredīta izsniegšanas laukā bija vekselu diskonts, taču emisijas bankas var pirt arī citas lietas, ne tikai veksēlus. Jau redzējam, ka emisijas bankas pienākums ir pirt zeltu, bet viņa var iepirt arī valsts izlaistas obligācijas, vispārīgi valsts parādu zīmes un pret šīm obligācijām iet apgrozībā izlaistas banknotes. Arī šādu vērtspapīru uzpirkšana var kļūt par līdzekli, lai izlaistu apgrozībā banknotes. Šī valsts vērtspapīru pirkšana un pārdošana ir viena no svarīgākām operācijām tai operāciju grupā, ko augļi iesākuši saukt par "open market operations" tulkojumā: "operācijas atklātā tirgū". Šīs operācijas ir bieži pielietotas ZASV ar nolūku regulēt cenu līmeni. Sevišķi pēdējās saimnieciskās krīzes laikā ar šo operāciju palīdzību mēģināja apturēt cenu līmeņa straujo slidēšanu. Ja emisijas bankai ir pietiekami liels vērtspapīru krājums, tad var vajadzības gadījumā daļu no šiem vērtspapīriem pārdot, tā ievācot atpakaļ daļu no izlaistajām banknotēm. 1929.g. ZASV notika liela biržu krīze, t.i. vērtspapīru biržās iestājās liels vērtspapīru kurša sabrukums un kad vēl 1931.g. daudzas valstis atteicās no zelta standarta, ZASV vispirms lielos apmēros samazināja diskonta likmi un bez tam arī ķērās pie valsts vērtspapīru uzpirkšanas par lielām summām, lai dabūtu apgrozībā vairāk naudas. Sakarā ar to, sākot ar 1930.gadu apgrozībā izlaistais naudas daudzums patiešām pieauga lielos apmēros, bet kā par brīnumu cenu līmenis palika bez pārmaiņām, t.i. turpināja slidēt. Kadēļ tas tā bija? Zīmējoties uz diskonta politiku svarīga loma piekrit taisni problēmai par diskonta likmi izteiktu naudā un diskonta likmi izteiktu precēs. Ja uzņēmējs baidās, ka preču cenas var turpināt slidēt arī pēc tam, kad viņš aizdevumu saņēmis, tad diskonta likmes pazemināšana naudā nebūt neizsauca lielāku kredīta pieprasījumu. Šini ziņā ir ārkārtīgi svarīga nozīme taisni tam, ko uzņēmējs sagaida, vai no kā viņš baidās, neatkarīgi no faktiskā saimnieciskā stāvokļa. Aiz šī iemesla pēdējo saimniecisko krīzi mēdz saukt arī par uzticības krīzi. Diskonta likmes samazināšana tad arī maz kā līdzēja ZASV. Apskatīsim tagad čtro viedokli. Jāsaka, ka tās banknotes, ko emisijas banka maksāja par vērtspapīriem nonāca tiešām apgrozībā, bet tie, kas vērtspapīrus pārdeva, nemaz nedomāja ierīkot uzņēmumus vai ko tamlīdzīgu. Viņi nelaida šo naudu tālāk apgrozībā, bet gan noguldīja bankās. Tādā kārtā privātbankas, kur šie noguldījumi ieplūda arī nedomāja par kredīta ekspluatāciju tāpēc, ka nebija uzņēmēju, kas kredītu no privātām bankām pieprasītu. Uzņēmēji bija atturīgi un emisijas banku pirktie vērtspapīri tikai pavairoja privāto banku kases rezerves. Tā kā tām tik daudz skaidras naudas nevajadzēja, tad tā tika noguldīta atpakaļ emisijas bankas tekošos rēķinos. Cenu līmenis palika neiespaidots. Ja nu šādos sarežģītos gadījumos maz līdz diskonta procenta samazinājums un operācijas atklātā tirgū, tad pacēlas jautājums, vai tad nav iespējams valstij ar savu politiku iejaukties, vai nav iespējams rādīt lielu pircēju. Tanti laikā uzmanību saista tādas lielas vienības kā valsts un pašvaldības un jautājums.

tagad izvirzās šāds: vai valsts un pašvaldības kā saimnieciskas vienības nevarētu pavairot naudas daudzumu apgrozību, resp. M? Runājot par tautas ienākumu, redzējām, ka 1929.-30.gadā mūsu tautas ienākums bija 1,2 miljardi latu liels. Tani pat laikā valsts un pašvaldību ienākumi bija Ls.230.000.000,- jeb apm. $\frac{1}{5}$ no tautas ienākuma. Šī summa sastādījās galvenokārt no ienākumiem par nodokļiem. Ja nu tagad valsts un pašvaldību saimnieciskā darbība ir tik plaša, tad rodas jautājums, vai tad valsts un pašvaldības ar savu budžetpolitiku palīdzību nevarētu dabūt apgrozībā vairāk naudas un līdz ar to ietekmēt cenu līmeni. Šinī ziņā vislielāka loma piekristu valstij, jo pašvaldības ir mazākas saimnieciskas vienības un tāpēc risks pašvaldībām ķeroties pie šī darba ir daudz lielāks nekā tas būtu bijis valstij.

Otrs jautājums ir tad, ja pie šī darba ķertos valsts un planveidīgi pievilktu pašvaldības, Tāc pirmā pasaulē kara radušās daudz jaunu interesantu domu. Anglis K e y n e s aizstāv viedokli, ka cenu krišanas un depresijas laikmetos valstij nav jāvadās no taupības pēc kuras cenšas uzmanīgi politiķi. Depresijas laikos valstij nepieciešams sava darbību paplašināt, taču to nedrīkst darīt ar paaugstinātu nodokļu palīdzību. Tādā ceļā uzņēmumiem atņemt tos līdzekļus ar kuriem viņi algotu strādniekus un pirktu preces. Valstij šādos laikmetos jāpaplašina sava darbība ar kredīta palīdzību. Uznākot atkal uzplaukuma posmam valstij tad savas nodokļu skrūvēs jāpiegriež ciešāk, lai tad atmaksātu savus parādus. Šis panākums augstāka cenu līmeņa uzturēšanai ir daudz efektīvāks līdzeklis. Operācijas atklātā tirgū nozīmē to, ka valsts uzpārķ vērtspapīrus no kapitalistiem par kuriem nav drošības, ka viņi naudu izlietos patēriņā precēs, turpretim valsts un pašvaldības pārķ patēriņā preces un galvenā kārtā darbu. Keynesa domas nav ieguvušas lielas izmantošanas iespējas ekonomiskā politikā. Iati Anglija bija atturīgā tāpēc, ka pie šādas saimnieciskās politikas Londona varēja pazaudēt sava centrālā naudas tirgus slavu no kā ciestu privāto bankieru darbība. Bez tam Anglijā krita svarā arī politiskais moments, jo lai šādu līdzekli varētu lietot ir vajadzīga ļoti stabila valdība un šāda konjunktūras politika ir iespējama tikai valstis ar stingru valdību. Šiem līdzekļiem ir vēl viens svarīgs "bet" un tas ir tas, ka ir no svāra kurā posmā valdība ar šo politiku iedarbojas. Ja Ja iedarbošanās notiek slidošās konjunktūras fāzes pašā zemākā daļā, tad cenu līmeņa paaugstināšana prasā samērā mazus līdzekļus, bet ja iedarbojas jau agrāk un grib panākt lūzumu, tad nepieciešami plaši līdzekļi. Konjunktūras vilņiem piemīt tā slikta īpašība, ka viņus var aprēķināt tikai tad, kad viņi ir aiz muguras.

Tik pat labi šī cenu līmeņa izpratne noder arī tadā gadījumā kad cenu līmenis draud pārliecīgi celties. Šādas briesmas draud arvien kara apstākļos, tāpēc interesanti ir vērot soļus kādi tiek sperti šādos gadījumos. Kara laikā, protams, cenu līmenim ir tendence pieaugt un tas notiek tāpēc, ka pavairojās apgrozībā esošais naudas daudzums. Kā jau agrāk redzējām, preču daudzums nesamazinājās, jo stipri pieaug t.s. militāro preču ražošana. Cenu līmeņa paaugstināšana kara laikos nav vēlama, jo tas tad nozīmē kara saimniecības vājināšanu. Viena iespēja te ir tāda, ka nostabilizē cenas un nostabilizē algas un normē patēriņā preces. Ar to vien nepietiek, jo mājturībām un uzņēmumiem paliek pāri brīvi naudas līdzekļi. Nominalais ienākums pieaug un ja cilvēkam ir brīvi naudas līdzekļi, tad rodas tendence pirkt pa tumsu. Tāpēc ir ļoti no svāra, lai šie brīvie naudas līdzekļi nebūtu. Šos liekos naudas līdzekļus savāc kredīta iestādes un uz rokas vairs daudz brīvu līdzekļu nepaliek. Naudas daudzumu apgrozība (jāievēro - kas iet patēriņā preču pirkšanā!) - M - var samazināt ar nodokļiem un tāpēc arī kara laikā nodokļi ir stipri lielāki, bet ar tiem vien nav iespējams visu šo pārpal-

kumu pamēnt, tāpēc te nāk palīgā pati sabiedrība ar noguldījumiem. Līdz ar to esam formulas labā pusē esošos faktoros apskatījuši un tagad jāapstājas pie paša svarīgākā faktora - pie cenu līmeņa, pie I. Izejot no kvantitātes teorijas viedokļa nekā daudz par šo cenu līmeni nebūtu sakams, jo pēc šīs teorijas tas ir pārējo faktoru pasīvs rezultāts. Taču no apskatītā redzējam, ka kvantitātes teorija pamazām kļuvusi komplicētāka. Iāreja zelta standartā no diferences sistēmas uz kvocianta sistēmu pamatojās jau uz daudz brīvākiem uzskatiem. Īirms pirmā pasaules kara uzskatīja, ka M ir fundamentālais locekļis šai formulā. Banku maksāšanas līdzekļus uzskatīja par tādām, kas atrodās noteiktā attiecībā pret M. Zīmējoties uz naudas apgrozības ātrumu toreiz domāja, ka tas atrodās noteiktā attiecībā ar sabiedrības strukturu un domāja, ka tas ir konstants, bet kā jau redzējam tas var svārstīties un svārstās atkarībā no cenu līmeņa. Izejot no tā pieņēma, ka M ir vienīgais uz kura var paļauties un arī pieņēma, ka ar diskonta politikas palīdzību ir iespējams pilnīgi regulēt I. Jau redzējam, ka diskonta politika neattaisno cerības arī, kad cenu līmenis stipri svārstās. Kvantitātes teorijas redzamākais aizstāvis. Fishers ir tik pārliecināts par šīs teorijas pareizību, ka izstrādājis savu naudas sistēmu. Iēc viņa domām mainot zelta daudzumu dolārā var regulēt cenu līmeni pēc patikas. 1933.g. Ruzvelts eksperimentēja šai virzienā un mainīja dolāros cenu par zeltu. Ja cenu līmenim bija tendence celties, viņš mainīja cenu zeltam tā, lai naudas pirktspējas samazinātos, resp., pacēla zeltam cenu. Tomēr arī šī cenu politika cieto neveiksmi un šo eksperimentu mūšs bija tikai kādi trīs mēneši. Jau pagājušā gada simtenti daži uzņēma ar skepsi domu, ka I būtu pasīvs pārējo faktoru rezultāts. Angļu statistiķis T o o k e aizstāvēja domu, ka vispirms ceļoties cenu līmenis un pēc tam cenu pieaugums izsaucot lielāku M. Lai viņa domu izprastu, varam spriest: zinām, ka apgrozībā ir arī sīkā nauda. Zinām, ka šīs sīkās naudas kalšana valstij izmaksā diezgan dārgi un valdības to kaļ tikai tik daudz, cik vajadzīgs. Kad kasierim sakrājas vairāk l santīnu gabali nekā vajadzīgs, viņš tos glītos rullīšos satītus nodod bankai. Tāpat viņš rikojas ar 2 snt. 5, 10 u. t. t. un arī ar 10, 20, 100 Ls. zīmēm. No šīs naudas viņš taču vienmēr patur tikai tik daudz, cik uzņēmumam nepieciešams. Tā rikojas visi uzņēmumi un iestādes un nauda apgrozībā atrodas taisni tika daudz, cik vajadzīgs. Ja tagad cenas kāpj, kasierim nepieciešams vairāk naudas un tā naudas daudzums apgrozībā pavairojas, bet šo naudas daudzuma pieaugumu ir izsaucis kāpjošais cenu līmenis I. Gluži līdzīga aina ir tad, ja cenu līmenis pazeminājas. Jāatzīst, ka daļa taisnības ir arī šim uzskatam.

Nošlēgumā iespējams teikt, ka cenu līmeņa regulēšanas problēma ir daudz, daudz sarežģītāka nekā daudzi tautsaimnieki to agrāk domāja. Jautājums par I pasivitāti ir visai svarīgs pie dažādu praktiskas dabas jautājumu atrisināšanas. Ja pieņem I par pasīvu, tad izejot no kvantitātes teorijas jāuzņem ar skepsi domā par cenu līmeņa regulēšanas iespējam, normējot cenas dažām precēm, jo cenas ir saistītas savā starpā ar vispārējo cenu sakarību. Ja turpretim pieņem, ka starp formulas atsevišķajiem locekļiem var pastāvēt brīvākas attiecības, tad jāatzīst, ka valsts ar saviem preču cenu regulējumiem var oetekmēt cenu līmeni.

VALŪTU KURSI.

Zināmu naudas vienību ir iespējams salīdzināt ar zeltu, lai redzētu, cik daudz zelta iespējams par šo naudas vienību pirkt, tāpat iespējams šo naudas vienību salīdzināt ar precēm. Vienas valsts naudas vienību var salīdzināt ar kādas citas valsts naudas vienību un to attiecību, ko mēs pie šādas salīdzināšanas iegūstam sauc par valūtas kursu.

Par valūtu mēdz saukt kādu naudas vienību, kas tiek uzskatīta kā prece, izteicot tās cenu kādās citas valsts naudas vienībā. Līdz šim esam visu laiku izģājuši no priekšnosacījuma, ka mums visu laiku ir bijusi darīšana ar kādu izolētu zemi, kur ir tikai viena nauda. Tagad ir pienācis laiks šo priekšnosacījumu atņemt un apskatīt attiecību starp dažādu zemju naudas vienībām. Iekšzemes maksājumiem lieto gan naudu gan dažādas banku maksāšanas līdzekļus, pie kam šos dažādos banku maksāšanas līdzekļus nevar saukt par naudu. Protams, arī starptautiskajos maksājumos mēdz maksāt ar naudu tās istā nozīmē, bet jāievēro, ka ābece patiesība, ka tas notiek tikai izņēmuma veidā. Visos starptautiskos darījumos maksājumi tiek kārtoti ar īstermiņa vekseliem, it sevišķi ar banku čekiem un starp citu arī ar telegrafiskiem naudas pārvedumiem. Tirdznieciskie darījumi tikai ļoti mazos apmēros noved pie zelta pārsūtīšanas no vienas valsts uz otru. Šāda kārtība jau nodibājusies kopš pagājušā gada sīntera. Lai redzētu kā iespējams starptautiskajā tirdzniecībā iztikt ar vekseliem, pieņemsim, ka Vācu Patērtāju s-ba Hamburgā, nopirkusi sviestu no Latvijas Piensaimnieku centrālās savienības un LFCS uzrakstījusi pārvedu vekseli un VPS to akceptējusi. Vekselis atrodas Latvijā. Pieņemsim, ka C.S. "Turība" ir nopirkusi no "Vācijas Kālija sindikāta" kālija sāli un par to "Turībai" ir jāmaksā VKS. C.s. "Turība" tad nopērk no LFCS šo vekseli un nosūta to VKS samaksai par kālija sāli. Vekseli vēlāk izpērk VPS. Sāprotams, nev jāiedomājas, ka "Turības" agenti steigā pa Rīgu meklēdami kam būtu šāds vekselis, bet šos ārzemju vekselus uzpērk bankas, kas tos tālāk pārdod tiem, kam šie vekseli vajadzīgi. Visa tirdzniecība tā tad faktiski notiek ar banku palīdzību.

Gandrīz visas zemes ārzemes valūtas kursus atzīmē tā, ka ārzemes valūta ir konstants lielums, bet pašu nauda mainīgs lielums. Ja apskatām kādreizējos Rīgas biržas kursus, tad piem. redzam, ka 100 RM maksā Ls.123,-. Tas nozīmē, ka RM ir prece, bet cena par šo precī ir izteikta latos. Anglijā ārzemju valūtas kursu mēdz apzīmēt citādi. Tur mārciņu sterliņu pieņem par konstanto. Augoši valūtas kursi tad nozīmē, ka mārciņa kļūst vērtīgāka, resp. par šo mārciņu var nopirkt vairāk ārzemju valūtas. Valūtas tirgus ir īstenībā pasaules tirgus. Šī tirdzniecība notiek bankās, pie kam lielās bankas savā starpā atrodas tirdznieciskos sakaros. Ja kādā zemē kurss krīt, tad bankas izdara t.s. arbitražas operācijas, lai kursus izlīdzinātu. Valūtu kursi rēda par kādu cenu ir iespējams pīrkt ārzemju maksāšanas līdzekļus. Valūtas kursi rodas cenas veidošanās procesā, tā tad valūtas kursi visi veidojas tānī pat veidā kā veidojās tirgus cena. No kā atkarīgs valūtas pieprasījums un piedāvājums, kādi apstākļi tos ietekmē, to raudzīsim izpētīt nākamā lekcijā.

46.lekc.17.IV.45.

Ārējās tirdzniecības bilance. Daudzās zemēs ārējās tirdzniecības jeb preču bilance ir svarīgākā no visiem bilanču veidiem. Par ārējās tirdzniecības bilanci sauc starpību starp importēto preču vērtību un eksportēto preču vērtību zināmā laika periodā, parasti vienā gadā.

Latvijas ārējās tirdzniecības bilance pēdējos gados ir bijusi sekojoša:

Gadi	Imports	Eksports	Bilance
1934.	95	85	- 10
1935.	101	99	- 2
1936.	122	138	+ 16
1937.	231	261	+ 30
1938.	227	227	0

Kā no šiem skaitļiem redzam, imports ir pārsniedzis eksportu, bet pēdējos gados eksports sāk celties. Daudzi pārspilē domādami, ka pasīva ārējās tirdzniecības bilance ir ļoti nevēlama. Tas tomēr nav tik svarīgi un ir valstis kurām ir tikai pasīva bilance.

Lai pienācīgi novērtētu apstākļus, kāpēc imports ir lielāks par eksportu, tad jāievēro:

1) Imports var pārsniegt eksportu daļai tāpēc, ka importa skaitļi uzdod ievesto preču vērtību tad, kad preces ir ienākušas Latvijā, kad preces iet pār robežu. Tā tad importēto preču vērtībā ir ieskaitīts arī transports (multas nav piēskaitītas). Eksportēto preču skaitļos, turpretim, ir ņemta tā eksportēto preču vērtība, kas ir precēm tad, kad tās atstāj Latvijas robežu, tiek nosūtītas uz ārzemēm. Eksportēto preču cenā transports ieskaitīts netiek. Ja saskaitīsim kopā visu zemes importu un visu eksportu, tad dabūsim 2 skaitļus, kuriem vajadzētu būt līdzīgiem, taču tie nelīdzinās viens otram tāpēc, ka visas zemes imports iznāk lielāks par visas zemes eksportu. Tas tā ir tāpēc, ka importēto preču vērtība ir aprēķināta pēc *c i f*, bet eksportēto pēc *f o b* cenām.

Jāpiezīmē, ka daļu no importa pārsvara par eksportu var izskaidrot ar to, ka parasti importēto preču statistika ir labāka nekā eksportēto. Tas ir tāpēc, ka gandrīz katrā valstī importētās preces apliek ar maitu un tādā kārtā iegūst iespējami precīzas ziņas par importētām precēm. Eksportējamās preces mūsdienās ar maitu apliek reti, tāpēc arī eksportēto preču statistika nav tik pilnīga kā importēto.

- 2) Importa pārsniegums var tikt sasniegts ar dažādiem pakalpojumiem citām zemēm. Starp tiem jāmin kugošana, turisms u.t.t.
- 3) Importa pārsniegums atsevišķos gadījumos ir izskaidrojams arī ar ārzemēs izdarītiem aizņēmumiem. Jo lielāks ir izdarītais aizņēmums, jo lielāks ir importa pieaugums.

Zīmējoties uz ārējās tirdzniecības statistiku, kas rāda importu un eksportu, kas dod iespēju uzstādīt ārējās tirdzniecības bilanci, jāsaaka, ka tā ir viena no svarīgākām statistikas nozarēm. Šīs statistikas savāktie dati noder importieriem un eksportieriem, kas pēc šiem datiem orientējas kādos apmēros ir viena vai otra prece ievesta vai izvesta. Vēl svarīgāki šie statistikas dati ir valdībai, jo tie noder maitu un tirdzniecības regulēšanai. Lai ārējās tirdzniecības statistika varētu kalpot visām minētām vajadzībām, tad ir nepieciešami, lai tā atrastos labā kārtībā, lai tā sniegtu pareizas, precīzas ziņas, pareizu ainu. Lai rādītu, cik kādīgu ainu var dot nepilnīga statistika, atstāstīsim kādu anekdoti no tiem laikiem, kad kugu īpašnieki pirka un pārdeva preces. Tai laikā kādu Francijas ostu atstāja 3 franču kugi. I kuga īpašnieks piekrāva kugi ar vīnu, kuru projām braucot ostas ierūdņi novērtējuši uz 1 milj. Fr. Šo vīnu kuga īpašnieks aizveda uz Angliju, pie tam viņš bija iepircis tādu vīnu, ko angļi ļoti ciena un pārdeva to par 2 milj. Fr. un iepirka Anglijā par šo summu audumus, taisni tādus, ko franči cieni. Audumus Francijā viņš pārdeva par 4 milj. Fr. Tā tad I. kuga īpašnieks izveda preces par 1 milj. Fr., bet ievēda par 4 milj. Fr., t.i. radīja pasīvu ārējās tirdzniecības bilanci par 3 milj. Fr.

II kuga īpašnieks iepirka vīnu par 4 milj. Fr. un aizveda to uz Angliju. Viņš nepazīna angļus un nopirka tādu vīnu, ko angļi necieni, tā kā viņš vīnu varēja pārdot tikai par 2 milj. Fr. Par šo summu viņš Anglijā iepirka tādus audumus, kas nav sevišķi piemēroti franču gaumei un tāpēc tos pārdeva par 1 milj. Fr. Tā tad viņš ārējo tirdzniecības bilanci padarīja aktīvu par 3 milj. Fr.

III kuga īpašnieks iepirka Francijā vīnu par 3 milj. Fr., iekrāva

kugi un vēda uz Kanādu. Ceļā gadījās vētra un vīnu vajadzēja izmest jūrā. Tātad viņš izveda preces par 3 milj. Fr., bet nekā neieveda, tāpēc ārējās tirdzniecības bilanci padarīja aktīvu par 3 milj. Fr.

Tātad saskaņā ar statistiku datiem vislielākos pakalpojumus pēc šādes statistikas valstij ir izdarījuši otrais un trešais kuga īpašnieks. Šis piemērs rāda, cik liela nozīme ir pareizai statistikai.

Runā arī vēl par neredzamo importu un neredzamo eksportu. Par neredzamo importu un neredzamo eksportu sauc to, ko neieskaita vispārējā ārējās tirdzniecības statistika. Tur ietilpst kontrabanda. Ja tirdzniecības bilance rāda, ka eksports lielāks par importu, tad tirdzniecības bilance ir aktīva. Ja turpretim tirdzniecības bilance rāda, ka eksports mazāks par importu, tad tirdzniecības bilance ir pasīva. Dažreiz aktīvu tirdzniecības bilanci sauc par labvēlīgu, bet pasīvu par nelabvēlīgu. Šie termini pamazām no tautsaimniecības teorijas izzūd. Par labvēlīgu bilanci merkantilisti uzskatīja tādu, kur pārsvarā ir eksports un starpību starp valstīm nokārtoja ar zeltu un sudrabu. Merkantilisti domāja, ka vairāk zelta un sudraba valstī rada labvēlīgu stavokli. Jo vairāk zelta un sudraba valstī, jo lielāka rošība valda arī saimnieciskajā dzīvē. Saskaņā ar šo uzskatu iznāk, ka pieaugot naudas daudzumam, apgrozībā pieaug arī apgrozīto preču daudzums. Zelts un sudrabs ir vajadzīgs, lai ar tiem cenu līmeni uzturētu zināmās robežās, jo daudzi merkantilisti saprata, ka papirnaudas pavairošana var ietekmēt cenas.

Līdz šim runa gāja par visu eksportu un visu importu kā vienu veselību, bet neievērojām no kādām zemēm preces importē un uz kādām zemēm preces eksportē. Līdz pasaules karam vispārējās ārējās tirdzniecības bilances piegriezās visvairāk uzmanības. Iedzīvos gados, sakarā ar ievēdmitā politiku ir radušies dažādi ierobežojumi. Tāpēc lielāku nozīmi kā agrāk ir ieguvušas speciālās ārējās tirdzniecības bilances, t.i. tirdzniecības bilances ar atsevišķām valstīm. Sakarā ar to, apspriežot tirdzniecības līgumus ar dažādām valstīm nāk priekšā šādi argumenti: "Mēs pērkam no jums tik un tik, tāpēc jums ir tiesība jums tik un tik pārdot."

Valutas klirings. Viens no līdzekļiem, ko izlieto, lai regulētu speciālās tirdzniecības bilances starp 2 valstīm ir t.s. valutas klirings. Valutas kliringu nedrīkst sajaukt ar banku kliringu. Valutas klirings starp 2 valstīm notiek tā, ka visiem maksājumiem par eksportu un importu jāiet caur speciāliem rēķiniem, ko atver abu valstu bankas. Bieži maksājumi par eksportu un importu ir saistīti ar citām finansiālām operācijām starp 2 valstīm. Saskaņā ar kliringa nolīgumu importieri, kas ieved preces no otras valsts, maksā naudu savas valsts bankas speciālā kliringa rēķinā. Otrās valsts tirgotājs, kas ievedis preces no Latvijas, iemaksā naudu attiecīgā savas valsts iestādē. Tomēr arī valutas klirings ir savas neērtības – ja preces iepērk nevienādos daudzumos un, par nevienādām cenām un nevienādos termiņos.

Pakalpojumu bilance. Par ārējo pakalpojumu bilanci sauc starpību starp tiem pakalpojumiem, ko kāda zeme vai tās pilsoņi ir saņēmuši no ārzemēm un tiem pakalpojumiem, ko tā citām valstīm vai tās pilsoņiem ir sniegusi pa zināmu laika vienu, parasti par 1 gadu. Pakalpojums ietilpst preču un pasažieru pārvadājumi pa dzelzceļu, ar kuģiem, turistu apkalpošana u.c.

Troventu jeb augļu un dividendu bilance. Valstis var iedalīt debitoru un kreditoru valstis. Debitoru valstis ir tās, kas uz ārzemēm maksā vairāk augļu un dividendes nekā pašas saņem no ārzemēm. Kreditorvalstis ir tās, kas saņem no ārzemēm vairāk augļu un dividendes nekā pašas uz ārzemēm maksā. Debitorvalstis ir Vācija, Dānija, pa daļai arī Latvija, bet kreditorvalstis - Anglija, ZASV, Zviedrija. Augļu un dividendu bilance savukārt ir atkarīga no ārējo kapitālu bilances un pasīva vai aktīva augļu un dividendu bilance rāda, vai ārējo kapitālu jeb ārējo parādu bilance ir aktīva vai pasīva. Augļu maksājumi uz ārzemēm vispirms ir naudas darījumi starp atsevišķām valstīm. Aiz augļu maksājumiem slēpjas reāltirdznieciskie darījumi. Lai šo jautājumu labāk izprastu nemsim piemēru. Pieņemsim, ka mēs saņemtu lielāku ārējo aizdevumu Kēguma spēkstacijas būvei. Aizdevuma nauda tiktu izlietota mašīnu, cementa un citu būvmateriālu iegādei un strādnieku algām, kas šo naudu izlietotu patērīna priekšmetu iegādei (eksistences līdzekļiem). Tā nauda, ko no ārzemēm aizņēmamies, tieši vai netieši novedtu pie dažādu preču importa no ārzemēm. Ja uzceltu spēkstaciju, tad būtu jāmaksā augļi par aizdevumu. Tā nauda, ko maksātu ārzemēm, dotu tiesības ārzemniekiem izvest no Latvijas preces. Tādā kārtā, ko mēs importējam, lai uzbūvētu spēkstaciju, būs jāsamaksā ar mūsu preču vai pakalpojumu eksportu. Saproņams, eksports var notikt arī vēlāk nekā imports ir noticis.

Zelta bilance. Pastāvot zelta standartam, emisijas bankas zelta krājumi var bieži palielināties un samazināties. Šai sakarā runā par zelta bilanci. 1931.g., īsi pirms atteikšanās no zelta standarta, vairākas Eiropas valstis nosūtīja uz ārzemēm lielus zelta daudzumus. Tādā gadījumā tās valsts zelta bilance, kas šos zelta krājumus uz ārzemēm sūtīja, bija pasīva.

Kapitāla kustības bilance. Par kapitāla kustības bilanci sauc starpību starp valsti ieplūdušo un no valsts aizplūdušo kapitālu zināmā laika sprīdī, parasti viena gada laikā, piem., skaitot no 1.janv. līdz 31.dec. Šie kapitāla ieplūdumi un aizplūdumi var būt gan kredīts un atmaksa, gan kā kapitāla ieguldījumi un to atbrīvojumi. Ja kādas Latvijas A.S. akcijas nopērk ārzemnieks, tad šai gadījumā kapitāls no ārzemēm ir ieplūdis Latvijā. Ja ārzemnieks šīs akcijas pārdod atpakaļ kādam Latvijas pilsonim, tad šai gadījumā kapitāls aizplūst no Latvijas uz ārzemēm. Kapitāla kustība no vienas valsts uz otru valsti jāšķir īstermiņa operācijas no ilgtermiņa operācijām. Laiku pa laikam gan vienas, gan otras valsts bankās rodas brīvi līdzekļi, kurus bankas var izlietot kredīta izsniegšanai. Tādos gadījumos tās bankas, kurām brīvi līdzekļi ir radušies, mēdz tos novietot (uz īsu vai ilgu laiku) citas zemes bankās, kur ir vajadzība pēc kapitāla. Pie normāliem saimnieciskās dzīves apstākļiem šie brīvie līdzekļi plūst uz zemēm, kur pastāv augstaka augļu likme. Taču šādu brīvu līdzekļu pārvietošana var būt riskanta, ja kredītējamās zemes saimnieciskais stāvoklis nav labi pārredzams. Īsi pirms 1929.gada starptautiskā finansu pasaule ļoti maz rēķinājās ar šādu risku. Vairākas Vakarēiropas un Amerikas bankas, iekārdinātas no austām augļu likmēm, kas pastāvēja Vācijā, ieguldīja lielas naudas summas Vācijas bankās. Tās šīs aizdotās naudas summas aizdeva Vācijas rūpnīcām uz gariem termiņiem. Vēlāk radās sarežģījumi, kad šīs zemes gribēja kredītu no Vācijas dabūt atpakaļ. Tādā kārtā šie kredīti Vācijā iesala.

Bieži vien ir izredzes, ka vienā vai otrā valsti paredzama valūtas kursa celšanās. Šādas izredzes nodē bankām par pamudinājumu brīvos līdzekļus ieguldīt šādu zemju valūtās. Tas var notikt arī zelta standarta laikā. Tad šādi ieguldījumi palīdz izlīdzināt maksājumu bilanci. Šādus īstermiņa kapitāla ieguldījumus citās zemēs ar nolū-

ku - pelnīt sakarā ar valūtas kursa celšanos sauc par attiecīgās valsts valūtas spekulatīvu uzpirkšanu. Par to valsti, kuras valūtu spekulatīvi uzpērk, saka, ka tajā notiek izlaicīgs kapitāla imports. Pretējs importam ir izlaicīgs kapitāla eksports. Kapitāla eksports var notikt pie pretējiem apstākļiem: ar nolūku pelnīt, ieguldot brīvos līdzekļus kādās citas valsts valūtā. Kapitāla eksports var notikt - rodoties valstī panikai, ka gaidāma pašu valūtas kursa krišana, lieli nodokļi, nemieri, karš u.t.t. Tādās gadījumos mēdz teikt, ka notiekot no attiecīgās valsts kapitāla bēgšana.

Kamēr īstermiņa kapitāla pārveduma operācijas ir galvenā kārtā naudas operācijas, ilga termiņa kapitāla pārveduma operācijās ir daudz labāk saskatāms sakars starp naudas operācijām un preču operācijām, jo ilga termiņa kapitāla pārvietošanās operācijas rēc savas dabas var būt ieguldījuma vai ražošanas kreditoroperācijas. Tādā kārtā ilga termiņa kapitāla pārvietošanās operācijas ietver sevi reālkapitāla sagādāšanu. Starptautiskās naudas operācijas ar valūtas kursu kā starplocēkli lielā mērā saistās ar preču pārvietošanu no vienas valsts otrā. Straujā saimnieciskā attīstībā, ko mēs novērojam pirms pirmā pasaules kara aizjūras zemēs, notika lielā mērā tāpēc, ka uz turieni pārvietojās kapitāls no Vakarēiropas. Pēc pasaules kara starptautiskās kapitāla kustības virziens strauji mainījies. Kamēr pirms kara ZASV pati bija parādnieks, tā gad tā kļuvusi par aizdevēju - kreditorvalsti.

Ārējā kapitāla bilance.

Ārējo kapitāla bilanci mēdz saukt par ārējo parādu bilanci. Pēdējais nosaukums gan nav sevišķi precīzs, jo ārējā kapitāla bilancē neietilpst tikai parādi. Kamēr kapitāla kustības bilances nolūks ir noskaidrot, kā kapitāli zināmā laika sprīdī (parasti vienā gadā) ir pārvietojušies no vienas zemes uz otru, ārējā kapitāla bilance mēģina noskaidrot starpību starp debetu un kreditu kādās valsts kapitāla attiecībās ar ārzemēm, jeb, citādi sakot, ārējā kapitāla bilancē cenšas noskaidrot, cik zināmā zemē atrodas ārzemju kapitāli zināmā laika momentā (nevis periodā!) un cik šai laika momentā šīs zemes kapitāla ir ārzemēs. Ārējā kapitāla bilance ietver sevi visus ārējos uzņēmumus un visus ārējos aizdevumus, neraugoties uz to, vai to, vai to termiņš ir iestājies vai nav. Ārējā kapitāla bilancē bez kredītiem ietilpst arī ieguldījumi citu zemju ražošanas uzņēmumos akciju kapitāla un nekustama īpašumā veidā. Visas pārējās līdz šim apskatītās bilances attiecas tikai uz zināmu laika periodu, tas ir, viena gada darījumu kopsavilkums. Turpretim ārējā bilance sniedz daudzu iepriekšējo gadu operāciju rezultātu kopsavilkumu uz zināmu datumu. Lai uzstādītu ārējo kapitāla bilanci, tad izdarāmas attiecīgas skaitīšanas. Uzstādīt ārējo kapitāla bilanci ir ārkārtīgi grūti, jo ļoti grūti ir noskaidrot privāto personu un privāto uzņēmumu parādu un ieguldījumus ārzemēs. 1937.g. Latvijas Valsts Statistiskā Iarvalde ir mēģinājusi to uzstādīt un uz l.I.37. tā ir bijusi šāda:

Lasivs.

Ārējie publiskie parādi	141,0	milj.Ls.
Ārzemniekiem piederošas akcijas ..	64,11	
Privātie parādi ārzemēs	91,70	
Ārzemju noguldījumi Latvijā	7,81	

K o p a . : 304,71 milj.Ls.

Aktīvs.

Valsts un Latvijas bankas zelts, kas	
glabājās ārzemēs	95,45 milj.Ls.
Ārzemju valūta čekos	2,78
Privātie prasījumi ārzemēs (artuvoni) ..	32,77
Valsts iestādēm ārzemēs piederošie	
nekustamie īpašumi	3,38
K o p ā :	134,18 milj Ls.
Pasīvais atlikums	170,53
	<u>304,71</u>

Ārējā kapitāla bilancē rāda, ka Latvijā ir ieguldīts ārzemju kapitāls 304,71 milj.Ls., bet ārzemes parādā Latvijai 134,18 milj.Ls., bet tas nenozīmē, ka Latvija būtu bijusi nabadzīga. Šais bilancēs ietilpst arī kara nodarīto zaudējumu atlīdzības summas, ja tās no vienas vai otras puses pienākas.

Maksājumu bilancē un tās divējādās nozīmes. Maksājumu bilanci dabūjam, ja savēlkam kopā piecas pirmās no apskatītajām bilancēm. Tā tad maksājumu bilancē ietilpst:

- 1) ārējās tirdzniecības jeb preču bilancē,
- 2) ārējā pakalpojumu bilancē,
- 3) augļu un dividendu bilancē,
- 4) zelta bilancē, un
- 5) kapitāla kustības bilancē.

Maksājumu bilancē tā tad rāda visu to operāciju kopsavilkumu, kas attiecīgai valstij ir bijušas ār ārzemēm zināmā gadā. Tur, kā redzams neietilpst ārējā kapitāla bilancē, jo tā atrodas citā plāksnē. Terminu "maksājumu bilancē" saprot divējādi:

1) Maksājumu bilancē ir domājama kā starpība starp visām prasībām no ārzemēm, kam iestājies termiņš un visiem parādiem uz ārzemēm, kam iestājies termiņš, zināmā laika momentā, piem. 1939.g.1.janv. Maksājumu bilanci būdā nozīmē nodz sajaukt ar ārējo kapitāla bilanci, jo ārējo kapitāla bilanci uzstāda uz zināmu laika momentu. Starpība ir tā, ka ārējā kapitāla bilancē ietilpst v i s a s prasības no ārzemēm un v i s i parādi uz ārzemēm, neievērojot vai to termiņš ir iestājies vai nav, turpretim maksājumu bilancē ietilpst tikai tās prasības un tie parādi, kam termiņš ir iestājies. Šāda maksājumu bilancē var būt aktīva, ja prasības lielākas kā parādi un pasīva, ja prasības mazākas kā parādi zināmā laika momentā. Maksājumu bilancē (šai izpratnē) ir nozīme šai zināmā ka no tās ir atkarīgs valūtas tirgus attiecīgā laika momentā.

2) Maksājumu bilancē otrā izpratnē ir nēvis maksājumu stāvoklis zināmā laika periodā, bet maksājumu kopsavilkums par zināmu laika sprīdi. Ja visus maksājumus, kam ir iestājies termiņš, savilkto kopā par zināmu laika sprīdi, piem. 1937., 1936. u.t.t., tad dabūtu maksājumu bilanci šai otrā nozīmē. Statistika uzstāda maksājumu bilanci šai otrā nozīmē. Vispār, runājot par maksājumu bilanci, to saprot galvenā kārtā šai otrā nozīmē.

Tie maksājumu bilancēs ir jāpiezīmē visai svarīga lieta. Maksājumu bilancēs ir grūti uzstādīt, grūti aprēķināt. Tāpēc maksājumu bilancēs precizība atkarīgas no tā, cik pareiza un precīza ir statistika, šeit statistikai ir grūts darba lauks, jo grūti ir tik daudzus posteņus kontrolēt un fiksēt.

Valūtas kursa veidošanās zelta standarta laikā. Ja vēlreiz pārtaisām skatu pār visām bilancēm, tad redzam, ka sākarā ar visām minētām operācijām ar ārzemēm rodas gan pieprasījumi pēc ārzemju valūtas, gan arī ārzemju

valutas piedāvājums, pienākums to atdot. Valutas pieprasījums rodas par eksportētām precēm un pakalpojumiem, bet pienākums atdot valūtu par importētām precēm un pakalpojumiem. Līdz šim mēs neesam pārrunājuši par kādu cenu dažādus valūtas daudzumus pieprasa un piedāvā. Šai cenai, par kādu zināmus valūtas daudzumus pieprasa un piedāvā ir ļoti liela nozīme. Piem. eksporta un imports ir atkarīgi ne vien no preču cenām, bet arī no tās valūtas cenas, ar ko nākas par importu maksāt un eksportu saņemt. Tādā kārtā valūtas cenas savukārt ietekmē importu un eksportu.

47.lekc.2o.IV.43.

Šini lekoija apstāsīmies pie jautājuma kādā mērā valūtas cenas ietekmē eksportu un importu un kādā mērā eksports un imports var ietekmēt valūtas cenas. Šini sakarībā vispirms apstāsīmies pie apstākļiem zelta standarta gadījumā un pēc tam apskatīsim, kas notiek tad, ja šo zelta standartu atmet. Lai izpētītu šo jautājumu zelta standarta gadījumā, mums vispirms jāapskata jautājums par pari vērtību un zelta punktiem. Ja pastāvēt zelta standartam 1 angļu mārciņa satur sevi 25,22 reizes vairāk zelta kā 1 Ls, tad šo attiecību sauc par pari kursu. Pari kurss ir līdzsvara punkts starp divām valūtām. Šis stāvoklis var mainīties, jo kurss valūtai var celties un arī krist. Tas augstākais punkts līdz kuram var celties pari kurss tiek saukts par augšējo zelta punktu. Lai to labi izprastu analizēsim konkrētu piemēru. Pieņemsim, ka kādreiz Latvijā zelta standarta laikā kāda firma ir bijusi parādā lielāku summu kādai citai firmai Anglijā. Pieņemsim, ka firmai parāds jānomaksā angļu mārciņās. Lai to varētu izdarīt firmai šis mārciņas jādabū. Jāaizrāda, ka jādabū nevis mārciņas burtiski, bet gan čeks vai pārvedu vekselis. Lai šo valūtu dabūtu firma būs ar mieru maksāt vairāk par pāri kursu. Tagad rodas jautājums, cik tad īsti vairāk par 25,22 Ls. firma būs ar mieru par mārciņu maksāt. Kā firma varētu savu parādu samaksāt, ja viņa negribētu par mārciņu maksāt virs pari kursa? Viņa to varētu izdarīt ar zeltu - iemainot Latvijas emisijas bankā latus pret zeltu un tad šo zeltu nosūtot uz Angliju. Šai operācijā f-mai būtu jāsamaksā transporta izdevumi, kas saprotams parādu sadārdzinās. Šis transporta izmaksas ir tas, kas izšķir jautājumu, cik augstu var kāpt mārciņas kurss. Pieņemsim, ka šis pārsūtīšanas izmaksas var sniegties līdz 20 snt par 1 mārciņu. Tādā gadījumā firma par 1 angļu mārciņu nemaksās vairāk kā Ls.25,22 + 0,20, resp. Ls.25,42. Ja kurss celsies pāri par šo summu, tad firmai atmaksāties iemainīt Latvijas bankā lata banknotes pret zeltu un parāda samaksai nosūtīt zeltu. Tāpēc, tad arī šo punktu sauc par augšējo zelta punktu. To mēdz saukt arī par zelta eksporta punktu, tāpēc, ka visos gadījumos, kad kurss pārsniedz šo punktu sākas zelta eksports uz ārzemēm.

Zemākais zelta punkts ir tas punkts līdz kuram zelta standarta gadījumā valūtas kurss var kristies. Šo punktu mēdz saukt arī par zelta importa punktu. Matemātiski izteikts šis punkts ir: pari kurss minus pārsūtīšanas izdevumi. Pieņemsim, ka kāda mūsu firma būtu ieņēmusi lielāku summu Šveices frankos. Ja tagad šī firma iegūtos frankus Latvijā var pārdot tikai zem zemākā zelta punkta, tad viņai izdevīgāk tos nosūtīt uz Šveici, tur emisijas bankā apmainīt pret zeltu, likt to nosūtīt uz Latviju un to atkal emisijas bankā apmainīt pret latiem.

Šis abas robežas tomēr laika tecējumā ir arvien vairāk un vairāk tuvojušās pari kursam, jo zelta transporta izmaksas ir pastāvīgi samazinājušās.

Ļoti liela nozīme ir zelta pirktspējai dažādās valstīs. Ir iespējams runāt par zināmu zelta vērtību pasaulē, mērot to ar preču daudzumiem. Emisijas bankas pienākums zelta apmaiņā pret banknotēm spiež katras valsts naudas vienību vairāk vai mazāk sekot šai zelta

vērtībai. Runājot par strpautisko darba dališanu un tirdzniecību, jau norādījam, ka šī teorija nebija pilnīga, ka jāatsakās no primitīvās maiņas, bet jāņem palīgā kāds starptautisks maiņas līdzeklis, piem. zelts. Agrāk pārrunāto tagad paplašināsim, pieņemot, ka starp abām valstīm kā maiņas līdzeklis pastāv zelts. Jā abas valstis būtu izolētas, tad tā būtu sagādīšanās, ja abas valstis zeļta vērtība būtu vienāda, bet varam teikt, ka vispārīgi - zelta vērtība katrā valstī ir savādāka. Ka tas tā ir, to pierāda praktiskā pieredze. Galvenais šķērslis, kas kavē tirdzniecības attiecības starp 2 valstīm ir nevis zelta, bet preču transporta izmaksas un tās ietekmē zelta cenu. Jā starp 2 valstīm sākas tirdzniecība, tad viena zeme pārsūta zeltu uz otru zemi, lai varētu šai zemē iepirkt preces. Cenas kritīsies tai zemē, kura zeltu eksportēs, bet cenas celīsies tai zemē, kura zeltu importēs. Mūsu piemērs par briežu un bebru mednieku zemēm vispirms izlidzināsies zelta daudzums abās zemēs, izlidzināsies cenu līmeni un tad sāksies preču eksports un imports. Cenas bebrēm un briežiem noregulēsies: 1) atkarībā no attiecībām starp šīm precēm un 2) atkarībā no zelta daudzuma kā maiņas līdzekļa abās valstīs.

Jaunākā laikā kā interesants piemērs šim dubultam procesam var noderēt Japāna tai brīdī, kad to pēkšņi atvēra tirdzniecībai starp Eiropu un Ameriku. 1871.g. Japāna ievada arī zelta standartu. Notika sekojošais: 1) Japānas cenu līmenis pieskaņojās starptautiskajam cenu līmenim un attīstījās eksports, lai būtu ar ko samaksāt par precēm, 2) attiecīgi izlidzinājās cenas starp atsevišķām precēm.

Teorijai par vērtības attiecībām starp dažādu zemju naudām noder par izejas punktu tas apstāklis, ka vienam gramam zelta ir tendence uz vienādu pirktspēju visās zemēs. Tas, ka 1 gr. zelta būs absolūti vienāda pirktspēja visās valstīs nekad nevar notikt tāpēc, ka:

- 1) 1 gr. zelta pirktspējas dažādās zemēs ir padotas dažādām svārstībām. Šīs atšķirības var būt a) tīri statiskas dabas, piem., zemē, kas ievēdusi augstas ievēdumtas būs augstāks cenu līmenis b) tīri konjunkturālas dabas, jo konjunktūras svārstības noskar vienādi spēcīgi visas zemes un vienādi spēcīgi neietekmē visu zemju cenu līmeņus.
- 2) svarīgs arī ir ilga termiņa kapitāla pārvietoējums. Kreditoru zemēs valūta kļūst lētāka izteicot to debitoru zemes valūta.
- 3) nozīme var būt arī īslaicīgam importa pieaugumam, kuram pietiekoši strauji neseko maksāšanas līdzekļu daudzpieaugums valstī. Jā imports pieaugs, tad cenu līmeņa formulā pieaugs T un līdz ar to pazemināsies P. Šī palielinātā importa ietekme spēlē lielu lomu pie valūtu kursu izlidzināšanas procesa.

Tagad apskatīsimies, kā isti notiek cenu izlidzināšanās pie zelta standarta? Pieņemsim, ka zelta standarts darbojas normali, nav traucējumu un pieņemsim arī ka preču imports un eksports ir vienīgie, kas rada iespēju saņemt maksājumus no ārzemēm un vienīgie, kas rada pienākumu maksāt ārzemēm. Ņemsim konkrētā piemērā 2 valstis un proti Latviju un Vāciju, abas zelta standarta laikā. Pieņemsim, ka Latvija būtu ievēdusi ļoti daudz preču no Vācijas un Latvijai būtu jānomaksā liela summa Vācijas markās. Sakarā ar to markas būtu ļoti pieprasītas no importieriem un pieņemsim, ka markas kurss ir sasniedzis augšējo zelta punktu. Kas tad ir tas mehānisms, kas tie iedarbojās un pazemina markas kursu līdz pāri kursam? Šīs situācijas sekas pirmās sajūt bankas, jo tātis samazinājās Vācijas marku krājumi. Tas apstāklis, ka Latvijas banka pārdod savus marku krājumus jau vispirms sāks kavēt kursa celšanos markai, jo viena daļa pieprasījuma pēc markām būs apmierināta un koppieprasījums samazināsies. Vācu marku krājumu samazināšanās Latvijas bankā spiež uz leju cenu līmeni, jo markas pārdod pret banknotēm un apgrozībā esošais banknotu daudzums samazinājās un reizē ar to slid uz leju cenu līmenis. Rezultāts būs līdzīgs tam, ko redzējam apskatot ce-

rācijas atklātā tirgū. Taču viss teiktais var notikt tikai tik ilgi kamēr emisijas banka ir valūta ko pārdot. Bez apskatītā ir arī vēl citi, pat svarīgāki kursa izlīdzināšanas līdzekļi. Automātiskā kursa izlīdzināšanās ir tā parādība, ka tirdzniecības bilanci pašai piemīt tendence tīri automatiski izlīdzināties, tā notiek bez emisijas bankas aktīvas līdzdalības šai jautājumā. Šī kursa pašizlīdzināšanās notiek klusu un nemanot, bet šim faktam ir ļoti liela nozīme. Ja imports parāk pieaug, tad iedarbojas automātiska bremze un proti augstā ārzemju valūtas kursa veidā. Ja marku kurss tuvojas augšējam zelta punktam, tad importieram vajadzīgi arvien vairāk lati, lai samaksātu par ārzemju precēm. Preču cenas pārrēķinot latos šo preču cenas kļūst dārgākas. Augstais markas kurss piespiedis samazināt importu un radīs izdevīgākus apstākļus pašzemes ražojumiem. Ja nu imports samazināsies, tad arī marka kļūs lētāka. Pieaugošais markas kurss tāni pat lēnā veicinās arī eksportu, jo eksportēto preču cenas aprēķinot tās latos būs augstākas, lai gan markas viņas būs tās pašas. Reizē ar eksporta pieaugumu, pieaugs arī ārzemju valūtas piedāvājums. Tie tikko izteiktiem slēdzieniem nonācām tāpēc, ka pieņemām, ka ārzemnieki nemaina savu pārdojamo preču cenu markās un ka arī mūsu importieri uztura to pašu cenu markās, t.i., ka viņi var savas preces pārdot Vācijas tirgū nepazeminot cenas. Praktiskā dzīvē tomēr bieži iznāks tā, ka importieri cenas pazeminās un eksportieriem nāksies pēlņā dalīties ar Vācijas pircējiem, viņiem nāksies pārdot savas preces nedaudz lētāk, lai būtu iespējams novietot Vācijas tirgū lielāku preču daudzumu kā agrāk. Mēs šos apstākļus nepēlām vērā, bet tas bija vienpusīgi. Jāņem vērā arī tas, ka šis palielinātais imports ietekmēs mūsu cenu līmeni, vispārīgi sakot, virzienā uz leju, jo apgrozībā nāktu lielāks preču daudzums. Ja mūsu zeme būtu lielvalsts, tad lielāki preču ievēdumi atsauktos ne tik vien uz iekšzemes cenu līmeni, bet arī uz ārzemju cenu līmeni, jo tur samazinātos apgrozībā esošais preču daudzums. Iieņemsim, ka lielāks preču imports Latvijā ietekmē arī Vācijas cenu līmeni un ietekmē to virzienā uz augšu. Ja Latvija būtu ievēdusi preču daudzumu a, tad preču daudzums Latvijā būs $T + a$, bet cenu līmenis pazemināsies par b un būs $I - b$. Ja tagad apskatām Vāciju, tad redzam, ka preču daudzums tur ir $T - a$, bet nevarām teikt, ka cenu līmenis tālāni par b. Viņš mainīsies par c un būs $I + c$. Redzam, ka mūsu cenu līmenis kļūst zemāks izteicot to latos. No jauna importētās preces tagad būs iespējams pārdot par zemākām cenām un ar šīm zemākām cenām importieriem ir jārēķinājas. Rezējām, ka importiera preču cenas latos izteiktas ir augstākas un preču importēšanu uzņēmojam ar laiku kļūst neizdevīgāka. Ja pazeminātais cenu līmenis pastāv ilgāku laiku, tad vietējie ražotāji var rēķināties ar zemākām izmaksām un tas veicinātu eksportu. Taču šim procesam vajadzīgs ilgāks laiks un pa to laiku iztrūkums ārējās tirdzniecības bilanci būs izlīdzinājies. Automātiskā regulēšanās var notikt tikai tad, ja ļauj valūtas kursam brīvi svārstīties. Emisijas banka var rūpēties arī par to, lai markas kurss nemainītos, kursa svārstības tad nenotiks un tad kursa svārstības nevar bremzēt un veicināt eksportu. Šādā veidā var variēt tikai cenu līmeni tais valstis, kur šie darījumi notiek. Šie divi mainīsies cenu līmeņi ir vienīgi, kas ietekmē importu un eksportu. Ja piem., angļu mārciņa nekļūst dārgāka un tā nespēj bremzēt importu, tad importu regulēt var tikai augstāks cenu līmenis.

Zelta punktiem piemīt tendence saiet ciešāk kopā un jo ciešāk kopā saiet šie divi punkti, jo lielāka loma piekrīt cenu līmeņim kā regulētājam. Reizē ar to arvien mazāka loma piekrīt valūtas kursam kā importa un eksporta regulētājam. Tirdzniecības bilance var būt arī tik pasīva, ka tie spēki, kas automatiski spēj bremzēt importu un izlīdzināt bilanci ir par vājiem. Te palīgā nāk emisijas banka ar diskonta preventa paaugstināšanu. Diskonta likmes paaugs-

tināšana 1) dod iespēju dabūt pagarinājumu tiem parādiem, kas nomaks jami uz ārzemēm un sakarā ar to pieprasījums pēc valūtas samazinājās šķaidrības labad apskatīsim atkal piemēru. Pieņemsim, ka pastāv vienāda diskonta likme kā Vācijā tā arī Latvijā. Pieņemsim, ka Latvijas banka paaugstina diskonta likmi par 1%. Atradīsies vairāki vācu kreditori, kas vairs tā nesteigsies ar parādu atprasīšanu, jo pa to pašu laiku viņi tagad saņems lielus augļus. Tagarinājuma laikā iedarbojās spēki, kas stimulē eksportu un bremzē importu. Sakarā ar augstāku augļu likmi ārzemju bankām ir izdevīgi uz laiku ieguldīt brīvos līdzekļus latos un bankas sāk pieprasīt latus, tāpēc arī eksportieri būs ieinteresēti viņiem pienākošās summas pārvest mājās un neatstāt ārzemēs, jo te būs izdevīgāki noguldīt. Sakarā ar to radīsies lielāks ārzemju valūtas piedāvājums un sekas būs tās, ka iekšzemes valūtas kurss celsies, bet ārzemju valūtas kurss kritīsies. Diskonta likmes paaugstināšanai ir arī vēl citas sekas. Jau redzējām, ka paaugstināta diskonta likme normālos apstākļos izsauca cenu līmeņa pazemināšanos, jo samazinājās M apgrozībā esošais naudas daudzums. Sakarā ar to arī cenu līmenis I pazeminājās. Jo zemāks būs iekšzemē cenu līmenis (I), jo izdevīgāk būs eksportieriem preces eksportēt uz ārzemēm un neizdevīgāk būs importieriem preces importēt. Tie visa teiktā jāpiezīmē, ka viss tas attiecas uz mierīgiem, normāliem apstākļiem. Ja šo mieru kaut kas savilpo, tad ļoti grūti pateikt kādu iespaidu atstāt diskonta likmes paaugstināšana. Daudzreiz rezultāts var būt pilnīgi pretējs. Ārzemēs var domāt, ka valsts saimniecībā un finansēs nav kaut kas kārtībā un radīsies neuzticība, bet ja starptautiskās tirdznieciskās attiecības ir saardītas, tad kapitāla īpašnieki vairāk domās par paša kapitāla saglabāšanu un nevis par augstākam augļu likmēm. Iedējas saimnieciskās krīzes laikā piem. kapitāli plūda uz Šveici, kaut gan te augļu likme bija apaļa nulle. Zelta eksports var notikt tad, kad preču importiers griežas emisijas bankā pēc zelta, vai viņa uzdevumā to dara kāda privāta banka, vai arī emisijas banka pati sāk zelta eksportu. Pieņemsim, ka importiers pats pieprasa zeltu. Līdz ko valūtas kurss pārsniedz augstāko zelta punktu, importierim ir izdevīgāk sūtīt zeltu uz ārzemēm samaksai par precēm. Šī banknošu apmaiņa pret zeltu iedarbojās sekojoši:

- 1) zelta eksports sagādā vairāk ārzemju valūtas importiera vajadzībām,
- 2) banknošu daudzums iekšzemē samazinājās. Reizē ar to samazinājās arī cenu līmenis. Vispārīgi, zelta eksports ir pēdējais līdzeklis, kas tiek lietots eksporta un importa regulēšanai.

Tagad pāriesim pie t.s. p a p i r a s t a n d a r t a . Iar papīra standartu sauksim tādu naudas sistēmu, kas nav pamatota ar kādu metālu, kuram pašam būtu bijusi kāda vērtība. Agrāk domāja, ka šāda naudas pamatošana ar dārgmetālu ir pilnīgi nepieciešama. Tagad tautsaimnieku uzskati ir ievērojami grozījušies un ir noskaidrojies, ka šāds uzskats ir pilnīgi atmetams. Līdz šim visus jautājumus apskatījām pie zelta standarta, bet tagad raudzīsim noskaidrot kā mainās viss teiktais, ja zelta standarta vietā ir papīra standarts. Pieņemsim, ka pastāv mierīgi apstākļi un atstāsim neapskatītas problēmas par inflāciju, deflāciju, bet pieņemsim, ka kāda valsts kaut kādu iemeslu dēļ ierīkojusi sev mierīgos apstākļos papīra standartu. Vai tādos gadījumos nebūs vajadzīgi pavisam citi principi, lai izpētītu valūtas kursu veidošanos un emisijas bankas solus? Visos tais gadījumos, kad kāda valsts ieved papīra standartu valstī pastāv emisijas banka, kas šis naudas zīmes iemaina līdzīgi emisijas bankai pie zelta standarta. Viņa var uzpirkt zeltu, īstermiņa vekselus un valsts parāda zīmes. Gluži nē pret kaut ko emisijas banka neizlaiž nevienu banknoti. Starpībair tā, ka šini gadījumā pret banknotēm zeltu iemainīt nevar. Mūsu dienās par banknotēm sauc, kā tās bankno-

tos, ko izlaiž zelta standarta valstis, tā arī tās banknotes, ko izlaiž papīra standarta valstis. Izrādās, ka papīra standarta zelta standarta vietā visas mūsu līdz šim iegūtas atziņas groza ļoti mazā mērā. Ieic papīra standarta atkrit zelta punkti un viss tas kas saistās ar zelta punktiem. Iats galvenais ir tas, ka dārgmetāls vairs nespiež emisijas banku vest tādu politiku, kas nepieciešama; lai uzturētu ārzemju valūtas kursus zelta punktu robežās. Šaprotams, emisijas banka var ieturēt tādu politiku, bet zelts nav tas, kas viņu uz to spiež. Izrādās, ka mierīgos laikos ir iespējams regulēt ārzemju valūtu kursus tik pat precīzi arī pie papīra standarta. Taču arī nemierīgos laikos zelta standartam nav nekādas sevišķas nozīmes, jo zinām, ka tad zelta standarts nekad nav pastāvējis un tā principiēli nekādas lielas starpības abos standartos nav.

Tagad apskatīsim kāda būs pirktspēja vienas valsts valūtai dažādās papīra standarta zemēs. Pieņemsim, ka vienas zemes valūta ir panatota uz zelta, teiksim Šveices franks. Ja tagad gribētu pētīt šīs naudas pirktspēju divās papīra standarta valstīs, tad pieņemsim, ka iemainītu latos 100 Fr. Būtu tagad jānoskaidro, cik daudz preču var Latvijā nopirkt un ja mēs kā otru valsti apskatītu Igauniju (kā Latviju tā Igauniju apskatām tad, kad viņas bija atteikušās no zelta standarta) tad šie paši 100 Fr būtu jāsamaina kronās un tad jānoskaidro, cik daudz preču var nopirkt par iegūto summu Igaunijā. Tādā kārtā mēs iegūtu zināmu pārskatu par zelta franka pirktspēju divās papīra standarta valstīs. Šim stāvoklim vajadzētu būt vienādam abās zemēs tik tālu, cik to negroza muitas. Šaprotams Igaunijas kronai izteiktai frankos būs citāds kurss nekā latam, bet tas jau stāvokli visumā negroza tāpēc, ka Igaunijā un Latvijā būs arī attiecīgi citādākas cenas precēm. Varam teikt, ka lielākā daļa no tā, kas bija teikts par zelta valūtu pirktspējām dažādās zemēs ir sakāms arī pie papīra standarta. Starpība dažādās papīra standarta zemēs būs lielāka nekā zelta standarta zemēs, jo kā jau redzējam zeltam nav vienāda pirktspēja visās zemēs. Nākam pie slēdziena, ka mūsu mēram, proti Šveices Frankam bija tendence uzturēt vienādu pirktspēju, ja šos frankus iemaina minēto divu zemju valūtas un tad pērk preces, taču šim salīdzinājumā varam zelta franku pilnīgi atnest. Ja par 100 zviedru kronām ir iespējams pērk apmēram to pašu, ko par 100 norvēģu kronām, tad skaidrs, ka 1 Zviedrijas krona līdzinās 1 Norvēģijas kronai. Šeit mēs sastopamies nevis ar zelta paritāti, bet gan ar pirktspēju paritāti. Šo jēdzienu tautsaimniecības teorijā ienesis Gustavs Cassels (zviedris). Ja par 100 Amerikas dolāriem varējām nopirkt piecas reizes vairāk preču kā par 100 latiem, tad pirktspēju paritāte ir: 1 dolārs līdzinās 5 latiem. Tāpat varam teikt, ka 1 angļu mārciņa reprezentē 25,22 vairāk preču nekā 1 lats. Redzam, ka ir ļoti liela līdzība starp zelta paritāti un pirktspēju paritāti, jo 1 angļu mārciņa saturēja 25,22 reizes vairāk zelta nekā 1 lats.

Aiz zelta paritātes īstenība slēpjas pirktspēju paritāte. Mums jau bija runa par preču daudzumiem, ko iespējams pērk vienā vai otrā zemē, mūsu piemērā konkrēti Igaunijā un Latvijā, par zināmu naudas daudzumu. Praktiski šo pirktspēju paritāti mēdz mērit ar cenu indeksu skaitļiem un tā mūsu piemērā Igaunijas kronas un Latvijas lata paritāti dabūsim pēc formulas:

$$\text{agrākā zelta paritāte} \times \frac{\text{Latvijas cenu indekss}}{\text{Igaunijas cenu indekss}}$$

$$\text{Lata un dolāra paritāti dabūsim, ja:} \quad 5,8 \times \frac{\text{Latvijas cenu indekss}}{\text{ZASV cenu indekss}}$$

Šādā veidā dabūjam t.s. a p r ē k i n ā t o kursu, ko dažreiz mēdz saukt arī par teoretisko kursu, tomēr, no pēdējā nosaukuma lietošanas ieteicams izvairīties, lai nerastos pārpratumi jēdzienos.

Pirktspēju paritāti iespējams uzskatīt kā līdzsvara punktu starp divām papīra valūtām. Līdzsvara punkts divu valūtu kursu attiecībā nozīmē tādu kursu šīm divām valūtām, kas nerada nedz ārējās tirdzniecības nedz kādā citā bilancē tendenci pieaugt vai samazināties. Līdzsvara punkts starp divām valūtām var atrasties kā vienā tā otrā pusē pirktspēju paritātei. Līdzsvara punkta novirzīšanos var izsaukt daudz un dažādi iemesli. To var izsaukt piem., kapitāla bōgšama vai kapitāla pieplūdums kādā valstī. Tāpat par iemeslu var būt arī importa mītu politika. Kapitāla pieplūdums uz zināmu laiku samazina ārzemju valūtu kursus. Ja kādas valūtas kurss ir augstāks par pirktspēju paritāti, tad mēdz teikt, ka šī valūta par augstu novērtēta. Ja kurss ir zemāks par pirktspēju paritāti, tad mēdz teikt, ka šī valūta ir par zemu novērtēta. Apskatot problēmas, kas saistās ar zelta standartu, redzējam, ka kādas valsts valūtas zems novērtējums veicina eksportu no šīs valsts. Ja piem., lats būtu novērtēts par zemu, tad ārzemnieki varētu pirkt Latvijas preces par savu valūtu lētāk un Latvijas eksportieriem reizē ar to būtu radusies iespēja pārdot vairāk preču uz ārzemēm. Ārzemnieki teiktu, ka Latvijā ir noticis valūtas dēmpings. 1931.g., kad daudzas valstis atteicās no zelta standarta, to zemju valūta, kas palika pie zelta standarta tika parāk augstu novērtēta un tāpēc no šīm valstīm bija grūti iepirkt preces. Lai vōicinātu eksportu, tad šo valstu valdības bija spiestas saviem eksportieriem izmaksāt eksporta piemaksas.

Iestādot mierīgiem apstākļiem, papīra valūta kursu izlīdzināšanās notiek visā visumā pēc tiem pašiem principiem kā pie zelta standarta. Iieņemsim, ka Latvija importējusi lielāku daudzumu preču. Ārzemju valūtu kursi celsies un tas pamudinās uz rosīgāku darbību eksportierus, bet kavēs importierus. Citas valstis būs ieinteresētas iepirkties Latvijā sakarā ar zemāku cenu līmeni (palielinājies ir T). Ja šī izlīdzināšanās notiek gausāk nokā tas vēlams, tad to var ietekmēt emisijas banka ar savu iejaukšanos. Pie papīra standarta atkrit automatiskais zelta eksports un tas notiek tikai tad, kad šo eksportu par vēlamu atzist emisijas banka. Viss teiktais attiecas uz mierīgiem saimnieciskiem apstākļiem un tādos apstākļos ir iespējams pirktspēju paritāti uzskatīt par līdzsvara punktu ap kuru svārstās valūtu kursi.

Vai pirktspēju paritāte ir tik pat stabila paritāte kā zelta standarta paritāte vai citāda? Vai cenu līmenis noteic valūtu kursus vai valūtu kursi cenu līmeni? G.Cassels savos agrākos darbos pieturas pie tā, ka pirktspēju paritāte ietekmē valūtu kursus. Taču pēdējā laikā tautsaimnieku domas iet tāni virzienā, ka starp cenu līmeni un valūtu kursiem pastāv funkcionāla sakarība. Sakarā ar to jākonstatē, ka tad, kad saimnieciskajā dzīvē notiek lielas pārmaiņas arī pirktspēju paritāte nepaliek nemainīta. Šo pirktspēju paritāti tādos gadījumos ietekmē valūtu kursi.

Viss līdz šim šajā nodaļā teiktais balstas uz tā priekšnosacījuma, ka valūtas tirgus ir brīvs tirgus, ka šajā tirgū valda brīva konkurence. Taču pēc 1931.g. valūtas tirdzniecībā ir radušies dažas valstīs monopola apstākļi. Privātiem monopolistiskiem mēģinājumiem iekarot valūtas tirgu ir bijusi maza nozīme. Viens tāds mēģinājums bija dāņu lauksaimnieku organizācijas 1935.g. sarīkotais valūtas streiks. Ar to gribēja piespiest lauksaimniecības kooperatīvās organizācijas par produktiem saņemt ārzemju valūtu neievēst Dānijā, bet atstāt to ārzemju bankās un ja ievestu to Dānijā, tad, lai to dārtu nevis devizēs, bet gan banknotēs. Ar to gribēja panākt stāvokli, ka valstij trūktu ārzemju valūtas un reizē ar to, samazinātos arī ārzemju valūtas piedāvājums Dānijā. Ja šis piedāvājums tiktu ierobežots, tad skaidrs, ka ārzemju valūtu kurss

celtas un lauksaimnieki par produktiem saņemt lielāku samaksu kromās rēķinot. Šis streiks beidzās ar neko. Tiklīdz valdība rodzāja, ka šāds stāvoklis tiešām varētu rasties tā noliedza atstāt naudu ārzemēs un noliedza arī glabāt mājās ārzemju valūtu. Daudz nozīmīgāki par šiem privātiem mēģinājumiem ir valdību centieni radīt monopola stāvokli valūtas tirdzniecībā. Viena no komplikētākām valūtu tirgus regulēšanas sistēmām bija pēdējās gads ieviesta Vācijā. Tai bija divi uzdevumi: 1) aizkavēt inflāciju un 2) sagādāt Vācijai tādas pat priekšrocības kādas baudīja tās valstis, kuras pēc 1931. gada bija pazeminājušas valūtas vērtību. Ar stingru valūtu tirdzniecības centralizāciju Vācijai liela mērā izdevās to sasniegt.

I N F L Ā J I J A .

Vārds "infe" latīņu valodā nozīmē - uzpūst. Jāņem vērā, ka vārdu "inflācija" mēdz lietot izplūdušā nozīmē, kāpēc iespējams runāt par vairākiem šī vārda nozīmēm. Svarīgākās no tām būtu četras:

1) par inflāciju mēdz saukt ārkārtīgu cenu līmeņa celšanos, piem. kā to novērojam pēc pirmā pasaules kara. Valdībām bija liela vajadzība pēc maksāšanas līdzekļiem un viņas centās tos sagādāt maksliģu veidā.

2) Iar inflāciju mēdz apzīmēt tās parādības, kas parādās asāk izteiktas augstas konjunkturas veidā,

3) par inflāciju mēdz saukt arī cenu līmeņa zināmu paaugstinājumu ar zināmu nolūku. Autori, kas to aizstāv nelieto vis termiņu "inflācija", bet "reflācija".

4) Dažreiz ar vārdu "inflācija" apzīmē cenu līmeņa māksliģu uzturēšanu, ja bez šīs uzturēšanas cenu līmenis būtu pazeminājies, kaut vai sakarā ar ražošanas tehnikas uzlabošanos. Tā tad šini gadījumā par inflāciju uzskata arī konstantu cenu līmeni.

Iēdūjo, t. i. ceturto gadījumu mēs tomēr inflācijā neieskaitisim. Mēs savā kursā par inflāciju sauksim tādu cenu līmeņa celšanos, kuras cēlonis meklējams naudas un kredita apstākļos. Savās pārrunās galvenokārt apstāsīsimies pie pirmās nozīmes. Otro vārda "inflācija" nozīmi apskatīsim tuvāk nodaļā par konjunkturu.

Inflācijas stāvoklis rodas galvenā kārtā sakarā ar maksāšanas līdzekļu daudzuma pieaugumu sabiedrībā. Vislabāk sabiedrībā ir pazīstama tā saucamā papīra naudas inflācija. Tā var rasties arī sakarā ar zelta daudzuma pieaugumu emisijas bankā. Tādā gadījumā mēdz runāt par zelta inflāciju. Bieži sastopama inflācija tādā veidā, ka pavairojās nevis naudas, bet gan banku maksāšanas līdzekļu daudzums apgrozībā. Šo inflācijas veidu mēdz saukt par kredita inflāciju. Nav svarīgi, vai tā ir papīra naudas, zelta vai kredita inflācija, jo norise ir apmēram viena un tā pati. Mēs tuvāk apskatīsim tikai papīra naudas inflāciju. Iienemsim, ka kāda valsts nonāk kara stāvokli ar citām valstīm un nu izrādās, ka modernos laikos karojošām valstīm ir vieglāk sagādāt naudu nekā kara materiālu. Kara apstākļus mēs izvēlējamies tāpēc, lai vispirms apskatītu inflāciju izolētā valstī un kara apstākli valstī izolē. Makdāšanas līdzekļus var viegli pavairot atsvabinot emisijas banku no pienākuma izsniegt pret banknotēm zeltu. Parastais ceļš līdzekļu sagādāšanā valstij ir nodokļu uzlikšana, taču karam izceļoties visus līdzekļus nav iespējams sagādāt ar pastiprinātu nodokļu uzlikšanu un bez tam tas prasīs laiku. Pavairojot naudas daudzumu apgrozībā cenas ceļas un tāpēc tai naudai, kas atrodas pilsonu rokās pirktspējas samazinājas. Tā inflācija zināmā mērā līdzinājas pilsonu aplikšanai ar nodokļiem, jo arī te valsts atņem pilsoniem zināmu pirktspēju daudzumu. Iirmā pasaules kara laikā visās valstīs lietoja pa daļai nodokļus, pa daļai papīra naudas inflāciju.

Techniskā ziņā inflācija var notikt dažādi: 1) valsts pati var izlaist naudas zīmes, 2) valsts var aizņemties emisijas bankā, 3) valsts var izdarīt aizņēmumus privātās bankās un 4) valsts var izdarīt aizņēmumus tieši no pašiem pilsoņiem. Iedējā gadījumā gan varētu likties, ka šim paņēmienam gan nevajadzētu iedarboties inflatoriski, jo tie pilsoņi, kas savu naudu nodod valstij atsakās no pirktspējām par labu valstij. Tomēr šeit ir starpība: pret samaksāto nodokli pilsonis saņem tikai nodokļa kviti, turpretim pret aizdoto naudu pilsonis saņem obligāciju kuru viņš var iekļāt privātā bankā un saņemt kredītu. Tādā kārtā arī šeit parādās inflācija, bet tikai ne tik krasī kā pie papīra naudas pavairošanas. Inflācijas apstākļos preču cenas parasti kāpj straujāk par preču ražošanas izmaksām un tas veicina uzņēmumu darbību.

Nebūt nav sacīts, ka katra kara gadījumā šāda inflācija ir nepieciešama. Iešreizējā karā no inflācijas izbēg tādā veidā, ka šos palielinātos naudas daudzumus uzsūc atpakaļ noguldījumu veidā. Tik tālu par inflāciju noslēgtā valstī. Ja tagad izolētas valsts vietā ņemsim valsti, kurai ir sakari ar citām valstīm, tad jāņem vērā, ka lomu šeit spēlē valūtu kursi. Kā interesants apstāklis šeit mināms kapitāla bēgšana uz ārzemēm. Tā notiek:

1) atsevišķas personas un uzņēmumi cenšas pirkt ārzemju valūtu un to glabāt, 2) eksportieri cenšas saņemtās naudas summas atstat ārzemju bankās uz tekošiem rēķiniem. Vispārīgi, šo kapitāla bēgšanas veidu ir daudz un dažādu. Iekšzemes valūtu ārzemnieki ļoti labprāt pērk, jo tā ir par zemu novērtēta un šis novērtējums rodas taisni sakarā ar kapitāla bēgšanu. Ārzemniekiem ir izdevīgi pirkt pret šo lēto valūtu preces. Sakarā ar to valstī vispirms rodas iekšēji sarežģījumi, kas noved pie pastiprinātas papīra naudas emitēšanas un ārzemēs iekšzemes valūtu sāk vērtēt arvien zemāk un zemāk. Tā notiek straujāk nekā cenu līmeņa celšanās iekšzemē un sakarā ar to eksportieri gūst lielu peļņu iekšzemes valūtu rēķinot. Strauju inflāciju gadījumos ir novērojams, ka valūtu kursi ietekmē cenu līmeni un novirsa otrādi. Līdztekus visam šim procesam iet maksāšanas līdzekļu daudzuma pieaugums apgrozībā.

Inflācija pavairo maksāšanas līdzekļu daudzumu apgrozībā, dzen cenas uz augšu un ražošanas laukā rodas aktivitāte un rosība. Šī augošā aktivitāte ir dinamiska parādība un kā tāda tā ir pārejoša. Inflācija pati ir vienreizēja problēma un ar tas palīdzību nav iespējams radīt ražošanas pastāvīgu pieaugumu. Sadalīšanā inflācijas sekas ir paliekošas dabas. Tā pārkārto īpašuma tiesības un mentu. Debitori, kas parādā kādam citam no inflācijas parasti iegūst, jo parāds kļūst arvien mazāks un mazāks. To, ko iegūst debitori, zaudē kreditori. Uzņēmumos nodarbināto strādnieku algas aug daudz straujāk nekā valsts un pašvaldību darbinieku algas.

Inflāciju nevar turpināt mūžīgi. Parasti jārēķinājas, ka pēc vispārējās cenu celšanās šim cenām ir jākrit. Tas sevišķi redzams, ja inflācija vilkusi vairākus gadus. Inflācijas radītās fabrikas laiž tirgū tik daudz preču, ka tirgus vairs par šo augsto cenu tās nevar uzsūkt. Tās valstis, kuru cenu līmenis pirmā pasaules kara laikā nebija audzis vairāk kā četrkārtīgi gandrīz visas izvēlējās deflāciju. Naudas daudzuma palielināšana apgrozībā ir raksturīga inflācijai, turpretim naudas daudzuma samazināšana apgrozībā ir raksturīga deflācijai. Zem deflācijas saprot apgrozībā esošā naudas daudzuma samazināšanu jeb kontrakciju. Reizē ar to notiek visas saimnieciskās darbības sarūkšana. Uzņēmumi nonāk konkursā (kļūst maksāt nespējīgi). Kā sekas tam ir ražošanas samazināšanās un bezdarbs. Deflācijai, kuras nolūks pāriet uz agrāko zelta pariatu, par labu mēdz teikt: 1) jāizlabo tā netaisnība, kas unflācijai nodarīta kreditoriem un noguldītājiem, 2) deflācija jāizdara tāpēc,

lai nerastos domājoties tālāk pie inflācijas, 3) citas valstis dara tāpat.

Devalvācijas būtība ir tā, ka omāsijas banka atjauno apmaiņu pret zeltu, bet katra naudas vienība satur sevi mazāk zelta nekā pirms inflācijas. Devalvācijai par labu argumenti: 1) deflācija rada bezdarbu un šis bezdarbs novienā valstī nav vēlams 2) deflācija izsauca konkursus.

Noslēdzot šo nodaļu par naudu, jāizrāda, ka zīmējoties uz naudu pēdējā laikā ir radusies vesela problēmu rinda, ka lielā mērā tiek diskutētas tautsaimnieciskajā precē. Liem.: papīra standarta gadījumā, kas ir svarīgāki - turēt stabilus valūtu kursus, vai regulēt cenu līmeni? Ja regulēt cenu līmeni, tad vai to turēt konstantu vai mainīt? Ja maina, tad kā to mainīt? Ko darīt atsevišķai valstī - palikt pie papīra standarta, kuru valsts var dirigēt, vai pāriet pie zelta standarta, kuru valsts vairs nevar dirigēt? Vai ievest nemainīgu vai mainīgu zelta standartu? Vai neievest sudraba standartu? Vai neievest divu metālu standartus? Šādu problēmu ir daudz, bet visas tās savā kursā mēs vairs neapskatīsim tālāk, ka tās īstenībā ir ekonomiskās politikas, resp. naudas politikas problēmas.

49. loko. 8. V. 43.

Līdz šim visas tautsaimnieciskās problēmas mēģinājam tvērt statistiskā skatījumā, bet tagad pienācis laiks šos statistiskos priekšnosacījumus atmet. Tie bija vajadzīgi, lai izprastu atsevišķos tautsaimnieciskos procesus pie kam iegūtās atziņas nodēros tagad apstājoties pie dinamiskām parādībām. Saimnieciskās dzīves mutuli nav tā līdzsvara un statiskā miera, kuru piepūmām kā priekšnosacījumu. Tautsaimniecības teorijas kursa sākumā redzējām, ka saimniecotāja sabiedrība lielā mērā ir izveidojusies tagadējā laikā. Laika tecējumā mēs nēs pašas saimniecotāja sabiedrības struktūra un jau vēsture māca, ka jau senāk ir novērotas zināmas pārmaiņas saimnieciskajā dzīvē. Laiku pa laikam tās uzpeldējušas mainīties labiem laikiem ar sliktiem laikiem. Lai gan līdz pat 19. g. s. zemnieki dzīvojuši izolētās saimniecībās, taču blakus attīstījās rūpnieciskas un tirdznieciskas dabas uzņēmumi. Saimniecības vēsture stāsta par lieliem spekulatīviem pasākumiem 17. g. s., kas nav izdevušies. Šos krachus, kas radušies lielu spekulāciju gadījumos daudzi autori mēdz nosaukt par krīzēm, piem. Džona Lcu afera. Taču šos gadījumus par krīzēm uzskatīt nevar, jo tie nav sakarības ar saimniecotāju sabiedrību kā vienu veselu, jo viņas skāra tikai spekulantus. Sākot ar 19. g. s. sākuma rodama pāreja no atsevišķiem spekulāciju gadījumiem uz krīzēm. Šini laikā naudas un kredita saimniecība kļuva par vispārīgu parādību un sāka plaši izveidoties banku darbība. Līdz šim laikam bankieri izdarīja operācijas ar savu personīgo kapitālu un arī banku nozīme bija daudz mazāka. Šini periodā notika arī vispārēja industrijas ekspansija un sakarā ar to pieauga kapitāla pieprasījums. Īrma zona, kur radās auglīgi apstākļi krīzēm modernajā saimnieciskajā dzīvē ir Anglija. Tās gadus, kad saimnieciskajā dzīvē parādās grūtības un sastrēgumi mēdz saukt par krīzes gadiem. Daži krīžu teorētiķi par krīžu sākuma gadu pieņem 1793. gadu, bet lielais tautsaimnieku vairums par moderno konjunktūras krīžu sākuma gadu uzskata 1825. g. Šis gads raksturīgs ar akciju un cenu krišanos. Tā kā krīžu gadi bijuši 1836. un 1847. gads. Tadā kārtā pirmās 3 saimnieciskās krīzes Anglijā notikušas ar 11 gadu starplaiku, bet tad šis starplaiks samazinājies un nākošās krīzes soka: 1857., 1864., 1882., 1890., 1900. un 1907. gadā. Taču jāpiezīmē, ka starp autoriem nav vienprātības par to, kuri gadi uzskatāmi par krīzes gadiem. Svarīgi ir zināt arī kurā valstī mēs gribam skatīt šos krīžu gadus. 1913. un 1914. gadā arī bija tādi, kuros bija vērojamas jaunas saimnieciskās krīzes pazīmes,

bet tas izzula pasaules kara inflācijā. Nākošā krīze bija 1929.g. un sakarā ar to notika daudzās valstīs valūtas deflācija.

Blakus parastām konjunktūras krīzēm nācās novērot veselu rindu citu apstākļu, piem., rūpniecības reacionalizāciju, lielu monopola sabiedrību rašanos, jaunus muitu valņus un dažādus politiskas dabas sarežģījumus. 1929.gadā pēc ārkārtīgi straujas ekspansijas A.S.V. iestājās smaga krīze un depresija. Atveseļošanās pēc šīs krīzes notika tikai pēc 1933.g. Latvijā šī krīze sākās ar nokavēšanos. Par pašu pēdējo krīzes gadu uzskata 1937.gadu.

Tālāk raudzīsim pavisam īsi un konspektīvi iepazīties ar konjunktūras fāzēm. Tautsaimniecībā ir nozīmīgas ne jau krīzes vien, jo no tām vien nevar krīzes rašanos izprast, bet tik pat nozīmīgas ir tās saimnieciskās parādības, ko vērojam pirms un pēc krīzēm. Konjunktūras svārstības ir cikliskas dabas svārstības un katrā šādā ciklā izšķir vairākas fāzes. Dažādi autori šo iedalījumu izdara dažādi, bet mēs neiesim šai iedalījumā pārāk dziļi, jo mūsu nolūks ir iegūt vispārīgas tautsaimnieciskās atziņas un ne pētīt konjunktūras politiku. Runājot par fāzēm pabeigta jautājums, kura tad īsti ir pirmā, sākuma fāze. Tā kā šīs svārstības ir cikliskas dabas un ir nepārtrauktas, tad uz šo jautājumu nevar nomaz atbildēt, jo te runājot Kenča vārdiem nav gala ne vienā no otrā galā.

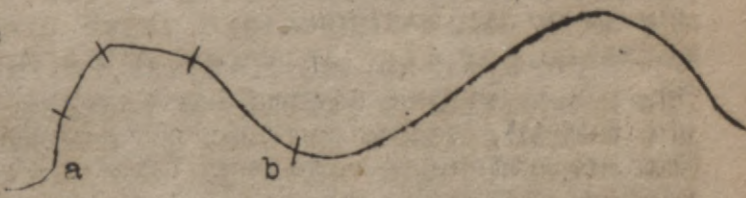
Iesāksim savu apskatu ar kāpuma jeb uzplaukuma fāzi (posms a). Šī fāze raksturīga ar to, ka cenas ceļas, ražošana un nodarbinātība pieaug un sasniedz augstāko punktu. Šī kāpuma fāzi vēl iespējams dalīt: kāpuma pirmā daļa un augstās konjunktūras daļa.

Pagriezienu uz leju daži sauc par krīzi, bet daži par krīzi tikai tad, ja šis pagrieziens ir straujš. Vārds "krīze" ir ņemts no medicīnas. Še cenu augšana apstājas un sāk slidēt uz leju. Tamazām sāk rasties bezdarbs.

Tālāk nāk slidējuma fāze, kuru mēdz saukt arī par depresiju (posms b). Šī fāze ir raksturīga ar kritošām cenām, ierobežotu ražošanu, pieaugošu bezdarbu. Šo posmu arī mēdz saukt par krīzi, bet visai pareizi tas nav. Arī šo slidējuma fāzi ir iespējams dalīt pirmā slidējuma daļā un zemās konjunktūras daļā. Beidzot nāk pagrieziens uz augšu. Še cenu krišana apstājas, cenas sāk celties, ražošana un nodarbinātība sāk pieaugt.

Konjunktūras svārstības ir starptautiskas dabas. Pirms pirmā pasaules kara atsevišķas valstis bija lielā mērā saistītas viena ar otru. Šis kopējās saites pastiprināja zelta standarts un tāpēc konjunktūras svārstību starptautiskais raksturs bija spilgti novērojams. Bija arī dažī izņēmumi un piem. ZASV bijuši konjunktūras kāpumi, kas nav novēroti piem. Anglijā. Tāc pirmā pasaules kara šīs parādības vairs nav tik starptautiskas tāpēc ka pasaules saimniecība saskaldīta atsevišķu zemju nacionālās saimniecībās. Konjunktūras svārstības tagad variē no valsts uz valsti. Tāc pirmā pasaules kara ir izveidojusies mēcība par konjunktūru, kura palīdz ieturēt pareizo politiku. Konjunktūras parādības nedrīkst ņemt pārāk šematiski un vienā valstī novērotās parādības nevar attiecināt uz otru zemi. Sevišķi liela dažādība ir novērota pēc atkāpšanās no zelta standarta.

Vārds "konjunktūra" ir cēlies no latīņu valodas un nozīmē "saistīt". Jāņem vērā, ka šo terminu attiecina tikai uz moderno tagadnes saimniecību dzīvi un ne uz vēsturiskiem laikiem, kā to pamudina domāt šī: vārda burtiskā nozīme.

Par konjunktūras svārstībām sauc dažus gadus ilgās cikliskas svārstības, kas norit saimnieciskajā dzīvē ņemot šo saimniecisko dzīvi kā veselu.

Jāņem vērā, ka svārstības ir cikliskas un navis periodiskas. Par periodiskām būtu jāsauc tās svārstības, kas atkārtojas noteikta garuma periodos. Arī cikliskās svārstības atkārtojas, bet ne vienādos periodos. Jāatšķir vispārīgās konjunktūras svārstības no speciālām konjunktūras svārstībām. Iedējas attiecas tikai uz vienu no saimnieciskās dzīves nozarēm. Konjunktūras svārstības ir jāšķir no citām svārstībām, kas novērojamas saimnieciskajā dzīvē un atšķiras no konjunktūras svārstībām ar savu garumu un raksturu. Še varētu minēt sezonas svārstības. Tās redzamas, piem., strādnieku nodarbinātībā, jo vasaras mēnešos nodarbinātība ir lielāka nekā ziemā. Ja salīdzinām svārstības pēc viņu garuma, tad konjunktūras svārstības nāk pēc sezonas svārstībām un tas redzams tikai tad, ja no konjunktūras svārstībām atdalām sezonas svārstības. Bez konjunktūras un sezonas svārstībām ir arī t.s. strukturālās dabas pārmaiņas. T r e n d s reprezentē ilga laika pārmaiņas, katrā ziņā ilgākas par konjunktūras pārmaiņām. Tādos gadījumos, kad saskatām šāis ilga laika pārmaiņas zināmu vienveidību, mēdz runāt par ilga laika svārstībām, par garām vilņiem un mazāk runāt par trendu. Šādas ilga laika cikliskas svārstības ir novērojamas piem., pētot ZASV lieltirdzniecības cenu likni no 1720. gada. Še pārmaiņas novērojamas ar 40 - 50 gadu lielu starplaiku. Trendis un ilga laika cikliskās svārstības īstenībā būtu divas dažādas lietas, bet jāpiegriež liela vērība šo kustību izpētīšanā pietiekoši ilga laika periodā, lai par to varētu spriest. Tās atsevišķās svārstības, ko mēs līdz šim saimnieciskā dzīvē uzskatām par trendu var vēlāk izrādīties par ilga laika svārstībām.

Ie konjunktūras problēmas tautsaimnieki nonāca mēģinot izskaidrot saimnieciskās krīzes, jo šīs krīzes saimnieciskajai sabiedrībai atsēsa daudz nelaimju. Konjunktūras pētīšana ir viena no tautsaimniecības teorijas jaunākām un arī grūtākām problēmām. Konjunktūras problēmu pētīšanā tautsaimniekiem nākas strādāt tieši kopā ar statistiķiem, tāpēc arī katram tautsaimniekam labi jāpazīst visas statistiskās pētīšanas metodes. Daudzās zemēs ierīkoti konjunktūras pētīšanas institūti gan pie valdību kabinetiem, gan pie universitātēm, statistiskām pārvaldēm un Amerikas Savienotās Valstīs tos ierīkojušas pat privātpersonas. Jāpiezīmē, ka 1929. g. saimniecisko krīzi bija paredzējuši vairāki šādi institūti, tikai šīs krīzes apmērus neviens nebija pareizi spējis paredzēt.

Saimnieciskās darbības lielākā daļa norit uzņēmumos. Uzņēmēju darbības motīvs ir iespējami augstāka tīrienesa un jo lielākas liekas uzņēmējiem izrodzes iegūt augstāku tīrienesu, jo rostīgāki uzņēmēji darbojas. Uzņēmēji nosaka, cik plaši attīstāms katrs atsevišķs uzņēmums un sakarā ar to arī visa saimnieciskā dzīve. Atsevišķu uzņēmumu un mājturību likteņi ir cieši saistīti kopā. Ja, piem., rodas bezdarbs, kādā nozarē, tad mājturības nespēj kārtot savus maksājumus siktirtgotājiem, siktirtgotāji tad nevar kārtot savas saistības lieltirtgotājiem, bet tie savukārt nevar kārtot savas saistības bankām, bankas vairs nevar atmaksāt noguldījumus, tās atprasa aizdevumus un tā tiek skārta visa saimnieciskā dzīve. Redzam, ka taisni modernā naudā un kredīta saimniecība ir tā, kas tik cieši saista vienā saimniecībā sabiedrībā uzņēmumus un mājturības.

Visi darījumi un noguldījumi ir izteikti nominālās naudas vienībās, bet kā jau zināms šīm naudas vienībām ir dažāda pirktspēja. Ja tas tā, tad varam secināt, ka tādā saimniecībā sabiedrībā, kur saistības varētu nebūt izteiktas nominālās naudas vienībās,

konjunkturas svārstības nevarētu būt tik lielas. Pieņemsim, ka sabiedrībā ligumi un saistības būtu fiksēti latas kādā ar t. s. indeksu klauzuru un šādi ligumi parādīs ligumi izteikto latu daudzuma attiecīgu palielināšanu vai samazināšanu ar attiecīgo cenu indeksu. Tad bankām slidējuma fāzēs būtu vieglāk kārtot savus maksājumus un uzņēmumiem kājuma fāzēs nebūtu tik liels pamudinājums meklēt līdzekļus. Irēt šo sistēma ir iespējams celt arī iebildumus ar kuriem tuvāk iepazīstina ekonomiskā politika.

Mūsu dienu modernā kredīta sistēma ir viena no tām, kas sekmē konjunkturas svārstības. Viens no līdzekļiem, kas mazina konjunkturas svārstības atsevišķa uzņēmuma darbībā ir akciju kapitāls. Konjunkturas svārstības piem. Francijā ir bijušas mazākas nekā ZASV. Tas tāpēc, ka tur kredīta lieto mazāk nekā citās zemēs. Franču zemniekam, piem. nemaz neesot parādu.

No apskatītā redzam, ka pastāv zināms sakars starp konjunkturas svārstībām un naudas un kredīta saimniecību. Šis apstāklis pamudinājis daudzus teoretiskus pieņemt, ka šis apstāklis ir ja ne pats svarīgākais, tad katrā ziņā viens no vissvarīgākajiem cēloņiem konjunkturas svārstībām. Šo teoriju sauc par monetāro konjunkturas teoriju un tās aizstāvis ir arī I. Fishers. Irētstatā šai teorijai jānostāda reālā konjunkturas teorija. Sakarā ar šīm divām teorijām, kas meklē atrisinājumu viena naudas un kredīta apstākļos, bet otra ražošanas apstākļos, jāatceras tas, ko šis nodaļas sākumā teicām par konjunkturas svārstību pamatiem.

Ja cenu līmenis reiz ir sācis celties, tad tam ir tendence šo celšanos turpināt. Ja cenas reiz sāk slidēt, tad saprotams, viņām arī šeit līdzīgi iepriekš pateiktam, būs tendence slidēt. Ja nu cenas reiz sāk celties, tad uzņēmējam ir izdevīgi izlietot lielāku kredītu. Sapņoto naudu izlieto akciju kapitāla palielināšanai, ražošanai u. t. t. Izejvielas, kas pirktes zemāka cena līmeņa laikā ir pārstrādātas precēs, kuras tagad ir dārgākas nekā agrāk. Seko kredīta ekspansija. Jaunie aizņēmumi palielina naudas un arī banku maksāšanas līdzekļu daudzumus apgrozībā un tas savukārt cenas dzen uz augšu. Augstās cenas pamudina uzņēmējus uz jauniem aizņēmumiem un tā tas iet tālāk. Blakus naudas un maksāšanas līdzekļu pieaugumam sabiedrībā pieaug arī naudas un banku maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums. Šīn laikā ir izdevīgi naudu izdot iespējami ātri. Kājuma fāzēs laikā ir izdevīgi ņemt kredītu tāpēc, ka augļi, kas šīn periodā maksājami, ir ļoti zemi, ja tos izteic precēs. Viens jautājums gan to var pacelties un tas skan - vai šīn laikā nauda ir izdevīgi aizdot? Te nu jāsaka, ka debitori un kreditori ir dažādu grupu ļaudis. Debitori parasti ir uzņēmēji un tie ir komerciāli orientēti ļaudis un lai dabūtu aizņēmumus tie prot izlietot vidējus līdzekļus. Kreditori, turpretim, nav saimnieciski orientēti ļaudis, jo tie parasti sastādās no noguldītājiem un tie ne vienmēr pūrūkina augļus precēs, tā kā mazliet paaugstinot augļu likmi tiem šķiet, ka par savu noguldīto naudu tie saņem labu atlīdzību.

Dažādiem procesiem saimnieciskajā dzīvē ir arī dažāda ilguma reakcijas periodi. Viens piemērs, kur redzams ilga laika reakcijas periods ir augļu likmes pieskaņošanās cenu līmenim. Kā kājuma, tā slidējuma fāzēs augļu likme vienmēr seko aiz cenu līmeņa. Nodaļā par sadalāšanu, runājot par augļu likmes vairošanās procesu redzējām, ka pie kapitāla augļu likmes pastāv līdzsvars starp kapitāla pieprasījumu un piedāvājumu. Līdzsvara punkts kapitāla tirgū ir samērā konkrēta lieta. Lielas grūtības ir tad, kad jānoskaidro kā saimnieciskā dzīve reaģē tad, ja šis līdzsvars tiek izjaukts. Ja preču cena, kādu laiku būtu zemāka par līdzsvara punktu, tad konkurence iriz uzdzīta cenu līdz līdzsvara punktam. Ja preces cenas vietā stājas augļu likme, tad lieta ir citāda. Kon-

kurence te nav tik liela, lai dzītu augļu likmi uz augšu līdz līdzsvara punktam. Kāpuma fāzē ir liels pieprasījums pēc kredīta, taču bankām nav tik daudz brīvu līdzekļu un sākās naudas atšķaidīšanas process, sākās zināmā mērā inflācija. Zviedru tautsaimnieks Viksels savu konjunktūras teoriju taisni pamato ar to, ka tiek izjaukts līdzsvars kapitāla tirgū.

Redzējām, ka kāpuma fāzes sākumā cenu līmenis aug daudz straujāk nekā augļu likme, taču kāpuma fāzes pirmā daļa pamazām pāriet kāpuma fāzes otrā daļā un te jau augļu likmei ir kāpjošā tendence, resp., še augļu likme aug daudz straujāk.

5c.1eko.11.V.43.

Iagrieciens uz leju atrodas vidū starp kāpuma un slidējuma fāzēm. Šis pagrieziens neskar visu saimniecisko dzīvi vienā laikā, t.i. reakcijas ilgums dažādām saimnieciskās dzīves nozarēm ir dažāds. Tiem, maksājumu pārtaukums starp lauksaimniekiem parādās tikai tad, ja ir jau cietuši tirgotāji. Iagrieciens uz leju visvieglāk konstatējamā parādība ir diskonta likmes pieaugums, tie diskonta likmes paaugstināšanas bankas ķeras ar nolūku apturēt kredīta ekspansiju. Iprivātās bankas paaugstina diskonta likmi tāpēc, ka to dara emisijas banka. Kā jau redzējām, emisijas bankām ir savi noteikumi par izlaišamo banknošu skaitu un kad jau izlaisto banknošu skaits sāk tuvojties savai robežai, tad diskonta likmes paaugstinājums ir tas, kas šo izlaišuma pieaugumu aptur. Iprivātās bankas tiek vadītas ar likumu palīdzību un tā likums nosaka, ka bankās arvien jābūt zināmāi naudas rezervei kasē, piem. Latvijā bija tas noteikts 10%. Tie šiem noteikumiem tuvāk un pie banku tehnikas vispār šeit neapstāsimies, par to nāca priekšmets Nauda, kredīts, bankas. Kāpuma fāzes beigās banku naudas rezerves kļūst mazas salīdzinot ar bankas darbījumu kopsummu. Tāpat, kāpuma fāzes beigās samazinājās ipašumu kapitalizētā vērtība un sakarā ar to samazinājās arī drošības pret kurām bankas izsniegušas aizdevumus un tas spiež bankas atprasīt aizdevumus. Kredīta atprasīšana satricina uzticību, kas pastāv uzņēmēju starpā. Treces tagad pārdoj tikai pret skaidru naudu un lai šo naudu dabūtu uzņēmēji samazina noguldījumus un tekošos rēķinus bankās. Šāda neuzticība bankām radās piem. 1933.g. ZASV, kad uz zināmu laiku nācās pārtraukt banku darbību visā valstī. 1937.g. novērojams pagrieziens uz leju bija zināms arī ziņā, ka šeit nebija novērojams diskonta likmes pieaugums. Šo, tā varētu teikt izņēmumu, radījuši kādi stipri spēki saimnieciskajā dzīvē, kas radušies pēdējā laikā un tie varētu būt: iedzīvotāju pieauguma stagnācija, lielie rūpniecības armēri, atsevišķu valstu politika. Visi šie spēki bijuši pietiekoši stipri, lai šai gadā neatraisītu tos spēkus, kas agrāk radīja diskonta likmes pieaugumu. Kamēr diskonta likmes celšanās uzskatāma par visvieglāk saredzamo atsevišķo parādību, cenu līmeņa pazemināšanās ir vislabāk saredzama vispārējā parādība šai pagriezienā uz leju. Starp diskonta likmes pieaugumu un cenu līmeņa pazemināšanos pastāv savstarpēja cēlonība. Izredzes, ka cenas var kristies ir tas apstāklis, kas liek bankām būt uzmanīgām savā politikā.

Slidējuma fāzē novērojamas parādības ir pilnīgi pretējas kāpuma fāzē novērotām parādībām. Cenu krišana izsauc vēl lielāku cenu krišanu, bankas ierobežo aizdevumus, samazinās noguldījumi, saimnieciskie uzņēmumi viens pēc otra aiziet konkursā, bankas iekasē izsniegtos aizdevumus, pakāpeniski nomaksājamo parādu daļas, kas vēl nav nomaksātas kļūst arvien smagākas, banknotes pakāpeniski atgriežas emisijas bankā, naudas pirkatspēja kļūst arvien lielāka un arvien smagāk uz debitoru pleciem gulstas nenomaksātie parādi.

Iamazām slidējums nonāk līdz lejai. Kas ir tie cēloņi, kas konjunktūras vilnim liek pagriezties uz augšu, tā ir grūta problēma. Slidējuma fāzē, sakarā ar kredītu atmaksāšanu banku kases rezerves, salīdzinot ar bankas saistībām kļūst arvien lielākas. Pieaugot kases rezervēm bankām rodas tendence izsniegt un meklēt iespējas izsniegt aizdevumus. Pieaugošās kases rezerves ietekmē uz leju augļu likmi, līdz bridzot vienam otram uzņēmējam rodas kārdinājums ņemt kredītu un paplašināt ražošanu. Novērots, ka šādos gadījumos rosīgāk sāk darboties būvniecība. Ievērojamākā parādība ir tomēr tā, ka pagriezienam uz augšu ir sakars ar zemu augļu likmi. Līdz ar jauniem kredītiem un jaunu aktivitāti saimnieciskajā dzīvē rodas pirmās cenu celšanās pazīmes, kas ievada jaunu kāpuma fāzi.

Mēs operējam ar vispārējo cenu līmeni, lai raksturotu cenu svārstības, taču jau redzējam, ka aiz šī vispārējā cenu līmeņa slēpjās speciālie cenu līmeņi, kas raksturo cenas atsevišķām preču grupām. Šie speciālie cenu līmeņi ievērojami atšķiras no vispārējā cenu līmeņa. Patiesībā iespējams izpētīt katru precī attiecībā pret viņas jūtīgumu uz konjunktūras svārstībām par to, cik ātri mainās šīs preces cena un cik ātri mainās šīs preces produkcija. Šeit apskatīsim dažn atsevišķu grupu cenu svārstības. No konjunktūras svārstību viedokļa vissvarīgākās ir ražošanai nepieciešamās preces, tā saucamo kapitālpreču cenas. No šīm ražošanai svarīgākām precēm, mūsu dienās pirmā vietā stāv dzelzs. No dzelzs samērā niecīga daļa aiziet patēriņa preču - nažu, dzelzs gultu u.t.t. ražošanā, bet visa dzelzs produkcijas lielākā daļa aiziet mašīnu, kugu u.t.t. būvēšanai. Iēc pirmā pasaules kara dzelzs nozīme ir ievērojami mazinājusies. Ir atrastas labākas metodes dzelzs lūžņu izmantošanā, kamdēļ saimnieciskā dzīve nav tik atkarīga no dzelzs vairuma. Ir parādījušies citi metāli, piem. aluminijs. Dzelzs cemas, sakarā ar to vairs nav tā padotas brīvās konkurences spēlai kā agrāk. Dzelzs cenas lielā mērā palīdzējuši stabilizēt arī kartēli un tamlīdzīgas monopolistiskas apvienības. Firms pirmā pasaules kara bija lielā mērā iespējams rēķināties ar brīvām dzelzs cenām, kas brīvi svārstījās konjunktūras rāmjos, bet tagad šīs svārstības ir samērā niecīgas. Zīmējoties uz patēriņa precēm, jāsaprot, ka šeit konjunktūras svārstības ir samērā mazas, bet jo vairāk kāda prece tuvojas greznuma precei, jo vairāk saprotams brīvās konkurences apstākļos, viņa padota konjunktūras svārstībām.

Darba algas kāpuma fāzes pirmajā daļā parasti pieaug gausāk nekā dzīvesdārdzība un tikai kāpuma fāzes beigās darba algas sasniedz vienu līmeni ar cenām un tādā veidā uzņēmumos izbeidzās t.s. konjunktūras peļņa. Redzam apmēram to pašu, kas vērojams pie augļu likmes.

Algu līmenis ir dažādu darba algu statistiskā teorija. Šo teoriju iespējams skatīt arī dinamiskā skatījumā un proti, skatīt, cik dažādi jūtīgas ir algas salīdzinot ar konjunktūras svārstībām. Valsts ierēdņu algas ir samērā stabilas, bet piem., inženieru algas jau stipri svārstās līdz konjunktūras svārstībām. Strādnieku apvienības un strādnieku pārstāvji tagad ļoti labi zin, ko nozīmē cenu indeksi un tāpēc tie, iestājoties piem., slidējuma fāzei pieprasa kompensācijas augstākas algas veidā. Iestāvot spēcīgām arodbiedrībām darba algas ir stabilizētas līdzīgi dzelzs cenām.

Līdzīgi tam, ka dzelzs ir viena no svarīgākām ražošanai nepieciešamo preču starpā, kuras cenai ir tendence iet soli ar konjunktūras svārstībām, ir arī ar akcijām. Akcijas zināmā mērā var uzskatīt kā tiesības uz ražošanas iekārtām un precēm un ja svārstās preču cenas, tad tik pat strauji svārstās tiesību cenas uz šīm precēm, t.i. akciju cenas. Fabriku ekas un mašīnas kāpuma fāzē tiek intensīvi izmantotas, kamēr slidējuma fāzē tās tiek izmanto-

tas tikai pa daļai. Skaidrs, ka jo vairāk tiek izmantotas un iekārtas, jo lielāks ir apgrozījums un lielāka ir arī peļņa un lielākas ir arī dividendes, ko izmaksā akciju īpašniekiem un saprotams, augstāks ir arī akciju kurss. Sakarā ar to, akciju kurši ir vieni no jutīgākiem konjunktūras svārstību rādītājiem un viņi ir pirmie, kas ceļas un krit. Bez šaubām, svarīga ir arī nozare, kurā apskatāmās akcijas ietilpst. Redzējām, ka akcijas ir tiesības uz izejvielām, mašīnām, ēkām, kas saistās ar kādu uzņēmumu, bet pareizāki būtu gan teikt, ka akcijas reprezentē tikai vienu daļu un proti to daļu, kas paliek pāri no visa, ja atskaitām uzņēmuma parādus. Tā saucamcs labajos laikos, tad, kad pastāv kāpjoša konjunktūra, rūpniecības un tirdzniecības akciju sabiedrības iegūs lielāku peļņu, ja tās izlietos vairāk kredita un ja kaciju kapitāls salīdzinot ar izlietotiem līdzekļiem būs mazāks. Augstāks akciju kurss būs tā tad tām akcijām, kurā būs mazāks akciju kapitāls. Slidējuma fāzē būs otrādi - akciju kurss būs augstāks to sabiedrību akcijām kuru akciju kapitāls būs mazāks. Akciju kapitālam ir jānes visa atbildība par to, lai savu atlīdzību saņemtu visi, kas piedalījušies ražošanā. Uzņēmēja peļņa ir tā, kas pēc savas dabas visjutīgāk reagē uz konjunktūras svārstībām un šis uzņēmēja peļņas svārstības ir iespējams uzskatīt par visai nozīmīgu konjunktūras parādību. Ja uzņēmēja peļņa, piem. pastāvīgi pieaug, tad tas nozīmē, ka kapitāla tūrgū izjaukts līdzsvars.

Cenu līmenis ir atkarīgs ne tikai no maksāšanas līdzekļu daudzuma apgrozībā un viņu apgrozības ātruma (M un V), bet arī no preču daudzuma, no faktora T cenu līmeņa formulā. Tādā kārtā apskatīsim tagad tās pašas konjunktūras svārstības, bet tikai skatījumā no daudzuma svārstībām. Konjunktūras svārstības iezīmējušās 19.g.s. un tām ir 2 priekšnosacījumi: 1) kredita sistēma un 2) industrijas ekspansija. Skaidrs, ka šāda rūpniecības ekspansija nevar notikt gluži un bez traucējumiem. Būtu jāslēdz, ka tani zemē, kur šī ekspansija ir bijusi visefektīvākā, arī konjunktūras svārstības ir bijušas vislielākās un tā īstenībā tas arī ir. Lomū šeit spēlē arī iedzīvotāju dabīgā kustība, jo piemēram Francijā, kur iedzīvotāju pieaugums tik pat kā apstājies nav ne lielas industrijas ekspansijas, ne arī plaši izveidotas kredita saimniecības. Blakus industrijai stipri audzis arī transports un tas audzis sakarā ar to, ka radusies arvien plašāka darba dalīšana starp dažādiem apvidiem un dažādām valstīm.

Kapitalistiskās ražošanas attīstība notiek nevienmērīgi. Ir periodi, kad tā attīstas strauji, bet ir arī periodi, ko varētu apzīmēt par atgriešanās periodiem. Dzelzs raktuves bija viens no priekšnosacījumiem, lai Anglija 19.g.s. brigās varētu izveidoties par pirmo lielo rūpniecības valsti. Līdzīgi dzelzij visi ražošanas līdzekļi rūpniecībā ir ļoti jutīgi pret konjunktūras svārstībām. Tas pats sakāms par tām ražošanas nozarēm, kas ražo tehniskā patēriņa produktus. Lauksaimniecība ražo organiskus produktus, kas saistīti ar dabas apstākļiem, tāpēc šī ražošanas nozare nav tik viegli paplašināma kā industrija. Lauksaimniecības zemēs konjunktūras svārstības atbalsojas 1) ar nokavēšanos un 2) vēlāk. Tiko teiktais attiecas arī uz mūsu zemi.

Blakus pieaugošai industrijai skatāms arī nodarbinātības pieaugums, bet tas tomēr nav tik liels kā to varētu sagaidīt. Tas tāpēc, ka kāpuma fāzes sākumā iespējams ražošanu pavairot ar pašlaik esošiem strādniekiem un bez tam produkciju šini laikā var palielināt arī ar mašīnu palīdzību.

Ilnīgā konjunktūras vilnī kāpuma fāzes pirmais posms pamazām pāriet augstā konjunktūrā. Šini posmā dzelzs ražošana sasniedz maksimumu, bet šini posmā sāk aptrūkt arī strādnieku, vismaz kvalificētu strādnieku. Ar laiku dzelzs ražošana pamazām apstājas un strādnieki pa-

mazām sāk zaudēt darbu, bankas ķeras pie kredītu ierobežošanas. Kas tad ir tie par spēkiem reālās ražošanas laukā, kas atbalsojas šādu banku soļu veidā? Tirms pirmā pasaules kara teica, ka ir izjucis samērs starp tagadnes un nākotnes labumiem. Tagadnes labumu ir palicis par maz, kamēr nākotnes labumu, piem. fabriku mašīnu, ir saražots par daudz. Saskaņā ar šo izskaidrojumu, konkrēti runājot ir par daudz tekstilfabriku, par maz audumu, par daudz kugu, par maz pārvadājamo preču u.t.t. Šis tagadnes labumu trūkums ietekmē cilvēku vērtējumus un tagadnes labumi iegūst daudz lielāku vērtību. Tādos apstākļos arī naudas vērtība augtu un ar to īstenībā viss arī būtu izskaidrots. Augstāka diskonta likme kapitāla tirgū izteica augstāku tagadnes labumu vērtējumu salīdzinot ar nākotnes labumiem. Var jau būt, ka pirms pirmā pasaules kara konjunktūras svārstības notika pagriezienā uz leju, tāpēc, kā bija tagadnes labumu trūkums, bet pašreizējos laikos gan to neredzam, ka tagadnes labumu trūkums dzītu augļu likmi uz augšu. Vienīgais labumu trūkums, kas rodas tad, kad notiek pagrieziens uz leju ir dzīvokļu trūkums. Attiecībā uz pūckara gadiem pagriezienam uz leju jāmeklē citāds izskaidrojums. Šis izskaidrojums ir jāmeklē nevis preču trūkumā, bet taisni preču pārpalinībā. Pagrieziens uz leju izskaidrojams ar to, ka jaunās fabrikas un mašīnas nākušas šīnī momentā gatavas, lai izsviestu tirgū lielus patēriņa preču daudzumus. Šai momentā nu sākās pagrieziens uz leju. Ir no svāra, vai rūpniecība sastāv no lieliem, vai maziem uzņēmumiem. Lieliem uzņēmumiem atliek viens vienīgs veļš - ceļš uz priekšu. Šie lieli uzņēmumi ar lieliem kapitāla ieguldījumiem ir izplētuši savu ražošanas aparātu, bet sašaurināt to vairs nav iespējams. Modernā ražošanas iekārta, ar slīdšām lentām, ir ieguldīts tik milzīgs kapitāls, ka katrs bez darba pavadītais mirklis jau nes zaudējumus. Šādos milzīgos uzņēmumos ne tikai kā nav atpakaļceļa, bet nav pat iespējams apstāties. Mājrūpniecība neprasa lielu tehnisku iekārtu un ražošanu bija samērā viegli paplašināt un sašaurināt regulējot to ar strādnieku skaitu. Ja uzņēmums izsviež tirgū lielus preču krājumus, tad tas nebūt nenozīmē, ka pastāv pārprodukcija, ka nav patērētāji, kas spētu šīs preces patērēt. Uzņēmums vienkārši nespēj preces pārdot par zināmu cenu, citiem vārdiem - šiem uzņēmumiem apsīkst peļņa. Īsāk pieaugoša ražošana spēj apdraudēt uzņēmuma rentabilitāti.

Nodaļa par naudas un kredīta apstākļiem redzējām, ka slīdējuma fāze ir raksturīga ar cenu krišanos. Viena no cenu slīdēšanas blakus parādībām ir ražošanas apmēru samazināšanās un šis samazināšanās raksturīgākā parādība ir bezdarbs. Katrs cilvēks arvien vēlēšs sev kaut ko iegādāties no jauna, bet tā kā cenām ir slīdoša tendence, tad šie mājturību pārstāvji ar pirkšanu nesteidzas, bet gaida kamēr cenas noslīdēs vēl zemāk. Reizē ar šo gaidīšanu drēbniekam jāgaida uz pasūtījumiem, kuri nenāk, galdniekam jāgaida uz mēbeļu pasūtījumiem, kuri nenāk un tā tas ir visgarām saimnieciskajai dzīvei. Dažādi sociālie soļi bezdarba novēršanai nevarēs grozīt tās sekas, kas rodas tad, kad mājturību locekļi grib nogaidīt un atturas no zināmu preču pirkšanas. Sevišķi sāpīgi tas skar mašīnu fabrikas. Cik tālu mājrūpniecības krāšanas nolūkos pietura savus kapitālus, tik tālu tas palilina depresiju. Tūcēns, ko kā pirmā soņem tirdzniecība iet atpakaļ uz rūpniecības uzņēmumiem un visstiprāk iedarbojās uz tiem uzņēmumiem, kas ražo ražošanas līdzekļus. Neviens jau cenu slīdēšanas gadījumā nepasūtīs jaunas preces, kamēr nebūs iztukšoti līdzšinējo preču krājumi. Pasūtījumi ražošanas līdzekļu fabrikām samazinās ļoti asi un ātri. Jāsaka, ka neskatoties uz visu to, krāšana palīdz ātrāk sasniegt pagriezienu uz augšu.

Iestājoties pagriezienam uz augšu, ir iespējams dabūt kredītu par zemiem augļiem. Lai uzņēmējs lietotu kredītu, ir tomēr nepieciešami, lai viņam būtu izredzes uz peļņu. Kas ir tas, kas rada pirmo ražc-

šanas pieaugumu, tā jau ir problēma par dziļākiem impulsiem, kas ierosina pirmo kāpumu un par šiem pirmajiem impulsiem ir dažādi uzskati konjunktūras teorētiku starpā.

51. lekcija 15.V.43.

Tanī konjunktūras uztverē, kas izveidojusies uz to piedzīvojumu pamatiem, kuri radušies pirms pirmā pasaules kara, spilgti izdalās 2 momenti:

1) vispārējā cenu līmeņa svārstīšanās un 2) uzņēmumu apgādāšana ar pastāvīgo reālkapitālu. Izejot no šiem 2 virzieniem, mēs visas mūsu ar konjunktūru saistītās problēmas iedalījām 2 grupās: a) problēmās, kas rodas sakarā ar naudu, kredīta un cenu apstākļiem, un b) problēmās, kas rodas sakarā ar daudzuma pārmaiņām preču ražošanā. Te nu būtu vietā piezīme, ka ar šematizēšanu konjunktūrā jābūt viscauri uzmanīgam. Ja apskatām tās konjunktūras svārstības, kas risinājās ap 1929. gadā, tad redzam, ka tur notikušas novirzīšanās no augstāk minētās šēmas. Sevišķi spilgti šīs novirzības bija novērojamas ZASV. Šīnī kāpuma fāzē (līdz 1929.g.) nav novērojama tā vispārējā cenu līmeņa celšanās, kas bija raksturīga visām agrākos laikos novērotajām kāpuma fāzēm. Šis izņēmums bija jauna parādība saimniecības vēsturē. Irodukcijas apmēri līdz 1929.g. strauji pieauga, sevišķi pieauga dzelzs produkcija, kas rāda, ka pasaule plašos apmēros tika apgādāta ar pastāvīgo reālkapitālu. Reizē ar to cēlās arī akciju kursi. Izskaidrojums te meklējams vairākos apstākļos. Vispirms, cenu celšanās izpalika tāpēc, ka naudas politika tika vadīta neapvīsam citiem principiem kā pirms pirmā pasaules kara. Šīs jaunās naudas politikas mērķis bija bremzēt cenu celšanos. Otrkārt, uzņēmumiem radās tādas iespējas paplašināt ražošanu un tādas iespējas izmantot jaunāko un modernāko ražošanas tehniku kā vēl nekad. Lielu lomu spēlēja arī preču pārdošana uz nomaksu, kas šīnī periodā strauji attīstījās. Lielie rūpniecības uzņēmumi paplašināja ražošanu, pie tam ar slidēšām caurmēra izmaksām. Viss tas sagādāja uzņēmējiem lielu peļņu bez kā būtu cēlies cenu līmenis. Treškārt, uzņēmumu darbības finansēšana notika ar katru gadu no peļņas uzkrātiem līdzekļiem un jo lielāki auga šie kapitāli, jo lielāku daļu no mantas reprezentēja katra akcija. Akciju kursus palīdzēja celt arī ar t.s. biržu kredītu palīdzību.

Iagrieciens uz leju un slidējuma fāze toties neritēja pēc parastās svārstību šēmas, krita cenu līmenis un krita akciju kursi, samazinājās ražošana.

Arī tai kāpuma fāzē, kas noslēdzās ap 1937.g. bija saskatāmas īpatnības. Iastāvīgā kapitāla pieaugums nav bijis visai liels. Tas redzams kaut no dzelzs produkcijas skaitļiem. Arī finansu laukā nav redzama tāda ekspansija kāda tika novērota agrākajos augstās konjunktūras laikos.

Ar minēto svārstību apskatīšanu vien tautsaimniecības teorijai nepietiek. Lai svārstības varētu notikt, ir vajadzīgi zināmi impulsi, iedarbinātāji faktori, kas palaiž vaļā šo lielo konjunktūras mašīneriju un tālāk ir vajadzīgi dzinējspēki, kas konjunktūras viļņos visas šīs svārstības izdara. Kas ir šie spēki?

Kad slidējuma fāze pāriet pagriezienā uz augšu, bankām ir daudz līdzekļu, ko tās var aizdot par zemiem augļiem. Iaceļas jautājums, vai tad nav vajadzīgs kāds trieciens, kas iedarbinātu spēkus, kas ceļ saimniecisko dzīvi uz augšu un no kādas puses šie impulsi varētu nākt? Irwings Fishers domā, ka šis impulss ir zelta produkcijas pieaugums. Viņš pieņem, ka pirmā kāpuma fāze ir nākusi kā zelta produkcijas pieauguma sekas. Tas ir impulss, bet dzinējspēks mīt pašos cilvēkos. Ja zelta produkcija turpina pieaugt, tad šī parādība jau vairs nav impulss, bet pati var kļūt par dzinējspēku. Domājot tīri loģiski, tas nebūtu neiespējams, un teorētiski arī šo zelta produk-

cijas pieaugumu varētu pieņemt par impulsu konjunkturas svārstībām. Tīri teoretiski pareizi būtu pieņemt, ka slidējuma fāzes beigās pieaug zelta produkcija, jo zems cenu līmenis stimulē zelta produkciju. Tomēr ar teoretisku spriedelēšanu vien nepietī mums jājautā praksei vai tā apstiprina mūsu spriedumus. Ja apskatām zelta produkcijas likni, tad nav iespējams tur saskatīt kaut cik ciešāku sakarību starp zelta produkciju un konjunkturas svārstībām, lai varētu pieņemt par pareizu šo teoriju. Daudz lielāku sakarību ar zelta produkciju uzrāda t.s. garie vilņi - cikliskās ilgā laika svārstības. Bez šaubām, var jau zelta produkcijas pieaugumu pieņemt par vienu no impulsiem, bet jāsaprot, ka mūsu dienās zelts ir daudz mazāk saistīts ar saimniecisko dzīvi kā agrāk. Lai izprastu konjunkturas parādības ir saimnieciskajā dzīvē jārokās daudz dziļāk par naudas slāni.

Tagad apstāsimies pie jaunizgudrojumiem. Šie jaunizgudrojumi ir vieni no svarīgākajām dinamiskām parādībām saimnieciskajā dzīvē. Jaunās ražošanas metodes un paņēmieni palielina uzņēmēja izredzes uz peļņu. Lai realizētu kādu jaunizgudrojumu, kas uzņēmējam var atnest lielāku peļņu, viņš ir ar mieru pievilkt savā uzņēmumā vairāk kapitāla par lielākiem augļiem. Te nu ir tas punkts, kurā var sākties kāpuma fāze. Tā tad redzam, ka tās peļņas izredzes, ko rada jaunizgudrojumi var būt impulss kāpuma fāzei. No svara būtu zināt vai jaunizgudrojumiem ir tendence parādīties tikai slidējuma fāzes laikā, lai radītu pagriezienu uz augšu, vai arī tie parādās citās fāzēs. Uz šo jautājumu nav iespējams atbildēt. Var ja būt, ka jaunizgudrojumu rašanās notiek tikai slidējuma fāzē, jo tad uzņēmējam nākas pielikt visus organizātora un uzņēmēja spēkus lai pasatgātu peļņu un vispār uzņēmumu no konkursa, taču šie jaunizgudrojumi var turpināt savu iedarbību kāpuma fāzē. Gandrīz visi jaunizgudrojumi, lai tos varētu realizēt un laist darbā, prasa kapitālu. Uzņēmums tā tad prasīs kredītu no vienas puses, un dzelzi vai kādu citu materiālu no otras puses, un vispārīgi, jaunizgudrojumi prasa ievērojamus reālkapitāla daudzumus. Jaunizgudrojumi izsauc lielāku ražošanas kapacitāti un tāda kārtā tie ir ne tikai impulsi, bet arī apstākļi, kas saimniecisko dzīvi noved līdz pagriezienam uz leju. Piemēra pēc, varam novērot, ka konjunkturas svārstības gājušas līdz dzelzceļu būves attīstībai un līdz 1936. gadam, piem., bija novērojams liels automobiļu produkcijas palielinājums.

Kā tālāku konjunkturas svārstību impulsu var minēt jaunu tirgu rašanos. Jaunu tirgu rašanās var saimniecisko dzīvi ietekmēt līdzīgi jaunizgudrojumiem, jo tie palielina uzņēmēju izredzes uz peļņu un ierosina jaunu kredītu pieprasīšanu. Tāds tirgus Eiropā 19.g.s. beigās radās Ķīnā. Jāpiezīmē, ka šādu ārējo tirgu meklēšana ir bijusi par iemeslu karam. Liela nozīme ir arī iekšējā tirgus paplašināšanai un pilnīgākai izveidošanai. Kā tādu paplašināšanu var minēt pārdošanu uz nomaksu. Tā nodērkā impulss lielākiem pārdevumiem. Tas sekmē kāpumu, bet tad, kad tirgus vajadzības ar pārdevumiem ir segtas, tad iedarbojās kā impulss pagriezienam uz leju.

Dzelzs produkcijas pieaugums ir viena no pirmajām parādībām kāpuma fāzē un cenu līmeņa celšanās pirmā pazīme ir dzelzs cenu celšanās. Dzelzs produkcijas pieaugums nerodas vienīgi jaunu mašīnu būvēšanai, resp., nerodas tikai sakarā ar kapitāla investēšanu, bet rodas arī tāpēc, ka nolietoto mašīnu vietā vajadzīgas jaunas, tā tad kapitāla reinvestāciju. To pateikt, cik liela daļa aiziet no dzelzs produkcijas kapitāla investācijai un cik reinvestācijai nav iespējams. Šī reinvestācija var notikt arī, piem., sakarā ar jaunizgudrojumiem. Jāpiezīmē, ka šo reinvestācijas teoriju nevar uzskatīt par tādu, kas izslēdz visas citas teorijas. Ieaugošā ražošanas aktivitāte var dot dažu labu impulsu vairāku

gadu ilgai kāpuma fāzei, taču, lai tas varētu notikt, ir vajadzīgi visi priekšnosacījumi un šis impulss var izrādīties pat tādu, kas iedarbojās kopā ar citiem impulsiem.

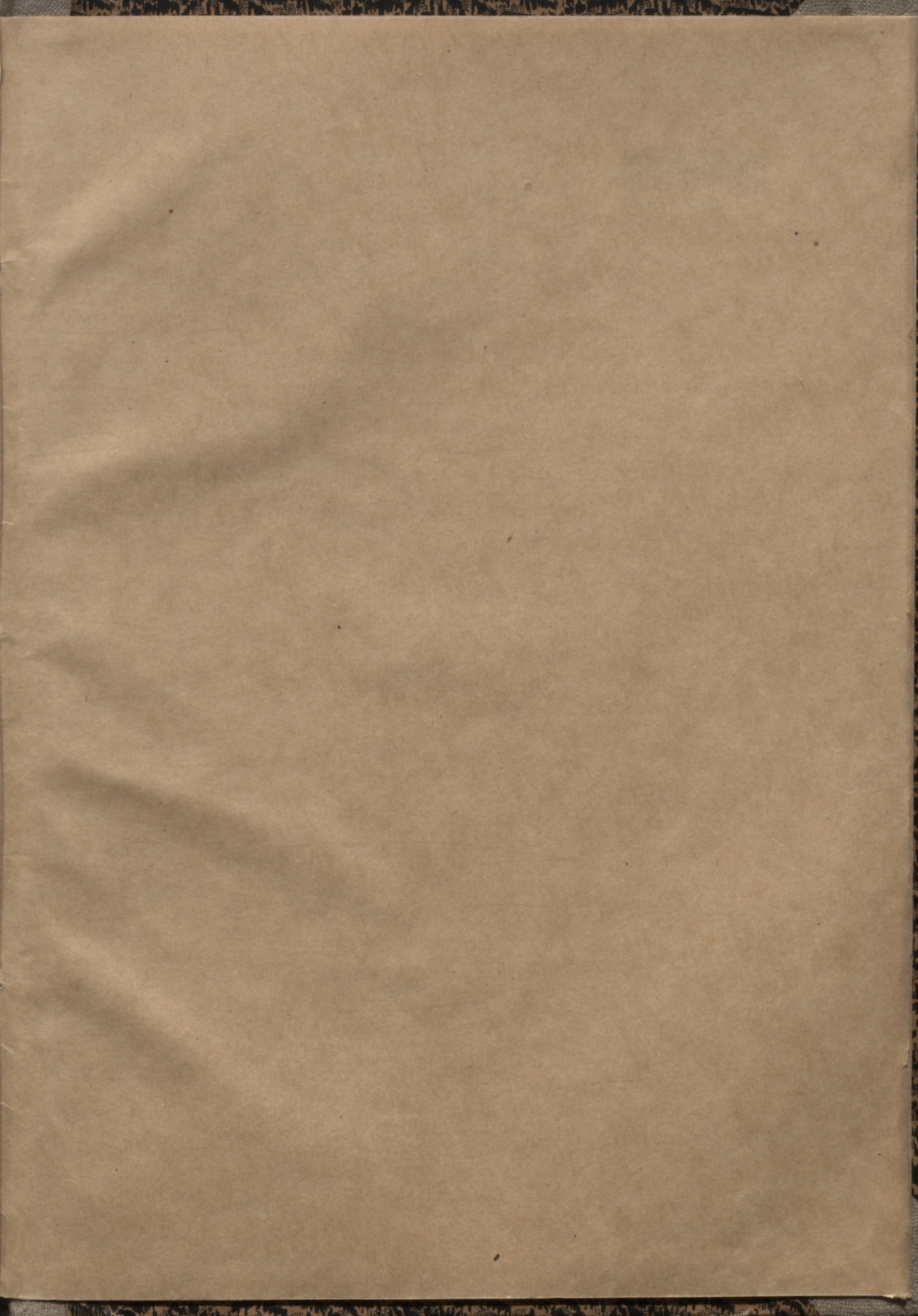
Runājot par konjunktūrām mēs sākam ar 19.g.s. atrodot, ka modernās konjunktūras svārstības ir ciešā sakarā ar naudas un kredīta sistēmu un rūpniecības ekspansiju. Taču daži tautsaimniecības teorētiķi ir tādos uzskatos, ka izpētīt konjunktūras kustības ar šiem apstākļiem vien ir pārāk sēkli tvērts. Pēc šo autoru domām konjunktūras svārstības ir dabas apstākļu rezultāts. Iirmos teorētiķus, pēc šo autoru domām, varētu salīdzināt ar cilvēku, kas interesējas par mehaniku, bet neko nezina par gravitāciju un ja viņš redz, ka auto ār izslēgtu motoru brauc no kalna, tad viņš domātu, ka motors to velk uz priekšu, bet ne gravitācija. Tā varētu spriest arī par tiem tautsaimniecības teorētiķiem, kas konjunktūras kustības grib izpētīt bez dabas apstākļu ievērošanas.

Angļu tautsaimnieks Jevon domāja, ka pastāv sakarība starp labības ražām saules plankumiem un konjunktūras svārstībām. Tādā kārtā konjunktūru svārstību cēloņi atrastos ārpus mūsu zemes - kosmosā. Astronomi pierādījuši, ka saules plankumiem ir daudz sarežģītāka nozīme nekā to iedomājās Jevons un tagad šī teorija atmesta, bet pilnīgi droši nav iespējams noraidīt domu, ka kosmiskie apstākļi nevarētu iespaidēt konjunktūras svārstības. Vēl līdz šim ir neskaids jautājums kā lavas un sliktas labības ražas ietekmē rūpniecību.

Kredīts nekad nepieaug pats no sevis. Tie ir uzņēmēji, kas izšķiras no kredīta ņemšanas un šo kredītu pieprasa, un tie ir banku vadītāji, kas kredītu piešķir. Konjunktūras svārstības ietekmē arī atsevišķu personu psihologiskais noskaņojums - viņu ticība nākotnei, optimisms, vai pesimisms. Cilvēki ir optimisti vai pesimisti atkarībā no ārējiem apstākļiem, bet no otras puses cilvēki paši ietekmē savu apkārtni, tāpēc nav iespējams noliegt, ka psihologiskais noskaņojums var ietekmēt konjunktūras svārstības. Daži tautsaimnieki domā, ka liela loma tie piekrīt cilvēka dvēseles dzīvei, tendencei svārstīties starp gaišiem un tumšiem noskaņojumiem.

Cilvēki lielā mērā ietekmē cits citu un ja cilvēks redz ap sevi tikai saigušas sojas, viņš pats kļūst saudzis. Cilvēka ticību un šaubas par nākotni var ietekmēt viņa katrreizējie psihologiskie pārdzīvojumi, viņa psihologiskais noskaņojums. Šis apstākļis var ietekmēt arī augļu likni ar kuru cilvēki kapitalizē nākotnes labumus. Cilvēku psihologiskais noskaņojums ir atkarīgs arī no meteorologiskiem apstākļiem. Ja liet lietūs, vai gaidāms sausums un rāžas izredzes niecīgas, tad tas ietekmē cilvēku pesimistiski. Tā esam nonākuši atkal pie kosmiskiem apstākļiem un no šī burvju riņķa velti tautsaimnieki izmisuši līdz šim ir meklējuši izeju.

Konjunktūras svārstības var iedarboties vai nu visi no apskatītiem apstākļiem, vai daži, būdami pārsevarā dažureiz viens dažureiz otrs. Ir grūti sniegt pilnīgu izskaidrojumu tam, kāpēc un kā šie daudzie apstākļi ietekmē konjunktūras kustību, bet vēl grūtāk būtu meklēt izskaidrojumu tad, ja pie tik daudziem mainīgiem impulsiem nekādu svārstību nenotiktu. Mūsu dienu naudas saimniecība ir sarežģīts un jūtīgs mehānisms, tikpat jūtīgs ir ražošanas aparāts, kas sastāv no miljoniem uzņēmumu un tie abi asi reagē uz katru ierosinājumu, lai preču produkcijas tempu palēninātu, vai paātrinātu. Tāpat jūtīgi uz to reagē tie strādnieku miljoni, kas gaida darbu. Kā daudzie faktori saistās kopā par to esam runājuši daudz savās lekcijās, bet pilnīgu pārskatu par tiem nav iespējams iegūt. Tas tomēr nenozīmē, ka tautsaimniecības teorija kā zinātne būtu bankrotējusi. Nē, tas nozīmē, ka tautsaimniecības teorija atrodās vēl tikai plaukuma stāvoklī un lai šīs problēmas reiz atrisinātu ir vajadzīgs visu nāciju skaidrākas galvas, vajadzīgi krietni saimnieciskie inženieri un radošie politiķi, kas šīs iegūtās atziņas tā izmantotu, ka tās nāktu par svētību visai cilvēcei.

130. - 1

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309031569

Sai. 7.